

BIDLO - DOBIÁŠ - ŠUSTA

VŠEOBECNÝ DĚJEPIS

PRO VYŠŠÍ TŘÍDY ŠKOL STŘEDNÍCH

DÍL DRUHÝ

DĚJINY STŘEDNÍHO A NOVÉHO VĚKU
DO OSVÍCENSTVÍ

PRAHA 1935

BIDLO - DOBIÁŠ - ŠUSTA

VŠEOBECNÝ DĚJEPIS

PRO VYŠŠÍ TŘÍDY ŠKOL STŘEDNÍCH.

DÍL DRUHÝ.

DĚJINY STŘEDNÍHO A NOVÉHO VĚKU DO OSVÍCENSTVÍ.

Napsali

JAROSLAV BIDLO a JOSEF ŠUSTA,

profesoři university Karlovy.

Schváleno výnosem ministerstva školství a národní osvěty ze dne 15. dubna 1935
41419/35-II/1, pro vyšší třídy středních škol s československým vyučovacím jazykem
v znění českém.

TŘETÍ VYDÁNÍ, PŘEPRACOVANÉ

S 46 TABULKAMI.

CENA Kč 27.—.

NÁKLADEM HISTORICKÉHO KLUBU V PRAZE I., SMETANOVÁ NÁM. 55.

1935.

VRCHOLNÝ STŘEDOVĚK.

Ve středověku raném poznali jsme dobu, kdy se kruh vzdělanosti antické, vyrostlé kolem moře Středozevního, rozšířil hlouběji do nitrozemí evropského; byl však zároveň roztržen na trojí oblast kulturní: západní (latinskou), byzantskou (řeckou) a islámskou (arabskou). Oblast západní nalezla na počátku 9. století účinné soustředění ve veliké říši Karla Velikého, obnovenou důstojností císařskou ozdobené. Než říše ta neosvědčila žádoucí trvalosti. Roztržily ji spory v panujícím rodě Karlovců, vratkost státního ústrojí říšského a zhoubné vpády drsných nájezdníků severských, maďarských i arabských.

Trojí oblast kulturní.

Z trosek vyrůstají však, od století 10. počínajíc, v údobí, které zoveme vrcholným středověkem a jež sahá až k druhé polovici 13. věku, základy nových státních i společenských řádů evropských. Jejich význačným rysem jest t. zv. lenní (feudální) zřízení a zesílený vliv církve ve všem životě. O vůdčí moc v křesťanstvu západním zápasili tehdy především císařové, opření o bojovnost kmenů německých, a papežové římsí, silní duchovní zbraní svého úřadu. V umění výtvarném rozvíjí se svěží tvořivost slohem románským a gotickým, ve vědě t. zv. scholastikou. Síla společnosti feudální vrcholí v rytířství a vybíjí se na venek zejména křižáckými výpravami proti islámu i do oblasti byzantské. Výpravy ty neměly ovšem úspěchů veskrze trvalých a východ evropský byl v 13. věku naopak vážně postižen mongolskou záplavou, která Rusko na dlouho ujařmila.

Lenní zřízení a církev.

Rytířství a výpravy křižácké.

ČÁST I.

Nové základy státního života v Evropě.

1. Rozklad říše Karlovy.

Ludvík
Zbožný
(814—840).

Ludvík Zbožný a rozklad říše. V době hospodářství přírodního, kdy ještě nebylo placeného, na dvoru královském zcela závislého úřednictva, nýbrž kdy každý hrabě vládl svým služebním statkem jako velmož neobmezený, dovedla pouze silná ruka zachovati jednotu veliké říše. Syn Karla Velikého, Ludvík, který roku 814 zdědil říši s korunou císařskou, jí neměl. Byv vychován v ovzduší církevních a učených snah otcových, neměl již ducha bojovného, a proto se mu dostalo příjmení Zbožný.

Rozdělení
říše.

Ludvík stal se hříčkou v rukou dvorských stran. O rozdělení říše vedly se záhy mezi jeho syny dlouhé a krvavé zápasy, v nichž stárnoucí císař byl nejednou hluboce pokořen; zemřel roku 840 uprostřed boje. V letech následujících byla říše francká rozdělena mezi větve rodu Karlovců na několik samostatných částí. Z nich největší byla království západofrancké a východofrancké; tato se stala základnami pozdějších státních a národních oblastí francouzské a německé.

Království
západo- a
východo-
francké.

Říše východofrancká měla své těžiště v německých zemích na pravém břehu Rýna, říše západofrancká v románské části někdejší Gallie. Dlouhé spory byly mezi obojím královstvím o široký pás kraje na levém břehu Rýna, zvaný Lotharingia (Lotrinsko) po jednom z vnuků Ludvíka Zbožného, Lotharovi; větší část jeho zůstala konečně říši východofrancké. Vedle těchto dvou velikých údělů utvořilo se na západních svazích Alp království burgundské (podle města Arles později také arelatským zvané). V Itálii severní a střední, jež tvořila rovněž samostatné království, zápasilo po vymření nejstarší větve rodu Karlova o panství mnoho nápadníků domácích i zaalpských.

Lotrinsko
a Burgund.

Papežství.

Papežství. S postupujícím tříštěním říše zanikla opět důstojnost císařská. Po některou dobu se zdálo, že se povznese papežství, setřásající předchozí závislost na moci císařské. Za sporů mezi syny

Ludvíka Zbožného papežové vystupovali jako rozhodčí a dospěli k názoru, že jim samým náleží vůdčí místo v křesťanstvu. Mikuláš I. prohlašoval tehdy, že papežská moc, jsouc božského původu, trčí vysoko nad všelikou důstojností světskou. Byl prvním papežem, který přijal korunu jako symbol moci té. Ale zmatky, které s rozkladem říše nastaly v Itálii, nedovolily, aby tyto nároky papežské, aspoň zatím, nabyly skutečné platnosti. V pustnoucím Římě strany šlechtické zápasily pohoršlivým způsobem o stolec apoštolský a zjednávaly jej často mužům zcela nehodným; tím pozbývalo papežství dočasně vlivu na kraje zaalpské.

Mikuláš I.

Pokles papežství.

Apeninský poloostrov stal se tehdy ostatně také obětí zhoubných nájezdů muslimu severoafrických, kteří ovládli Sicílii, Sardinii, Korsiku a zahníždili se i na útesech francouzské Rivieri. Podnikali odtud loupežné výpravy do nitrozemí a jejich korsarství ohrožovalo celou jižní Evropu. Evropě západní staly se podobnou metlou nájezdy Normanů.

Muslimské útoky.

➤ **Vikingové.** Germánský lid v Dánsku a na poloostrově Skandinávském žil v 9. století ještě v kmenové rozdrobenosti. Přelidnění málo úrodného kraje pudilo jej záhy na moře. Četné fjordy, do země hluboko vnikající, vychovaly odvážné plavce, kteří na úzkých lodích bez paluby, poháněných vesly i plachtou,¹⁾ zajížděli na lup do sousedních krajů. Družstva těchto vikingů (wik = záliv mořský) neboli Normanů (severních mužů) stala se tak znenáhla postrachem celé západní Evropy, neboť malý ponor lodí vikingských dovozoval jim, aby po řekách vnikaly hluboko do cizího kraje.

Severské kraje.

Normané.

Tak pronikali Skandinavci zeměmi slovanskými pozdějšího Ruska až do Černomoří a do říše byzantské, ale nejvíce obracela se loďstva jejich k ostrovům Britským a do říše západofrancké.

Ve Veliké Británii spojily se teprve na počátku 9. století rozličné drobné státečky v jednotné království anglosaské. Brzy potom však počali dánští vikingové útočiti na ostrov. Některé čtyry jejich se tam trvale usazovaly a v bojích s nimi vynikl na sklonku 9. století zejména král Aelfred Veliký, panovník vzdělaný, přítel učených snah a sám spisovatel. Aelfred dosáhl toho, že Dánové, spokojivše se s částí kraje, počali splývati s anglosaským obyvatelstvem.

Anglosasové.

Aelfred.

¹⁾ Některé tyto lodě, užitě ke knížecím pohřbům, byly vykopány a chovají se v muzeu v Oslo spolu s množstvím ozdobných předmětů v nich nalezených, které zejména svědčí o značné řezbářské dovednosti severského umění (viz obr. 3).

Vpády normanskými nejhůře otřesena byla říše západofrancká. Po desíletí, rok co rok, pronikala loupežná družstva vikingů až do středu království po Loire, Seině, Maase, Garonně. Loupili a pálili tam nelítostně, a jsouce ještě pohané, nešetřili ani kostelů, ani bohatých klášterů. Posléze usazovaly se tam některé čtyry trvale. Tak normanský vůdce Rollo získal na počátku 10. století kraj na dolní Seině, zvaný potom Normandií. Přijal křest a potomci jeho družiny se v nové vlasti brzo romanisovali.

Normandie.

Téhož času pronikly jiné skupiny vikingské hluboko do neznámých končin severního Atlantiku a končin polárních. Vytvořily nejprve na Islandu státeček, v němž se později severská vzdělanost zvláště svérázně vyvinula. Odtud pronikali v 10. a 11. věku odvážní plavci až do Gronsku a k břehům Ameriky Severní, již zvali „zemí vína“ (vinland). V Gronsku se pak drobné osady jejich zachovaly až do 15. století.

Island.

Vinland.

Řády lenní. Rozklad říše Karlovců byl provázen vzrůstem se práva lenního (feudálního). Právo lenní kořenilo v závazcích osobních i věcných. Od dávných dob živilo velmožové družiny vasalů, které k pánům poutal slib věrnosti a poslušnosti. Později pánové udělovali vasalům statky rozličně veliké; nedávali jim však statků těch v svobodný majetek dědičný (allod), nýbrž jen na čas jejich života a za určité služby vojenské. Statkům takovým říkalo se léna (Lehen, feudum). Kdo léno propůjčoval, slul pán (senior, seigneur, sire), kdo je přijímal, byl leníkem.

Vasalové.

Léna.

Leník skládal do rukou pánových slib věrnosti; pozbyval statku, když věrnost tu porušil (felonie). Tak si světští a duchovní velmožové zajišťovali počet bojovníků zcela oddaných; jsouce o ně opření, vzdorovali často samému panovníkovi a tomuto nezbývalo, leč aby následoval jejich příkladu, své statky rovněž udílet v léno a tím vojenskou moc svou zachraňoval. Také úřady a důstojnosti rozličné udělovaly se v léno. Hrabata v jednotlivých krajích činila však zároveň ze služebních statků hrabských namnoze dědičnou državu, v drobná léna rozdělenou. Tím pronikaly znenáhla řády lenní do veškerého života veřejného a působily drobně na moc státní tak, že panovník stále méně mohl zasahovati přímo do místních poměrů. Ale v rozvratu, který působily útoky normanské nebo arabské, byly ozbrojené družiny leníků jedinou rychlou ochranou ohroženého obyvatelstva a jejich význam tím rostl.

Felonie.

Drobení
moci
státní.

2. Veliká Morava a slovanští apoštolové.

Říše východofrancká. Království východofrancké, které při dělení říše mezi syny Ludvíka Zbožného přijal Ludvík, zvaný Němec, stalo se zárodkem pozdějšího Německa.

Ludvík
Němec.

Tehdy nebylo ovšem ještě nikterak vyspělé společné vědomí národní kmenů německých; obyvatelé pozdějšího Holandska nebo Dánska byli dolnoněmeckým šasům jazykově i mravem bližší, než hornoněmečtí Bavoři nebo Švábové. Pouze obecné společenství základních rysů bytosti lišilo souhrn kmenů těch na západě od obyvatelstva jazyka románského, na východě od Slovanů.

Říše východofrancká měla na východě časté zápasy se sousedy slovanskými, nad nimiž si osobovala svrchovanost. V zápasech těch vstupují kmeny československé po prvé zřetelněji do světla dějinného.

Země česká nebyla tehdy ještě jednotným celkem státním; rozpadala se na množství území kmenových pod vládou drobných vévod, kteří časem uznávali závislost na říši francké a platili jí poplatky, časem se snažili závislost tu setřásti. Z říše východofrancké šířilo se tehdy křesťanství do Čech. Tak zachovaly nám souvěké letopisy zprávu o tom, jak roku 845 v Řezně čtrnácte knížat českých přijalo slavnostně křest za přítomnosti krále Ludvíka Němce. Křesťanství, takto kněžstvem cizího jazyka šířené, nezapouštělo však ještě dosti hlubokých kořenu do země české. Většího významu nabyly v tomto směru události, které se tehdy zběhly v sousední Moravě, na Slovensku a ve staré Pannonii.

Kmeny
české.

Řezno
(845).

Mojmír, Privina a Rastislav. Vyvrácení říše avarské Karlem Velikým, ne bez pomoci Slovanů Avary podrobených, mělo za následek vznik několika slovanských států na území dříve avarském a v jeho okolí. Zůstaly ovšem závislé na říši francké. Jedním z nejvýznačnějších bylo knížetství moravské, jemuž okolo r. 830 vládl kníže Mojmír. Tento rozšířil své panství i na sousední Slovensko. Tam vládl kníže Privina, jenž ve svém sídle Nitře založil první křesťanský kostel, vysvěcený arcibiskupem solnohradským. Privina, byv vypuzen ze Slovenska, obdržel od krále Ludvíka Němce v léno dolní Pannonii při řece Slané a vystavěl si hrad Blatno (Moosburk).

Morava.
Mojmír a
Privina.

Osvobození Slované si začali brzy přisvojovati vzdělanost pokročilejších Franků a Němců a proto přijímali i křesťanství, které tuto vzdělanost nejvíce šířilo. Poněvadž z toho hrozilo zesílení a utužení jejich politické závislosti na říši východofrancké, proto nástupce Mojmirův, Rastic nebo Rastislav, ač byl dosazen na trůn od Ludvíka Němce (846), se obrátil k byzantskému císaři Michalovi III. (842—867), aby mu poslal misionáře, znalé jazyka slovanského.

Rastic.

ℳ **Říše byzantská a Bulhaři.** Říše byzantská prováděla od polovice 8. století úspěšně proti Arabům obnovování svého dřívějšího panství v Malé Asii, ale na západě pozbyla na konci 9. století nadobro Sicílie. Na poloostrově Balkánském se usilovně pokoušela podmaniti si Bulharsko a s ním i balkánské Slovany,

Bulhaři.

Krum.

ale nedařilo se jí to. Bulhaři, ovládající velkou část balkánských Slovanů, stali se po pádu říše avarské nebezpečnými soupeři říše byzantské, poněvadž opanovali i značnou část avarské říše. Mocný bulharský chán Krum, „nový Attila“, obléhal r. 813 Cařihrad. Pouze jeho smrtí bylo Byzantsko zachráněno před velikými pohromami. Nástupci Krumovi navázali styky s říší východofrankou a jednali s ní o přijetí křesťanství. Proto Byzantinci jednali s knížetem velkomoravským Rastislavem o spojení, zvláště ježto jeho říše přímo sousedila s Bulharskem.

Konstan-
tin a
Method
(863).Glagolice
i kyrilice.Jazyk
staroslo-
věnský.

Slovanští apoštolé. Císař Michal III. vyhověl ochotně žádosti Rastislavově a poslal mu (r. 863) dva věrozvěsty, zkušené a osvědčené i slovanských jazyků znalé, bratři Konstantina filosofa a Methodia, rodem ze Soluna, kteří již předtím působili jako misionáři mezi Chazary v jižním Rusku. Konstantin, muž všestrannou a hlubokou učeností vynikající, sestavil ještě před odchodem na Moravu slovanské písmo a počal překládati Písmo sv. do jazyka slovanského. Písmo Konstantinem sestavené byla t. zv. glagolice, která má za základ řecké písmo minuskulní (kursivní čili rychlopisné), ale pro některé hlásky užívá znaků z abecedy hebrejsko-samaritánské. Mnohem pozdější jest kyrilice, upravená podle řeckého písma uncíálního (lomeného majuskulního), zavedená žáky apoštolů moravských ve východním Bulharsku a označená jménem jejich hlavního učitele Cyrila (viz obr. 1—2). Konstantin a Methodios, přišedše na Moravu, užívali jazyka slovanského netoliko při kázání, nýbrž i při mši. Jazyk, kterého užívali, byl jazyk Slovanů makedonských; říká se mu jazyk staroslověnský nebo církevně-slovanský. Záhy vyučili si žáky, kteří by jim v díle jejich pomáhali a pokračovali. Nejsouce však sami biskupy, nemohli jich světití na kněžství.

Spor Říma
s Caři-
hradem.

Fotios.

Filioque.

Rozkol Fotiův. Konstantin a Metoděj přišli a působili na Moravě v době, kdy mezi církví byzantskou a papežstvím bylo veliké napětí a pak i rozbroj. Papež Mikuláš I. totiž si osoboval právo rozhodovati ve sporu o stolec cařihradského patriarchy, který byl uprázdněn sesazením patriarchy Ignatia, jenž byl osobně urazil všemocného vladaře Bardu, strýce Michala III. Papež zdráhal se uznati za Ignatiova nástupce učeného Fotia, jenž před svým povýšením nebyl ani knězem a zastával vysoký světský úřad státního tajemníka.

Spor o oprávněnost Fotiovu byl zostřen okolností, že bulharský kníže Boris Michal, jenž r. 863 byl válkou donucen přijmouti křest od církve byzantské, žádal papeže, aby přičlenil Bulharsko k církvi římské jako samostatnou církevní provincii. Poněvadž papež byl ochoten jeho přání vyhověti a církev i stát byzantský se viděly tím ohroženy, prohlásil Fotios církev římskou za kacířskou. Odůvodňoval to tím, že církev římská v symbolu víry čili v „Credo“ měla více o slovo „filioque“,

jímž se vyjadřoval její názor, že Duch sv. vychází nejen z Boha Otce, nýbrž i z Boha Syna, což byzantská církev zavrhovala.

Smrt Cyrilova a povýšení Metodějovo. Papež Mikuláš I., chtěl se přesvědčiti, zdali byzantští misionáři, kteří působí v zemi náležící pod pravomoc papežskou, nejsou přívrženci Fotiovými, povolal je do Říma. Konstantin a Metoděj uposlechli jeho vyzvání a vypravili se do Říma i se svými žáky. Na své cestě se zastavili v Pannonii u knížete Kocela, jenž dal od nich vyučiti 50 žáků. Když r. 867 dospěli do Říma, uvítal je již nástupce Mikuláše I. Hadrián II., jemuž darovali ostatky sv. Klimenta, které s sebou přinesli. Papež, přesvědčiv se o správnosti jejich dosavadní činnosti, vysvětil Metoděje a tři žáky na kněze a schválil konání bohoslužby jazykem slovanským. Konstantin, pociťuje ochabnutí svých sil tělesných, vstoupil do kláštera, přijal jméno Cyril a zanedlouho potom zemřel. Metoděj byl pak vysvěcen za arcibiskupa pannonského.

Povolání
do Říma.

Hadrián II

Metoděj
arcibisku-
pem.

Svatopluk a Metoděj. Zatím co Metoděj se vracel z Říma, nastaly veliké změny na Moravě. Rastislav zradou svého synovce Svatopluka, podřízeného knížete nitranského, se dostal do zajetí Ludvíka Němce (870), a tento jej dal oslepit. Svatopluk, jenž se chtěl státi Rastislavovým nástupcem, sám byl obviněn z věrolomnosti k Frankům a uvězněn. Správa Moravy svěčena dvěma markrabatům. Tomu se vzepřeli Moravané a zvolili si za knížete Slavomíra, příbuzného Svatoplukova. Proti povstalcům vypraveno veliké vojsko, v jehož čelo postaven ospravedlněný Svatopluk. Jako by mínil vyjednávat, odešel Svatopluk na hrad, v němž Moravané byli obleženi, a smluviv se s nimi, způsobil vojsku franckému těžkou porážku a ujal se vlády v říši moravské. Když moc svou upevnil, uvolil se opět r. 874 dávat z Moravy říši východofrancké poplatek.

Svatopluk

V této době, pro Moravu tak kritické, Metoděj byl zajat a vězněn od bavorských biskupů, kteří na něho nevrážili pro ztrátu Pannonie, již kdysi Karel Veliký přidělil arcibiskupovi solnohradskému. Nový papež Jan VIII., dozvěděv se o osudech Metodějových, ujal se ho velmi energicky, vybavil jej ze zajetí a potrestal jeho tryznitele. Aby však bavorskou hierarchii snáze přiměl uznati arcibiskupství pannonské, nařídil Metodějovi (873) obmeziti slovanské bohoslužby. Za dlouhé nepřítomnosti Metodějovy bylo šířeno na Moravě křesťanství usilovně i kněžími latinskými, přicházejícími z říše východofrancké, takže zavládla tam dvojí liturgie. Jejich přívrženci spatřovali v sobě vzájemně soupeře. Latiníci prohlašovali stoupence

Zajeti
Metodě-
jovo.

Dvojí li-
turgie na
Moravě.

slovanské bohoslužby za kacíře a za přívržence rozkolnického patriarchy Fotia. Metoděj byl dokonce obžalován u papeže a musel znovu do Říma; tam se ospravedlnil a dosáhl opět dovolení slovanské liturgie s výhradou, že evangelium bude při mši čteno napřed latinsky a pak teprve slovansky (880).

Wiching. Ani po tomto rozhodnutí nenastalo na Moravě uklidnění. Suffragán Metodějův, biskup nitranský Wiching, rodem Šváb, odpíral Metodějovi poslušnost a získal úplně panovníka na svou stranu. Cesta Metodějova do Cařihradu, ku pozvání císaře Basileia I. nedlouho před smrtí Metodějovou podniknutá, poskytla jeho nepřítelům příležitost k žalobám, že jest přívrženec Fotiův. Po smrti Metodějově (885) přiostrily se rozpory jeho žáků s Wichingem, jenž proti ustanovení Metodějovu se chtěl státí jeho nástupcem. Svatopluk, straně Wichingovi, vyžádal si na papeži Štěpánu V., aby slovanskou bohoslužbu úplně zapověděl (885). Poněvadž žáci Metodějovi nechtěli se záповědi podříditi, byli od Svatopluka ze země vyhnáni. Obrátili se jednak do Bulharska, jednak k Charvátům.

Rozkvět říše velkomoravské. Vítězstvím latinského obřadu sblížila se říše velkomoravská s říší východofranckou, která byla jejím nejbližším a nejvydatnějším pramenem vyšší kultury. Svatopluk, podobně jako jeho předchůdci, hleděl udržovati s ní styky přátelské. Zmocnil se po smrti Kocelově Pannonie, rozšířil hranice své říše až k Odře, Hronu i Tise a uvedl pod své vrchní panství i Čechy, severní Srby a horní Povolší. Současné prameny historické nazývají Svatopluka králem. Král východofrancký Arnulf, vnuk Ludvíka Němce, uznáv (890) vrchní panství Svatoplukovo nad Čechy, přece v zápětí na to chápal se každé příležitosti, aby mu škodil. Nemaje sám dosti sil, povolal proti říši velkomoravské (892) divoký, kočovný a jezdecký národ Maďarů.

Maďaři. Maďaři, jejichž původní vlast byla v porúčí Volhy a Kamy, sídlili tou dobou v území mezi Dněprem a Seretem, zvaném Atelkuzu, kamž byli zatlačeni svými turko-tatarskými sousedy. Jsouce původu finsko-ugorského, přijali do svého jazyka mnoho slov tureckých a smísili se i fysicky s Turkotatary, zvláště s Chazary a Bulhary. Byl to národ kočovný a divoký, který provozoval sice i zemědělství, ale živil se hlavně chovem dobytka, zvláště koní, lovem a loupežím u usedlých národů. Byli výborní jezdci a vítězili rychlými, nenadálými útoky.

Rozvrát Velké Moravy. Pád Velké Moravy. Svatopluk, umíraje nepřemožený (894), rozdělil říši svou svým třem synům, z nichž nejstarší, Mojmír II., měl býti vrchním pánem. Ale mladší bratří, zejména Svatopluk, nechtěli mu býti poddáni; Srbové i Čechové (pod Spytihněvem a

Vratislavem) odpadli od něho a stali se opět vasaly franckými. Takto zeslabená říše moravská neodolala přes statečnou obranu, osvědčenou r. 902, útokům Maďarů a stala se za okolností nám neznámých, nejspíše r. 906, jejich kořistí.

Slovanská liturgie a s ní církevně-slovanské písemnictví, psané písmem hlaholským, žilo ještě několik století v Čechách (a vedle toho i na Slovensku), nežli na počátku 12. století bylo utlumené převahou křesťanství a vzdělanosti západní, písemnictví latinského. Ještě v druhé polovici 11. století žádal král Vratislav papeže Řehoře VII., aby v jeho zemích povolil slovanskou mši. Vzácnými památkami hlaholské literatury v Čechách pěstované jsou církevně-slovanské legendy o sv. Václavu a o sv. Ludmile, které byly hojně opisovány a čteny i v Charvátsku a na Rusi. Pomocí tohoto písemnictví pěstovali Čechové a Slovinci duševní styky s jinými slovanskými národy.

Slovanská
liturgie.

Legendy
staroslo-
venské.

3. Obnovení císařství západního rodem saským.

Kmenová vévodství v Němcích. Počátek 10. století dovršil rozvrát říše východofrancké. Západní končiny její, zejména Porýnsko, pustošily již od let čtyři Skandinavci a Dánů, z Podunají začali Maďaři konati zhoubné nájezdy až do severního Německa, kam druhdy také Slované zálabští loupeživě vpádali. Poslední Karlovec východofrancký, nedospělý syn Arnulfův, Ludvík, zvaný Dítě, byl vládcem pouze podle jména. V rozvratu tom nalézala se ochrana ve vzniku velikých vévodství. Velmožové, kteří ve svých rukou spojili několik hrabství, stavěli se v jejich čelo, opíraje se při tom o starou kmenovou tradici jednotlivých oblastí. Tak vzniklo na severu vévodství saské, zahrnující v sobě také Durynsko; na středním Rýně a Mohanu leželo vévodství francké, na jih od něho bavorské a švábské. Kraj na levém břehu Rýna byl z největší části spojen ve vévodství lotrinském.

Ludvík
Dítě.

Kmenová
vévodství

Jindřich Saský. Po předčasné smrti Ludvíka Dítěte r. 911 většina velmožů německých povolala za krále Konráda, vévodu franckého, spřízněného po přeslici s rodem Karlovců. Nový král zemřel však již po sedmi letech, nedosáhnuv ani obecného uznání, a roku 919 došlo k volbě nového panovníka. Někdejší říše východofrancká přestávala tak býti dědičnou a stávala se královstvím volebním. Tehdy zvolen byl saský vévoda Jindřich, který však i po volbě královské hlavní úsilí své obracel k věcem saským.

Konrád I
(911—918)

Jindřich
Saský
(919—936)

Nejprve placením poplatku, pak se zbrání v ruce odvracel vpády maďarské od svého vévodství, kde k ochraně obyvatelstva budoval četná hradiště, chráněná náspem, kolovou hradbou i stálými posádkami. Některá z nich stávala se také středisky tržními.

Slované
polabští.Václav
Český.Ota I.
936—973).Duchovní
knížetství.Investi-
tura.Bitva na
Lechu.Marka
východní.

Mezi Sasy a slovanskými kmeny v Polabí docházelo k častým bojům pohraničním. Tvrdé záští mezi oběma národy přispělo k tomu, že Slované polabští kladli pokřesťení a řádům církevním podobný odpor, jako za Karla Velikého činili sami Sasové. Jindřich užíval bojů těch k šíření svého panství na východ. Útoky na srbské Glomače položil základ k německému panství v Míšni; pokořil také kmen Havolanů, jehož hlavní hradiště slulo Branibor. Na severu proti Dánům založil marku šlesvickou. S mladým vévodou českým Václavem měl styky přátelské a zakročil, jak se zdá, po jeho zavraždění výpravou do Čech proti Boleslavovi. Zemřel roku 936, a tu velmožové němečtí přijali za krále jeho syna Otu.

Ota I. Veliký. Nový panovník chtěl od počátku býti skutečným dědicem moci králů franckých. Po vzoru Karlovců dal se v Cáchách slavnostně korunovati a vynutil si pevnou rukou a po tuhých zápasech poslušnost všech vévodů kmenových tak, že důstojnost jejich se odtud pokládala za úřad královský, panovníkem v léno udělený. Značnou oporou stala se mu církev říšská.

Král rozdával duchovním ústavům štědře statky korunní a uděloval biskupům důchody celní, právo raziti mince a konati trhy, vyšší soudnictví i důstojenství hrabská. Tím byl položen základ vzniku duchovních knížetství v Německu. Z duchovních vybíral Ota I. i své hlavní rádce a opíral se o ně proti velmožům světským tím snáze, ježto sám obsazoval vyšší obročí církevní, nebo měl aspoň rozhodný vliv na volbu. Ani biskup ani opat nemohl se uvázati v statky, dokud nedostal od krále investitury, t. j. nebyl uveden v úřad podáním berly a prstenu. Zbrojné družiny biskupů tvořily pak podstatnou část vojska královského při výpravách válečných.

Zesílenou mocí vojenskou učinil Ota I. konec vpádům maďarským do jižního Německa. Zejména rozhodlo o tom jeho vítězství nad Maďary na řece Lechu blízce Augšpurku v roce 955 a jako hráz proti dalším nájezdům jejich založil na východním pomezí vévodství bavorského na jižním břehu Dunaje marku východní (Ostarichi), jejíž správu o něco později přijal markrabí Leopold Babenberský. Tak byl položen základ k pozdějším Rakousům.¹⁾

S důrazem pokračoval Ota I. ve výbojích v oblasti Slovanů polabských. Saský markrabí Gero potřel krutě náčelníky Srbů i Havolanů a zřídil v jejich zemi až do Lužice věnc pevných hradíšť, jimiž kraj udržoval v poslušnosti. Zřizována tam nová biskupství a středem správy církevní v Polabí učinil Ota I. arcibiskupství v Magdeburce.

¹⁾ Český název souvisel s pohraničním hradem a hrabstvím Raks (Raabs).

Obnovení císařství. Spory domácích vévodu a markrabat, jež zmítaly Itálií, usnadnily Otovi I., že mohl s vojenskou mocí svou také na poloostrov zasáhnouti. Zmocnil se tam královské koruny longobardské. Později umožnily mu zmatky, trvající v Římě, aby i tam se stal rozhodčím a přijal roku 962 korunu císařskou. Zároveň si zajistil trvalý vliv na volbu a potvrzování papežů, z nichž mnozí v následujících letech byli německého původu.

Italie.

Obnovení
císařství
(963).

Pokládaje se za nástupce Karla Velikého a císařů starověkých, hlásil se Ota I. o vrchní moc nad veškerým křesťanstvem západním; ale nárok ten nebyl uznáván od samého počátku ani v říši západofrancké, ani na ostrovech britských. Obnovené císařství římské zůstalo proto omezeno na někdejší říši východofranckou a na horní i střední Itálii.

Když roku 973 zemřel Ota I., jemuž se dostalo příjmení Velikého, zdědil veškerá jeho důstojenstva syn Ota II. Snaže se opanovati také jih italský, válčil tam s Řeky a Araby. V Německu vytvořil nové vévodství korutanské, oddělené od vévodství bavorského. Zemřel po desíleté vládě, zanechávaje trůn tříletému synkovi stejného jména.

Ota II.

Ota III. a počátky rodu sálského. Obnovení císařství západního provázel pokrok vzdělanosti v Itálii a Německu. Země zotavovaly se za silnější vlády královské ze zmatků doby předchozí a pokrok se jevil také vzpružením činnosti spisovatelské v duchovenstvu a šířením škol biskupských i klášterních. Z nich v Němcích vynikly zejména školy v Lutychu a Magdeburce. V písemnictví ožilo zejména opět studium a napodobování zbytků vzdělanosti antické; proto mluví se o renaissanci otonské.

Pokrok
vzděla-
nosti.

V ovzduší těchto učených snah klášterních vyrůstal mladý Ota III. Zanítel se jimi pro obnovení slávy starověkého imperia a dosáhnuv patnáctého roku spěchal z drsného Saska do „zlatého“ Říma, aby přijal korunu císařskou. Zpustlost města, kde mezi zříceninami chrámů a basilik žil jen národ zhrublých pastevců a družiny bojovné šlechty městské, byla ovšem příkrou protivou velikolepých snů císařského mladíka. Vedle vzpomínek klasických působily však na Otu III. hluboce i souvěké snahy asketické (odříkavé).

Ota III.
(984 až
1002).

V druhé polovici 10. věku vznikly v řeholnictvu významné pokusy o nápravu zdivočelých poměrů církevních. Zejména z burgundského kláštera Cluny vyšlo hnutí, směřující k obnovení původních odříkavých řádů mnišských, jež v mnohých klášterech zcela byly ustoupily zjevnému zesvětštění. Zároveň volalo hnutí to vůbec po vydatnějším ovládnutí veškerého života křesťanskou horlivostí. Stoupencem těchto opravných

Clunyské
hnutí.

Vojtěch. snah byl také český biskup Vojtěch, který za dlouhého pobytu svého v římském klášteře získal přátelství mladého císaře.

Vrátil se roku 1000 do Němec, cítil se Ota III. cizincem v domově svých předků. Zcela cizí mu bylo zejména záští saské proti Slovanům. Se zbožnou úctou vykonal pout do Hnězdna k hrobu biskupa Vojtěcha, který roku 997 v Prusích zahynul smrtí mučednickou. Na památku pouti založil císař pro země polské samostatné arcibiskupství hnězdenské.

Vrátil se do Itálie zemřel tam Ota III. již roku 1002, v mladistvém věku, bez potomstva. Také jeho nástupce a bratranec, Jindřich II., panovník rovněž proslulý přísnou zbožností, zemřel bezdětek a volbou knížat německých přešla roku 1024 koruna římská na rod vévodů franckých neboli sálských.

První z nich byl Konrád II. Jemu podařilo se roku 1032 získati také království burgundské (arelatské). Království to zůstalo sice pak jen volným svazkem spíato s ostatní říší, moc císařská však, opřená o korunu německou, lombardskou i arelatskou, nabyla výrazněji mezinárodního rázu. Zároveň snažili se panovníci její připoutati k své vrchní moci nové útvary státní, které se byly v 10. století vytvořily na východním pomezí říšským, stát český, polský a uherský.

4. Počátky dějin českých.

První Přemyslovci. Spojení země české, dotud roztržštěné na mnoho drobných území kmenových, v pevnou jednotu národní, provedl kmen Čechů, sídlící ve středu země kolem hradíšť Prahy a Levého Hradce. Jména ostatních kmenů dochovala se nám jen zčásti. Tak víme, že v pozdějším Mělnicku sídlili Pšováné, na sever od nich Litoměřici a Děčané, v Pojizeří Charváti, v Poohří Lúčané, na východ od dolní Vltavy Zličané. V čele Čechů byl rod knížecí, který původ svůj vedl od báječného předka Přemysla a věštky Libuše, a záhy se snažil podrobiti moci své kmeny sousední.

Vztahy kmenů těch k říši východofrancké zůstaly do sklonku 9. století ménivé. Náčelníci jejich odváděli Karlovcům někdy poplatky a uznávali jejich svrchovanost; jindy ji strášali a ohrožovali loupeživými vpády sousední kraje německé. Docházelo i ke stykům obchodním; jejich východiska byla zvláště tržní místa na horním Dunaji a v Pomohani. Kočovní obchodníci dováželi do Čech sůl a vzácné průmyslové tovary a vyváželi odtud koně, kožíšiny, med i vosk a zvláště otroky. Křesťanství pronikalo ke kmenům českým nejdříve z biskupství řezenského, ježto Řezno bylo zvláště důležitým střediskem kulturním, vládním i obchodním na jihovýchodním pomezí říše východofrancké.

V době Svatoplukově šířila se moc říše velkomoravské také ke kmenům v Čechách usedlým a s ní pronikala k nim slovanská liturgie.

Přičiněním Methodovým přijal křest i kníže pražský Bořivoj s chotí svou Ludmilou, která pak osvědčila zvláštní horlivost v nové víře. Po smrti Svatoplukově přiklonili se však synové její, Spytihněv a Vratislav, roku 895 znovu k poslušnosti říše východofrancké a biskupství řezenské šířilo opět svůj vliv do Čech, které se tak stávaly krajem, kde obřad slovanský soutěžil s latinským, kulturní vlivy byzantské s franckými.

Václav Svatý. Zničení říše velkomoravské Maďary způsobilo, že se Čechy trvale přimkly ke vzdělanosti západní. Zejména stalo se tak přičiněním knížete Václava, syna Vratislavova. Po předčasné smrti otcově i strýcově stal se Václav v útlém věku dědicem knížecí moci přemyslovské, která tehdy již si byla podrobila většinu kmenových území na severu i na západě země české. Naproti tomu jihovýchodní končiny podřizoval své vrchní moci rod vévodů zlických, později Slavníkovci zvaných.

Václav, jemuž se dostalo od kněží obou obřadů vzdělání v latině, řečtině i v písmě slovanském, oddal se s mladistvým nadšením novému kultu křesťanskému; ale jeho horoucnost, stupňovaná až k mnišsky strohé odříkavosti, narážela na nepochopení a nepřízeň drsného prostředí, jež byly také zle zvířily spory o poručenskou vládu za nedospělosti Václavovy. V nich stala se obětí vraždy bába Václavova, Ludmila, a obětí kvasu, který do českého ovzduší vnesly myšlenky křesťanské, se stal konečně i Václav sám po nedlouhé vládě samostatné. Byl 28. září 929 zabit ve Staré Boleslavi svým bratrem Boleslavem, který se postavil v čelo nespokojenců a toužil zároveň po vrchní moci knížecí.

Po zahubeném mladém vévodovi zůstala trvalou památkou honosná kaple, na hradě pražském jím postavená, první umělecky v kamenu provedená stavba v Čechách. Byla to rotunda, zasvěcená sv. Vítu, světcí, uctívanému zejména v Sasích, jehož rámě Václav byl získal od spřáteleného krále Jindřicha. Zázraky a zbožná úcta, které v zápětí ctitelů zavražděného knížete k jeho ostatkům pojili, jakož i legendy, které záhy vznikly o jeho životě v jazyce slovanském i latinském, učinily z Václava světce a postavu neobyčejného významu dějinného. Stal se takřka symbolem oddaného splynutí českého národa s křesťanskou vzdělaností a mučednická smrt jeho uváděla Čechy ve známost světa západního. Vlastní národ viděl pak záhy ve Václavovi mocného přimluvu svého za celé plémě české v nebesích a důvěra ta přispěla platně k vytvoření a povznesení svérázného sebevědomí národního zvláště ve chvílích těžkých zkoušek dějinných. Stala se základem velmi rozšířeného kultu svatováclavského v zemích českých.

Sjednání země české. Smrt Václavova dala, jak se zdá, králi Jindřichovi Saskému podnět k tomu, že brannou mocí vystoupil proti

Bořivoj a
Ludmila.

Václav
Svatý.

Slavní-
kovci.

Ludmila.

Zavraždění
Václavovo
(929).

Rotunda
sv. Víta.

Kult
svato-
václavský.

Boleslav I. Boleslavovi a donutil jej k slibu poslušnosti. Později se Boleslav snažil strážiti závazek ten a nový král Ota I. donutil jej k němu znova teprve dlouholetými boji. Při porážce Maďarů na řece Lechu roku 955 vidíme však knížete českého s vojenským sborem po boku Otově. Není jisto, užil-li Boleslav vítězství toho k rozšíření své moci na Moravu, maďarské nájezdy strážající. Jisto jest, že opanoval část horního Slezska a Krakovsko. Jeho dcera Dobrava stala se choť polského knížete Měška a přispěla k šíření víry Kristovy u kmenů polských, neboť dvůr Boleslavův zůstal horlivě křesťanským. Pražský hrad vynikl tehdy jako významné středisko moci panovnické i jako důležité tržiště, navštěvované zdaleka obchodníky, Rusy i Araby a Židy, až ze Španěl přicházejícími.

Dobrava.

Boleslav II. Za Boleslava II., jenž po smrti otcově nastoupil roku 967, šířila se moc přemyslovská až do Červené Rusi. Spravovati církevní věci oblasti tak značné z Řezna, jako se dotud dalo, nebylo již možné, zejména při nesnázích, které činila rozličnost jazyka. Proto dosáhl Boleslav II. r. 973 toho, že v Praze bylo zřízeno biskupství samostatné, podrobené metropolitnímu stolci mohučskému. Prvním biskupem pražským stal se Sas Dětmár, po něm však biskupské důstojnosti se dostalo Vojtěchovi, synu Slavníka, knížete sídlícího na Libici, jenž vládl jihovýchodní části země české tak, že jeho hrady na dolním Labi, Vltavě i Berounce čelily panství přemyslovskému.

Biskup-
ství
pražské.

Sv. Voj-
těch.

Slavnickovci přiznávali snad knížatům pražským vrchní panství, přes to však trvala mezi oběma rody žárlivost, která znesnadnila valně biskupskou činnost Vojtěchovu. Činnost tu ztěžoval ostatně i hluboký rozdíl mezi vznošnými ideály mladého biskupa a přirozenou drsností národního prostředí českého. Lid i náčelníci jeho lpěli dotud namnoze na starých, pohanských zvycích, kdežto Vojtěch, školsky vychovaný v Magdeburce,¹⁾ důležitým střediskem otonské vzdělanosti, horlil pro šíření nových, křesťanských řádů s podobným nadšením jako kdysi Václav, jehož život spolu s životem zbožné Ludmily dal obšírně vylíčiti v oslavné legendě svým příbuzným, mnichem Kristianem.²⁾

Pád Slav-
níkovců.

Mezi Vojtěchem a českým prostředím došlo k rozporům tak prudkým, že biskup dvakrát zemi opustil, hledaje ukojení svých odříkavých snah jednak mezi klášterníky římskými, jednak v misijní činnosti

¹⁾ Přijal tam německé jméno Adalbert.

²⁾ Legenda ta, psaná latinsky, jest vedle legendy o sv. Václavu, staroslověnským jazykem sepsané, prvním plodem české učenosti literární. Jiné latinské legendy o sv. Václavu napsali tehdy v Itálii Gumpold, biskup mantovský, a opat montecasinský Vavřinec. V Itálii vzniklo později také první obšírné vypsání života Vojtěchova.

u pohanských Maďarů. Za jeho nepřítomnosti vyvrátil Boleslav II. roku 995 panství rodu Slavníkova a povraždil skoro všechny jeho členy. Vojtěch odebral se proto na pobřeží moře Baltského hlásati víru Kristovu k pohanským Prusům, našel tam však rychle smrt mučednickou (997).

Smrt
Vojtěcho-
va (997).

Synové Boleslava II. Boleslav II. byl první kníže, jemuž se podařilo spojit v ruce své vládu nad celou zemí českou a stlačit rody ostatních knížat kmenových, pokud nebyly vyvražděny, do postavení velmožů, vévodské moci podrobených.¹⁾ Panství to, sahající na východě až do jazykové oblasti ruské, bylo po smrti Boleslava II. (999) rozvráceno a otřeseno krvavými spory mezi jeho syny, Boleslavem, zvaným Ryšavým, Jaromírem a Oldřichem. Toho užil polský kníže Boleslav Chrabrý, syn Dobravín, panovník, který, dosáhnuv vrchní moci nad kmeny polskými, zabral Krakovsko i Moravu s částí Slovenska. Rozšířil zároveň panství své proti Němcům i do krajů na středním Labi ležících, do Lužice a Míšeň. Roku 1003 pak ovládl i Čechy. Ovšem jen na krátko. Německý panovník Jindřich II., obávaje se vzniku tak rozsáhlého panství slovanského na východním pomezí své říše, pomohl synům Boleslava II., Jaromírovi a Oldřichovi, již roku 1004 při vytlačení Poláků z Čech. Bratři zachovali pak společné panství v zemi, ale nikoliv bez nových bojů vzájemných, až posléze veškeru moc na sebe strhl Oldřich. Po smrti Boleslava Chrabrého (1025) podařilo se mu opanovati také Moravu. Dal ji spravovati Břetislavem, synem z druhého manželství pochybné platnosti (s prostou vesničankou Boženou).

Synové
Boleslava
II.

Jaromír a
Oldřich.

Břetislav
(1034 až
1055).

Poměr
Čech k říši.

Břetislav I. Čechy byly tehdy počítány za vévodství, spjaté svazkem lenním s říší římskou; jeho dědiční držitelé z rodu Přemyslova zaujali místo mezi předními knížaty říšskými. Účastnili se nejednou s četnými družinami válečných výprav a sněmů říšských.

Břetislav, nastoupiv roku 1034 po smrti otce i v Čechách v plnou moc vladařskou, toužil po dalších výbojích. Zmocniv se Krakova i Hnězdna, dal v tamním metropolitním chrámu nad hrobem Vojtěchovým vojsku českému přísahati, že odloží surové, polopohanské zvyky a seřídí život svůj podle řádů církevních. Vrátil se s ostatky Vojtěchovými do Čech, bránil se udatně proti císaři, který na něm vymáhal, aby se výbojů polských vzdal. Posléze byl nucen podrobiti se, zachoval však vrchní moc nad značnou částí Slezska, ze kterého

Výprava
do Polska.

¹⁾ Původu takového byl, jak se zdá, také rod Vršovců, který v českých dějinách 10. a 11. věku u dvora vévodského měl značný vliv.

Kladsko. Polsko mu platilo roční poplatek. Kraj kladský byl však trvale připojen k zemi české.

Slovensko. V dohodě s císařem vtrhl Břetislav brzy potom na Slovensko, kterého se byli zatím zmocnili Maďari, snažíce se trvale je připoutati k svému panství. Český vévoda ovládl tehdy opravdu značnou část země slovenské;¹⁾ v následující době, ještě po několik desetiletí, počítalo se k Moravě území ležící na západě horního a středního Váhu. Později splynulo však i ono s panstvím uherským. Břetislav zemřel roku 1055, zanechávaje pět synů.

Zřízení hradské. **Poměry kulturní.** Pod silnou vrchní mocí vévodskou dělila se země na území, ovládaná s hradů, opevněných náspem, dřevěnými sruby, později i prostým zdíkem. Proto označuje se zřízení tehdejší jako zřízení hradské.²⁾ Nejznamenitějším hradem Čech byl hrad pražský, na Moravě, k níž na severu náleželo i pozdější Opavsko, hlavními hrady od počátku se jeví Olomouc a Brno.

Obchod a měna. V hradě sídlili s ozbrojenou družinou zástupcové knížete (comites = kmeti), kteří tam soudili, vybírali pokuty i cla, svolávali hotovost svobodných bojovníků k válečným tažením. Tam se razily také od 10. století, podle západních vzorů, stříbrné denáry, jichž užíváno ku placení pokut a k účelům obchodu. Tomuto sloužily občasné trhy, chráněné zvláštním tržním mírem, a stezky obchodní, procházející širokým pruhem pohraničních hvozďů (stezky zemské).

Nevolnictví. Pro vývoj hospodářského života byly zvláště důležité rozsáhlé statky knížecí. Jejich střediskem byly dvorce, jejichž ornou půdu pro pána vzdělávali otroci. V dvorcích sídlila také četná nevoľnická čeleď, jež provozovala rozličná řemesla. Vedle půdy, vzdělávané na vlastní účet pánův, byly i vesničky poddaných, kteří odváděli do panského dvorce rozličné dávky z výtěžku propůjčené půdy.³⁾ Totéž činily rybářské osady, položené na řekách, a četní brtníci, dodávající lesní med. Kniže putoval namnoze od dvorce k dvorci, vydržuje tak svou četnou družinu. Rozdával však někdy jejím vynikajícím členům dvorce a vesnice s veškerým jejich nevoľným obyvatelstvem, nebo je věnoval na vydržování duchovenstva.

¹⁾ Tehdy ponejprv děje se zmínka o Bratislavě, jejíž původně slovanské jméno bylo později změněno v Prešpurk.

²⁾ Tvzení, že obvody ty byly zvané župami, nemá dokladu. Slovo „župan“ bylo u nás ovšem rozšířeno jako povšechný název pro velmože, významované určitým podílem na veřejné moci. Ze jména toho vzniklo později označení „pán“ pro osoby z nejvyšší šlechty.

³⁾ Později zobecněl pro tuto půdu název rustikál, kdežto půda pánem samým vzdělávaná se zvala dominikálem.

Tak vznikal v zemích českých vedle knížecích statků také statek církevní a rozvíjela se třída velmožů, vládnoucích značnými državami, ale závislých na přízni panovníkově. Drobné obyvatelstvo svobodné bylo značně zatíženo povinnou účastí při výpravách vojenských a opevňování hranic zásekami nebo stavbou hradů a platilo t. zv. daň míru. Život jeho byl prostý a spočíval v základě svém na starých zvycích slovanských. Do země však pronikalo stále více cizích vlivů, hlavně církví a styky s Německem.

Velmožové.

Cizí vlivy.

Přicházejí především cizí duchovní, světští i řeholní. První kláštery v Čechách byly řehole benediktinské, ženský u sv. Jiří na hradě pražském, založený dcerou Boleslava II., a mužský v blízkém Břevnově, založený biskupem Vojtěchem. Na Moravě se stal prvním sídlem mnišství klášter rajhradský, založený Břetislavem I. Avšak i slovanská liturgie doznávala tehdy ještě v zemích českých vedle latinské. Tak založil vévoda Oldřich spolu se sv. Prokopem na Sázavě klášter pro mnichy slovanské, kteří však byli odtud vypuzeni již v druhé polovici 11. věku. Na Slovensku zachovaly se, jak se zdá, rovněž aspoň některé dozvuky díla slovanských apoštolů až do počátku 11. věku; tak v klášteře zoborském u Nitry.

Kláštery.

5. Počátky dějin polských a uherských.

Vznik státu polského. Mezi slovanskými kmeny, sídlícími v rozlehlém porčí Visly a v pravém porčí Odry (jako byli Vislané, Slezané, Polané, Pomořané a Mazované), dobyl sobě záhy mocného postavení bojovný kmen Polanů nebo Poláků, sedících v porčí Varty. Knížata jejich, odvozující svůj původ od sedláka Pjasta, sjednotila hlavně násilím okolní kmeny pod svým panstvím, takže první historický kníže Měšek I. († 992), sídlící v Hnězdně, byl již vládcem značného státu. Ale nebezpečí hrozící od Němců, kteří si byli již podmanili mnohé ze Slovanů polabských, a soutěž s Dány o Pomořany, přiměla jej, aby uznal vrchní panství císaře Oty I. Slíbiv při tom, že se dá pokřtiti, pojal za manželku dceru českého knížete Boleslava I., Dobruhu. Tato jej přiměla k splnění slibu a k šíření křesťanství po celé zemi za pomoci kněží českých i německých. Aby Polsku zajistil větší vnější bezpečnost, odevzdal je Měšek ochraně papežské stolice.

Polané.

Měšek I.

Počátky křesťanství.

Boleslav Chrabrý. Měškův syn, Boleslav Chrabrý (992 až 1025), těžce z nezletilosti císaře Oty III., podmanil si Pomořany a snažil se o podrobení divokých Prusů mezi Vislou a Němenem. Doufaje, že spoutá divokost jejich křesťanstvím, podporoval sv. Vojtěcha v jeho činnosti misionářské. Když Vojtěch byl od Prusů zavražděn, vykoupil tělo jeho a pohřbil je v Hnězdně (997). Rozbroje Přemyslovců po smrti Boleslava II. (viz str. 17) poskytly mu vítané příležitosti, aby

Boleslav Chrabrý (992 až 1025).

Jeho
výboje.

se zmocnil Slezska, Krakovska, Slovenska, Moravy a konečně i Čech, které (Prahu) chtěl učiniti střediskem své veliké říše. Ale od-
danost Čechů k Přemyslovcům, kterým se dostalo pomoci Jindřicha II.,
přinutila Boleslava ponechati Čechům samostatnost. Zato však ve
válkách s Jindřichem II. dobyl Boleslav zemí Luticů a Srbů (Lužice).
Na čas zmocnil se i Kyjeva a rozšířil panství své o Červenou Rus
(vých. Halič).

Ota III.
v Hnězdně.

Arcibi-
skupství
hnězd-
ské.

Boleslav Chrabrý se snažil s pomocí církve upevniti svou moc jednak uvnitř
vzhledem k svým poddaným, jednak zevně vzhledem k svým sousedům. Podporoval
šíření křesťanství též u slovanských Luticů a Rusů i u Litevců a chtěl z Polska
učiniti samostatnou církevní provincii. K dosažení tohoto cíle mu nejvíce přispěla
mučednická smrt sv. Vojtěcha, pokládaného za prvního polského světce. Sám císař
Ota III. podnikl k jeho hrobu pout do Hnězda (1000). Při té příležitosti
nazval Boleslava „přítelem, spojencem a patriciem národa římského“, uznal jej
za panovníka samostatného a zřekl se jakýchkoli práv nad polskou církví. Proto
Boleslav mohl se souhlasem papeže Silvestra II. zříditi v Hnězdně arcibiskupství,
jemuž bylo podřízeno několik biskupství. Prvním hnězdenským arcibiskupem se
stal bratr sv. Vojtěcha, Radim. Když Boleslav několikrát se marně byl pokoušel
dosíci od papeže koruny královské, dal se ke konci svého života korunovati samo-
volně od arcibiskupa hnězdenského.

Ráz moci
Bolesla-
vovy.

Rozbití říše Boleslavovy. Říše Boleslava Chrabrého byla stát
vojenský. Základem jeho byly pevné hrady, spravované kastelány,
jako v říši francké a v Německu. Boleslav opíral se o silnou družinu
vycvičeného jezdeckta, v níž bylo mnoho cizích námezdníků. Ale přes
to přese vše udržeti říši tak rozsáhlou bylo za tehdejšího hospodaření
přírodního na delší dobu nemožné. Útoky mocných sousedů a domácí
rozbroje mezi syny Boleslavovými uspíšily po jeho smrti úpadek
Polska tak, že Uhři se zmocnili Slovenska, Čechové Moravy,
Dánové Pomořan a Rusové Červené Rusi. Z rozvratu,
nastalého po smrti syna Boleslavova Měška II. († 1034), chtěl ko-
řistiti i český kníže Břetislav I., byl však zakročením císaře Jin-
dřicha III. donucen vrátiti své výboje (viz str. 17).

Rozvrat
říše
polské.

Vznik a upevnění státu uherského. Pohroma, kterou roku 894
způsobili Maďarům jejich turečtí sousedé Pečeněhové, donutila je
přesídliti trvale z Atelkuzu do poříčí Tisy a do Pannonie. Dělili se
v sedm samostatných kmenů, které, majíce svá vlastní knížata, uzná-
valy přece vrchní moc knížete Arpáda. S počátku ovládali jen
pozdější střední Uhry. Odtud podnikali déle než půl století lou-
peživě vpády do zemí sousedních, zvláště pak podél Dunaje do
Německa. Těžká porážka, kterou utrpěli r. 955 od Oty I. u Augš-
purka, donutila je přivykatí životu pokojnému, usedlému. Odpor

Obsazení
Uher
Maďary.

jednotlivých kmenů proti tomu podařilo se zlomiti vrchním knížatům, čímž moc jejich vzrostla. Největší úspěch měl při tom Štěpán I. (995—1038), jenž odstranil poslední kmenová knížata a nahradil je svými náměstky. Na znamení své plné moci panovnické dal se r. 1001 korunovati v Ostřihomě za krále.

Štěpán I.
(995 až
1038).

Štěpán I. nejen spojil kočovné kmeny maďarské v jeden státní celek, nýbrž povzněl je i kulturně, a to hlavně tím, že se přičinil o všeobecné jejich pokřesťení. Křesťanství pronikalo do Uher¹⁾ jednak z říše byzantské, jednak z Německa. Štěpán, pokřtěný od sv. Vojtěcha, nejspíše vlivem jeho a své bavorské manželky Gisely hleděl zjednoti rozhodující převahu křesťanství západnímu. Soutěž tohoto s křesťanstvím byzantským přiměla papeže propůjčiti Štěpánovi mimořádnou pravomoc při zřizování církevní správy. Prvním arcibiskupem (sídlicím v Ostřihomě) byl soudruh sv. Vojtěcha Radla (Anastasius).

Pokřesťení.

Ostřihomské arcibiskupství.

V průběhu dalšího vývoje se stali panovníci uherští důležitými pomocníky římské církve v její soutěži s církví pravoslavnou, poněvadž šířili svůj vliv a i panství v sousedních pravoslavných státech slovanských, v srbském, bosenském, bulharském i v ruském. Latina, která se stala úředním i dorozumívacím jazykem mezi Maďary a četnými Slovany jejich státu, zachránila je před poslovaněním, neboť Maďaři třetinu slovního pokladu svého jazyka přijali od Slovanů. Slovanského původu jsou mnohé názvy státního a právního zřízení, pojmy související s křesťanstvím a církví a názvy vztahující se k řemeslům, obchodu a zemědělství.

Latina
v Uhrách.

Vlivy slovanské.

Štěpán I. zařídil státní správu na ten způsob, jak byla zřízena v říši francké, německé a v sousedních státech slovanských. Rozdělil zemi na komitáty čili hrabství s hrady ve středu jejich. Některé názvy, jako išpán (= župan) a nádor-ışpán (= nádvorní župan), byly převzaty od Slovanů (Srbo-Charvátů). Nádor-ışpán čili comes palatinus (prostě palatin) byl zástupcem samého krále, zvláště v soudnictví.

Komitáty.

Za Štěpána I. se stalo Slovensko trvale součástí státu uherského (1029); pokus českého vévody Břetislava o jeho ovládnutí (viz str. 18) měl jen dočasný účinek. Pokud nebyla země slovenská pokryta nepřístupnými, velmi rozlehlými močály a hvozdy, měla v rámci státním dlouho zvláštní postavení jako pohraniční krajiště a bývala někdy údělem synů královských. Aby zabezpečil východní hranice Uher proti Pečeněhům, podnikl Štěpán I. tažení do Zálesí čili do „Transsilvanie“ a obsadil její západní část. Za jeho nástupců Ladislava (1077—1095) a Kolomana I. (1095 až 1114) celé Zálesí, zvané jinak Sibiňsko nebo Sedmihradsko, bylo připojeno

Slovensko.

Transsilvanie.

¹⁾ Jména Uhři a Uhry, odvozeného od jistého národa tureckého, užívali na označení Maďarů a jejich státu jen cizí

Sekelové. k Uhrám. Spolehlivou oporou Maďaru v této zemi byli Sekelové, pomadařený národ neznámého původu, kteří jako hraničáři hájili země a požívali rozsáhlé samosprávy.

Charvátsko do spojení s Uhrami. Mezi kmeny slovanskými, které na rozhraní století 6. a 7. zaujaly sz. končiny poloostrova Balkánského, vynikli záhy Srbové a Charváti. Kmenové charvátští dostali se za Karla Velikého z poroby avarské v područí francké. V té době byli sdružení ve dvě větší knížetství, dalmatské a pannonské. Tato v době nebezpečných nájezdů maďarských sloučil okolo r. 920 v jednotný stát chorvátsko-dalmatský kníže Tomislav; jakožto spojenec Byzantinců proti bulharskému caru Symeonovi rozšířil pak své panství i na dalmatská města a ostrovy a se svolením stolice papežské se prohlásil za krále (925).

Na půdě charvátské setkaly se vlivy církve západní i východní. Stolica papežská, aby vytlačila církev byzantskou, dovolila v Charvátsku bohoslužbu slovanskou asi touž dobou, jako na Moravě (okolo roku 880). Odpůrci slovanského obřadu byli biskupové přímořských měst dalmatských (Splitu, Zadru, Dubrovníka), ve kterých se udrželo staré obyvatelstvo románské. Poněvadž obyvatelstvo charvátské těžce neslo, že jeho panovníci přejí živlu románskému, zmítán byl stát charvátský neustálými domácími boji. Kníže Demetr Zvonimír (1076—1089), stav se vasaletm stolice papežské, obdržel od ní znovu korunu královskou (1076). Po jeho smrti zhoršily rozbroje a zápasy o trůn obtížné postavení Charvátska tak, že uherský král Ladislav opanoval veškeré území mezi Drávou a Sávou (1091). Charváté vzchopili se sice po smrti jeho k obraně své samostatnosti, ale r. 1102 umluvili náčelníci 12 kmenů charvátských v Dalmácii mír s králem Kolomanem. Charvátsku zabezpečena vnitřní samospráva, kterou vedli buď syn králův nebo vévoda nebo bán jakožto plnomocný nejvyšší správce, soudce a vojevůdce. Od té doby králové uherští byli zároveň i králi charvátskými. Až do r. 1301 bývali korunováni korunou Zvonimírovou.

6. Říše bulharská a vrchol obnovovací politiky byzantské.

Rozkvět a pád Bulharska. Pokřtěním Bulharska zesílila byzantská říše nad ním svůj mravní a kulturní vliv. Za knížete Symeona (893—927) učinili Byzantinci pokus ovládnouti Bulharsko i hospodářsky, neboť císař Lev VI. udělil tehdy dvěma Řekům mo-

nopol na obchod s Bulharskem, který měl v Cařihradě své hlavní odbytiště. Z toho se rozpoutala mnoholetá válka, která (s přestávkami) trvala až do smrti Symeonovy. Symeon, jenž své mládí ztrávil v Cařihradě a osvojil si byzantskou vzdělanost, usiloval o to, aby opanoval Cařihrad a stal se císařem. Dobyv několika velikých vítězství projevil svůj záměr tím, že r. 920 přijal titul císaře a samovládce Bulharů a Rhomaiů. Poněvadž Cařihradu dobyti nebyl s to, bylo se mu spokojiti se značným rozšířením panství bulharského v Makedonii, Albánii a Thrakii.

Titul
císařský.

Symeon se snažil vymaniti svůj stát a národ i z kulturního područí byzantského. Zřídil samostatný bulharský patriarchát, odstranil řečtinu, vládoucí v církvi a bohoslužbě, a zavedl liturgii slovanskou. Pečoval jednak o vzdělávání slovanské literatury, psané kyrilicí, na dvoře panovnickém, jednak o její pěstování písmem hlaholským od žáků sv. Metoděje, působících v Makedonii. Doba Symeonova se nazývá zlatým věkem starobulharské literatury. Symeon, jenž sám byl spisovatelsky činným, staral se hlavně o to, aby se Bulharům dostalo dostatečného počtu spisů náboženských a poučných překládáním spisů řeckých do jazyka církevně slovanského.

Bulharské
písemnic-
tví.

Po Symeonovi, Bulharsko velice pokleslo a bylo mimo to zmí-
táno náboženskými rozbroji, způsobenými novou sektou bogomilů. Založil ji okolo r. 930 kněz Bogomil, jenž učení své sestrojil na základě názorů zoroastrovských (zápas zla a dobra), přimísiv k nim nauky východních sekt, jež se pokoušely o smíšení křesťanství s po-
hanstvím. Bogomilství bylo do jisté míry odporem slovanského oby-
vatelstva proti novému počítání vyšší společnosti bulharské. Zavrhuje podřízenost lidu světským vrchnostem, bojarům a ca-
rovi, rozšířilo se záhy mezi všemi Slovany balkánskými a působilo
v celku zhoubně na jejich dějiny, zvláště v době výboje turec-
kého.

Bogo-
milové.

Vnitřních rozbrojů bulharských použili Byzantinci, aby provedli to, co odedávna pokládali za úkol důležitý, t. j. podmanění Bulharska. Bylo však k tomu potřebí téměř padesátiletého těžkého, ba vysilujícího boje, při němž i Rusové Byzantsku pomáhali. Teprve neúnavný a bo-
jovný císař Basileios II. Bulharobijce (976—1025) na sklonku své vlády Bulharsko opanoval úplně a přinutil též kmeny srbské, aby se poddaly vrchnímu panství byzantskému.

Basi-
leios II.

Byzantsko na vrcholu své moci politické i kulturní. Až do nastolení císaře Basileia II. pokládali Byzantinci za svůj druhý hlavní úkol opětné dobytí někdejších držav východních na Arabech. Podařilo se jim skutečně dobytí celé Malé Asie a proniknouti až do Syrie a sev. Palestiny. Nazpět získána i důležitá Kréta. Po

Úspěchy n
východě.

opanování Bulharska byla byzantská říše v první polovině 11. století nejmocnějším státem křesťanským. Za příznivých poměrů hospodářských kvetlo výtvarné umění všech druhů, zvláště stavitelství (církevní i světské) a umělecký průmysl, a šířilo svůj vliv daleko do západní i do východní Evropy.

Zájem a záliba v antické literatuře, vzbuzená hnutím obrazoboršským, neutuchla ani po konečném obnovení ikonodulství (843), jež bylo vítězstvím křesťanského světového názoru nad antickým. Vysoce vzdělaný císař a dějepisný spisovatel Konstantin VII. Porfyrogennétos¹⁾ (912—959) zachraňoval s pomocí četných spolupracovníků antická i pozdější díla literární pořizováním výtahů z nich a shromažďoval zprávy o dějinách římských i byzantských. V dílech jeho jsou zachovány též zprávy o dějinách slovanských, jmenovitě i o Veliké Moravě. Dějepisectví dospělo vysokého stupně dokonalosti v díle osvěceného dvora Michala Psella (†1078).

Byzantský panovnický absolutismus vyvrcholil v osobě císaře Basileia II., jenž, jsa znamenitý válečník i státník, všude osobně zasahoval a rozhodoval. Jeho hlavní snaha nitropolitická směřovala k tomu, aby bylo odčiněno porušení sociální rovnováhy, způsobené nemírným zesílením velkostatkářstva, které sice v Malé Asii prokázalo státu veliké služby v zatlačování Arabů daleko na východ, ale uchvátilo veliké množství malých statků selských a usilovalo o dosažení feudální samostatnosti na újmu moci panovnické. Basileios II. mnohem bezohledněji nežli jeho předchůdci zbavoval velkostatkáře jejich výsad a trestal je zabavováním nemovitého majetku, poněvadž drobné statky selské a vojenské byly základem finanční i vojenské síly státu. Hleděl také zamezití přílišný vzrůst nemovitostí církevních, zvláště klášterních.

Úpadek Byzantska a roztržka s Římem. Po smrti císaře Basileia II. přešla za vlády jeho neterčí a několika nahodilých povýšenců státní moc do rukou nejvyššího úřednictva, které obávajíc se vojenské moci velkostatkářů nepřálo válečným podnikům a dělilo se o veliké příjmy státní. Proto říše ztrácela své okrajní državy; zejména pozbyla Dolní Itálie. Poněvadž stolice papežská tam rozšířila svou církevní pravomoc a vymycovala řeckou bohoslužbu, provedl cařihradský patriarcha Michal Kerularios novou a od té doby již trvalou roztržku mezi církví byzantskou a římskou (1054). Tím byl dokonale zpečetěn významný rozdíl mezi náboženským i kulturním životem západu a východu evropského, který již doba předchozí svými základními předpoklady a znenáhly vývojem byla připravovala a který se pak nepodařilo smazati ani věkům dalším přes opětovné pokusy o sjednocení (unii) obou církevních oblastí křesťanských.

¹⁾ Nazýval se tak, poněvadž se narodil v porfyrové komnatě císařského paláce, ač z nezákonitě manželky Lva VI., aby mu nebylo popíráno právo na trůn.

Konstan-
tin VII.

Michal
Psellos.

Velkosta-
tek a
sedláci.

Vnitřní
poměry
byzantské.

Roztržka
s Římem.

7. Vznik a počátky národa ruského.

Vznik ruského státu. Východní Slované, sídlící mezi Dněprem, jezerem Ilmeňským, Okou a Karpatami, se dělili na mnohé kmeny, z nichž nejsilnější byli Slované a Kriviči na severu a Polané s Drevany na jihu. Kdežto někteří jižní kmenové náleželi k řiši turkotatarských Chazarů, prostírající se na sz. jezera Kaspického až k řece Oce, kmenové severní byli ovládáni Normany, příchozími ze Skandinávie jednak za účely obchodními, jednak i k získávání všeliké kořisti. Jistá skupina normanských ozbrojenců čili varjagů, zvaná Rusové, založila pevný stát na jezeře Ilmeňském se střediskem v Novgorodě, kde pak vládl před r. 860 její vůdce, kníže Rurik.

Kmeny
východo-
slovanské.

Varjagové.

Jiná skupina Rusů opanovala Kyjev, nejdůležitější tržiště na Dněpru. Tato řeka byla od pradávna základem veliké vodní cesty, vedoucí ze Skandinávie do říše byzantské,¹⁾ do kteréžto Normani často přicházeli sloužiti ve vojsku. Novgorodský kníže Oleg zmocniv se Kyjeva sjednotil všechny menší státy normanské i slovanské v jeden veliký stát, který se podle normanských výbojů začal nazývati Rusí nebo Ruskem, a tak jméno toto přešlo i na všechno slovanské obyvatelstvo jeho, v němž původní Rusové brzy zanikli. Zbavivše Slovary poddanství chazarského hájila jich knížata ruská proti turkotatarským kočovníkům (Pečeněhům a Plavcům čili Kumánům) a podnikala válečná tažení na řiši byzantskou. Vymohla si na ní výhodné obchodní smlouvy, aby v ní mohla dobře prodávati výtěžky přírodních daní, placených poddanými.

Vznik státu
ruského.

Přijetí křesťanství. Obchodními a politickými styky Rusů s Byzantinci pronikala stará byzantská vzdělanost a s ní křesťanství do Ruska již v první polovici 10. století. Kníže Vladimír (972—1015), opěvovaný v „bylinách“ (bylina = minulost, píseň o minulých událostech) jako udatný bojovník s Pečeněhy, aby mohl pojmuti za manželku byzantskou princeznu, přijal křest od církve byzantské a s její pomocí zavedl křesťanství v celé své říši (989). Pohanství bylo vymycováno násilně. V Kyjevě bylo křtěno obyvatelstvo hromadně u Dněpru, do něhož byly házeny staré modly (Perun). Ruská církev, ač obdržela vlastního metropolitu (se sídlem v Kyjevě), byla přece

Vladimír
(972 až
1015).

¹⁾ Cesta tato vedla ze zálivu Finského po Něvě do jezera Ladožského a dále po řece Volchovu do jezera Ilmeňského, odtud pak po Lovati k Západní Dvině, od níž po suchu se přecházelo k hornímu Dněpru a po Dněpru pak do Černého moře.

Vlivy
byzantské.

ovládána řeckými duchovními. Avšak rozhodujícím činitelem byl v ní kníže, podobně jako v byzantské církvi císař. Knížecí moc tudíž byla velice zesílena přijetím křesťanství, které o ní učilo, že jest původu božského.

Nestor.

S křesťanstvím rostla a šířila se byzantská vzdělanost, jejímž hlavním projevem byla slovansko-ruská literatura. Bohoslužebné knihy, psané kyrilicí, a církevní literatura vůbec byly přineseny z Bulharska. Ale záhy začala kvést i původní literatura domácí, zvláště pak letopisectví, jehož původci byli spisovatelé poměrně vysokého vzdělání, jako především Nestor, mnich Pečerského (jeskynního) kláštera v Kyjevě, současník českého kronikáře Kosmy.

Jaroslav
Moudrý.

Křesťanská vzdělanost ruská dosáhla za vlády knížete Jaroslava Moudrého (1015—1054) vůbec vysokého stupně, zvláště v oboru umění výtvarného. Knížata budovala podle vzorů byzantských četné, často velmi rozsáhlé kostely o mnoha kopulích, zdobené bohatými freskami a mosaikami, z nichž obzvláště znamenité byly chrámy sv. Sofie v Kyjevě a v Novgorodě. Novgorodské stavitelství mělo do sebe více původnosti. Kyjev i Novgorod byla živá a bohatá města obchodní. Kyjev měl hlavně obchodní styky s Byzantskem a s Cařihradem, Novgorod se Skandinavií a Německem, v obojím obchodě však prostředkovaly země slovanské, zvláště Polsko a Čechy (Praha). Za vlády Jaroslavovy byly sepsány předpisy starého zvykového práva na Rusi platného, týkající se provádění soudu, zjišťování přestupků i zločinů a jejich trestání. Sbírká tato slove „Russkaja pravda“ (= ruské právo). Obsah její se shoduje v podstatě s obsahem sbírek zvykového práva u Germánů, známých pode jménem barbarských zákonů. Trest smrti se ustanovuje pouze v řídkých případech, ale příbuzným se ukládá, aby za zabití příslušníka své rodiny prováděli krevní mstu. Převážná většina trestů záležela v pokutách (vira), které plynuly do pokladny knížecí. Pokuty se platily v starší době kunami (t. j. kožíšinami) a později hřivnami stříbra. V pozdějších redakcích (zpracováních) „Ruské pravdy“ bylo mnoho zmírněno pod vlivem křesťanství, jmenovitě zapověděna byla krevní msta.

Obchod.

Russkaja
pravda.

ČÁST II.

Zápas papežů a císařů; výpravy křižácké.

1. Boje o investituru.

Hnutí
klunýjské.

Opravné proudy v církvi. Jedenácté století přineslo těžké zápasy o postavení církve a duchovenstva v západním křesťanství. Mnišské hnutí, šířené z kláštera Cluny, počalo tehdy působiti i na kněžstvo světské. Žádalo, aby kněz zásadně se lišil od laika vyšší zbožností a, zvláštním způsobem života. V očích horlitelů těch stávalo se zejména

manželství světských kněží, dotud zcela obvyklé, zjevem pohoršlivým a nejhorším hříchem jevila se jim t. zv. simonie.

Simonii zvalo se odedávna rozdávání svátostí nebo hodnotí církevních za odměnu (Simon Magus ve Skutcích apoštolských); strana clunyjská začala však pokládati za simonii veškeré zasahování mocí světských do církevních otázek. V dobách předchozích drželi svěští zakladatelé jednotlivé kostely a kláštery jako dědičný majetek rodinný; knížata obsazovala stolce biskupské i opatské, volala duchovní před svůj soud a žádala na nich i služby vojenské jako na lenících světských. Poměry ty, ač byly ustáleny staletým zvykem, zdály se clunyjským oprávcům nedůstojným útliskem církve. Podle nich mělo kněžstvo samo (hierarchie) rozhodovati nezávisle o všech věcech církevních; kněz směl býti pouze knězem souzen, všeliký majetek kostelům i klášterům věnovaný měl pouze duchovním účelům sloužiti. Velmož, který z něho bral užítky a osoboval si vliv na obsazování duchovních hodnotí, dopouštěl se tím simonie. Podle vzoru kázně klášterní měla všechno kněžstvo poutati k biskupům naprostá poslušnost a souhrn jeho měl se státi jednotným, mezi rodním a zcela svěprávným tělesem v čele s biskupem římským, papežem.

Simonio.

Hierarchie.

Rostoucí nároky moci papežské. Strana clunyjská nabyla vlivu i v Římě s pomocí císaře Jindřicha III., jenž podporoval horlivě její opravné snahy, netuše, že jejich úspěch bude mít těžké důsledky i pro moc císařskou, která dotud, od dob Oty I., měla sama nemalý vliv na papeže římské a jejich volby. Ukázalo se to ihned, když Jindřich III. roku 1056 zemřel, zanechávaje říši nedospělému synovi Jindřichu IV. Tu uvedl papež Mikuláš II., opřený o hlavního rádce svého, toskánského mnicha Hildebranda, roku 1059 v život nové zásadní ustanovení o volbě papežské.

Císařství a papežství.

Mikuláš II.
a volba
papežská.

Podle něho volba ta byla vyhrazena jedině sboru kardinálů, rádců papežových, složenému z předních kněží i jáhnů římských a biskupů několika osad, ležících v nejbližším okolí Říma. Zároveň bylo prohlášeno, že papeži takto nově zvolenému netřeba čekati s nastolením, až bude císařem potvrzen, nýbrž že pouhé zvolení od kardinálů jej opravňuje k vládě. Mikuláš II. a jeho nejbližší nástupcové snažili se nadto svou nejvyšší moc rozhodeti vykonávati i v rozličných věcech světských.

Řehoř VII. Sklon ten vzrostl, když na stolec Petrův nastoupil roku 1073 Hildebrand, přijav jméno Řehoře VII. Nový papež jal se s vášnivou vroucností bojovati za požadavky strany reformní. Svými plnomocnými posly (legáty) zasahoval hojně do poměrů církví zalpských, vymáhal důrazně kněžský celibát, sesazoval neposlušné biskupy. Užíval bez rozpaků mocné zbraně své, klatby církevní, proti knížatům a králům a neváhal zároveň rozpoutati i odboje lidové tam, kde opravné hnutí naráželo na překážky. Od některých knížat a panovníků k tomu ochotných přijímal naopak slib manské věrnosti a prohlašoval jejich državy za papežská léna. Bylo zjevné, že stolec

Řehoř VII.
(1073 až
1085).

Klatba
církevní.

Theokracie.

papežský touží po tom, aby v západní Evropě zavládla nad moci světskou vrchní vláda duchovní (theokracie).

Jindřich IV.
(1056 až
1106).

Boj Jindřicha IV. s papežstvím. Tak stanulo papežství se svými požadavky příkře proti staršímu řádu, který dával panovníkům a zejména císaři značnou moc ve věcech církevních. Bylo zjevno, že se rozpor ten nerozřeší bez tuhého boje. Vyšší duchovenstvo německé i lombardské většinou nesouhlasilo s hnutím opravným a zůstávalo oporou moci císařské. Mladý Jindřich IV. nemohl se však dlouho opřít s plným důrazem rostoucím nárokům papežským. Byl po léta zabaven vnitřními spory v Německu a teprve po jejich překonání se postavil důrazně proti novému papeži, Řehoři VII.

Investitura.

Zejména nemínil vzdáti se investitury a vlivu na obsazování biskupství a opatství v říši. Řehoř VII. trval však na tom, že zvyk ten jest hříšnou symonií, a volaje Jindřicha IV. drsně k odpovědnosti, vynesl klatbu na některé biskupy říšské a rádce královny. Když pak Jindřich IV. roku 1076 prohlásil papeže za sesazena, odpověděl Řehoř VII. hroznou klatbou novou a vyzval říšská knížata, aby králi vypověděla poslušnost, věda dobře, že Jindřich jest u velmožů velmi neoblíben. Ve věci té se nezklamal. Knížata prohlásila, že krále se zřeknou, nedosáhne-li do roka papežského odpuštění. Postavení Jindřichovo bylo pak tím povážlivější, ježto Řehoř VII. získal v Itálii samé mocné spojence.

Normané
v jižní
Itálii.

Byla to zejména mocná dědička markrabství toskánského, Matilda, a jihoitalští Normané. V první polovici 11. století usadila se totiž četa bojovníků z Normandie, z pouti ze Svaté země se vracějíc, v Neapolsku, kde pod vrchní vládou císařů byzantských poměry byly velmi neklidné. Udatní Normané, kterým se z domova dodatečné posily dostávalo, zmocnili se tu pod vedením Roberta Guiscarda a jeho bratří znenáhla celé Itálie jižní a počali vytlačovati arabské panství i ze Sicílie. Se stolcem papežským vstoupili ve spolek a slíbili mu manskou věrnost.

Canossa.

Vida se takto ohrožen, vydal se Jindřich IV. na počátku r. 1077 s malou družinou do Itálie a vymohl si tuhým pokáním před severoitalským hradem Canossou papežova odpuštění. V jádru sporu však k dohodě nedošlo. Část knížat setrvala v odporu k Jindřichovi a zvolila si protikrále. V Němcích rozpoutal se tím několikaletý boj; papež obnovil klatbu proti Jindřichovi, který naproti tomu, když byl v Němcích zvítězil, pronikl do Itálie a dal zvoliti protipapeže. Posléze zmocnil se i Říma a oblehl Řehoře VII. v hradě Andělském, někdejšímausoleu Hadrianově, přeměněném v pevnost. Normaní jihoitalští vytlačili sice císařské z Věčného města, ale Řím byl při tom

Smrt
Řehoře VII.

tak zpleněn a rozjitřen, že papež byl nucen pod normanskou záštitou do Salerna se uchýliti a tam zemřel v zápětí roku 1085.

Vormský konkordát. Zápas tím nebyl však ukončen. Trval i za nástupců Řehořových dále a Jindřich IV. byl pokořen teprve, když jeho vlastní syn proti němu se postavil a moci ho zbavil roku 1106. Zrádný syn ten, Jindřich V., vstoupil však brzy do šlépějí otcových. Boj rozpoutal se znovu a teprve r. 1122 ukončil jej konkordát (úmluva), zpečetěný ve Vormsu na Rýně.

Jindřich V.

Konkordát znamenal střední cestu mezi nároky papežovými a zvykovým právem koruny. Biskupy a opaty říšské mělo nadále voliti příslušné duchovenstvo (kapituly u biskupských kostelů), králi byl vyhrazen pouze částečný vliv na volbu; odznaky moci duchovní, berlu a prsten, dával zvolenému papež. Tato investitura a posvěcení měly se však, pokud šlo o Německo, udělovati teprve tehdy, když král přijal od zvoleného přísahu manskou a dal mu podáním žezla právo vládnouti říšskými statky, spojenými s jeho důstojností.

Konkordát
vormský
(1122).

Jindřich V. zemřel roku 1125 bez potomstva mužského. Za nástupce jeho zvolila knížata německá saského vévodu Lothara. Lothar opíral se o stranu církevní a přijal z rukou papežových potvrzení své volby. V Itálii spojil tehdy vévoda Roger ve své ruce veškerá panství normanská v Neapolsku i na Sicilii. Přijal roku 1132 z rukou papežových důstojnost královskou a panství jeho, jež zůstalo lénem stolce papežského, dostalo se názvu království obojí Sicilie.

Lothar.

2. Církevní kultura doby románské.

Vzrostlý vliv duchovenstva. Souběžně s bojem o investituru, v Němcích a v Itálii dlouhá desetiletí trvajícím, snažili se papežové a strana reformní také v ostatních krajích západního křesťanstva rozvíjeti své nároky. Nedosáhli sice plného vítězství, ale úspěchy jejich byly značné.

Úspěchy
Říma.

Zejména bezženství kněžské zobecnělo v 12. věku a svazky poutající veškeré duchovenstvo s Římem byly zesíleny. Církev prohlubuje svůj vliv na všechny život věřících, zejména také zostřením dozoru na řády manželské; obecně roste v drsném prostředí feudálním náboženská vroucnost, projevovaná i pilnou účastí na bohoslužbě i štědrými dary církvi, která se stává tak vlastníkem ohromných statků. Na vzrůst vroucnosti té působily i některé nové řády mnišské, zejména řád cisterciácký, který vzal svůj počátek v burgundském klášteře Cîteaux a nalezl v první polovici 12. století vynikajícího šířitele svého vlivu v slavném učenci a kazateli, sv. Bernardovi z Clairvaux.

Bernard
z Clair-
vaux.

Duchovenstvo zachovávalo rozhodující vliv na všechny život duševní také tím, že v jeho rukou spočívalo veškeré písemnictví. Laikové uměli psáti jen velmi zřídka; ani v právním styku jejich nebylo ještě

Písem-
nictví.

zvykem užívat častěji listin. Kanceláře panovníků a knížat byly řízeny duchovními a v jejich péči zůstávalo veškeré školství i vědecká práce.

Školy.

Školy kvetly především při biskupských i metropolitních kostelech a v některých klášterech. Nejvyšší z nich pěstovaly t. zv. sedmero umění a dělily se na trivium a quadrivium. V prvním učilo se základům latiny, rhetorice (slohová obratnost) a dialektice (rozbor pojmů); v quadriviu učilo se počátkům matematiky a geometrie, také astronomii, spojené s naukou o roku církevním a kostelní hudbě, v níž se tehdy ujímaly počátky zpěvu vícehlasého a hudební notace. Veškeré vědění opíralo se o dědictví pozdního starověku, zejména o encyklopedická díla a spisy sv. Otců; k samostatnějšímu hloubání dávaly podnět namnoze jen sporné otázky bohoslovné.

Hospodářský rozvoj Itálie. Větší účast laiků na životě duševním ohlásila se nejdříve v Italii. Poloostrov Apeninský měl ve středověku zvláštní postavení jako prostředník mezi západem a oblastí byzantskou. V tom spočíval význam Benátek.

Benátky.

Benátky rozmáhaly se obchodem již v 9. věku. Ostatky sv. Marka, přinesené tehdy z Alexandrie, staly se paládiem města, chráněného výhodnou polohou v lagunách severního Jadranu. Původní závislost Benátek na císařství byzantském stala se rychle pouhým jménem. Vévoda benátský (dux, dože) nebyl již dosazován císařem, nýbrž volen domácími patricii. Benátčané zachovali si však přístup na trhy řecké a stali se rozhodující mocí na moři Adrijském, když zkontrolovali piráty dalmatské. Snahou republiky sv. Marka zůstalo podrobiti si trvale města dalmatská, v nichž starší obyvatelstvo románského jazyka ustupovalo slovanskému živlu. Také v Cařihradě zachovali si Benátčané značné výsady, které jim usnadňovaly dovoz východního zboží na trhy západní.

Italský
obchod a
průmysl.

S Benátkami v obchodu zámořském soupeřily od 11. věku Pisa a Janov, jenž se podařilo vyrvat muslimům Korsiku i Sardinii. V Italii severní vzrostl tehdy vůbec ruch obchodní s podporou splavnosti řek a v rozličných místech počal tu vykvétati jemnější průmysl, zvláště soukenictví a zbrojířství. Tak vynikl v Lombardsku zejména Milán, v Toskáně Florencie a Lucca.

Se vzrůstem obchodu a průmyslu dostavil se čilejší ruch peněžní a úvěrní, podporovaný také platy, které z celého křesťanstva se stékaly ke kurii papežské. Prosté hospodářství přirozené tu počalo nejdříve ustupovati hospodářství směnnému. Na Sicilii, podrobené panství normanskému, rozkvetlo vlivem arabským hedvábnictví a bohatá kultura zahradnická.

Městské
zřízení.

Z doby minulé zachovaly na poloostrově vůbec větší význam než kdekoliv jinde osady městského rázu, u nichž vzrůst bohatství probudil novou touhu po samosprávě. Dosud práva hrabská a vláda nad městy severoitalskými byly namnoze v rukou biskupů. Obce městské setřásají jejich vládu, volí si konšely (consules) a přisvojují si namnoze t. zv. regální důchody, jako bylo tržné, mince, cla.

Tak vzniká v Itálii mnoho drobných republik městských (komun), které se namnoze nespokojují se samosprávou uvnitř hradeb, nýbrž rozšiřují svou moc i na venkovské okolí a donucují okolní šlechtu, aby vstupovala do svazku městského. Vzrostlé bohatství jevílo se také v zevním vzhledu měst. Roste jejich výstavnost a zejména při stavbách církevních dospívá se k budování památek monumentálních. Jimi rozkvetl sloh románský, který v 11. a 12. století v celém světě západním se stal výrazem nových snah uměleckých.

Komuny.

Sloh
románský.

Sloh románský. Sloh románský vytvořil se na základě předchozího stavitelství slohu starokřesťanského. Při menších kaplích užíval půdorysu kruhovitého (rotundy), ale stavby prováděly se z kamenů pravidelně tesaných (štuky) a bývaly zdobeny zoubkovaným nebo obloučkovým vlysem. Pro větší stavby, zejména pro dómy, zůstávala základem basilika, ovšem značně pozměněná.

Rotundy.

Půdorys chrámový přijímá s oblibou podobu kříže tím, že apside se prodlužuje v kůr (chor) připojený k lodi příční. Kůr ten býval o několik stupňů zvýšen nad úroveň lodi hlavní klenutím spočívajícím na sloupcích. Tak vznikal pod hlavním oltářem chrám spodní, krypta (od řeckého „kryptos“ = skrytý). V některých dómech byl dvojitý kůr, východní i západní. Prostřední loď mívala místo prostého stropu klenutí valené nebo křížové a neopírala se o sloupy, nýbrž o zděné pilíře, nesoucí pásy, jimiž klenba byla podchycena. Někde se střídaly pilíře se sloupy. Patky sloupů bývaly ozdobeny listovím, hlavice jejich měly rozmanité tvary, často hranaté nebo otočené ornamenty rostlinnými, do nichž i postavy lidské a zvířecí vplétány. Okna, nahoře zakončená polokruhem, nebývala příliš veliká, takže uvnitř stavby masivní stěnou opatřené bývalo dosti šero.

Basiliky.

Vnitřek
chrámu.

Průčelí (façada) mívalo ozdobu sochařskou, zvláště t. zv. tympanony, polokruhovitě štítů nad vchody do jednotlivých lodí. Vchody ty tvořily portály, zdobené řadami sloupků nebo sošek. Někde kryla průčelí ozdobná galerie sloupková, stěny chrámové zdobily zvenčí pásy s oblouky (t. zv. lisény). Věže stály vedle chrámu jako samostatné zvonice (campanile), nebo byly připojeny k průčelí; někdy stály i vedle lodi příčné nebo nad středem stavby. Někdejší nádvoří předchrámové zmizelo nebo (při kostelech klášterních) posunulo se k některé lodi boční jako t. zv. chodba křížová (ambitus, kvadratura).

Vnější
ozdoby.

Sochařství doby románské vynikalo zejména bohatou ornamentikou. Malířství nástěnné i knižní (miniatury) drželo se dotud většinou starších předloh. Mnoho bohoslužebných rouch, relikviářů, oltářních ozdob a jiných pokladů chrámových přiváželo se z říše byzantské.

Nejvzácnější památky slohu románského v Itálii jsou: v Pise, veliký dóm o pěti lodích, s nádhernými sloupovými galeriemi, po boku s šikmou věží, rovněž zahalenou v půvabné ochozy sloupkové. Ve Florencii baptisterium sv. Jana, stavba centrální, ozdobená barevnou inkrustací (obklad) mramorovou; rovněž dómy v Luce, Pavii, Modeně, Miláně ukazují sloh románský v monumentálních tvarech.

Pisa.

Florence.

- Benátky. Chrám sv. Marka v Benátkách, skvělá basilika o pěti kopulích, zdobená slavnými mosaikami, ukazuje mnohé vlivy umění byzantského. Vlivy ty, smíšený s vlivy arabskými, jsou patrné i na stavbách normanských na Sicilii (dvorská kaple v Palermě, dóm v Monreale). Na severu Alp vytvořil sloh románský mnoho pozoruhodných staveb ve Francii, zejména jižní, a v německém Porýnsku, zvláště v Kolíně, Vormsu, Mohuči, Špýru a Trevíru (viz k tomu obr. 4—10, 12).
- Porýnsko.

3. Feudalismus západoevropský.

- Počátky dějin francouzských.** Západu evropskému vévodí v naší době tři veliké útvary státní i národní; anglický, francouzský a španělský. Jejich vytvoření bylo však dílem velmi pomalého a svízelného vývoje několika století. Při rozkladu říše Karlovců v 10. století rozpadlo se království západofrancké na množství velikých lén, jejichž držitelé sotva podle jména uznávali vrchní moc královskou. Moc ta, od roku 987 počínajíc, utkvěla v rukou vévody Hugona řečeného Kapet,¹⁾ který byl v Remeši na krále pomazán a jehož potomstvo někdejší královskou důstojnost západofranckou trvale podrželo. Tito první Kapetovci vládli ovšem opravdu pouze ve vévodské skupině čtyř hrabství, ležících v kraji kolem Paříže²⁾ a v některých drobnějších roztroušených lénech. Velicí leníci ostatní o ně valně nedbali.
- Západ evropský.
- Kapetovci.

- Pozdější Francie neměla tehdy ještě společného vědomí a cítění národního. Jižní a severní kraje její lišily se značně. Na jihu, v oblasti vína a olivy, kde bylo méně žilvů původu germánského, vyvinul se z lidové latiny jazyk provençalský. Na severu od Loiry, v kraji ještě plném hvozdů, vznikala vlastní nářečí francouzská.
- Nářečí francouzská.

- Panství normanské v Anglii.** Z velikých leníků na francouzském severu nejmocnější byli vévodové normanští, potomci vikingských dobyvatelů, jejichž družina se sice rychle romanisovala v kraji na dolní Seině, ale zachovala dlouho původní bojovnost. Některé rody těchto bojovníků osvědčily ji v 11. věku výbojem v jižní Itálii (viz str. 28), vévoda Vilém I., zvaný Dobyvatelem, rozšířil pak neobyčejně svou moc dobytím vlády nad říší anglosaskou.
- Normandie.
- Vilém Dobyvatel.

¹⁾ Název ten vznikl z přezdívky vztahující se k „pláštěnce“, kterou král nosíval.

²⁾ Kraji tomu říkalo se „Isle de France“ (Ostrov Francie) a v něm má svůj kořen pozdější název „Francie“ pro souhrn držav kapetovských.

Roku 1066 zemřel anglosaský panovník Edward a po dědictví jeho sáhl mocný velmož Harold. Vévoda normanský Vilém hlásil se však k němu rovněž a vypravil se v čele vojska, složeného z normanských leníků i jiných dobrodružných bojovníků, na ostrov. Jedinou bitvou u Hastingsu, v níž Harold zahynul, stal se pánem říše anglosaské. Prohlásiv ji za kořist válečnou, rozdál mnoho zabraných statků svým bojovníkům, kteří tak v prostředí britském vytvořili vládnoucí třídu normanské šlechty, k níž také vyšší duchovenstvo patřilo. Šlechta ta zachovávala stále styky s pevninou, kde král její podržel Normandii i jiná rozsáhlá léna; na jeho dvoře mluvilo se francouzsky. Naproti tomu porobení Anglosasové, zavázání k dárkům i robotám normanskému panství, zachovali svůj jazyk a našli oporu v nových osadách městských, které také na ostrově začaly v 11. věku vznikat.

Hastings
(1066).

Vznik rytířstva západního. Mezi Kapetovci a normanskými vévody, korunou anglickou ozdobenými, došlo záhy k dlouhým bojům, zejména když v polovici 12. století anglickými králi se stali Plantagenetové, kteří v své ruce soustředili celé západní pobřeží Francie. Tu běželo zjevně o to, který z obou rodů vytvoří větší panství v západní Evropě a strhne na sebe vůdčí moc v této končině. Ten i onen rod opíral se v zápasech těch o touž soustavu vládní, o zřízení lenní, které na půdě někdejší Gallie i Britanie dosáhlo nejdůslednějšího provedení a stalo se tu základem veškerých řádů společenských.

Plantagenetové.

Stav drobných svobodníků zmizel téměř úplně. Podle hesla „žádná půda není bez vrchního pána“ (nulle terre sans seigneur) byl každý sedlák poddaným některé vrchnosti. Často vládli mu ovšem jen drobní vládkové a bojovníci, kteří byli závazkem vasalským připoutáni k pánům mocnějším, beroucím državy své zase v léno od knížat nebo vévod. Tak vznikl jakýsi vzestupný žebřík feudálních závislostí, vrcholící v králi. Mezi jeho členy byla rozličně rozdělena moc vládní a státní svrchovanost, neboť jednotliví leníci měli nad poddanými i vasaly svými vyšší nebo aspoň nižší právo soudní, byli obklopeni ozbrojenými družinami, vybírali cla a razili mince. Země se tak proměnila v mozaiku menších nebo větších státek, spjatých v celek pouze lenními závazky, do jejichž vnitřních poměrů místních panovník jen výjimečně zasahoval.

Zřízení
lenní.

Význačným rysem této feudální společnosti byla její bojovnost. Země byla poseta tvrzemi kolovými i hrádky s hradbami zděnými, nebo aspoň zděnou věží hlavní (donjon). Neustálá drobná válka zneklidňovala kraj a marně církev čelila tomuto odpovědnictví (Fehde) prohlášením t. zv. mírů božích, jimiž se zakazovaly boje aspoň od čtvrtka do pondělka v každém týdnu a brali v ochranu bezbranní kněží a rolníci. Hrozilo trvalé zesurovení z tohoto stavu a proto bylo důležité, že církev se snažila zůslechtit drsné válečníky aspoň poněkud rytířstvím, jehož počátky sahají do 11. století.

Tvrze.

Mír boží.

Základem jeho byla myšlenka, že jako duchovenstvo se reformou clunyskou a bojem o investituru přesně odlišilo od ostatní společnosti jako jednotný, posvě-

Rytířství.

cením význačný stav, zahrnující v sobě veškeré členy hierarchie od papeže až k prostému klerikovi, podobně má vzniknouti i obecné sdružení ušlechtilých válečníků. Sdružení to zvalo se rytířstvem (reiter = ritter = chevalerie; jízdní bojovníci) a členem jeho mohl se státi jen bojovník, který dostatečně prokázal svou statečnost a opravdu křesťanského ducha, podrobujícího se určitým řádům. Nikdo se nerodil rytířem; i královští synové dosahovali té důstojnosti teprve zvláštním obřadem, t. zv. pasováním, na něž se čekatel připravoval postem a modlitbou.

Poloostrov Pyrenejský.

Boj s islámem na poloostrově Pyrenejském. Vliv církevních myšlenek a rostoucí horlivosti křesťanské jevil se také v obětavosti, jakou v 11. století feudální společnost západoevropská osvědčovala v bojích s nevěřícími. Zejména na poloostrově Pyrenejském. Tam panství muslimské zakotvilo pevně, přinášejíc nejeden pokrok hospodářský. Spojení jeho s východem obohatilo kraj novými rostlinami, jako třtinou cukrovou a datlemi, šířilo umělé zavodňování a zahradnictví. Arabské stavebnictví zdobilo města památkami vynikajícími, jako byla veliká mešita v Ćordově, na stech sloupů spočívající (viz Raný středověk obr. 12 a 14). Sílu islámu oslabovaly však vnitřní spory a záhy ohrozila jej skutečnost, že se Arabům nikdy nepodařilo úplně pokořiti horské, hustě zalesněné kraje na severu poloostrova. Tam vzniklo několik státek křesťanských, z nichž byl veden zpětný výboj poloostrova.

Kultura maurská.

Křesťanský výboj.

Boj ten opíral se o silné citění náboženské a dlouhé trvání jeho dalo nejeden základní rys národní povaze španělské: rytířskou hrdost a církevní horlivost, zároveň však i přezírání všední práce. Boj s Maury, jak byli v křesťanském světě zvaní muslimové afričtí a pyrenejští, nalezl v 11. věku své zosobnění v národním hrdinovi Rodrigu Diazovi, zvaném od Arabů Ćid (pán); činy jeho byly slaveny v četných romancích.

Ćid.

Maurům dostávalo se občasně posily z Afriky, kdežto jejich křesťanští odpůrci se opírali o pomoc ostatního světa křesťanského. Hnutí clunyské v něm šířilo názor, že nejvyšší zásluhou pravého rytíře jest bojovati za svatou víru, a zejména z prostředí francouzského přicházelo mnoho urozených bojovníků do Španěl za tím účelem, stejně jako mnoho zbožných poutníků k ostatkům sv. Jakuba (San Jago) v Compostele. Z ovzduší toho vyrostla na sklonku 11. věku píseň o Rolandovi, první veliká skladba epická v jazyku francouzském, v níž ideály boje s nevěřícími našly umělecký výraz.

Píseň o Rolandovi.

S touto pomocí se podařilo křesťanskému lidu zatlačit arabské panství na poloostrově k jihu a vytvořiti v jeho severnějších částech základy k několika královstvím křesťanským, z nichž zejména významu nabyl na východě Aragon, na západě Portugalsko, a ve

Státy pyrenejské.

středu Kastilie. V rámci jejich vytvářela se románská nářečí, katalánština, portugalština a španělština. V kraji Basků, při zálivu biskajském, se vytvořil drobný státěček navarrský.

Boje těchto křesťanských království s Maury trvaly se střídavým zdarem až do sklonku středověku. Vzrostlé sebevědomí a dobrodružné touhy vedly však západní rytířstvo také na jiných místech k zápasům se světem muslimským. Janované a Pisané jej vytlačili z Korsiky a ze Sardinie, kdežto normanské čtyři zlomily panství arabské na Sicilii. Kříž počal obnovovati proti půlměsíci svůj podíl na plavbě v moři Středozemním. Nejmocnějšího podniku dostalo se však hnutí tomu myšlenkou, vyrvati nevěřícím Svatou zemi velkým úsilím společným všeho rytířstva křesťanského.

Boj o moře
Středozemní.

4. První výpravy křížácké do Svaté země.

Podnět k válkám křížovým. Vzrostlá zanícenost náboženská pudila v průběhu 11. století nemalý počet osob z vyšší společnosti západní k poutím na místa, na nichž Spasitel byl působil. Arabští vládci Svaté země valně tomu nepřekáželi, neboť sami těžili z těchto návštěv dárkami, vybíranými od poutníků. Věc stala se svízelnější, když v oblasti předasijské moc na sebe strhli Seldžukové.

Poutí do
Sv. země.

Seldžukové byli bojovná horda (družina) kočovných uralo-altajských Turků, která se v polovici 11. věku zmocnila Bagdádu a znovu podnikla útoky proti říši byzantské. Armenie se stala jejich kořistí a po porážce byzantského císaře Romana Diogena podlehla jim také větší část Malé Asie. Roku 1076 stali se Seldžukové pány Jerusalema i celé Svaté země, a ačkoliv jejich panství se rozpadalo na několik sultanátů, hrozilo odtud nemalé nebezpečí říši byzantské.

Seldžukové.

Z Cařihradu obraceli se proto do Říma o pomoc a papež Urban II. měl chvíli za vhodnou k tomu, aby velikým úkolem postavil papežství v čelo všeho světa křesťanského. Na církevním sněmu v Clermontu v jihovýchodní Francii vyzýval roku 1095 k výpravě na osvobození Svaté země z rukou nevěřících, slibuje duchovní milosti všem, kdož jako boží bojovníci se znamením kříže tažení se zúčastní.

Clermont
(1095).

Kazatelé šířili vyzvání to po veškeré západní Evropě s překvapujícím účinkem, zvláště v oblasti románské. Osoby nejrůznějších stavů zdobily se křížem a obracely zrak nedočkavě k východu. Východ, kraj bohatých měst, odkudž dováženo tolik přepychového zboží, byl obetkán pohádkovým leskem. Papežský podnět přicházel vstříc přirozené bojovnosti západní feudality, v níž nechybělo velmožů, kteří doufali, že si v zápase s islámem vybojují většího panství, než mohli doma očekávat. Než i nižší lid seskupoval se v družiny, namnoze zcela nedostatečně připravené k úspěšnému překonání námah daleké výpravy.

Křížácké
hnutí.

První
výprava
(1096 až
1099).

První výprava křížová. Na jaře roku 1096 daly se první zástupy nadšenců podél Dunaje na pochod k Bosporu. Skutečně tam dospěly jen řádně vyzbrojené čtyry rytířské z Anglie, Normandie a Nizozemí; italští Normané a jihofrancouzské rytířstvo plavili se po moři a sešli se s ostatními na sklonku roku v Cařihradě. Ve vojsku nebylo dosti jednotného vedení a svornosti. Byzantský císař dal křížáky přepravit na asijský břeh, odkud rychle se tenčící voj křížácký za těžkých útrap se probil Malou Asií do Syrie. Nesvornost seldžuckých sultanátů podporovala jejich úspěchy; v červenci 1099 zavlálo po krvavém boji znamení kříže nad dobytým Jerusalemem. Vítězové založili v Palestině království jerusalemské, jehož prvním vládcem se stal dolnolotrinský vévoda Gottfried z Bouillonu. K němu se družilo několik knížetství v severní Syrii a na pobřeží lemoval je řetěz měst přístavních, v nichž Benátčané, Janované a Pisané učinili střediska svého obchodu.¹⁾

Království
jerusalemské.

Řády
rytířské.

Křížácké státečky takto vzniklé byly ovládány zřízením feudálním podle západního vzoru. Země rozdělena na léna, jejichž pány se stali přední účastníci výpravy se svou bojovnou družinou. Domácí obyvatelstvo zůstalo však většinou věrno islámu. K obraně země proti útokům muslimských sousedů vznikly řády rytířské, spojující mnišskou odříkavost s řemeslem válečným.

První z nich, řád johannitů, vytvořil se při poutnickém špitálu sv. Jana v Jerusalemě, kdežto blíže Templu (chrámu Šalamounova) vznikl záhy potom řád templářů. Oba měly v čele velmistra, z bratří řádových někteří konali službu vojenskou, jiní vedli duchovní správu. Četné hrady řádové vznikly ve Svaté zemi, zároveň však také na západě získaly řády zbožnými odkazy rozsáhlé statky a přispívaly k udržování stálého styku mezi státy křížáckými a Evropou.

Druhá
výprava
křížácká
(1147).

Druhá výprava křížová. Panství křesťanské ve Svaté zemi zůstávalo nejistým neustále hroživými útoky sousedních sultanátů muslimských. Nebezpečí to vzrostlo v průběhu první polovice 12. věku tak, že nestačily drobné hloučky rytířské, které na posilu jerusalemského království ze západu skoro každoročně přicházely. Bylo třeba sebrati výpravu větší a úkolu toho ujal se zejména slavný kazatel z řádu cisterciáků, Bernard z Clairvaux. Vskutku podařilo se mu, že roku 1147 římský císař Konrád III. přijal kříž, s ním král francouzský i vévoda český Vladislav a jiná knížata. Tato druhá veliká výprava křížácká utrpěla však těžké ztráty již v Malé Asii a nepřispěla valně k upevnění panství křesťanského ve Svaté zemi, jemuž v následující době zejména hrozilo nebezpečí také ze sousedního Egypta.

Konrád
III.

¹⁾ Pro obchod ten vznikl název levantský, podle italského označení pro východ (levante).

5. Rozvoj šlechty a dvorské vzdělanosti.

Nový sloh životní. Výpravy křížácké přispěly značně k rozšíření rozhledu západní společnosti feudální, upoutaného dotud především místními zápasy. Východní, byzantské i arabské vlivy působily k zvýšení i jejich potřeb životních.

Pokrok
kulturní.

Roste přepych v šatstvu: barevná sukna, nádherné pásy, klenoty, jemné závoje a cizí kožišiny stávají se potřebou panstva. Východní tkaniva, jako damašek, samet a jiná, domácnější na západě, rovněž lov se sokolem, hra v šachy, horké lázně, cizí vína, jídla ostře kořeněná, voňavky. Místo lůžka na lavici přistěnné šíří se postel se záclonami, zobecňuje nošení prádla pod zevním šatem. Také rytířská zbroj se zdokonalila vlivem vzorů východních. Rytíř se odívá brněním z drátů pleteným a na některých místech pláty zesíleným; hlavu kryje vedle drátěné kukly ocelová přilba. Přes brnění se nosí drahá roucha; rovněž kuň se chrání na čele i prsou ozdobnými čabakami. Štít, kopí a dlouhý meč jsou zbraní rytíře, jenž v plném odění se může pěšky jen stěží pohybovat; při sedání na těžkého válečného oře mu napomáhá panoš, jenž na pochodu vede koně zásobní a nese pánův štít a helmu. Přípravou k boji byly hry rytířské, klání jednotlivců a turnaje ozbrojených skupin, při nichž nejednou smrtelná zranění zvyšovala napětí diváků. Aby obrněné rytíře bylo možno poznati, označovali své štíty znameními (znaky), z nichž vznikly erby, jichž užíváno pak i na pečetích.

Nové
potřeby
životní.

Zbroj
rytířská.

Erby.

Nová dvornost a básnictví. Zároveň zjemňuje se rytířství i duševně. Jeho původní drsnost ustupuje mravům uhlazenějším, t. zv. dvornosti (courtoisie), která vzniká především při dvorech knížecích jako souhrn nových zvyků vyšší společnosti.

Dvornost.

Opilství a nezrokročená vášnivost, které předtím byly znakem mužného sebevědomí, jeví se zlovykem. Právý rytíř má vynikati dvorností uhlazenější, ovládati sebe a hájiti obětavě slabší před bezprávím. Ideálu toho ve skutečnosti dosahovali jen nemnozí. Také poměr k ženě se mění. Urozená žena vystupuje z těsného kruhu života rodinného; stává se dámou, k níž se muž obrací s dvornou úctou. Rytíř volá si paní svého srdce a podniká na její počtu dobrodružství.

Úcta
k ženě.

Dvornost projevila se také v novém básnictví národním. Umělá poesie do té doby byla latinská; pěstovalo ji většinou duchovenstvo. V jazycích národních básnili pouze potulní pěvci, obstarávající spolu s kejklíři zábavu. Nyní počíná s nimi závoditi vyšší společnost. Nejrychleji vyvinula se dvorní poesie rytířská na francouzském jihu, v jazyku provençalském, přičiněním t. zv. troubadourů.¹⁾

Nová
poesie.

Trou-
badouri.

Troubadouri pěstovali zvláště básnictví lyrické, vyjadřující uměle city milostné; ale také básně satirické a politických zápasů se dotýkající přišly v oblibu. Na severu francouzském, kde vznikla již dříve píseň o Rolandovi, rozkvetlo básnictví

¹⁾ Slovo znamená toho, kdo dovede „nalézati“ nový výraz básnický. Provençalská poesie rozšířila se také do Italie, kde ji užívala vznešená společnost.

Epické
básně.

epické, vylučující činy hrdinské. Bralo si látky z pověstí o Karlu Velikém a jeho paladinech, o zápasech s Maury, o kruhovém stole bretoňského krále Artuše, o svatém Grálu. Ideály rytířské udatnosti i příběhy milostné oslavovaly se tu v skládáních namnoze velmi rozsáhlých; než také starověké látky byly oblíbeny, na příklad fantastická vypravování o válce trojské, o Alexandru Velikém, o slavných činech Římanů. K tomu přistupovaly veršované legendy o světcích a básnictví zpestřily i motivy přinesené z dalekého východu.

Hrady.

Šlechta. Nový sloh životní vyšší, feudální společnosti jevil se také ve změněném typu obydlí. Dotud páni žili namnoze v těsném styku se svými poddanými v dvorcích a tvrzích, většinou jen prostě seřizovaných. Nyní stává se u nejmocnějších z nich zvykem, stavěti podle vzorů východních hrady, na strmých skalách vévodících kraji.

Hrady ty byly veskrze zděné a uměle zbudované. K ústřední věži pojil se palác s obytnými místnostmi a zdobně upravenými síněmi; namnoze i kaple bývala na hradě. Hradby byly často dvojí, cimbuřím a střilnami opatřené; přes hluboké příkopy vedly mosty zvodité, zajištěné i padacími mřížemi. Stálá posádka, zpravidla ovšem jen nečetná, střehla hrad. Méně zámožné rody spokojovaly se s malými tvrzemi, často vodou a bažinou hájenými, ale i tu technika opevňovací činila pokroky.

Šlechta.

Společnost mečem vládnoucí odlišovala se tak stále zřetelněji od ostatních vrstev národa; vytvářela třídu společenskou šlechty¹⁾ vyšší a nižší, složenou ovšem nejen z rodů od pradávna urozených, nýbrž i z osob, které úspěšná služba válečná a při dvorech panovníckých do výše povznesla.

Ministeriálové.

Někdy to byly i osoby původu nesvobodného, t. zv. ministeriálové, kterých knížata užívala k důležitým výkonům vládním a odměňovala je nejednou bohatými lény. Ve společném svazku lenním mizely pak znenáhla rozdíly svobodného a nesvobodného původu a vytvářel se stav šlechtický, vládnoucí zbraní a pevnými důchody. Jemu životními zvyky bylo blízké i vyšší duchovenstvo, vybavené rovněž rozsáhlými statky.

Stav
poddan-
ský.

Lid poddanský. V područí šlechty a vyššího duchovenstva byl stav poddanský. Svobodní rolníci, kteří nepodléhali žádné vrchnosti, nýbrž jen panovníkovi, stali se zároveň velmi řídkými; ve větším množství zachovali se jen v některých krajinách, na př. ve Frísku, Skandinávii, v údolích alpských. Jinde zemědělec zpravidla byl poddaným některého pána, světského nebo duchovního, a podléhal jeho soudu, když pán ten milostí panovníkovou soudního práva nabyt. Otroctví, které činilo nevolníka téměř bezprávným, vymizelo ovšem v západní Evropě spolu s obchodem otročským v průběhu 12. století,

¹⁾ Český název „šlechta“ jest cizího původu, souvisí s německým „Geschlecht“ = rod.

ale poddaní zůstali zavázáni vrchnostem svým k značným dávkám na penězích i z výnosu své sklizně a z chovu dobytka; také práce robotné je zatěžovaly, konané zčásti pro pána samého, zčásti pro případnou obranu země nebo úpravu cest. Tím, že tyto dávky a povinnosti byly pevně stanoveny a úmluvy o nich zvůli panské míru kladly, lepšilo se znenáhla i postavení poddaných aspoň v některých zemích a vznikala tu onde zámožnější stav selský. Četné války a spory místní se svým pálením a loupením zůstávaly ovšem zlou metlou venkova. Postavení rolníkovu lepšilo se však při tom znenáhla také tím, že nalezl pro své plodiny odbytu na trhu nově vznikajících osad městských.

Dávky
a roboty.

Stav
selský.

6. Vzrostlý význam městské kultury.

Vývoj měst. Viděli jsme, jak rozvoj obchodu a průmyslu v Itálii v 11. století učinil novým, důležitým článkem života dějinného městské osady, domáhající se značných svobod a svéprávnosti. Zjev ten hlásil se však brzy potom také v některých zemích zaalpských.

Města.

Zvláště v Porýnsku a v nížině při ústí rýnském, četnými toky vodními protkané, pro niž později zdomácněl souhrnný název Nizozemí, vznikla, zejména ve Flandrech a Brabantsku, skupina měst vzkvétajících zvláště umělým soukenictvím (Gent, Ypry, Brügge, Brusel) nebo zpracováním kovů (Lutych, Dinant). Také obchod námořní a poříční počal tu znova vzkvétat. Na středním a horním Rýně oživila ruchem hospodářským někdejší střediska provinciálního života doby římské, Kolín, Mohuč, Trevír, Worms, Štrasburk, Basilej; v jižních Němcích pak Augšpurk a Řezno. Jako důležitá střediska tržní a obranná vzrůstají také v města některá novější sídla metropolitní, na př. Magdeburk. Také ve Francii a Anglii hlásil se týž zjev; zejména Paříž a Londýn vzrůstaly rychle svým významem.

Nizozemí.

Německo.

Francie
a Anglie.

Na toto oživení městských středisk měla značný vliv rostoucí potřeba jemnějších tovarů, na příklad látek soukenných, které zatlačovaly oděv plátěný a žádaly odborné výroby řemeslné, dokonalejší než domácí průmysl pěstovaný dotud na vesnicích a v panských dvorcích. Soběstačné přírodní hospodářství počíná tak ustupovati před hospodářstvím směnným, řemeslná práce panských nevolníků před svobodnou prací pro trh nebo na zakázku. S hospodářským významem městských osad přihlédla se pak i potřeba nové úpravy jejich právních řádů.

Řemesla.

Městské právo. Obyvatelstvo větších středisk městských bylo původně nestejného rázu; vedle svobodných seděli tu poddaní rozličných vrchností pod vládou biskupa nebo některého jiného urozeného pána lenního. Rozličné obyvatelstvo to splývalo však znenáhla v jednotný stav městský. Práce a řády tržní sblížovaly je navzájem stejně jako společná povinnost, brániti osady a nakládati na nové zděné hradby.

Obyvatel-
stvo měst.

Městské
právo.

Města strášala proto příliš tuhou závislost na svých pánech, někde mírnou úmluvou, jinde za doprovodu revolučních vzpour. Získávala od panovníků rozličné výsady a počala se řídit zvláštním právem městským.

Samo-
správa.

Města zůstala ovšem v závislosti na králi (města říšská, královská) nebo jiné vrchnosti, knížatech světských nebo duchovních. Ti dosazovali městské soudce (Richter = rychtář) a brali z města rozličné daně a poplatky (tržní dávky, daně požitkové = ungelty, soudní pokuty), ale poprávali městským obcím značnou míru samosprávy. Ta utkvěla namnoze v rukou konšelů, kteří byli přísedícími soudu rychtářova a k činnosti samosprávné se shromažďovali v radu městskou, která pak časem od vrchnosti odkoupila i právo vybírat dávky a obsazovat rychtu. Rada pečovala policejními řády o klid v městě a dozírala na trh i všecek ruch hospodářský. V mnohých městech utkvěla v rukou měšťanů nejbohatších (patriciů) a méně zámožné vrstvy teprve později vymáhaly si do ní vstup.

Patriciát
a rada.

Cechy.

Cechy a řády obchodní. K úpravě činnosti řemeslné vznikala v městech společenstva, zvaná cechy, která dozírala na práci i na náboženský a mravní život svých členů a zmírňovala soutěž domácí i cizí.

Trhy.

K potlačení blízké soutěže sloužilo právo míle, kterým řemeslná činnost i vaření piva v mílovém okruhu města byly zakázány. Cizí výrobci bývali v městě trpěni jen o trzích výročních. Jednotlivým řemeslům bývaly vykázané určité ulice, po nich pojmenované. Řády cechovní stanovily ráz díla a upravovaly postup od učňovství k plnému právu mistrovskému. Cechy vystupovaly společně při slavnostech církevních a pohřbech svých členů, jejichž zájmy hájily. Odborné rozčlenění výroby vedlo k jejímu zdokonalení a k dovednosti uměleckého rázu. Některé výrobky si získávaly pověst i mimo domácí trh a pronikaly až do dálných krajů; tak na příklad jemná sukna nizozemská nebo toskánská.

Obchod.

Také obchodníci se sdružovali ve společenstva zvaná gildy nebo hansy. Obchod byl vázán na určité dráhy; rozličná místa nabyta práva skladu tím, že cizí kupec (host) byl nucen zboží své v určité budově vyložit a podrobiti se rozličným obmezením a předpisům při jeho prodeji. Příliš četná cla, ukládaná kupcům rozličnými knížaty a velmoži, poplatky za průvod, nutný při obecné nejistotě cest, byla obchodu značnou závadou. Rovněž nestálost měny.

Mince.

Práva raziti mince bylo mnohými vrchnostmi zneužíváno. Ze snahy po zisku mincovním měnily často minci a nutily k výměně staré, lepší, za nově raženou horší. Razily se pouze oboustranné denáry nebo miskovité plíšky, jen po jedné straně ražené (brakteaty), počítalo se však na solidy (schilling) a libry nebo hřivny o rozličném počtu denárů.

Místní potřebě sloužily trhy týdenní, při nichž venkované přicházeli v obchodní styk s městy a nabývali příležitosti získati a užívati peněz. Tím pronikala městská vzdělanost se svými vyššími potřebami také na

vesnici, kde znenáhla působilo i městské právo, ježto ho počaly užívat vrchnosti ve vesnických soudech (rychtách).

Rychty.

Města stávají se tak důležitými ohnisky sociálního vývoje. Patriciové stavějí na tržišti a hlavních ulicích domy sice těsné, ale zděné, v nichž životní pohodlí nalézá nový domov. Honosné stavby chrámové a pevné zdi hradební dodávají městům váhy a důstojného vzhledu; proti novým hradům feudálním nalézá v nich nešlechtická společnost hlavní oporu k znenáhlemu vzrůstu většího sebevědomí. Důchody z nich plynoucí vedly pak mnohé vrchnosti k tomu, že zakládaly uměle města nová, uděluje jim značné výsady. Tak vedle měst starších a vynikajících, vznikají také města drobná. Ale ani největší města středověká nedosahovala počtem obyvatelstva čísel, která by se naší době zdála značnými. Město o desíti tisících duší se pokládalo již za město velkého významu.

Zakládání měst.

7. Rozmach moci štaufské.

Císař Fridrich I. První veliký boj, v němž se nové síly městské svobody měřily se silami světa feudálního, byl sveden v Itálii za vlády Fridricha I. Štaufského. Rod štaufský, vládnoucí vévodstvím švábským, dostal se na trůn v Němcích roku 1138 Konrádem III., účastníkem druhé výpravy křižácké. Zápasil však po léta s mocným rodem Velfů, vládnoucím vévodstvím saským i bavorským. Spory ty urovnal teprve synovec a nástupce Konrádův, Fridrich.

Štaufové.

Velfové.

Fridrich I., zvolený roku 1152 za krále římského, byl pro plavý svůj vous ve Vlaších zván „Rudovousem“ (Barbarossa). S Velfy smířil se tak, že zástupce rodu toho Jindřich, zvaný Lev, podržel obojí vévodství, svolil však k tomu, aby marka rakouská, přičleněná dotud k vévodství bavorskému, stala se samostatným vévodstvím rakouským (1156).

Fridrich I.
(1152 až
1190).

Lombardská města a papež. Fridrich I. se snažil povznést co nejvíce význam důstojnosti císařské. Zvláště stál o to, aby v Itálii panství jeho mělo pevnou základnu. Tam, zejména v severních částech poloostrova, vzrostla některá města ve skutečné republikánské státečky, jež moc císařskou uznávaly toliko podle jména. Podrobiti je a vymoci si rozličnými dávkami podíl na jejich rostoucím bohatství, stalo se cílem císařovým. Na prospěch jeho bylo, že města nebyla svorná; zvláště mocný Milán pokořoval a ničil své sousedy. Proto vznikla mezi městy lombardskými strana císařská.

Milán.

Čechové
v Lombard-
sku (1158).

Alexander
III.

Legnano.

Sever
německý.

Jindřich
Lev.

Jeho pád
(1180).

Německé
písem-
nictví.

Minnesang.

Roku 1158 táhl Fridrich do Italie v čele říšského vojska, v němž důležité místo měl český král Vladislav. Zásadou Čechů proniklo vojsko to přes rozvodněnou Addu na území milánské a oblehlo město. Milán byl nucen se pokořit a vítězný císař jal se obnovovati stará práva panovnická nad městy, dovolávaje se jednak řádů lenních, jednak panovnické svrchovanosti, již přiznávalo císařům starověké právo římské. Přílišné nároky jeho vyvolaly však nový odboj spočených měst lombardských a spolek ten nabyl platného spojení v papeži Alexandrovi III., který se obával přílišného rozpětí moci císařské.

Po léta trval pak boj. Fridrich I. přiváděl opětovně vojska svá z Němec do Italie a čelil Alexandrovi III. volbou protipapeže. Utrpěl však roku 1176 citelnou porážku u Legnana, kde po prvé městské čety zvítězily v otevřeném poli; byl nucen s papežem a později i s odbojnými městy se smířit. Města zachovala samosprávu, císař potvrzoval však konsuly a v důležitých případech soudních šlo k němu odvolání.

Jindřich Lev. Zatím co císař bojoval v Italii, šířila se, přičiněním severoněmeckých knížat, moc Německa na východ do zemí Slovanů baltských a polabských (viz str. 12, 60). Vynikli v tom nejvíce markrabí Albrecht, řečený Medvěd, zakladatel rodu askanského a marky braniborské, a vévoda Jindřich Lev. Vévoda ten upevňoval moc svou také horlivým zakládáním nových měst v Sasku i Bavořích; zejména Lubek a Brunšvik na severu, Mnichov na jihu děkovaly mu za svůj rozvoj. Přílišný vzrůst moci velfské vedl však ke srážce s císařem. Jindřich Lev byl roku 1180 stížen klatbou říšskou (achtem) a svými četnými nepřáteli udolán. Velfská moc byla okleštěna; ve vévodství saském zejména na prospěch knížat duchovních, spojenců císařových, kdežto na jihu vévodství bavorské bylo dáno v léno rodu wittelsbašskému.

Styk s Itálií šířil v tehdejším Německu vlivy vzdělanosti vlašské, zároveň pronikaly však do říše Fridrichovy a k jeho dvoru mocné vlivy rytířské dvornosti francouzské. Vliv jejich jevil se také v národním písemnictví německém. V něm s větší umělostí básnickou ožívají staré pověsti germánské v rozsáhlých skladbách („Gudrun“ a „Nibelungy“), zároveň však přijímá dvorská epika německá mnohé podněty z rytířského básnictví francouzského i provençalského. Ještě více hlásilo se to v lyrice milostné, t. zv. minnesängern (minne = láska). Vrcholu dosáhla poesie ta ve Walterovi z Vogelweide, který jemným veršem svým se uměl dotýkati také politických událostí souvěkých. Jazyk německý ovšem neměl ještě spisovné jednoty; psalo se v rozličných nářečích dolnoněmeckých i hornoněmeckých, od sebe velmi odchylných.

Třetí výprava křížová. Pokořením Velfů stanul Fridrich I. na vrcholu moci tím spíše, že se mu brzy potom podařilo zajistiti rodu

svému dědičný nárok na království normanské v Neapolsku a Sicilii. Bylo přirozené, že císař, jako nejvyšší hlava křesťanstva, cítil závazek vzít na sebe kříž, když krajní nebezpečí Svaté země toho žádalo.

Jerusalem padl totiž roku 1187 opět do rukou nevěřících. Zmocnil se ho udatný Saladin, bojovník prostého původu, který se vyšíhl na sultána egyptského a hrozil záhubou všemu panování křesťanskému v Palestině i Syrii. Stěží hájily tu proti němu řady rytířské pobřežních měst. Pád Jerusalema oživil křížácký ruch na západě. Po moři jeli do Syrie král francouzský i anglický, po suchu v čele značného vojska vypravil se císař Fridrich. Do Svaté země však nedospěl, neboť utonul roku 1190 ve vlnách řeky Salefu.

Výsledek veliké výpravy byl nepatrný. Sultán Saladin zajistil smlouvou křesťanům pouze pobřežní državy a dovolil poutníkům návštěvu Božího hrobu. Výprava dala též podnět k založení řádů rytířů německých, který se utvořil při špitále v Akkonu. Rytíři ti přijali podobné řády jako templáři a johannité, majíce za odznak černý kříž na světlém plášti.

V říši ujal se zatím vlády Barbarossův syn Jindřich VI., který, dosáhnuv dědictví normanského, spojil vládu nad bohatými kraji jihoitalskými a sicilskými s důstojností císařskou. Doufal, že tímto přírůstkem své moci uskuteční světovládné sny svého otce o nadvládě v křesťanstvu. Ale uprostřed velikých plánů k novému tažení křížovému zemřel náhle roku 1197.

Innocenc III. Smrt Jindřicha VI. byla pohromou pro císařství, ježto rozpoutala odstředivé síly v říši. V Němcích strana velfská prohlásila králem Otu Brunšvického, syna Jindřicha Lva. Proti němu strana štaufská postavila mladšího bratra zesnulého císaře, Filipa Švábského. Mezi oběma nápadníky došlo k dlouhým zápasům, z nichž těžila knížata říšská, přecházejíce z tábora do tábora a rozchvacující říšské statky a práva.

Na stolci papežském seděl tehdy Innocenc III., muž velikých cílů, který směřoval ke skutečné theokracii. Nástupce Petrův měl podle něho vrchní moc nad křesťanstvem jako rozhodčí a lenní pán všech panovníků. Zejména o císařství dovozoval z obřadu korunovačního, že papež má právo zkoumati správnost volby krále římského a potvrzovati ji. Vyslovil se nejdříve pro Otu IV. Brunšvického, který učinil stolci papežskému značné ústupky. Když však Ota po násilné smrti Filipově byl v Němcích obecně uznán a také do Itálie počal zasahovati, postavil se Innocenc III. proti němu. S jeho pomocí vystoupil mladičky

Dědictví
sicilské.

Saladin.

Třetí
výprava
křížová.

Řád rytířů
německých.

Jindřich
VI.
(1190 až
1197).

Ota
Brunšvický
a Filip
Švábský.

Innocenc
III.
(1198, až
1216).

Fridrich II.
(1212).

syn Jindřicha VI., Fridrich II., pod papežským poručenstvím na Sicilii vychovaný, jako nápadník římské koruny (1212) v jižním Německu a došel rychlého uznání. Mocný papež jevil se opravdu rozhodčím nad důstojností císařskou a jeho vážnost v křesťanstvu dosáhla vrcholu tím spíše, ježto Innocenc III. také vůči veškerému duchovenstvu své panství okázale vytýkal a tvrdil, že není jen nástupcem Petrovým, nýbrž zástupcem samého Boha na zemi.

8. Fridrich II. a záhuba Štaufů.

Spor Fridricha II.
s papežstvím.

Fridrich II. Mladý panovník Fridrich II. neměl, podle slibu učiněného stolci papežskému, ve své ruce trvale spojovati moc nad říší římskou i nad královstvím obojí Sicilie. V Římě u kurie papežské se totiž obávali, že by moc taková, celý poloostrov Apeninský svírající, byla na újmu svobodě i důstojnosti nástupců Petrových. Opravdu císař nedodržel svého slibu, stejně jako otálel s výpravou křižáckou, k níž se byl zavázal. Proto rostl spor mezi ním a nástupcem Innocencovým, Řehořem IX., až konečně papež proti císaři vynesl klatbu. Tu vypravil se Fridrich II. do Svaté země, ale spíše tam obratně vyjednal, než vybojoval roku 1228 na egyptském sultánovi, že mu postoupil svatých míst s nevelikým proužkem země okolní. Vrátiv se do Itálie, smířil se s papežem a věnoval se v následujících letech především správě království sicilsko-neapolského.

Výprava do
Svaté země.

Království
sicilské.

Snahou císařovou bylo zavést místo zřízení lenního přesnou správu úřednickou, která by panovníka učinila absolutním pánem poddaných. Sídlil nejraději v Palermu, kde dvůr jeho se nádherou podobal dvorům vládců východních. Stavěl však také v Neapolsku nákladné hrady, v nichž se obklopoval stráží, složenou z muslimských Saracenů. Byl k islámu i židovství snášenlivý, zajímaje se značně o vědy přírodní a chovaje arabské učence ve svém okolí. Bánil provençalsky jako dokonalý troubadour.

Moc knížat
v Němcích.

V Němcích, kde se cítil cizincem, zdržoval se Fridrich II. poměrně málo. Snažil se sice uklidňovati zmatky, které tam vypukaly, slavnostním vyhlásováním říšského míru (landfríd), ale skutečně za jeho vlády značně vzrůstala v prostředí německém moc knížat, světských i duchovních. Ti si ze svých lén a držav začali znenáhla vytvářeti takřka státečky, v nichž knížecí vláda z empanuská opravdu mnohem více platila než vzdálená moc císařská.

Boj o Itálii.

Boj s městy lombardskými a papežem. Snaha Fridricha II. ovládnouti celý poloostrov italský uvedla jej do nových bojů s městy lombardskými i s papežem. Císař vítězil sice v poli, ale moc jeho tříštila

se o pevné hradby měst. Papež vyslovil proti němu opět klatbu a vinil jej z kacířství a bezbožství, kdežto císař se snažil naopak rovněž veřejné mínění proti kurii papežské popouzetí rozličným obviňováním. Zbraně publicistické (letáky) závodily tak se zbraní válečnou. Celá Itálie se rozdělila na dva tábory. V městech zápasily navzájem strana císařská (ghibellini) a papežská (guelfové).

Guelfové
a ghibellini.

Zatím co takto hlavy křesťanstva urputně se zneprátelily, padl Jerusalems roku 1244 znovu do rukou muslimských. Nový papež Innocenc IV. prohlásil konečně Fridricha II. za sesazena a vyzval říšská knížata k nové volbě. Skutečně zvolila si knížata duchovní v Němcích protikrále, který však nedošel obecného uznání. Také tam došlo k obecnému zápasu mezi stranou štaufskou a církevní. Za boje toho zemřel Fridrich II. roku 1250 náhlou chorobou v Apulii.

Innocenc
IV.

Smrt Fri-
dricha II.
(1250).

Mezivládí v Němcích. Syn Fridrichův, Konrád IV., zápasil s protikrálem Vilémem Holandským a snažil se také v Itálii moc svého rodu ochrániti. Zemřel však předčasně, zanechávaje v Němcích stejnojmenného syna v útlém věku. Vilém zůstal tak bez soupeře, zahynul však brzy po tom r. 1256 v boji proti sedlákům fríským.

Vilém
Holand-
ský.

V Německu utkvělo tehdy právo voliti krále římského, které dříve vykonával dosti početný sbor knížat, v rukou pouze sedmi knížat, pro něž vzniklo označení knížat volitelů čili kurfiřtů (od slova *küren* = voliti). Z nich tři byli duchovní (arcibiskupové mohučský, kolínský a trevirský) a čtyři světští (král český, falckrabě rýnský, vévoda saský a markrabě braniborský). Kurfiřti tito nestáli o to, aby po smrti Vilémově byl zvolen za krále panovník, mající opravdovou moc. Někteří z nich se dali dary a sliby získati, že r. 1257 za krále římského zvolili Richarda Cornwalesského, bratra anglického krále, kdežto jiní volili Alfonse X., krále kastilského. Král ten přijal sice titul krále římského, do Němec však vůbec nepřišel. Richard tam sice zavítal, ale jen na krátko. Říše tak zůstávala vskutku bez krále a mluvilo se o *interregnu* (mezivládí).

Volba
roku 1257.

Inter-
regnum.

Bezvládí provázely rozličné zmatky a boje vnitřní, za nichž většina říšských statků byla rozchvácena. Pokusy o zajištění míru přísedními spolky říšských stavů, které zejména na podnět měst říšských se daly, neměly valného úspěchu. Knížata upevňovala svou moc zeměpanskou, ale vedle nich zůstávalo značné množství hrabat a rytířů říšských, kteří svými drobnými državami záviseli přímo na králi. Říkalo se, že jsou bezprostřední údové říše (*reichsunmittelbar*).

Drobení
říše.

Poslední Štaufové. Království neapolsko-sicilského se zmocnil po smrti Konráda IV. levoboček císaře Fridricha II., Manfred, který se zároveň v Itálii postavil v čelo strany ghibellinské. Papežové

Manfred.

Karel
z Anjou.

byli však rozhodnuti zničití úplně štaufské „plémě zmijí“ a povolali proti němu bratra francouzského krále, Karla z Anjou. Karel přišel s vybraným sborem rytířstva francouzského, porazil a zahubil Manfreda v bitvě u Beneventu (1266) a stal se pánem Obojí Sicilie. Strana ghibellinská povolala proti němu z Němec mladičského syna Konráda IV., jehož Vlaši „Konrádkem“ (Corradino) zvali. Než i tento byl Karlem poražen a roku 1268 v Neapoli popraven.

Corradino.

Sicilské
nešpory.

Tak vyhasl rod štaufský, který v 12. a 13. věku stál v popředí dějin evropských. Karel z Anjou, opíraje se o stranu guelfskou, snažil se pak vrchní moc svou šířiti po celém poloostrově Apeninském, vzbudil však tvrdostí svou i svých francouzských rytířů značný odpor. Zejména na Sicilii, kde proti jeho panství vypukla krvavá vzpoura, při níž neštětreno životů francouzské posádky (sicilské nešpory). Ostrov se odtrhl od Neapolska a přijal za pána krále aragonského, jehož loďstvo mělo značnou moc v západním Středomoří a v Barceloně rozkvétající přístav obchodní. Rod Anjou zachoval ve své moci pouze Neapolsko jako léno papežského stolce.

Zmátky
italské.

Poměry italské. Vyjímajíc království neapolské rozpadala se Itálie v značné množství drobných státeků, uznávajících většinou jen podle jména svrchovanost moci císařské, dlouhým interregnem ochromené. Než ani papež nebyl skutečným pánem území, na něž si ve střední Itálii činil nárok. Většina italských státeků byly drobné republiky městské, v nichž vřely vnitřní zápasy. Guelfové a ghibellini, patriciát a nižší lid, zámožní podnikatelé obchodní a dělnictvo, střetali se tu za ustavičných změn ústavních v boji o moc. Často stávalo se, že pomocí lidu obecného ji uchvátil některý ctižádostivý jednotlivec. Říkalo se mu pak „signore“ (pán) a z republiky stala se „signorie“, zejména, když samozvanec dovedl vytvořit panství dědičné ve svém rodu. Tak vznikla na př. knížetství rodu Este ve Ferrare, Visconti v Milaně, Gonzaga v Mantově. Signorové snažili se moc svou držeti namnoze tuhým dozorem na případná spiknutí a krvavou krutostí proti svým soupeřům.

Signorie.

Levantský
obchod.

Přes politický neklid vzkvétala města italská hospodářsky tak, že se stávala skutečnými středisky bohatství a přepychu v křesťanstvu. Janov a Benátky opíraly i po pádu křesťanských státeků ve Svaté zemi svůj levantský obchod o panství nad četnými ostrovy a přístavy ve východním Středomoří i v moři Černém. Obě republiky žárlily ovšem na sebe a utkávaly se opětovně v krvavých bojích námořních. V jiných městech, na př. ve Florencii a Sieně, průmyslová výroba přerůstala namnoze přes těsné hráze činnosti cechovní a nabývala rázu kapitalistického, jsouc podporována rozvojem úvěrnictví.

Počátky
kapita-
lismu.

Zámožní obchodníci vlastně kupovali ve velkém surovinu, hlavně vlnu anglickou, nebo kovy, a dávali je zpracovati závislým mistrům a dělníkům. Vedle průmyslů

textilních a kovodělných rozkvetlo v Itálii i hotovení papíru, který počal zatlačovati dražší pergamen. S rozvojem obchodu souviselo zlepšení mince. Místo tenkých denárků počaly se v Itálii v 13. věku raziti podstatnější groše (grossus = tlustý). Od roku 1252 razily se ve Florencii zase také zlaté peníze (floreus = zlatý); záhy potom vznikly i v Benátkách zlaté peníze zvané dukáty (dux = dože). V obchodních stycích zaalpských bylo obtížné zasílati peníze na místa vzdálená; také mincovní řády rozličných zemí tu působily značné překážky. Proto vlašské firmy dávaly za přijaté zboží dlužní úpisy; úpisy takové se splácely nejčastěji o velikých trzích, na nichž se dělo i vzájemné porovnávání a vyrovnávání závazku mezi zúčastněnými domy obchodními. Nejslavnější takové trhy s obecně evropským významem se konaly zejména Champagni ve východní Francii. Z dlužních úpisů se vyvinuly směnky. Obchodní účetnictví zdokonalovalo se znenáhlym zaváděním vhodnějších číslovek arabských na místo čísel římských. Mnohé obchodní domy vlašské sloužily také dvoru papežskému půjčkami a při vybírání platů, které kurii ve vzdálených končinách příslušely (na př. halíř sv. Petra, platy za udělení obročí). Půjčovaly pak peníze i panovníkům zaalpským a stávaly se tak skutečnými bankami. Hromaděním movitého kapitálu se stával živel měšťanský důležitým činitelem v životě veřejném vedle žvlů feudálních.

Mince.

Trhy
v Cham-
pagni.

Banky.

Bohatství, z celé Evropy do Italie plynoucí, jevílo se také ve výstavnosti měst vlašských i ve vzrůstu jejich obyvatelstva. Města závodila navzájem ještě více než předtím v nádherných stavbách chrámů i domů radničních. Patricijské rody stavěly si paláce, opatřené často pevnými věžemi. Důležité bylo také, že v zápasech 13. věku život italský dospěl k plnému uvědomení své národnosti. Z rozličných nářečí, hlavně však z nářečí toskánského, tvoří se jednotná spisovná řeč vlašská a staví se rozvojem písemnictví po bok latině. Vývoj ten dovršil zejména veliký Florenčan Dante Allighieri (1265—1321). Dante dal Vlachům ve své „Božské komedii“ dílo základní, jež jim zůstalo tím, čím Řekům díla Homérova.

Vlaština.

9. Vítězná církev.

Papežství pánem v církvi. Bojem o investituru i zápasem s rodem štaufským osvědčilo papežství svou moc v křesťanstvu. Zároveň dovedlo utužiti soustavně závislost veškerého duchovenstva na kurii římské a učiniti tak církev západní universální, pevně stmelěným ústrojím, podléhajícím právu kanonickému.

Svrcho-
vanost
papežská.

Právo církevní (kanonické) vyvíjelo se znenáhla v průběhu staletí; na počátku 13. věku bylo sepsáno (kodifikováno) ve sbírce zvané „Corpus juris canonici“, která se stala jedině platným zákonem v životě církevním. Nezávislost duchovenstva na moci světské byla zajištěna; vliv laiků na kostely a jejich duchovenstvo obmezen na t. zv. právo patronské, podle něhož patron (ochránce) kostela směl biskupovi kněze navrhovati (presentovati). Osoby duchovní a statky církevní podléhaly pouze církevním soudům, rovněž pře manželské. Stav kleriků

Právo
kanonické.

brání se tomu, aby podléhal daním světským; kdo knězi ublížil, tomu hrozila klatba nebo interdikt (zákaz bohoslužby).

Papežové zasahovali stále častěji a hlouběji do správy jednotlivých diecesí. Rozhodovali v odvoláních o všech důležitějších sporech a obsazovali podle vlastního uznání stále větší počet výnosných obročí církevních. Zato plynuly do Říma značné poplatky. Papež vybíral ode všeho duchovenstva občas značné daně, na př. t. zv. křížové desátky; proměňoval tresty dočasné, spojené s církevním pokáním, v peněžité náhrady, z čehož se vyvinuly platy odpustkové, hlásané zejména k získání peněz pro nákladné stavby nebo dobročinné ústavy. Stolicí papežská vyhradila si rozhřešování zvláště těžkých hříchů a udělování jiných dispensací. Vším tím rostla moc Říma v církvi a měnila se takřka v neobmezené panství; zároveň vzrůstal při kurii papežské rychle počet úřadů, určených k vyřizování jednotlivých úkolů. Vznikla tu pevná byrokracie kuriální, přesně kancelářsky úřadující.

Děchody
kurie.

Byrokratism.

Boj s kacírstvím. S rozvojem blahobytu a zjemňováním kulturním rostly také vnitřní náboženské potřeby. Lid není spokojen již jen s tupou účastí při bohoslužbě a žádá jasnějšího poučování o víře, hloubá a odvrací se od kněží, kteří nedovedou potřeby té řádně uspokojiti. Tak vzniká hnutí sektářské. Již ve 12. století rozmohlo se v jižní Francii vlivem nauky bulharských bogomilů hnutí t. zv. katarů (čistých = kacír). Podle svého hlavního střediska, města Albi, byli také zvaní Albigenští. Vedle nich vznikla v Burgundsku a šířila se do zemí sousedních sekta t. zv. valdenských, nazvaná tak podle lyonského kupce Petra Valdesa. V ní se mocně hlásila potřeba hlubokého pokání a mravného života podle příkazů bible. Papežové se dovolávali proti tomuto sektářskému hnutí pomoci panovníků, zavazující moc světskou, aby stíhala sekty jako nebezpečné pro veškeren řád života křesťanského. Nejdůrazněji tak učinil Innocenc III., který dal hlásati kříž proti Albigenským. Tito byli vojskem křížáckým opravdu s tvrdou krutostí vyhubeni. Brzy potom byly k drobnému boji proti kacírství v celé církvi zřizovány zvláštní soudy církevní, t. zv. inkvisice. Inkvisitoři, vybavení zvláštní mocí pro určitý obvod, vyšetřovali obviněné na soudě veřejnosti nepřístupném. Vinníkům hrozily přísné tresty, namnoze upálení. Přísnost ta zarazila plný rozvoj hnutí sektářského a obmezila je na drobné, pokoutní kroužky.

Hnutí
sektářské.

Albigenští
a valdenští.

Inkvisice.

Řády
žebavé.

Řády žebavé. V bojích s kacírstvím nalezlo papežství mocného spojence v nových řádech žebavých, minoritech a dominikánech, kteří dovedli mocně zvířiti obecný zájem pro věci církevní a řeholní horlivost.

Svatý
František.

Zakladatelem t. zv. minoritů (fratres minores, františkáni) byl František z Assisi († 1226), muž jemné duše, jenž nalezl cíl života v evangelické chudobě a něžné péči o spásu duší. S družinou nadšených přátel snažil se povznášeti

náboženské cítění širokých vrstev podobně jako valdenští, ale zachoval těsné spojení s církví. Řád jím založený neměl mítí vůbec jmění a žítí jen z almužen. Současně s ním založil kastilský řeholník Dominicus jiný řád k chudobě určený, jenž měl především živým slovem potírati kacířství. Z něho byli bráni většinou inkvisitori a dostalo se mu názvu řádu „kazatelů“ neboli dominikánů. Oba nové řády se rozšířily s úžasnou rychlostí po všem křesťanstvu, zvláště v městech, kde davová účast při jejich kázáních vedla k stavbě nových, rozsáhlých kostelů řádových. Také ženská odnož řádu františkánského vznikla působením vlašské krajanky Františky, sv. Kláry. Při jejím vývoji nevšední podíl měla česká dcera královská, blahoslavená Anežka. Nadšená obětavost náboženská, kterou žebravé řády účinným slovem dovedly roznécovati, vyznamenávala tehdy vůbec nejednu osobu i z nejvyšších kruhů. Tak proslula jí Alžběta, choť lankraběte durynského, nebo Ludvík IX., král francouzský, vzor panovníka církevním duchem naplněného, který dvakrát se vypravil proti nevěřícím. Po prvé zakusil v Egyptě útrapy zajetí, po druhé zemřel na křižáckém tažení v Tunisu roku 1270.

Svatý Dominik.

Blahosl. Anežka.

Ludvík IX.

Scholastika. Také vědecké badání se vyvíjelo především ve službách snah církevních. Znamenitý pokrok přinesla mu nová, t. zv. scholastická metoda, která se rozvinula především na půdě francouzské a odtud se potom šířila do veškerého křesťanstva.

Scholastika.

Metoda ta nespokojovala se již s gramatickým výkladem starších spisů a bezduchým seřadováním výpisků z nich. Chtěla rozumově zdůvodniti všechno vědění a uvésti je v soustavný celek. Pramenem poznání zůstávala jí ovšem především bible, díla svatých Otců a některé spisy starověké. Z nich scholastika čerpá látku svou a snaží se ji pak rozborně (dialekticky) zpracovati pomocí tvrzení (these), vyvráceného protikladnými důvody (antithese) tak, aby zejména základní pojmy se náležitě osvětlily. Při tom hlavní zájem poutal se ovšem k otázkám bohoslovným, jež byly podkladem celého názoru světového.

Dialektická metoda.

Jemným rozlišováním pojmů a hloubáním o podstatě poznání došlo se sice někdy až k neplodnému hraní se slovy a pojmy, ale pro vývoj samostatné soudnosti to byla škola významná. Z prvních vynikajících scholastiků obecnou pozornost k sobě přitáhl geniální Petr Abaelard. Nauku o svátostech křesťanských jako základ teologie vybudoval scholasticky především Petr Lombardský. Dalšímu vývoji scholastiky posloužilo zejména poznání některých nových spisů Aristotelových, které západoevropští učenci získali hlavně stykem s učeným prostředím arabským ve Španělsku. Z arabských výkladů jejich pronikly ovšem do křesťanského prostředí také rozličné myšlenky, protivné základům víry. Tak ze spisů Ibn Rošdových (Averroes viz Raný středověk, p. 24) pantheistické názory, že nesmrtelná není duše jednotlivá. Ze slavných scholastiků 13. věku nejvýše vynikl Tomáš z Aquina, Vlach, který působil namnoze v Paříži a jehož učení se stalo soustavou v církvi nejrozšířenější. Podnes tvoří základ filosofie katolické.

Abaelard.

Tomáš Aquinský.

O zemi měli scholastikové názor, že jest plochá deska kruhová a pod ní peklo, utvořené řadou soustředěných, nálevkovitě zužovaných pásů. Nad nehybnou zemí se pohybují průsvitné sféry nebeské, na nichž hvězdy jsou připevněny. Básnický obraz ten zvětšil Dante, hluboko proniknutý scholastickou učeností. Učenost ta při poznávání světa zevního nedbala valně vlastního názoru, spoléhajíc více na

autoritu spisů starověkých; vyskytovali se však i jednotlivci s ryzí zvědavostí badatelskou, na příklad anglický františkán Roger Bacon.

University. **Vznik universit.** Vedle škol klášterních a kapitulních počaly se v 12. století kolem jednotlivých učenců tvořiti svobodné skupiny žáků, nepodrobené klášterní kázní a společnému životu. Sdružováním skupin těch vznikly — nejdříve v Paříži — nové druhy škol: svobodná učená vysoká, university. „Universita mistrů a scholárů“ bylo společenstvo učitelů a žáků, ustavené na způsob cechů řemeslných. Opíralo se o rozličné výsady, zejména o právo souditi své členy a udělovati učené hodnosti (grady). Vedle Paříže nejvýznamnější university vznikly v Anglii v Oxfordu a Cambridgi, ve Španělsku v Salamance. V Itálii vývoj universit připíal se především ke studiu práva římského a kanonického, jehož nejslavnějším střediskem se stala Bologna. Počet universit ve světě jazyků románských vzrůstal pak v 13. věku dosti značně.

University středověké měly mezinárodní ráz, který jim umožňovala latina jako společný jazyk učených kruhů. Dělili se však na národy, t. j. sdružení krajanů, k hájení společných zájmů, na příklad při volbách rektora a jiných funkcí universitních. Každá vysoká škola měla v tom své zvláštnosti. Základní složkou života universitního zůstávaly kolleje, internáty, zřízené pro určitý počet profesorů i scholárů a vybavené statky od šlechtických dárců. V nich se konaly přednášky, kdežto pro slavnostní schůze universitní a disputatione, pořádané jako učené turnaje s velikou obřadností, propůjčovány byly nejčastěji síně některých klášterů. Studium na universitách středověkých nekonalo se namnoze k dosažení průpravy pro budoucí úřední nebo odborné působení, nýbrž mnozí jednotlivci trávili na nich dlouhá léta a vystřídali řadu universit z pouhé touhy po vědění, majíce výživu jinak zajištěnu, nejčastěji důchody z duchovních obročí. Proto university, ač nebyly v podstatě své ústavy církevními, byly s církví a kurií papežskou těsně spojeny. Studium dělilo se podle fakult. Nejnížší byla fakulta filosofická (artistická), rovnající se naší škole střední. Teprve, kdo na ní dosáhl stupňů učených, obracel se k odbornému studiu práv, lékařství nebo theologie, kteréžto poslední bylo pokládáno za nejvyšší a zvláště vědecké. Při tom scholár, který jen poněkud ve studiu byl pokročil a stupně bakaláře dosáhl, studoval dále, mohl však zároveň vyučovati již mladší žáky, podobně jako tovaryš řemeslnický. Teprve hodností mistrovskou stával se plnoprávným členem učeného cechu.

Sloh gotický. Uměleckým výrazem vrcholné doby rytířství a církevních hledisk stal se nový sloh gotický.¹⁾ Kolébkou jeho byla v 12. století severní Francie; v století následujícím ovládla gotika celou oblast západního křesťanstva, ježto vystihovala případně náladu sou-

¹⁾ Jméno jest pozdější, původu vlašského; mělo označovati sloh středověký na rozdíl od slohu antického nebo novodobého jako dílo vzniklé z barbarského citění germánských Gótů.

věkou, která spěla k zjemnění a obohacení života vezdejšího, snažila se jej však zároveň naplniti duchem náboženského vzletu, k nadzemským výšinám vroucně se rozbíhajícím (viz obr. 18—21).

Základním motivem stavebnictví gotického jest proto vertikálistm, smělé spění do výše budov, co nejméně zatížených těžkou hmotností. Snaha ta, spojená se snahou překlenouti bezpečně vysoké a prostorné lodi chrámové, vedla především k vývoji důmyslné a přesně důsledné soustavy opěrné. Klenutí bylo rozděleno na několik obdélníkových polí, jejichž žebra a hlavní pásy se sbíhaly na místech zdíva, zvenčí opěrnými pilíři zesíleného. Pilíře ty bývaly u větších staveb nadto ještě ztuženy opěrnými oblouky, zachycujícími tak vysoké klenby, a nesly zároveň ozdobné věžičky (fiály), baldachýny a chrličce. Tím bylo mocně oživeno zevní rozčlenění chrámových stěn, v nichž mohla hutná zeď ustupovati velikým oknům, barevnými skly do nitra chrámu zářivé světlo propouštějícím. Oblouky klenby a okna vyznívaly pak ve špičku, nikoliv polokruh; lomený oblouk stává se tak základním tvarem nového slohu. Veliká okna a kulaté okno průčelní (růže) jsou rozdělena umělou kruzbou. Uvnitř mizí románská krypta; vsunutím věnce kaplí do prostorů mezi opěrné pilíře kolem kůru vzniká t. zv. ochoz. Sloupy, nesoucí střední loď, ustupují veskrze mohutným pilířům, ozdobeným řadou polosloupů, které jako živý svazek kmenů nahoře v žebrovi klenby se rozvětvují. Klenby ty, dosahovaly v pozdějším vývoji gotického slohu složitosti až fantastické, jako klenutí sítková a hvězdovitá; vnitřní stěny zdobené a oživovány umělými galeriemi sloupkovými (triforia). Veškeré tyto jednotlivosti splyvaly pak v důsledný celek přísné jednoty slohové, které gotika podrobovala i drobné předměty uměleckého průmyslu. Slohový vliv její jevil se i v písmu, které nabývá tvarů lomených, význačných i pro pozdější t. zv. německé písmo (švabach).

Ve Francii vyžrál sloh gotický v počtu velikolepých katedrál, jako byl chrám Matky Boží v Paříži, katedrály remešská, chartresská a amienská. V sousedním Německu zvláštního významu nabyly dómy štrasburský, kolínský, ulmský. V Německu dolním, kde nebylo dosti kamene, stavěly se i monumentální budovy z cihel a tamní gotika nabyla tím zvláštní odlišností. To platilo ještě více o Italii, kde u velikých chrámů, jako byly dómy ve Florencii, Sieně, Orvietu, Miláně, členění stavby soustavou opěrnou nebylo tak výrazně prováděno jako ve Francii a větší plochy zdíva ponechávány pro nádhernou inkrustaci mramorovou nebo ozdobu freskovou.

Vedle staveb církevních rozvíjí se umění gotické také na rostoucím počtu nádherných staveb světských. Zdobí se jím hrady, v městech vznikají nákladné domy radní, tržnice a paláce patriciátu (viz obr. 22, 23, 40).

Tak vynikla města nizozemská nádhernými radnicemi s ozdobnými věžemi, t. zv. beffrois; stavby, jako tržnice suken v Ypres, skvěly se tu v pozoruhodné nádhře. V Italii vedle paláců obecních, jako byl palazzo vecchio ve Florencii nebo dožecí palác v Benátkách, vytvářeli si také soukromníci svá sídla v městech s uměleckým vkusem. Zvláštním výrazným dokladem toho jest řada skvělých paláců na „Canal Grande“ v Benátkách. Také účelové stavby dosvědčovaly rostoucí dovednost gotických stavitelů; na př. mosty kamenné přes značné toky

Soustava
opěrná.

Kruzba
lomená.

Umělé
klenby.

Kathe-
drály.

Místní
odlišnosti.

Stavby
profánní.

vedoucí. Došlo tehdy vůbec k rozličným pokrokům technickým, hluboko zasahujícím do života. Tak zobecněly mlýny vodní; sklářství sloužilo nejen ozdobě chrámové, nýbrž i soukromému přepychu, na př. zasklíváním oken drobnými kotoučky a tabulkami. Šíří se užívání očních skel a zřizují se první lékárny. Vynálezem kolečkových hodin (orlojů) vžívá se větší přesnost v měření času. První orloje na radnicích zaváděly se v 14. století.

Sochařství.

V těsné souvislosti s architekturou vyvíjelo se i sochařství gotické. Kathedrály bývaly zdobeny lesem soch a plastických ozdob, v nichž se zračilo jednotné citění slohové od velikých postav v mramoru nebo pískovci ztělesněných až k drobným ozdobám plastickým na fiálách (krabům). Všude vidíme, že se hlásí sklon k naturalismu, dosahující větší věrnosti v napodobení přírody než sochařství románské; při tom však zůstávají gotické sochy zpravidla význačně zeštíhleny a jaksi proniknuty vnitřním vznosem, který jim odnímá pozemskou tíhu. Živá fantastika vybíjela se v ornamentice rostlinné i zvířecí, a zvláště v pitvorných chrlicích. Směr naturalistický hlásil se i v malířství. Veliká okna s barevnými výjevy z bible a života svatých dávala příležitost k rozvoji nového umění kreslířského. V miniaturách rukopisů bohatě výzdoba. V malířství freskovém a tabulovém nové cesty razil umění zejména Toskán Giotto (viz k tomu obr. 24, 35, 36.).

Malířství.

ČÁST III.

Střední a východní Evropa ve vrcholném středověku.

1. Země české.

Spyti-
hněv II.

Čechy v době boje o investituru. Podle vůle umírajícího vévody Břetislava ujal se nejstarší z jeho synů, Spytihněv II., roku 1055 vlády v Čechách; ostatním bratřím dostalo se údělů na Moravě. Došlo však záhy ke sporům a Spytihněv zbavil bratří vši moci. Z touhy po hodnosti královské obrátil se k papeži o udělení koruny. Dostal však pouze povolení nositi při slavnostech mitru biskupskou jako odznak vysoké hodnosti. Titulu královského dosáhl skutečně, ač nikoliv dědičně, teprve jeho bratr a nástupce Vratislav II., od císaře Jindřicha IV. za pomoc v bojích o investituru.

Vrati-
slav II.

Poplatku tehdy Čechy císařům již neplatily, nýbrž panovník český měl k hlavě říše podobné povinnosti, jako jiná velká knížata říšská, zejména povinnost účastniti se slavnostních roků dvorských a říšských výprav vojenských s náležitým počtem oděnců. Vratislav obnovil staré biskupství moravské se sídlem v Olomouci a založil kapitulní kostel na Vyšehradě. Vyšehrad, jenž byl již v dobách starších důležitým hradem, stal se teprve tehdy soupeřem hradu pražského.

Vyšehrad.

Po smrti Vratislavově došlo k četným sporům o stolec vévodský mezi mnozíci se členy rodu Přemyslova. Zásada, aby vždy nejstarší člen rodu seděl na stolci vévodském (seniorát), se nedodržovala a do bojů českých zasahovali císařové opětovně.

Seniorát.

Za zmatků těch ozbrojené družiny jednotlivých Přemyslovců, držitelé hradů krajských a jiní velmožové nabývali vlivu a získávali statky knížecí. Dály se ovšem pokusy čelití tomu. Tak zahubil vévoda Svatopluk úkladně všechny rod Vršovců, který měl důležité hodnosti v zemi a jevil se moci knížecí zvláště nebezpečným. O krvavé době té zvláště podrobné zprávy zachoval nám pražský kanovník Kosmas, zemřelý roku 1125, v kronice, jež se stala úhelným kamenem českého dějepiscetví.

Kosmas.

Poměry klidnější nastaly teprve, když kníže Soběslav, nejmladší syn krále Vratislava, roku 1125 byl povýšen na vévodu a uhájil se proti soupeřům, podporovaným králem římským Lotharem Saským. Král ten pokusil se o vpád do Čech, byl však u Chlumce roku 1126 poražen a donucen Soběslava uznati.

Soběslav I

Země česká v době štaufské. Nástupce Soběslavův, Vladislav II., byl horlivým stoupencem rodu štaufského. S císařem Konrádem III. šel na druhou výpravu křížovou a jeho nástupci Fridrichovi I. slíbil pomoc v bojích s komunami lombardskými. Proto byl na počátku roku 1158 v Řezně povýšen na krále. Čechové vyznamenali se pak před Milánem a jinde v Itálii odvahou, ale zároveň i krutostí válečnou (viz str. 42). Tehdy se začal i v zemích českých šířiti vliv západního rytířství.

Vladislav II.

Vláda Vladislavova, ač ozářena slávou podniků válečných za hranicemi, neskončila se dobře. Král chtěje pojistiti nástupnictví synovi svému proti některým starším členům rodu, vzdal se vlády a uchýlil se do nově založeného kláštera premonstrátského na Strahově. Vznikly z toho však dlouhé spory o trůn český, které daly císaři Fridrichovi I. vítanou příležitost, aby moc Přemyslovců uvedl v těsnější závislost na říši. Nejen zanikla opět jejich důstojnost královská, ale císař snažil se učiniti z Moravy markrabství, na Čechách nezávislé a přímo říši podřízené. Také biskup pražský se měl státi říšským knížetem. Ale tento pokus o porušení státní jednotnosti neměl trvalých následků. Byl šťastně překonán a po trudné době bojů domácích povznesla se moc panovnická v Čechách opět za Přemysla I., zvaného u Němců Otakarem.¹⁾

Spory o trůn.

Morava markrabstvím.

Čechy královstvím dědičným. Přemysl I. (1197—1230) stal se panovníkem v Čechách po dohodě s bratrem Vladislavem, jemuž

Přemysl I (1197 až 1230).

¹⁾ Jméno to vzniklo ze slova germánského Odovakar.

Zlatá bulla
sicilská
(1212).

ponechal markrabství moravské. Uměl obratně užiti sporů v říši. Přidržev se nejprve Filipa Švábského, dosáhl roku 1198 hodnosti královské. Později přešel k Otovi IV. a posléze dal se na stranu mladého Fridricha II., když se, přicházejce ze Sicilie, snažil státi se římským králem v Němcích. Za to dostal souhrn znamenitých výsad pro český stát t. zv. zlatou bullou sicilskou z r. 1212.

Listinou tou potvrdil Fridrich II. trvalé právo panovníků českých na důstojnost královskou. Králem českým měl býti Přemyslovec, jehož Čechové za panovníka zvolí; císař žádal na něm pouze manskou přísahu věrnosti a přijímal ho mezi knížata říšská. V řadě jejich stál na předním místě svou hodností jako nejvyšší číšník říšský. Jeho povinnosti k říši byly: choditi na sněmy říšské, když se konaly poblíž jeho země, v Bamberce, Norimberce nebo Meziboří, a vysílati 300 oděnců ke korunovační jízdě králů římských do Říma. Z této povinnosti mohl se však vyplatiti 300 hřivnami stříbra.

Dědičnost
koruny.

Koruna česká nabývala tím zvláštního postavení v říši římské. Poměry ve státě českém upevnil se pak zvláště tím, že vedlejší větve rodu Přemyslova vymřely a Přemysl I. mohl zabezpečiti korunu svému prvorozenému synovi Václavovi. Zásada nástupnictví podle stařešinství rodového upadla potom v Čechách sama sebou v zapomenutí.

Václav I.
(1230 až
1253).

Vznik měst v zemích českých. Nástupce Přemysla I., král Václav I. (1230—1253), osvědčoval vzrostlou moc okázalostí svého dvora, v němž značnou úlohu měli cizinci, z Němec přivolaní. Slavní turnajníci rytířští i minnesängři hromadili se kolem českého krále a těšili se jeho štedré ruce. Než i jinak nabýval v době té německý živel v zemích českých nebyvalé početnosti a váhy zejména vznikem a zakládáním měst.

Vznik
měst.

Již v 11. a 12. věku tvořily se při nejvýznamnějších hradech knížecích, zejména při hradě pražském, brněnském, olomouckém a znojemském, větší podhradní osady trhové, kde nechyběli ani cizinci německých i románských nářečí. Tak vzrostly osady na obou březích vltavských pod ochranou hradu pražského i vyšehradského, že se jevilo za krále Vladislava prospěšno, spojití oba břehy trvalým mostem (most královny Jitky). Byla tu zvláštní osada židovská a němečtí kupci vytvořili již v 12. věku přízní panovníkovou cizineckou obec s vlastním soudnictvím. Soustřeďovala se jednak kolem kostela sv. Petra na Poříčí, jednak kolem knížecího dvora v Týně.¹⁾ U dvorce toho byl kostel Panny Marie i tržiště (pozdější náměstí Staroměstské). Rozličné osady a skupiny domů v jeho okolí neměly však ještě společného řádu právního. Toho se jim dostalo až za Václava I., za něhož vznikla nová čtvrť svatohavelská. Král obehnal ji spolu s větší částí starších osad zdí a udělil útvaru tak vzniklému městské právo podle vzoru norimberského. Tak bylo ustaveno Staré město pražské, mimo jehož hradby ovšem zůstala řada osad drobnějších, které teprve

Praha.

¹⁾ Slovo „týn“ souvisí s dolnoněmeckým „tun“, v hornoněmčině „zaun“ = plot, místo ohrazené.

mnohem později (za Karla IV.) byly spojeny v nový celek Nového města. Na Malé straně vznikla řádná osada městská již r. 1257, nadaná právem magdeburským.

Vedle vybavování starších středisk trhových právem městským docházelo za Přemysla I. a Václava I. k zakládání zcela nových osad městských. Panovníci viděli v tom možnost získání nového znamenitého zdroje příjmů a vedl k tomu i přirozený rozvoj kulturních potřeb národa českého. Vznik měst spojen byl u nás namnoze s povoláním měšťanů z Němec. Král dával cizím osadníkům na korunních statcích půdu k založení obce, která měla žít na právu městském, upraveném nejčastěji podle vzoru norimberského nebo magdeburského. Soudu městskému předsedal rychtář, někde dědičný, někde králem na čas dosazovaný. Vrchní dozor nad městy míval podkomoří královský, který zároveň vedl dvorskou finanční správu. Vedle měst královských vznikala brzo i města menší, založená duchovenstvem nebo světskými velmoži.

Němečtí
osadníci.

Podko-
moří.

Doly
stříbrné.

Zvláštního významu pak nabyla města hornická. Objevením bohatých dolů stříbrných v Jihlavě a jinde staly se Čechy v 13. věku zemí stříbrem neobyčejně slynoucí, která k sobě lákala horníky se všech stran. Bohatla tím a také král měl z požehnání hor zisk veliký; bral z dolů na základě regálního práva horního značné dávky, jejichž souhrn se jmenoval urbrou královskou.

Kolonisace venkovská. Hrazená města stala se oporou moci panovnické po stránce finanční i vojenské. Zesílila zároveň v celé zemi ruch hospodářský. Starší soustava velikých statků, kde v panských dvorcích se soustředila nesvobodná výroba zemědělská i průmyslová, ustupuje i u nás dělbě práce mezi venkovem a městy. Při ní vzrůstá se užívání peněz místo směny naturální. Na trhu městském nalézal venkov odbyt svých přebytků a výroba zemědělská se tím stává výnosnější. Starší vesnice se proto vzrůstají a vrchnosti pečují o soustavné zakládání vesnic nových. Dochází tak k překotné činnosti kolonizační.

Hospodář-
ství
peněžní.

Činností tou se mění v role veliká plocha starých hvozdů pomezních i vnitrozemských. Také na tom měl veliký podíl příliv cizinců, do zemí českých z Němec přivolávaných. Kolonisté ti zatlačili na mnohých místech poměrně řídké původní obyvatelstvo slovanské, zvláště při severních a západních hranicích země, takže vlast naše se stala krajem dvoujazyčným. Cizinci přispěli však zároveň platně k zlepšení právního i hospodářského postavení všeho obyvatelstva venkovského, ježto přinášeli s sebou lepší právní zajištění vesničanů. Ve větších osadách, rozdělených na lánové usedlosti,¹⁾ zavládlo t. zv. právo německé, zvané také právem zákup-

Kolonisace
vesnická.

Právo
zákupné.

¹⁾ Jméno „lán“ souvisí s německým „lehen“ (léno) a znamená původně usedlost, propůjčenou pánem za určitých podmínek, pevně stanovených.

Platy
poddan-
ské.

ným, ježto osadník složením určité kupní sumy nabýval pevného dědického práva k statku, z něhož ovšem odváděl vrchnosti t. zv. úroční platy a konal robotné služby. Závazky ty byly však smlouvou při zakládání (lokaci) pevně stanoveny a nesměly býti pánem libovolně stupňovány. Platy úroční se vybíraly nejčastěji dvakrát v roce, o sv. Jiří a o sv. Havlu, rychtářem, který je odváděl na dvorci panském nebo na hradě vrchnosti nebo jejímu purkrabímu. Při zakládání vsí dostávalo se osadníkům lhůty (lhota), kterou na určitou dobu začáteční byli od platů osvobozeni. Odtud vznikl název mnohých osad. Také zavádění rychetného práva podle vzorů městských do vesnických soudů zlepšilo právní řád poddaných.

Šlechta a obec zemská. Také v zemích českých ustavil se v 13.

věku pevněji stav šlechtický. Mnoho velmožů získalo přízní panovníků a využitím moci, kterou jim dávalo držení úřadů krajských, rozsáhlých statků v zemi. Obratným užitím ruchu kolonizačního měnili i oni jejich, dotud jen extensivně užívanou a namnoze zalesněnou půdu ve výnosné statky. Na území bývalého hvozdu pohraničního vznikala tak velická ucelená zboží (domipia); uvnitř země držení půdy zůstávalo více roztržštěným a mezi rozličné vrchnosti rozděleným. Na dvoře králové navykali velmožové rytířské vzdělanosti západní. Stavěli nové, zděné hrady na místech těžko přístupných, dávali jim německá jména a zvali se sami po nich (Rožmberkové, Vartemberkové, Valdštejnové, Pernštejnové atd.). Podle cizích zvyků začali užívatí erbů jako trvalých znaků svého rodu. Tak vznikal dědičný stav panský, šlechta vyšší, která se obklopovala zbrojnými družinami. Podle ní se vytvářel znenáhla i stav šlechty nižší (vládycké) z živelů rozličných, jednak ze svobodných obyvatelů země, kteří uchovali spolu se zemanským statečkem osobní nezávislost, jednak z ozbrojených družiníků, sloužících knížatům a velmožům, často nesvobodného původu, kteří výsluhou dostávali dvorce a poddané.

Šlechta vyšší i nižší tvořila ozbrojenou vrstvu v národě, na nižší, neválečný lid s převahou pohlížející, a stávala se stavem dědičným, jemuž panovník přiznával mnohé svobody. Souhrn jich byl hlavní základnou t. zv. práva zemského, jakožto práva svobodných a urozených obyvatel země, kteří jedině byli pokládáni za plnoprávné a tvořili až do nové doby vlastní, politický národ.

Šlechtic hledal své právo u soudu zemského, na němž nerozhodoval jen král. nýbrž shromáždění šlechticů pod předsednictvím t. zv. kmetů zemských. Svou stavovskou jednotu páni a vládykové označovali jako obec zemskou, která společně s mocí královskou bytost státní zosobňuje. Bez rozhodnutí práva zemského král nesměl zbavit jejího člena majetku, nesměl na něm libovolně vynucovati dávky. Jen v určitých případech a když obec zemská k tomu svolila, mohl král vybíratí berni jako mimořádnou pomoc, kterou pak vskutku platili většinou jen poddaní z půdy rustikální, kdežto šlechtický dominikál jí zůstával prost.

Domipia.

Stav
panský.

Vládykové.

Právo
zemské.

Soud
zemský.

Berně.

Poměry církevní. Také duchovenstvo si vymohlo na počátku 13. století v zemích českých znamenitě svobody podle požadavků obecného práva kanonického. Byl o to však sveden prudký zápas mezi Přemyslem I. a biskupem Ondřejem. Přes to zachovali králové čeští značnou moc nad statky církevními, zejména pokud šlo o kostely a kláštery královského založení.

Právo
církevní.

Život církevní rozvíjel se v našich zemích bohatě. Vedle řehole benediktinské vznikaly od 12. století bohaté kláštery cisterciácké a premonstrátské, řád johannitský i templářský našly tu hojně statků. Více než třetina půdy dostala se do vlastnictví církve. Od 13. věku působily také řády žebравé na probuzení náboženské horlivosti širokých vrstev, zejména v nově vznikajících městech. V popředí ruchu toho stála dcera Přemysla I., bl. Anežka, jejímž přičiněním vznikl i samostatný řád křižovníků s červenou hvězdou, věnující se především špitální péči. Z církevních kruhů dostával podněty i vyšší život duševní. Tak vznikaly v klášterech letopisy a kroniky, jako byla kronika pražského kněze Vincencia z doby krále Vladislava II., v níž pokračoval milevský opat Jarloch.

Řády
duchovní.

Umění výtvarné. Sloh románský vytvořil v zemích českých vedle prostých rotund a menších kostelíků také stavby významné, jako byla basilika sv. Jiří na hradě pražském, nebo dóm románský, který tam zbudovala doba Svyatopluka II. a Vratislava II. Než také na českém venkově vznikaly stavby nákladné, z nichž dnes ovšem namnoze jen krypty nebo apsidy jsou zachovány; tak v Staré Boleslavi, Doksaně, Milevsku. Ke kostelům družily se někde i krásné chodby křížové, na př. v Předklášteří u Tišnova. Sochařství románské troufalo si u nás rovněž na díla umělá a složitá, jako jest na př. portál v Záběhově s bohatou zvířecí ornamentikou (viz obr. 11, 13—17).

Sloh
románský

V 13. století počíná do našich zemí pronikat gotika, s počátku navazující na starší románskou základnu, takže mluvíme o slohu přechodném. Význačné památky této rané gotiky ukazují zejména kostely při klášteře bl. Anežky v Praze, cisterciácké kláštery v Oseku, Vyšším Brodě a Zlaté Koruně, na Moravě v Tišnově a Třebíči. Cihlové stavby podle dolnoněmeckých vzorů tu rovněž nechyběly; dokladem toho jest t. zv. staronová synagoga pražská. Ze staveb světských raně gotických významná jest zvláště hradní stavba Václava I. na Zvíkově (viz obr. 25, 28, 32).

Gotika
v Čechách
a na
Moravě.

2. Země alpské a Uhry.

Babenberkové. Marka východní, povýšená roku 1156 na samostatné vévodství rakouské (viz str. 41), rozvíjela se pod vládou rázného rodu babenberského. V zemi úrodné a vínem slynoucí

Rakousy.

Štyrsko.

kvetla vzdělanost v bohatých kláštorech (Melk, Heiligenkreuz) a vznikla tu později i střediska městská, s Vídní v čele. Babenberkové získali na sklonku 12. věku také lesnaté vévodství štyrské, které se nedlouho před tím bylo oddělilo od vévodství korutanského.

Korutany.

Korutanské vévodství a území s ním sousedící roztříštilo se na množství drobnějších držav světských a duchovních, které se navzájem proplétaly. Z nich největšího významu dosáhly državy vévodů korutanských z rodu sponheimského, a državy hrabat gorických, kteří se později stali také pány severního Tyrolska.

Slovinci.

Kolonisace německá postupovala rychle v poříčí Muru, Drávy a Sávy, živel slovanský udržel se však v jižních částech kraje ve větších skupinách, z nichž vznikl národ slovinský. Roztříštěnost pod panstvím rozličných vrchností cizích způsobila však, že Slovinci nedospěli dlouho k jednotnému vývoji kulturnímu, jaký měl živel český. Ve vévodství korutanském zachovával se až do počátku 15. století starobylý slovanský obřad nastolování knížete, při němž se mluvilo slovinsky. Nový kníže, oděný selským šatem, veda býka a koně, veden byl v slavném průvodě ke kamennému stolci (pod Krnským hradem na Gosposvetském poli), na němž zastal sedícího sedláka. Ten, přijav od knížete slib, že bude spravedlivě vládnouti, postupoval mu stolec za malé výkupné.

Obřad nastolování.

Rozkvět Uher a počátek privilegovaných tříd.

Rozmnožení Arpádovců a četné příbuzenské svazky jejich se sousedními dynastiemi rozpoutávaly časté dynastické rozbroje v Uhrách, z nichž hleděla těžiti zvláště říše byzantská. Gejza II., opírající se o Byzantsko, obdržel od tamějšího císaře královský diadém s řeckým nápisem (1075). Když poklesla moc Byzantska na sklonku 12. století, Uhry dávaly pocítovati svou politickou převahu svým slovanským sousedům, zvláště Srbům, Bulharům a Rusům, a to tím spíše, že uherský král měl bohaté příjmy, zvláště z dolů, cel a tržních poplatků. Král Ondřej II. (1205—1235) opanovav dočasně knížetství haličské, přijal r. 1206 titul krále haličského a vladiměřského.

Uhry a živel slovanský.

Ondřej II.
(1205 až
1235).

Jako v jiných zemích, dělo se i v Uhrách, a zvláště v průběhu 12. století, nové sociální třídění. Z domácích i cizích pomocníků a služebníků panovníkových, kteří jako jeho nejvyšší úředníci a zmocněnci mu stáli nejbliže a byli štědře odměňováni hlavně rozsáhlými pozemky, vytvořila se nejvyšší stojící vrstva, panstvo, obdařované rozličnými výhodami a výsadami; k němu se družilo vyšší duchovenstvo. Panstvo nebo velmoži (magnáti) snažili se o to, aby ovládli vrstvu nižších královských služebníků a bojovníků (servientes, milites regis). Tito naopak usilovali o nabytí podobných práv, jako mělo panstvo a vyšší duchovenstvo, poněvadž panovníci stupňovali své požadavky vůči nim tou měrou, jakou neprozíravě rozdávali své statky panstvu.

Magnáti.

Marnotratný Ondřej II. zhoršil věc nákladnou výpravou do Svaté země. Proto jeho syn Bela se postavil na stranu nižších služebníků. Ondřej II. byl donucen r. 1222 vydati na soudním shromáždění zlatou bullu, kterou obdařil nižší služebníky královské

latá bulla
r. 1222.

šlechtickými právy, takže zejména nikoho z nich nesměl uvěznit ani majetek mu odníti bez soudního řízení. Kdyby král porušil ustanovení zlaté bully, měli mít biskupové a šlechtici právo se mu postavit na odpor (*facultas resistendi*). Ač toto ustanovení bylo r. 1231 při obnovení zlaté bully z ní vypuštěno, zůstala tato přece základem stavovských a ústavních svobod uherských.

Syn a nástupce Ondřeje II., Bela IV. (1235—1270), obnovil a zesílil vážnost a moc královskou zvláště tím, že Uhrám zjednal mocné postavení mezi státy sousedními. Opanoval srbskou Mačvu, západní Valašsko (banát severinský) a severní Bosnu. Mimoto obklopil Uhry věncem závislých států, Bosnou, Bulharskem, Moldavskem a Valašskem. Avšak vyhlídku ovládati trvale své balkánské sousedy pokazil sobě Bela IV. tím, že se pustil v zápas o dědictví babenberské, v němž po počátečním úspěchu utrpěl veliký nezdar (1260). Po pohromách, jež Uhry stihly vpádem tatarským, volal Bela IV. do zpusťosené země osadníky německé a italské. Zakládal pro ně města s výsadami na způsob práva německého, nebo městům dosavadním jejich svobody rozmnožoval. V městech hledal oporu proti mocnému panstvu a šlechtě. Na Tise byli usazeni Kumáni, kteří prchli před Tatary.

Asi od sklonku 13. století začali se v severovýchodních Uhrách usazovati Rusové, přichozí ze sousední Malé Rusi. Do Sedmihradska přicházeli ze sousedství pastýřští Vlakové čili Rumuni, posilující tam zbytky starého obyvatelstva dákorománského. Ale němečtí osadníci, kteří už od doby svatého Štěpána stále více se do Uher stěhovali, měli značnou převahu nad jinými. Sedmihradští Sasové již za Ondřeje II. měli své zvláštní správní území a od konce 13. století také spišská města na Slovensku tvořila zvláštní provincii s hrabětem v čele.

Po vpádu tatarském byly budovány četné hrady, jako Trenčín nebo Vyšehrad, a kostely, z nichž nejpmátnější jest gotická katedrála v Košicích, zbudovaná francouzským stavitelem Villardem z Honnecourtu (viz obr. 27, 29).

3. Německý tlak k východu.

Zánik Slovanů polabských. Německá kolonisace neobracela se pouze do zemí českých, alpských a uherských, nýbrž postupovala v celé šíři krajů, položených mezi zeměmi sudetskými a Baltem, směrem k východu tak, že se později mluvilo o „německém tlaku na východ“ (*Drang nach dem Osten*). Základem jeho byla zvýšená lidnatost starších území německého jazyka, která umožňovala odsouvání přebytku obyvatelstva k východu. Při tom vystupoval Němec někde jako klidný osadník, jinde jako výbojce, mečem tvrdě vládnuoucí. Vlnou německou nejučinněji zaplaveni byli Slované polabští.

Bela IV.
(1235 až
1270).

Kolonisace
německá.

Rusové
podkar-
patští.

Spiš.

Německý
tlak na
východ.

Slované
polabští.

Slované polabští a baltští se dělili ve značný počet drobných kmenů, z nichž někteří mocnější (Veleti nebo Lutici, Srbové, Obodritci a Pomořané) vynikli nad jiné, ale nevytvořili přece států monarchických, jako na př. kmen Čechů. Některým knížatům skupiny obodrické se sice podařilo ovládnouti několik kmenů příbuzných, ale postavení jejich bylo vratké, ježto jejich snaha o zesílení moci panovnické pomocí křesťanství a oporou o sousední vévody saské u lidu a kněžstva domácího se setkávala s odporem.

Výpravy
proti
Vendům.

Odpor Slovanů polabských proti křesťanství usnadňoval dolno-německým knížatům výbojný postup proti nim. Mohli hlásati, že šíření křesťanství mečem u zatvzelených Vendů jest stejně záslužné jako boj ve Svaté zemi, a dostávalo se proto jejich výpravám do Zalabí podpory i od knížat vzdálenějších. Značné úspěchy v boji tom měl v druhé polovici 12. věku především saský vévoda Jindřich Lev (viz str. 42) a markrabě Albrecht Askanský, řečený Medvěd, který pronikl až za Odru, pokořil kmeny Havolanů i Luticů a založil marku braniborskou.

Marka
branibor-
ská.

Meklen-
bursko.

Po dlouhých bojích byli kmenové, sedící mezi Labem a Odrou, dokonale pokořeni. Z knížecích rodů slovanských udrželi se při moci pouze potomci obodrického knížete Niklota jakožto zněmčená knížata meklenburská. Země kdysi ryze slovanské byly děleny na léna rytířská a zaplaveny německými osadníky. Kolonizaci tu podporovaly také nově zakládané kláštery, zejména premonstrátské a cisterciácké; jejich dvorce zúrodnily i nitro bažinatého, málo zalidněného kraje. Německou kolonizaci poněmčily se v 13. a 14. století také západní Pomořany a stát Slovanů ránských, který ještě v první polovici století 14. byl slovanský.

Pomořany.

Města
baltská.

Hansa. Postup německý k východu nebyl podporován pouze drsnou udatností rytířskou a pílí selského kolonisty; značný podíl měla na něm také města, zakládaná v oblasti Slovanům odňaté. Zejména vzniká řada měst vroubících okraj moře Baltského, v čele s Lubekem, Štralsundem a Gdanskem. Města ta byla od počátku řízena snahou, ovládnouti hospodářsky a vykořisťovati moře Baltské i země s ním sousedící a nalezla účinnou podporu v některých starších městech Německa severozápadního vytvořením společenství, t. zv. hansy německé.

Hansa.

Města ta, vedena Kolínem, Hamburkem a Brémami, provozovala záhy plavbu v moři Severním i v Baltu. Zajížděla za obchodem do Nizozemí i Anglie a snažila se získávati všude cenné výsady. Z jejich styků a úmluv s novými městy pobaltskými vzniká svaz zvaný hansou německou. Svaz ten, který k sobě později přičlenil i rozličná města vnitrozemská, zmocnil se takřka vší obchodní činnosti v moři Baltském. Ostrov Gotland s městem Wisby, města Riga a Reval

stávají se jeho předními strážemi při pronikání do Švédska i do Ruska, kde zejména s Novgorodem Velikým hanseaté navazovali pravidelné styky. Současně ovládali však obchodně i Dánsko i Norvěžsko, jakož i rybolov ve vodách moře Severního, důležitý zejména vývozem slanečků do celé střední Evropy.

Styk
s Ruskem
a Skandi-
návskem.

Roztržštění Polska. Aby byla obnovena veliká říše Boleslava Chrabrého, o to se přičiňoval se značným zdarem jeho potomek Boleslav III. Křivoústý (1102—1138), jemuž se podařilo, ač teprve po mnohaletých těžkých bojích, podrobiti Pomořansko svému vrchnímu panství. Ale po jeho smrti se Polsko rozpadlo v samostatná knížetství jeho několika synů a tato se drobila v menší ještě državy. Pouze území velkoknížecího stolce v Krakově, o něž se vedly mnohé boje, zůstávalo celistvé. Souhrn knížetství v poříčí řeky Varty se nazýval Velkopolsko a knížetství v poříčí horní Visly slula Malopolsko. Zvláštní postavení mělo Mazovsko a Slezsko.

Bole-
slav III.
Křivoústý.

Rozdrobení
Polska.

Slezští Pjastovci záhy navázali blízké příbuzenské svazky s německými knížaty a poněmčili se brzy působením tehdejší pokročilé již vzdělanosti německé, jmenovitě také vlivem německého rytířstva, vitaného na dvorech knížat. Aby se v svých malých državách mohli udržeti na přiměřené výši, zakládali četné osady městské i vesnické a volali německé osadníky. Podhradí starých hradů, jako Vratislavě a Lehnice, se stala velkými městy německými.

Slezsko.

Koncem 13. století bylo dolní Slezsko již úplně poněmčeno. Ze Slezska pronikala německá kolonizace, podporovaná knížaty a řeholemi mnišskými, dále do nitra vlastního Polska, takže i Krakov (r. 1257) a Poznaň se staly městy německými (až do 16. století). Německá města v Polsku požívala samosprávy podle práva magdeburského. Podporovala sice pokrok vzdělanosti v obyvatelstvu slovanském, ale byla národně nebezpečná, zvláště když krakovští měšťané podporovali zněmčené Pjastovce slezské. Vedle Němců stěhovali se do Polska ve velikém počtu i Židé, pronásledovaní v Německu v době výprav křižáckých.

Města
v Polsku.

Řád rytířů německých. Roztržštěné Polsko, plné vnitřních rozbrojů a pútek mezi jednotlivými državami, nestačilo zameziti zhoubné vpády a nájezdy divokých Prusů, jež nejtíže doléhaly na okrajní Mazovsko. Proto jeho kníže Konrád povolal ku pomoci řád rytířů německých, který z Pruska vytvořil základnu pro výbojný postup Němců na východním pobřeží Baltského moře. Obdrževše od Konráda zemi chelmskou mezi Vislou a Drvěcou (1226), začali němečtí rytíři šířiti křesťanství, ale s ním i své panství na účet Prusů mečem. Do r. 1283 se jim podařilo s neustálou pomocí západního rytířstva podrobiti si celé Prusko. Zakládali četné hrady a opevňovaná města a osazovali je Němci. Tím se Prusko větším dílem poněmčilo.

Konrad
Mazovský.

Panství
řádu ně-
meckého.

R. 1237 se spojil řád rytířů německých s řádem bratří mečových, který nedlouho před tím (r. 1202) byl založen od německých misio-
nárů, aby šířil křesťanství a hájil německé zájmy obchodní mezi
Riga. na východním pobřeží Baltu mocný stát německý, který vykořisťoval
hospodářsky kraje pobaltské i Polsko.

Země severské. Když normanským vikingům země jimi přepa-
dané znemožnily další nájezdy přiměřeným zařízením své obrany a
vnitřním zesílením, byli severští Germáni nuceni hledati svou obživu
doma v rybolovu, zemědělství, hornictví a v obchodě. Okolo r. 1000
se ustavily pevné státy dánský, k němuž náležela dlouho až do
Státy severské. nového věku jižní část Švédska (Skonsko), švédský a norský.

Od konce 10. století se ve Švédsku, Norsku, Dánsku a na ostrově
Islandě šířilo křesťanství z Německa a s ním i vzdělanost a literatura
Island. církevně-latinská. Tato však nepotlačila úplně starou samorostlou
poesii domácí, která v poměrně nejčistější podobě se uchovávala na
Islandě a v 12. i 13. století byla zaznamenána.

Tehdy vznikla básnická sbírka, zvaná dnes neprávem Edda písňová nebo
starší, obsahující veršovaná vypravování o staroseverských bozích a hrdinech
Edda. z germánských bohatýrských pověstí, tedy sborník pro zábavu a poučení o zašlém
světě pohanském. Z této sbírky si vybírala skutečná, prosaická Edda mladší,
t. j. poetika a bájeslovná příručka Snorra Sturlusona, sepsaná pro islandské
umělé básníky nebo skaldy, své názorné příklady. Vedle toho rozkvetla na Islandě
kolem r. 1200 umělecká próza, kterou ve skladbách, řečených sagy, byla přiodí-
vána zdařilá vypravování o skutečných příbězích norských králů, biskupů, rozlič-
ných rodů, ba i celé islandské země, k nimž se pak družily další sagy o bohatýrech,
Sagy. jako na př. o Dětřichovi. Některé sagy mají hodnotu dějepisných pramenů.

Švédsko v prvé polovici stol. 13. upevnilo své panství nad soused-
ním Finskem, kamž uvedlo i křesťanství. Výboj švédský na východním
Finsko. pobřeží Baltu zastaven Alexandrem Něvským, knížetem novgorodským
(1240). Finsko však přece zůstalo v okruhu politické moci a kultury
švédské. Dánsko mělo doby velikého rozmachu politického, ale pro
vnitřní rozbroje nedosáhlo trvalé převahy v moři Baltském. Valde-
mar I. († 1182) dobyl r. 1168 ostrova Rány a zbořil chrám Svanto-
vitův v Arkoně. Chotí Valdemara II. stala se r. 1205 dcera Pře-
mysla I. Otakara Markéta, která se jménem Dagmar zůstala ve
Arkona. věčné paměti dánského lidu.

4. Rozpadnutí říše ruské a vpád mongolsko-tatarský.

Myšlenka jednoty v rozdrobenosti. Po smrti knížete Jaroslava
Dělbý knížecí. (str. 26) se rozdělovalo o jeho říši několik jeho synů a jejich potomci

zase své državy dělili dále. Velkoknížecí stolec v Kyjevě a jeho území měl dostávat nejvýznačnější (nejstarší) z potomků Jaroslavových, ale pro veliký počet Rurikovců nebylo možno toto pravidlo zachovávat, a proto o Kyjevě rozhodovával meč. Zásadou, že Kyjev jest ohniskem Ruska, a skutečností, že tam sídlil metropolita, se však udržovalo vědomí jednoty politické a také národní. Jiným pojítkem byly stále boje s nebezpečnými sousedy, kočovnými Plavci čili Kumány, které statečně odrážel zvláště moudrý a podnikavý veliký kníže Vladimír Monomach (1113—1125), jenž pevně ovládal převážnou většinu Ruska. Ale na sklonku 12. století dosáhla vnitřní roztržitost a hmotný úpadek, způsobený vpády kočovníků, povahy velmi povážlivé, jak o tom svědčí půvabná, ale přece truchlivá píseň „Slovo o polku Igorově“, líčící nezdařenou výpravu severského knížete Igora Svatoslavice (r. 1185) na Plavce, jež marně vyžívá ruská knížata k jednotnému postupu.

Vědomí
národní
jednoty.

Vladimír
Monomach.

Slovo
o pluku
Igorově.

Nová ohniska politicko-kulturní. Mezitím co Kyjev ve vylidněné jižní Rusi, odtržený Plavci od přímého (obchodního) styku s Byzantskem, pozbyval své hodnoty, přesunovalo se těžiště hospodářského a politického života do zemí vnitřnějších, bezpečnějších, kamž se také stěhovalo mnoho obyvatelstva z jižní Rusi a zvláště z Kyjevska. Bylo to jednak knížetství červenoruské nebo haličské (zvané podle hradu Haliče), jednak knížetství suzdalské 'mezi Okou a horní Volhou s městem Vladiměří nad Kljazmou.

Halič a
Suzdalsko.

Haličské knížetství vzrostlo sice okolo r. 1200 sloučením se zemí volyňskou čili vladiměřskou (podle hlavního města Vladiměře), ale trpělo rozpory mezi knížaty a nároky bojarstva, což sousedům (Polákům a Uhrům) usnadňovalo jejich snahy knížetství to opanovati (viz str. 58). Vlivy západní vzdělanosti nabývala země tato jiné povahy nežli východnější ruská knížetství.

V knížetství suzdalském vládli od konce 11. století potomci Monomachovi. Ač se stali velikými knížaty, sídlili nadále ve Vladiměři nad Kljazmou. Panství jejich vzkvétalo hospodářsky četnými osadníky z jihu příchozími. Knížata suzdalská propůjčující jim svou půdu jednala s obyvatelstvem svého knížetství jako neobmezení jeho vlastníci, nepřipouštějící účastenství lidových shromáždění (věčů) ve správě země. Hojné příjmy, plynoucí z daní kolonisty placených, zesilovaly moc panovnickou tak, že knížata suzdalská brzy náležela mezi nejmocnější knížata ruská (viz obr. 63).

Vladiměr
nad
Kljazmou.

Ruští kolonisté setkali se v porůží Oky a Volhy (názvy řek těchto jsou původu finského) s obyvatelstvem finským, dosud málo vzdě-

Finové.

Velko-
rusové.

laným. Vyšší kultura ruská byla příčinou, že Finové se porušili, ale tak, že smíšením živlu ruského se živlem finským vznikl nový národopisný typ, Velkorusové, patrně se lišící jazykem i zevnějškem od Rusů západních (Bělorusů) a jižních (Malorusů).

Novgorod
Veliký.

Třetím politicko-kulturním ohniskem Ruska se stal v době roztržtění Ruska Novgorod zvaný Veliký, jenž jakožto člen severoněmecké hansy (viz str. 61) provozoval rozsáhlý obchod a se zřetelem k jeho potřebám opanoval a kolonisoval celý sever pozdějšího Ruska, od moře Baltského až za Urál. Poněvadž v něm rozhodovali bojaři, t. j. bohatí obchodníci a statkáři, vládlo tam ve skutečnosti zřízení republikánské, ač v čele státu byl kníže.

Alexandr
Něvský.

Vpád Tatarů a jejich panství nad Ruskem. V době největší své roztržtěnosti bylo Rusko na dvou stranách ohrožováno ve své samostatnosti; na západě výbojným postupem rytířského řádu mečového z Livonska a Švédů z Finska, na východě návaem Tatarů a Mongolů. Západní nebezpečí odrazil statečný veliký kníže novgorodský Alexandr, jemuž se dostalo pro jeho slavné vítězství, získané nad Švédy u řeky Něvy (1240), příjímí Něvský a místa v počtu ruských svatých. Avšak východní nebezpečí se proměnilo ve velikou pohromu s dalekosáhlými následky.

Temudžin.

Neustálé nebezpečí a nájezdy turkotatarských kočovníků vzrostly v netušený příval dobyvatelů, zorganizovaných v ohromná a dobře vedená vojska, když okolo r. 1200 mongolský náčelník Temudžin ve střední Asii sjednotil mongolské a turkotatarské kmeny ve veliký stát a přijal titul džingischána = vládce nepřemožitelný, císař. Obrátiv potom své zbraně k jihozápadu, podrobil sobě všechny kraje západní až do stepí jihoruských, kdež Tataři porazili knížata ruská na hlavu nad řekou Kalkou (1223). Veliké úspěchy podniků Temudžinových zakládaly se na bezpodmínečné poslušnosti jeho ukázněných válečných davů. Vedle dobrých zbraní a válečného výcviku vojska v rychlých pochodech, v útočení a obléhání pevností, bylo postaráno o jeho náležité zásobování potravou. Nejúčinněji působilo na nepřítele surové ničení a pustošení krajin a ukrutné vraždění válečných zajatců i klidného obyvatelstva. Na Evropany, kteří asijské výbojce nazývali prostě Tatary, činili dojem strašný.

Kalka
(1223).

Tataři.

Batu.

Vpád Tatarů do Evropy. Tataři nevyužívali hned vítězství nad Kalkou. Teprve za nástupce Temudžinova podmanil si tatarský vůdce Batu severovýchodní Rus a na druhé výpravě (1240 až 1241) podrobili sobě Tataři Rus jižní. Spálivše Kyjev, vtrhli do knížetství vladiměřsko-haličského, jehož kníže Daniel prochl do Polska.

Odtud jeden proud záplavy tatarské se vrhl přes Sibiňsko do Uher, druhý pak vedl sám Batu do Polska. Král uherský Bela IV., utpěv od Tatarů strašnou porážku na řece Slané, uprchl do Rakous a potom až na ostrovy dalmatské. Celé Uhry a Charvátsko se staly jevištěm ukrutností tatarských a podlehly hroznému zkáze. Současně zpustošeny a vyplněny byly jižní země polské, Sandoměř, Krakov i Vratislav vypáleny. Nejmnocnější z tehdejších knížat slezských, Jindřich Pobožný, jenž byl zároveň i velkoknížetem krakovským, ve spolku s jinými knížaty slezskými a s rytířstvem ze západu příchozím zastoupil Tatarům cestu, ale zahynul v bitvě u Lehnice (1241). Po této bitvě Tataři, narazivše na dobře opatřené hranice české, obrátili se na Moravu, kde se marně pokoušeli dobýti pevné Olomouce. Zpustošivše zemi ustoupili do Uher, odkudž Batu na zprávu o smrti velikého chána odtáhl na dolní Volhu, kde založil stát Zlaté hordy čili Kipčak (se sídlem v Saraji), který, ač sám závislý na velikých chánech, čili Veliké hordě, držel v závislosti své téměř celou Rus (kromě Novgorodu).

Tataři
v Uhrách.

Lehnice
(1241).
Tataři na
Moravě.

Kipčak.

Tataři neměnili nic v dosavadních řádech ruských, ale vybírali od všeho obyvatelstva těžké daně. Chánové zasahovali do četných rozbrojů mezi knížaty, zvláště šlo-li o udělení stolce velkoknížecího, který udílen tomu, kdo mohl nejvíce zaplatiti. Tatarská nadvláda nad Rusí zanechala po sobě trvalé stopy v jazyce ruském, ve způsobě vlády knížecí i v mravech a zdržela kulturní rozvoj Ruska na dlouhé doby.

O svržení jha tatarského s pomocí západu pokoušel se toliko kníže vladiměřsko-haličský Daniel. Doufaje že nabude vlivem stolice papežské válečné pomoci západního křesťanstva, slíbil provésti sjednocení (unii) pravoslavné církve svého státu s církví římskou. Za to dostalo se mu koruny královské (1255). Když však k očekávané křížové výpravě proti Tatarům nedošlo, Daniel unii opět zrušil. Jsa nucen setrvati v poslušnosti tatarském, usiloval povznést zemi zpustošenou a vylidněnou; zakládal nová města a hrady a volal do nich osadníky polské i německé a uděloval jim rozličné výsady, podobně, jak to v téže době činili panovníci čeští.

Daniel
Haličský.

Mongolsko-tatarský nával přispěl evropskému lidstvu značně k rozšíření obzoru po světě. Stolice papežská obrátila svou pozornost k Mongolům chtějíce získati pro křesťanství. Benátčan Marco Polo uvedl ji ve spojení s džingischánem Kubilajem, sídlícím v Číně (okolo r. 1275), a sepsal volecenný cestopis. Po něm i jiní Evropané, zvláště misionáři řádu františkánského, pronikali daleko na asijský východ a přinášeli zprávy o říši čínské (Kataj) a o zlatonosném ostrově Zipangu (Japan).

Marco Polo

POZDNÍ STŘEDOVĚK.

Národní
státy.

Hnutí
opravné.

Náraz
turecký.

Doba od polovice 13. věku až do sklonku 15. století zve se středověkem pozdním. Dlouhý zápas mezi dvojicí mocí universálních, papežstvím i císařstvím, tehdy ochabuje a usíná; těžištěm dějin evropských stává se spíše vzájemné závodění větších i menších států samostatných, navzájem odlišných svéráznou kulturou národní. Papežové soustředili sice u svého dvora veškerou moc nad kněžstvem a církví západní, záhy vzniká však proti tomu mocné hnutí opravné, jež se dovolává zásadních změn v církevním ústrojí i životě. Na místo řádů feudálních nastoupilo členění společnosti na skupiny stavovské, v němž vedle šlechty rostoucího významu nabývají města. V nich vyznívá umělecky pozdní gotika; v písemnictví roste stále více podíl jazyků národních vedle universální latiny. Zvenčí počal v pozdním středověku křesťanstvo ohrožovati náraz turecký, jemuž padla za oběť téměř celá někdejší oblast říše byzantské. Zato vzhopily se na sklonku 15. věku západní státy k šíření své moci do dalekého zámoří smělymi plavbami objevnými. Tím byla překonána dosavadní územní omezenost středověká a v dějinách lidstva ohlašovala se doba nová.

ČÁST I.

Země české v popředí dějin evropských.

/ 1. Rozmach moci a pád Přemysla II.

Přemysl II.
(1253 až
1278).

Získání zemí alpských. V druhé polovici 13. věku vstupuje stát český do ohniska dějin evropských. Stává se základem rozsáhlé říše, kterou vytvořil syn Václava I., Přemysl II. Otakar (1253—1278). Ještě za života otcova podařilo se mu získati panství ve vévodství rakouském.

Roku 1246 vymřel po meči rod babenberský, vládoucí v Rakousích i Štyrsku. Hlásili se rozliční nápadníci rozsáhlého dědictví, také český králevic Vladislav, jako manžel Babenberkovny Gertrudy. Zemřel však již roku 1247. Za zmatků, které v následující době v Rakousích vypukly, povolala větší část stavů do země roku 1251 mladistvého bratra Vladislavova, Přemysla, zvaného Němcí Otakarem, podobně jako nazývali jeho děda. Přemysl ujal se vévodství. Aby utvrdil své právo, pojal za manželku Markétu, sestru posledního Babenberkovce. Než také král uherský Bela IV. si činil nároky na babenberské dědictví. Z toho vznikla válka, skončená prostřednictvím stolce papežského pak tak, že vévodství rakouské zůstalo Přemyslovi, vévodství štyrské pak králi uherskému.

Dědictví
babenber-
ské.

Když roku 1253 zemřel Václav I., spojil Přemysl II. ve své ruce země české a Rakousy. Mír s Uhry však dlouho nepotrval. Šlechta štyrská se bouřila proti panství Bely IV. a volala Přemysla do země. Poraziv Uhry roku 1260 u Kressenbrunn, nabyt český král i druhého vévodství kdysi babenberského. Územní moc jeho vzrostla pak ještě, když zemřel jeho příbuzný, korutanský vévoda Oldřich. Tu zdědil Přemysl II. po něm vévodství korutanské, Kraňsko a marku vindickou. Zároveň se stal pánem ve furlanském městě Pordenone, v jazykové oblasti italské, a panství jeho sahalo tak od Krkonoš až k moři Jaderskému.

Kressen-
brunn
(1260).

Dědictví
korutan-
ské.

Svou rytířskou bojovnost osvědčoval Přemysl zároveň opětovnými srážkami s vévody bavorskými i dvojí výpravou proti pohanským Prusům; první dala podnět k založení Královce. Také výbojem pohanské Litvy obíral se král, jehož vliv znamenitě vzrostl i v roztržitém Polsku, zejména u knížat slezských. Zmatky, trvající v Německu v době t. zv. mezivládí, umožnily mu zabránit Chebsku, které před tím bývalo državou štaufskou. Také do uherských věcí zasáhl, střetaje se nepřátelsky zejména se synem a nástupcem Belovým, králem Štěpánem, který se nedovedl smířiti s rozmachem státu českého, ač Přemysl vstoupil s rodem Arpádovým v příbuzenství, pojav za druhou choť Kunhutu, sestru Štěpánovu. V bojích těch ovládl český král na některou dobu i Bratislavu, Nitru a jiná místa v severních a západních Uhrách.

Výpravy
do Prus.

Chebsko.

Boje
v Uhrách.

Poměry české. Věhlas Přemyslův neopíral se jen o jeho válečné a diplomatické úspěchy; rostl také úsilím, které obracel k vnitřnímu vývoji svých zemí. Čelil zejména rozchvacování statků korunních šlechtou a podporoval na zbožích královských německou koloniaci. Zakládal okázalé hrady (Bezděž), zřizoval kláštery, sloužící rovněž moci královské za oporu (Zlatá Koruna). Četná města nová nebo nově upravená, jako Budějovice, Kolín, Chrudim, Čáslav, hleděla k němu jako svému zakladateli. Pečlivým hospodářstvím finančním a výnosem dolu stříbrných vzrostly důchody královské tak, že až do vzdálených krajů pronikala pověst o bohatství českého krále (král zlatý), jehož zejména dvorští básníci němečtí,

Rozkvět
zemí
českých.

Lesk
králův.

Přemyslem II. štědře podporovaní, vynášeli jako nového Alexandra Velikého.

Desky zemské. Pro právní vývoj zemí českých bylo důležité, že tehdy pevných řádů nabyl soud zemský v Praze. Ze zápisů o jeho jednání vyvinuly se desky zemské, knihy, do nichž pod dozorem nejvyššího písaře zemského zapisovány žaloby (půhony) a nálezy soudní a později také usnesení sněmovní. V jiných svazcích desk zapisovaly se smlouvy tržové, závěti a jiné listiny právní, hledící k svobodným statkům zemským. Desky zemské staly se vzácným zařízením zemí českých, o něž se bezpečnost nemovitého majetku a právní pořádek v zemi pevně opíraly. Mezi šlechtou českou měl Přemysl II. mnoho oddaných pomocníků, mnozí však nesli těžce jeho silnou ruku a žehrali na přízeň, kterou král osvědčoval německému měšťanstvu. Šlechta, která dosud sama hojně byla němčila, počínala si tím uvědomovati lépe plemenný rozpor mezi živlem slovanským a německým; vyčítala králi, že plodí příliš Němce.

Volba Rudolfa I. Rychlý vzrůst říše Přemyslovy byl usnadněn tím, že jej nerušila moc císařská a že v říši za planého sporu dvou vzdálených nápadníků o korunu římskou, Richarda Cornwallského a Alfonse Kastilského, nebylo vůbec vlády uznané. Přemysl II. doufal pak, že dovrší vzestup svůj získáním císařské koruny, když roku 1272 smrtí Richardovou otázka volby královské v Němcích zase do popředí vstoupila. Ale knížata-voliči nebyli ochotni postaviti si v čelo panovníka tak mocného, jako byl král český. Neohlížejíce se na jeho hlas, zvolili roku 1273 římským králem Rudolfa, hraběte habsburského, jehož rod měl četné statky na obou březích horního Rýna. Tím vstoupili do dějin evropských Habsburkové, aby v nich pak měli úlohu velmi závažnou a zvláště pro dějiny naše osudnou.

Pád Přemysla II. Přemysl II. brojil u papeže proti uznání volby Rudolfovy, papež ji však uznal, když se mu Rudolf zaručil, že neobnoví v Itálii štaufské politiky ke škodě stolce Petrova. Skutečně Habsburk pomýšlel především na to, jak by v Němcích získal rodu svému větší ucelenou moc územní. Se souhlasem sprátených knížat prohlásil za neplatné změny v držení říšských lén, které se byly staly v posledních desítiletích, a žádal proto na Přemyslovi vydání všech držav alpských. Když král odepřel, upadl do achtu říšského.

Boj o země alpské. Obratně dovedl pak Rudolf nalézti spojence a opřít se o četné odpůrce Přemyslovy, s králem uherským v čele. Šlechta rakouská, štyrská a korutanská byla podnícena ke vzpouře proti českému panství, ale také některé panské rody v zemích českých, v čele s mocnými Vítkovci, jejichž rod měl znamení růže v erbu, postavily se proti svému králi. Přemysl byl osamocen. Rudolf opanoval na podzim 1276 Rakousy až k Vídni a přiměl tím odpůrce k míru, kterým Přemysl

skutečně se vzdal všech zemí alpských. Mír nebyl však trvalý; znova a znova propukaly spory o jeho provedení a roku 1278 došlo přece k válce rozhodné. Poblíž dolního toku řeky Moravy, u Suchých Krut, byla v den sv. Rufa (26. srpna) 1278 svedena bitva, v níž Přemysl II. byl poražen a zahynul. Hrdinská smrt vryla ještě více jeho jméno v mysl souvěkovců a v paměť budoucích pokolení.

Smrt Přemysla II.
(1278).

2. Václav II. a zánik Přemyslovců.

Počátky vlády Václava II. Vítězný král římský přitáhl Moravu až do východních Čech, kde se smluvil s poručnickou vládou českou, v jejíž čele stála vdova Přemyslova, Kunhuta, a jeho synovec, markrabě Ota Braniborský. Dědici trůnu českého určena za manželku Guta, dcera Rudolfova. Měly mu zůstatí země české, ale bez Chebska; země alpské byly pro Přemyslovce nezvratně ztraceny. Rudolf dosáhl toho, že mohl vévodství rakouské a štyrské udělití jako dědičné léno říšské svému synu Albrechtovi, kdežto Korutany a Kraňsko připadly jeho spojenci, Menhartovi, hraběti Gorickému. Za nedospělosti Václava II. (1278—1305) zavládly v Čechách neblahé zmatky.

Ota Braniborský.

Habsburské v Rakousích a Štyrsku.

Panstvo snažilo se kořistiti z pádu silného krále. Ohrožovalo města a statky královské i církevní, utkávalo se v bojích s Otou Braniborským, který, chráně zájmů koruny, nezapomínal lakotně zájmů vlastních. Chtěje se zabezpečiti osobou mladého krále, odvedl jej do Branibor, zatím co v Čechách řádily pýtky vnitřní, mor a hlad. Václav se vrátil do země až 1283, když stavové zemští vyplatili Otovi značný peníz za výlohy poručenské.

Zmatky v Čechách.

O vliv nad mladým králem zápasily šlechtické strany, z nichž vrchu nabyli Vítkovci, vedení smělým Závišem z Falkenštejna. Záviš, pojav za choť ovdovělou královnu Kunhutu, stal se na několik let skutečným pánem země. Rudolf Habsburský, jehož dcera se stala chotí Václavovou, mu však nedůvěřoval; spojiv se s protivnou stranou v Čechách přispěl k Závišovu pádu. Falkenštejn byl pro domnělé úklady mladému králi jat a 1290 popraven. Tím se počala vlastní vláda Václava II.

Záviš z Falkenštejna.

Václav II. a Albrecht Habsburský. Touhou Rudolfovou bylo zajistiti potomstvu svému také římský trůn. Zemřel však r. 1291, dříve než se mu to podařilo, a jeho syn Albrecht byl nucen podstoupiti těžké boje, než přece dosáhl koruny římské.

Smrt Rudolfa
(1291).

Vlivem Václavovým, který habsburskému švagrovi valně nepřál, zvolen byl na stolec římský nejdříve r. 1292 bezmocný hrabě Adolf Nasavský. Několikaletou vládu jeho provázely však zmatky a její pád stal se neodvratným, když Václav II.

Adolf Nasavský

posléze přece se přiklonil na stranu habsburskou. Adolf, kurfiřty sesazený, padl roku 1298 v boji s Albrechtem, který tak králem římským se stal a silnou rukou se snažil rozhodující moc v Němcích na sebe strhnouti. Byl tvrdý ctižádostivec a proto netrvalo dlouho, že se s mocí rodu Přemyslova střetl podobně jako jeho otec.

Václav II. a Polsko. Václav II., i když dosáhl věku mužného, byl těla slabého a nervů rozechvělých, byl však stejně dychtiv veliké moci i slávy, jako jeho rytířský otec, a vynikal pevnou vůlí i důmyslem státnickým. Šíření panství české do zemí alpských nebylo již možno pro vzrostlou moc jejich nových držitelů, Habsburků; zato podařilo se Václavovi nalézt náhradu v panství nad Polskem.

Polsko bylo stále ještě roztrženo na množství vévodských údělů rozličných větví rodu Pjastovců; zejména ve Slezsku drobení toto dosáhlo vrcholu. Při tom hlásila se však v národním prostředí polském touha, sjednotiti širou zemi znova v pevnější celek, korunou královskou ozdobený. Hlavním nositelem myšlenky té bylo vyšší duchovenstvo polské, v němž se zároveň také probouzel národní odpor proti německému tlaku na východ, ohrožujícímu Polsko výbojem i vnitřní germanisací. Síla jednotlivých Pjastovců nestačila však na úkol sjednocovací. Provedl jej teprve mocný panovník sousední Václav II. Český král získal nejprve vévodství krakovské a sandoměřské, později i některé jiné údělky polské; připoutav k sobě rozličná polská knížata závazkem lenním, získal posléze s rukou Alžběty Rejčky, dědičky Velkopolska a Pomořanska, vládu i nad touto zemí a dal se roku 1300 v Hnězdně korunovati za krále polského. Nemoha v Polsku vládnouti osobně, svěřil tu vládu svým náměstkům, t. zv. starostům, kteří se snažili v zemi zavésti pevný řád.

Koruno-
vace
v Hnězdně
(1300).

Vrchol moci Václava II. Moc přemyslovská sahala opět k moři, tentokrát Baltskému, a zároveň povznesly se země české znova vnitřním rozkvětem pod vládou dovedné ruky důmyslného krále. Přispělo k tomu nemálo otevření neobyčejně bohatých stříbrných ložisk kutnohorských, které se staly mocnou oporou královské komory.

Kutná
Hora.

Groše
české.

Kutná Hora se stala rychle významem svým druhým městem v zemi. S množением zásoby stříbra a se stoupajícím ruchem hospodářským souviselo, že Václav II. roku 1300 podle italských vzorů dal od minciřů z Florencie přivolaných raziti v Čechách dobrou těžkou minci, první groše, které zatlačily denárky doby předchozí (obr. 30). Tehdy bylo na podnět králův sepsáno právo horní v Čechách a stalo se vzorem pro celou střední Evropu, kde všude zároveň i české groše se staly měnou hledanou a vysoce ceněnou. Rozvoj života městského za Václava II. pokračoval a jevil se v pokrocích vzdělanosti. Školy při kostelích pražských těšily se i v cizině dobré pověsti, takže král již pomýšlel na zdvižení vysokého učení v Praze. K tomu sice nedošlo; zato rostoucí počet Čechů studoval na universitách vlášských i francouzských.

Zdálo se, že moc rodu Přemyslova vzroste i v jiném směru ještě, získáním koruny uherské. Roku 1301 vymřel rod Arpádův a o dědictví po něm hlásili se Anjouovci neapolští, po přeslici s potomstvem Bely IV. spříznění. Papež Bonifác VIII., vyhlašující Uhry

Boj o Uhry.

za léno stolce apoštolského, je v tom podporoval. Neapolský králevic Karel Robert nalezl nadto stoupence zejména v Charvátsku, kteří jej za krále uherského přijali. Větší část magnátů uherských nabídla však trůn Václavovi II., který do Uher vyslal za krále svého dvanáctiletého syna Václava. Mezi oběma nápadníky došlo k zápasu, v němž český králevic nalézal s počátku oporu zejména v mocném Matouši Čákově, který na sebe strhl hlavní moc v řadě stolic slovenských.

Karel
Robert.

Matouš
Čák.

Boni-
fác VIII.

Zánik Přemyslovců. Bonifác VIII. byl papež neobyčejného sebevědomí, s duší naplněnou světovládnými nároky. Vystoupil příkře proti českým nárokům v Uhrách a nabyl vlivného spojence v římském králi Albrechtovi. Habsburský panovník nesl těžce přílišný rozmach moci českého krále, který nabyl také v Míšni značných držav. Vystoupil proti němu s požadavkem, aby se vzdal Polska i Uher a nadto mu zaplatil z důchodu kutnohorských velikou sumu jako povinný říšský regal horní.

Václav II. nezalekl se však hrozeb spojených obou nejvyšších moci v křesťanstvu; doufal zejména, že dosáhne pomoci krále francouzského, s papežem rovněž zle znepřáteleného, s nímž se smlouval o spojenectví. Ale naděje ta jej zklamala a v týl mu vpadl také v Polsku bojovný Pjastovec Vladislav Lokýtek, který již před tím byl s českou mocí zápasil a nyní, do země se vrátiv, odboj chystal. Ježto pak zároveň mnoho uherských velmožů, v čele s Matoušem Čákem, se jevilo nespolehlivými, odvedl Václav II. roku 1304 syna svého z Uher a omezil se zatím na obranu zemí českých.

Vladislav
Lokýtek.

Boj
s Al-
brechtem.

Vpád Albrechtův do Čech na podzim 1304 skončil se neúspěchem před Kutnou Horou a roku příštího čekal se český protiútok na moc habsburskou. Tu sklátila však rychlá nemoc Václava II. neočekávaně v hrob a jeho mladistvý nástupce Václav III. byl nucen hledati smír s králem římským. Vzdal se také koruny uherské a obrátil zřetel svůj především do Polska, aby tam své panství zachránil proti Vladislavovi Lokýtkovi, jenž se byl zmocnil Krakovska. Na výpravě do Polska byl však v srpnu 1306 v Olomouci úkladně zavražděn. Jím vymřel po meči rod, který vytvořil stát český a přivedl jej k značnému významu i v rámci obecných dějin evropských.

Václav III.

Vražda
olomoucká
(1306).

3. Počátky moci lucemburské.

Boje o trůn český. O osiřelou korunu českou se hlásil především manžel nejstarší dcery Václava II., Jindřich vévoda Korutanský. Král Albrecht I. prohlásil však Čechy za léno na říši spadlé a uvedl na trůn v Praze syna svého Rudolfa. Strana, kterou mocí a sliby získal v panství českém i v bohatém měšťanstvu pražském, mu to usnadnila.

Jindřich
Korutan-
ský.

Rudolf I.

Rudolf zemřel však již roku 1307, když vymáhal uznání panství svého proti zbytku odporujících pánů v jihozápadních Čechách. Stavové čeští zvolili pak za krále znova Jindřicha Korutanského. Nový panovník, muž nevelikých schopností, byl nucen práva svého zbraní hájiti proti Habsburkům, jeho postavení bylo však neočekávaně usnadněno, když Albrecht I. byl roku 1308 zavražděn vlastním synovcem Janem, jemuž upíral část dědictví.

Vraždy Albrechta I. (1308).

Čechy byly tak opět spojeny osobní unií s Korutanskem, Kraňskem a Tyrolskem, kde Jindřich vládl. Nový panovník nedovedl však na spojeneckví tom založiti moc trvalou. Jeho vláda vzbudila v Čechách jen nové zmatky. Dochází zejména k bojům mezi německým patriciátem a panstvem, které se tím snáze naplňuje národním uvědomením. To se jevílo i v písemnictví. Z doby té máme první pokusy o umělecké tvoření v českém jazyku (legendy, Alexandreis). Národnímu odporu proti německví dostalo se tehdy nejpádnějšího výrazu v české kronice rýmované t. zv. Dalimila. Proti rostoucímu odporu v zemi Jindřich marně se opíral o rytířské čety přivolané z Korutan a o pomocné vojsko, jež získal od markraběte míšeňského.

Národní uvědomení české.

Dalimil.

Jindřich VII.

Jindřich VII. Po náhlé smrti Albrechta I. zvolili kurfiřti, nepřejíce dalšímu rozvoji moci habsburské, za krále římského opět hraběte neveliké moci, Jindřicha Lucemburského, pána drobného území na rozmezí německého a francouzského živlu, který svým vzděláním byl vskutku více Francouz. Nespokojenost v Čechách s vládou korutanskou rostoucí umožnila mu získati korunu českou pro rod Lucemburský. Mladší dcera Václava II., Eliška, jež u krále římského hledala ochranu, podala ruku jeho čtrnáctiletému synu Janovi a moci lucemburské podařilo se pak roku 1310 vytlačiti Korutance z Čech. Zemi dostalo se tak nové dynastie, která v ní měla vládnouti déle století.

Jan Lucemburský.

Jindřich VII. sám, zatouživ po obnovení moci císařské, odebral se s nevelikým vojskem do rozervané Italie. Zemřel tam však náhlou chorobou již r. 1313. O nástupnictví došlo pak v Němcích k dlouhému zápasu mezi stranou habsburskou, která provolala králem římským rakouského vévodu Fridricha Sličného, a stranou lucemburskou, která zvolila bavorského vévodu Ludvíka.

Fridrich Habsburský a Ludvík Bavorský.

Jednota švýcarská.

Počátky jednoty švýcarské. Za bojů těch došlo k vytvoření prvního jádra jednoty švýcarské.

Hornatý kraj mezi horním Rýnem, Rhônem a pohořím Jurským rozpadal se na množství drobných panství duchovních i světských. Habsburkové, rod v oblasti té nejmocnější, snažili se v ní dosíci moci zeměpanské. Naproti tomu selský lid kolem jezera Vierwaldstätského, zvláště v Uri, Schwyzu a Unterwalden, spojoval se navzájem k hájení svobody a stavěl se v boji o korunu římskou na stranu Ludvíka Bavora. Rakouský voj byl jimi roku 1315 v soutěse u Morgartenu

Morgarten.

přepaden a potřen. Bitva jest památná tím, že tu po prvé zvítězila pěchota, v pevný šik sevěřená, nad jízdním vojskem rytířským. Zároveň uzavřely odbojné kraje pevnější „věčný“ spolek vzájemný, k němuž později přistoupila i města Lucern, Curych a Bern, i selské kraje (kantony) Zug a Glarus. Tím vznikla jednota švýcarská, která se jadrnou silou své pěchoty na sklonku středověku stala silnou mocí vojenskou a od ostatního Německa znenáhla se osamostatňovala jako svobodný útvar spolkový, žádnému panovníkovi nepodléhající.

Zápas Ludvíka Bavora s kurií. Nejdůležitějším spojencem Ludvíkovým byl český král Jan. Jeho pomocí Bavorovi podařilo se roku 1322 porazit a zajmouti Fridricha u Mühldorfu. Ludvík vyrovnal se v letech následujících se stranou habsburskou, došel uznání v celé říši a byl korunován v Římě. Popudil však proti sobě papeže Jana XXII. Došlo k novému zápasu mezi papežstvím a císařstvím. Jan XXII. stíhal Ludvíka klatbou a interdiktem. Klatby papežské neměly však valného účinku, pokud císař nenalezl nového, vážného soupeře z rodu lucemburského.

Mühldorf.

Boj
Ludvíkův
s papeži.

Jan Lucemburský. Vláda krále Jana v zemích českých měla ráz zvláštní. Král dostal se záhy do sporů s vyšší šlechtou, která, vedena jsouc zejména rázným Jindřichem z Lipé, se snažila rozchvátiti statky korunní a pojistiti si rozhodující moc v zemi. Spory ty se zostřily ještě více, když také královna Eliška roku 1319 s manželem se znevsvářila. Jan byl povahy dobrodružné, nezdomácněl nikdy v ovzduší českém; lesk dvora francouzského lákal ho k sobě, stejně jako ho ovládala snaha, naplniti svět svou zdatností rytířskou. (viz obr. 31). Došlo k tomu, že král dával vládu v zemi takřka v nájem několika velmožům, dlel skoro stále mimo zemi a vracel se jen občas, aby sebral nové peníze, vymáhal mimořádné berně, zlehčoval mince, prodával a zastavoval jmění korunní. Nejstaršího syna Václava odvezl v útlém věku do Francie, kde kralevic přijal nové jméno Karel. Moc koruny poklesla tak na prospěch stavu panského, ovládajícího soud zemský a nejvyšší úřady (úřad nejvyššího purkrabího, komořího, soudce zemského) a tisknoucího do pozadí i zemanstvo i stav městský. Země neměla pevné ruky panovníkovy a moc byla namnoze nad právo. Kralevic Karel, vrátiv se roku 1333 z ciziny jako zástupce otcův s hodností markraběte moravského, snažil se čeliti rozvratu moci panovnícké a obnoviti pořádek v zemi. Poměry ty vylíčil nám podrobně zejména Petr Žitavský, opat kláštera zbraslavského, v kronice, v níž později pokračovali František, kanovník pražský, a Beneš Krabice z Veitmile.

Jindřich
z Lipé.

Ráz vlády
Janovy.

Markrabě
Karel.

Kronika
zbraslav-
ská.

Dynastická politika krále Jana. Neklidný Jan Lucemburský měl důležitou úlohu v politice evropské. Některé podniky jeho skončily

Slezsko.

Chebsko
a Lužice.Marketa
Tyrolská.Karel
králem
římským.Kreščák
(1346).

nezdarem; jiné vedly k trvalému vzrůstu rodové moci lucemburské. Koruny polské, které jako dědic nároku přemyslovských válkou se domáhal, nenabyl; zato získal pro korunu českou vrchní lenní panství nad většinou státek pjastovských v Horním a Dolním Slezsku. Za válečnou pomoc přijal od Ludvíka Bavorského roku 1322 kraj chebský, který odtud jako zástava říšská zůstal při koruně české. Tehdy připadla i Lužice Horní Janovi Lucemburskému. Pozoruhodnou obratností dosáhl Jan také, že Jindřich Korutanský dal jedinou dceru a dědičku svou Marketu za manželku druhorozenému princovi českému Janu Jindřichovi. Marketa po smrti otce roku 1335 podržela ovšem jen Tyrolsko, kdežto Korutany s Kraňskem na základě starší smlouvy rodinné připadly rodu habsburskému. Proto, že císař Ludvík podporoval vévody rakouské v nároku tom, zkalil se vážně jeho poměr ke králi Janovi. K zjevnému nepřátelství došlo, když syn císařův Ludvík přiměl Marketu roku 1342 k tomu, že zapudivši českého prince, vzala si jeho samého za manžela. Jan Lucemburský, ačkoliv nedávno předtím oslepl, ujal se rázně zápasu. Styky s královským dvorem francouzským mu usnadnily cestu k papeži Klimentovi VI., který vyzval kurfiřty, aby na místo nevhodného Ludvíka zvolili nového krále. Roku 1346 většina kurfiřtů skutečně zvolila proti němu Karla, krále českého. Zdálo se ovšem, že lucemburský protikrál stěží dojde uznání v říši, zvláště když ještě téhož roku jeho otec, král Jan, skončil hrdinskou smrtí v řadách rytířstva francouzského v boji s Angličany u Kreščaku (Crécy) v den sv. Rufa (26. srpna). Karel sám, raněn, vrátil se oklikou do Čech a chystal se k nové válce, jež měla rozhodnouti mezi ním a bavorským soupeřem, když roku 1347 Ludvík náhle zemřel, načež král český dosáhl zakrátko uznání v celé říši.

4. Doba Karla IV.

Karel IV.
(1346 až
1378).

Osvětné snahy Karla IV. Karel byl odchovanec dvorské vzdělanosti francouzské; dlouhými cestami nabyl rozhledu a naučil se hlavním jazykům evropským. V mnohých věcech byl pravým opakem svého otce; nemiloval dobrodružných bojů, a nabyv důkladného vzdělání, spíše si liboval v klidné práci vládní.

Rád uchyloval se z ruchu dvora na Karlštejn, hrad vystavěný podle vzoru francouzských v údolí Berounky. Tam hřížil se v kající rozjímání, obklopen ostatky svatých, jež snesl z celého světa. Při tom nepostrádal zájmu o písemnictví světské. Napsal sám spis o přibězích svého mládí a z jeho podnětu vznikly latinsky

psané kroniky Přibíka Pulkavy z Radenína a Vlacha, slavného cestovatele, Jana Marignoly.

Střední Evropa neměla do té doby vysokého učení; scholárové chodili si pro hodnosti akademické na university vlášské, francouzské nebo anglické. Roku 1348 Karel IV. založil v Praze vysoké učení všech čtyř fakult. Přívál žáků a mistrů ze zemí sousedních vedl záhy k tomu, že podle vzoru pařížského členové university pražské ustavili se v čtyřech rovnoprávných národech. Národ bavorský zahrnoval Jihoněmce, národ saský Dolnoněmce s Angličany a Seveřany, národ polský pojímal v sobě také Míšňany a Slezáky, kdežto v národě českém byli zahrnuti obyvatelé zemí českých obou kmenů, spolu se Slováky a jinými příslušníky koruny uherské. Rozkvět vysokého učení podepřel Karel IV. založiv kolej, po něm koleji Karlovou nazvanou a bohatě nadanou statky.

Universita
pražská.

Praha, obvyklé sídlo Karlovo, stala se největším městem střední Evropy. Roku 1348 bylo jako třetí samostatná obec městská založeno Nové město pražské, na půdě dotud jen nepravdělně osazené několika vesnicemi a kláštery. V obvodu nové obce vzrůstaly četné kláštery, jako na př. klášter františkánský u Panny Marie Sněžné anebo klášter v Emausích, kde Karel obnovil bohoslužbu slovanskou. Místo pobořeného mostu královny Jitky vystavěn byl nový most kamenný. Starý chrám sv. Víta měl býti nahrazen velikou katedrálou gotickou; její stavba svěřena mistru francouzskému Matyášovi z Arrasu, po němž dílo dále vedl švábský mistr Petr Parlér z Gmündu, který vynikal také jako sochař. Při bohaté výzdobě kaplí na Karlštejně a na hradě pražském působili umělci cizí, jako malíři Mikuláš Wurmser ze Štrassburku a Vlach Tomáš z Modeny, vedle nich dovední mistři domácí, jako Dětřich Pražský. Cizí, francouzské i vlášské vlivy přispěly k vynikajícímu rozvoji českého malířství v miniaturách i obrazech tabulových, vrcholícím v t. zv. mistru třeboňském. Vzdělanost francouzská, kterou dotud Čechy přijímaly namnoze prostřednictvím německým, působila v době lucemburské bezprostředně na rozvoj vzdělanosti v Čechách (viz obr. 26, 33, 34, 37—39).

Rozkvět
Prahy.

Umění
výtvarná.

Péče Karlova o zemi české. Z Francie přinesl si Karel IV. vyšší pojetí o úkolech státní správy a zasahoval činně do všech poměrů veřejného života. Již za života otcova roku 1344 vymohl, že biskupství pražské stalo se stolcem metropolitním, jemuž podřízen byl stolec olomoucký a nově zřízené biskupství litomyšlské. Prvním arcibiskupem pražským byl Arnošt z Pardubic, který s králem pečoval horlivě o povznesení církevního života v zemích českých.

Arnošt
z Pardu-
bic.

Moc královskou Karel posiloval tím, že vyplácel statky korunní, otcem zastavené, a prohlašoval je za nezczitelné. K tomu konci především pánům zemským předložil roku 1355 návrh svodu zákonů zemských (Majestas Carolina), ale šlechta vzepřela se přijetí pevných řádů, jež hrozily trvale obmeziti její zvůli. Karel odporu

Majestas
Carolina.

toho nepřekonal, ale provedl přece důležité opravy ve správě a dovedl udržovati neklidné pány na uzdě, trestaje přísně rušitele míru. Podporoval obchod a zaváděl v Čechách dokonalejší vinařství francouzské. Země rozkvétala tím spíše, že mor, který roku 1348 zachvátil téměř celou Evropu, země české minul.

Morava. Karel IV. staral se usilovně o rozmnožení moci svého rodu. Vévodství lucemburské ponechal svému bratru Václavovi, Moravu jako léno české druhému bratru Janu Jindřichovi; když ten zemřel (1375), o zemi se rozdělili jeho synové Jošt a Prokop. Karel sám vládl v ostatních državách rodu svého, které znamenitě zvětšil. Především získal sňatkem knížetství svídnické a javorské, čímž spojil celé Slezsko pod svrchovanost českou. Roku 1374 koupil Lužici **Braniborsko.** Dolní a roku 1373 celé markrabství braniborské. Koruna česká stala se připojením těchto zemí největším útvarem státním v střední Evropě. Mimo to skoupil tehdy Karel rozsáhlá panství ve Falcii Horní, v Míšni a v Durynsku.

Říšská politika Karla IV. Nezapomínaje úkolů, jež mu ukládala důstojnost císařská, Karel chtěl Německo především zabezpečiti před zhoubou bojů o trůn římský. Na říšských sněmech roku 1356 dohodl se se stavy o vydání t. zv. zlaté bully, základního zákona říšského, který upravoval především volbu královskou a práva sedmi kurfiřtů. **Zlatá bulla r. 1356.**

Bylo to namnoze písemné stvrzení zvyklostí dosavadních, ale po prvé zvítězila tu zásada, že o volbě má rozhodovati většina hlasů. Místem volby určen Frankfurt nad Mohanem, místem korunovačním Cáchy; dvorské úřady přiděleny trvale jednotlivým kurfiřtům, kteří měli uměti nejen německy, ale také česky a vlašsky. Mezi kurfiřty pojištěno zvláště výhodné a téměř nezávislé postavení králi českému, jenž byl uznán prvním mezi kurfiřty světskými.

Současně snažil se Karel IV. zjednatí klid v říši prohlášením landfrídu a osobní návštěvou rozličných krajů.

Cola di Rienzo. V opuštěném Římě tehdy vystoupil proti šlechtě městské blouznivý mladík Cola di Rienzo jako samozvaný tribun lidu, vyvoláváje vzpomínky na bývalou moc a slávu republiky. Roku 1350 přišel do Čech, aby Karla získal pro své sny o spojení Italie a křesťanského světa pod vedením Věčného města. Karel nechtěl však třístiti síly své o spleť poměrů vlašských a spokojil se tím, že s malým průvodem roku 1355 navštívil Řím, kde přijal korunu císařskou. Přijetím koruny arelatské roku 1365 zdůraznil práva císařská ke království burgundskému, ale skutečně nedovedl zastaviti postupu moci francouzské v této oblasti.

Rudolf IV. Habsburský. V těsných stycích s Karlem IV. byl jeho zeť, Rudolf IV. Habsburský. Také jemu podařilo se povznést panství svého rodu, zaujímající skoro veškeré východní země alpské, které Rudolf rozšířil získáním Tyrolska. Vévoda se snažil napodobovati císaře také v péči

o povznesení kultury. Stavěl ve Vídni gotickou kathedrálu sv. Štěpána a založil tam r. 1365 universitu. Za jeho potomků rod habsburský zastavil svůj význam poněkud tím, že se rozštěpil na tři větve, rakouskou, štyrskou a tyrolskou.

Smrt Karla IV. Císař Karel IV zemřel roku 1378, zanechávaje po sobě pamět nejslavnější. Před smrtí určil mladším synům panství údělná, Zikmundovi kurfiřtství braniborské, Janovi pak Horní Lužici se Zhořeleckem. Ježto Morava zůstávala v držení vévod Jošta a Prokopa, objímalo přímé panství nástupce Karlova, římského krále Václava, království české s Dolní Lužicí, Slezskem a menšími lény koruny české v Němcích. Sedmnáctiletý král měl tedy dostatečný základ moci, zároveň však ho čekaly velmi těžké úkoly jak v říši německé, tak v českém dědictví.

Dědictví
Karla IV.

Václav IV.

5. Uhry a Polsko ve 14. století.

Anjouovci v Uhrách. Vpád tatarský zahnal do Uher mnoho Kumánů a to způsobilo, že u Maďarů (i v dynastii jejich) oživily staré pohanské tradice a touhy. Vznikl tím rozpor a zápas mezi přívrženci pohanské asijské a křesťanské západoevropské kultury. To byla hlavní příčina velkého rozvratu a politického úpadku Uher v době, kdy tam vymřeli Arpádovci. Anjouovci, Karel Robert (1307—1342) a jeho syn Ludvík I. Veliký (1342—1382) Uhry znovu neobyčejně povznesli nejen k nové moci politické, nýbrž i ke kulturnímu rozkvětu. Karel Robert se především přičinil o to, aby odstranil samostatná panství, jež z okrajních území v době krise vytvořili jednotliví velmoži; z nich obzvláště pevné postavení zaujímal Matouš Čák Trenčanský v poříčí Váhu a Nitry, sídlící v Trenčíně, kdež měl skvělý dvůr. Karel Robert teprve po jeho smrti (1321) mohl jeho panství zabrat.

Kumáni
v Uhrách.

Rod Anjou.

Matouš
Čák.

Anjouovci značně zesílili moc panovnickou. Získali nazpět mnoho zcizených statků královských a připoutávali pomocí úřadů ke dvoru královskému vybranou šlechtu, i nemaďarskou, z níž se tvořila nová vyšší šlechta uherská.

Provozující v balkánsko-slovanském sousedství rozpínavou politiku zahraniční, provedli opravu vojenského zřízení po způsobu francouzském, takže šlechtičtí majitelé pozemků na pouhý králův rozkaz byli povinni se vypravit do boje; velkostatkáři vedli své vlastní oddíly. R. 1351 byla obnovena zlatá bulla Ondřeje II. tak, že všechna uherská šlechta měla mítí stejné svobody. Od té doby tvořila uherská šlechta pevně uzavřené stavovské těleso. Zvelebení hornictví umožnilo Anjouovcům provést opravu v hospodaření státním a zavést dobrou stáloú minci,

Šlechta
uherská.

Mince. t. zv. zlaté florény (podle Florencie zvané) a vedle toho stříbrné groše, ražené podle českého vzoru. V souvislosti s tím se dobře dařilo obchodu i řemeslům. Uherská města, zvláště na Slovensku (Košice) a v Sibiňsku, se stávala středisky pokročilé vzdělanosti, jak svědčí jejich četné památky umělecké (zvláště kostely). V Pétikosteli byla r. 1367 založena universita.

Ludvík I.
(1342 až
1382).

Vnitřně silné Uhry daly pocítovati za Ludvíka I. svou převahu svým sousedům. Benátčané po dlouholetých válkách jim r. 1358 postoupili všech dalmatských ostrovů a k tomu i Zadru a Dubrovníka. Vévodové moldavský a valašský i bán bosenský uznali Ludvíka za svého vrchního pána. Část Bulharska (Vidin-sko) přivtělena k Uhrám jako banát. Kurie papežská očekávala od Ludvíka zastavení a odčinění výbojů tureckých na Balkánském poloostrově, které právě tehdy počaly znepokojovati křesťanstvo. Avšak Ludvík z dynastických zájmů přijal r. 1370 polskou korunu a tím jeho zájem o Balkán ochabl.

Balkán.

Zikmund
Lucembur-
ský.

Po jeho smrti (1382) byly Uhry nějaký čas zmítány zápasy mezi stranami, z nichž jedna, k níž se hlásilo mnoho velmožů charvátských, chtěla proti Ludvíkově dceři Marii za krále neapolského Anjouovce. V boji zvítězil konečně r. 1387 Zikmund Lucemburský, manžel Mariin.

Vladislav
Lokýtek.

Polsko za posledních Pjastovců. Po zavraždění Václava III. podařilo se jeho soupeři Vladislavu Lokýtkovi teprve po mnohaletém zápase dosíci všeobecného uznání za krále; r. 1320 se dal korunovati v Krakově. Zatím však řád rytířů německých se zmocnil Pomořanska. Ve válce, která o tuto zemi vznikla, dostalo se řádu pomoci od českého krále Jana Lucemburského, jenž, upevniv se v Čechách, vystoupil se svými nároky na korunu polskou jakožto dědictví po Přemyslovcích a sám osobně vypravil se do Polska. Proto také i přes vítězství Poláků nad řádem zůstalo Pomořansko řádu.

Kazimír
Veliký
(1333 až
1370).

Syn a nástupce Lokýtkův, Kazimír Veliký (1333—1370), vida, že Polsko není s to, aby odolalo Čechům a řádu rytířů německých, smířil se s králem českým Janem na sjezdě ve Vyšehradě Uherském (1335) a vzdal se (1339) nároků Polska na Slezsko ve prospěch koruny české; král Jan již r. 1335 odložil titul krále polského. Od té doby potrval přes některé neshody příznivý poměr mezi Kazimírem a Lucemburky; zvláště s Karlem IV. žil Kazimír v přátelství. Kazimír opanoval r. 1340 po vymření tamější dynastie Červenou Rus, část to království haličsko-vladiměřského, ale jinak byl panovníkem míru. Napodobuje ve vnitřní vládě své Karla IV. a spřízněné uherské Anjouovce, pečoval o udržení náležité rovnováhy mezi jednotlivými

Červená
Rus.

společenskými vrstvami, o hmotné povznesení měst a ochranu lidu selského, začez zván byl od šlechty „králem selským“. Zakládal četné nové vesnice na právu německém a osazoval je nejen osadníky cizími, nýbrž i polskými. Měšťané národnosti německé i vlašské bohatli řemesly, zvláště soukenictvím, a obchodem, zejména průvozním, jenž byl veden od pobřeží moře Černého k moři Baltskému.

Rozkvět
hospodář-
ský.

Kazimír Veliký pečoval i o to, aby jednotlivé části říše, které půl druhého století vyvíjely se samostatně, znovu srostly v pevnější celek. Aby zamezil odvolávání měst k soudům německých měst říšských, zřídil v Krakově nejvyšší soud pro záležitosti městské. Staral se i o lepší obranu Polska, jež nemělo bezpečných hranic přirozených; budoval četné hrady, opevňoval města, takže zastav při svém nastoupení Polsko „dřevěné“, umíraje opouštěl je „zžené“.

Města.

Ludvík I. Veliký králem polským. Kazimír Veliký dobyl Červené Rusi na Litvanech s pomocí krále uherského Ludvíka I., jemuž za to zabezpečil korunu polskou po své smrti.

Ludvík
Uherský.

Tak byly vyloučeny vedlejší větve Pjastovců z nástupnictví na trůně polském po smrti Kazimírově (1370). Ludvík I. jakožto král polský (1370—1382) nezískal si všeobecné náklonnosti a nevalně prospěl Polsku, které v jeho době bylo plno vnitřních rozbrojů. Staral se hlavně o to, aby se po jeho smrti trůnu polského dostalo některé dceři jeho, Marii nebo Hedvice. Proto udělil r. 1374 šlechtě polské obecné privilegium, jímž jí poskytl rozličná práva a výhody na újmu moci královské.

Po smrti Ludvíkově uznána byla za panovnici mladší dcera Ludvíkova Hedvika. Polští pánové ji přiměli, že se provdala za velikého knížete litevského Jagella (1386). Tím získávalo Polsko vydatného spojence proti spojeným řádům pruskému a livonskému, ohrožujícím i Litvu, dosud pohanskou. Jagello, dav se před sňatkem pokřtiti, přijal jméno Vladislav a slíbil, že Litvu přivítá k Polsku a národ svůj obrátí na víru křesťanskou.

Jagello
Litevský.

Litva. Stát litevský vznikl v první polovici století 13. sjednocením kmenů litevských, sídlících nad Němenem a Vilijí, pod vládou Gedyminovců. Nebezpečí, hrozící kmenům těmto od řádu rytířů mečových, přimělo je, aby se spojili. Knížata jejich, bráníce se statečně proti výbojům řádů rytířů německých i mečových, zesilovala zároveň svou moc, podrobuje si sousední knížata ruská, která u nich hledala ochranu proti Tatarům. Mnozí Gedyminovci přijímali pravoslaví a Litva vůbec podléhala vlivu vyšší kultury ruské, takže se zdálo, že živel litevský zanedlouho splyne s živlem ruským.

Litva.

Unie polsko-litevská a řád německý. Zvolením Jagella za krále polského Litva otevřela se vlivu církve a kultury západní, která počala tam pronikat v rouše polském. Vladislav Jagello

Popolšťo-
vání
Litvy.

(1386—1434) obrátiv Litvu na víru křesťanskou zaváděl v ní znenáhla státní zřízení na způsob polský. Šlechta litevská byla udělena práva a výsady šlechty polské; později byla přijata i do erbovního společenstva šlechty polské a znenáhla se popolšťovala.

Řád rytířů
němec-
kých.

Grunwald
(1410).

Unie polsko-litevská velice posílila Polsko i Litvu proti společným jejich nepřátelům, Uhrům a rytířským řádům pruskému a livonskému. Řád rytířů německých dosáhl vrcholu své moci za velmistra Winricha z Kniprode (1351—1382). Ale pak nastal nenáhlel úpadek, způsobený nespokojeností měšťanstva i šlechty v území řádovém. Roku 1409 vypukla „veliká válka“ řádu s Polskem a Litvou, ve které spojená vojska polsko-litevská slavně zvítězila mezi Tannenberkem a Grunwaldem (15. července 1410). Nejbližším následkem tohoto vítězství bylo sice jen, že Litva opět nabyla nedávno ztracené Žmudi (kraj ležící severně od Dolního Němenu), ale vnitřní úpadek řádu rychle pokračoval, takže řád, jenž dříve útočil, potom už se pouze bránil.

Čeští ná-
mezdníci.

V bitvě u Tannenberka v řadách polských bojoval značný počet námezdníků českých, z jejichž vůdců vynikal zvláště Sokol z Lamberka. Mezi českými bojovníky byl též Jan Žižka z Trocnova, jemuž veliká válka byla dobrou školou. Ovšem také v řadách vojska řádového byli žoldnéři čeští.

6. Balkánské státy v 12. a 13. století.

Alexios
Komnenos.

Manuel I.

Pokles říše.

Komnenovci. Výboje Seldžuků v Malé Asii (str. 35) a současný nával Pečeněhů i Kumánů na Balkánský poloostrov ohrožovaly samo trvání říše byzantské, ale když se trůnu zmocnil statečný Alexios Komnenos (1081—1118), představitel velkostatkářstva, obnovil brzy panství byzantské aspoň v západní části Malé Asie, na Krétě, na Kypru i na Balkáně. Alexiův vnuk, Manuel I., milovník západního rytířství, dovedl říši byzantské zjednatí znamenitý vnější lesk, avšak činil to s nadměrným vyčerpáváním jejích sil hospodářských. Střední vrstvy velice zchudly zvláště proto, že italská obchodní města, Benátky, Pisa a Janov, se zmocnila všeho obchodu a dusila byzantský průmysl. Proto brzy po smrti Manuelově poklesla i vnější politická moc Byzantska, zvláště když se začalo rozpadati v menší panství feudálních velmožů.

Asěnovci.

Obnovení říše bulharské. Již r. 1186 povstali Bulhaři pod vedením velmožných Asěnovců, aby ve spolku s Rumuny stráslí byzantské panství. Sídlem nové říše bulharské se stalo město Trnovo.

Car (= král) Kalojan rozšířil své panství na jih až k Strumě a Marici a na západ až k Moravě. Zápase s říší byzantskou hledal oporu u kurie papežské, od níž přijal i korunu královskou (1204). Ale Bulharsko přece nezůstalo ve svazku s církví římskou.

Kalojan.

Rumuni. Národ rumunský na severu i na jihu Dunaje vznikl smíšením několika žvlů, totiž romanisovaných kmenů thráko-illyrských, jmenovitě dako-románských, se Slovy a s různými turko-tatarskými kočovníky. Rumuni přijali křesťanství z Bulharska. Církevní slovanština nahrazovala jim středověkou latinu. Vyšší vrstvy mluvily a psaly slovansky, veřejné listiny psány byly slovansky a v rumunských plodech literárních užívalo se až do 19. století písmo kyrilského. K uvedení rumunštiny do literatury přispělo později nejvíce protestantství.

Rumuni.

Ustálení srbského státu. Kmenové srbští, obývající v údolích, vysokými horami oddělených, nedospívali dlouho k trvalému sjednocení, a to tím spíše, že západnější, sídlící v pozdější Černé Hoře, náleželi do ovzduší vzdělanosti západní a k církvi katolické, kdežto východnější, jsouce závislí na Byzantsku, byli pravoslavní. Štěpán Neman'a (1170—1196), těžce ze slabosti a nesnází říše byzantské, osvobodil Srby východní a získal i Srby západní. Přes to zůstali někteří kmenové mimo stát Neman'ičů a docela zvláštní vývoj měla Bosna, zmítaná zápasy pravoslavných s bogomily (patareny) a s katolíky.

Kmeny srbské.

Štěpán Neman'a.

Bosna.

Čtvrtá výprava křížová. Papež Innocenc III. usiloval o novou výpravu křížovou. Získal však jen drobná knížata a rytíře severofrancouzské, flanderské a lombardské. Účastníci výpravy sešli se v Benátkách. Nemajíce dosti peněz k přeplavení, dobývali Benátčanům města Zadru. Tam je prosil za pomoc byzantský princ Alexios pro svého otce Isáka II. Angela, jenž nedávno svým bratrem byl s trůnu svržen.

Čtvrtá výprava křížová.

Byzantské spory.

Již od první výpravy křížové ujímalo se po celém Západě mínění, že Byzantinci jsou hlavní příčinou neúspěchů křížáckých. Podarilo se tudíž snadno Benátčanům přiměti křížáky, že žádosti prince Alexia vyhověli, aby si pojistili vliv v říši východořímské. Isák Angelos dosazen opět na trůn, ale neshody pro neplnění slibů a nepřátelské chování obyvatelstva cařihradského proti nenáviděným „kacířským Latinům“ bylo příčinou, že křížáci Cařihradu dobyli útokem a o říši byzantskou se rozdělili (1204). V Cařihradě zřízeno císařství latinské, jemuž příslušela vrchní moc nad státy ostatními, jako bylo království solunské, vévodství achajské, knížetství athen-ské atd. Největší podíl připadl Benátčanům, kteří kromě části

Dobytí Cařihradu (1204).

Cařihradu zaujali všechny důležité body obchodní (na př. Krétu a Euboi). Jsouce sami na císařství nezávislí, ovládali všechny státy křižácké hospodářsky.

Obnovení říše byzantské. Podrobení říše byzantské bylo velikým úspěchem i pro církev západní. V Cařihradě dosazen patriarcha latinský a všude zaváděna církevní unie. Ale Řekové, podněcováni jsouce svým duchovenstvem, kladli odpor, chtěje obnoviti dřívější poměry. Feudální státy křižácké, jejichž nečetná vládnoucí vrstva neměla opory v obyvatelstvu domácím, nemohly se dlouho udržeti. V Malé Asii zachovali si Řekové samostatnost v malém státě, jehož hlavním městem byla Nikaia. Císař nikajský Michal VIII. Palaiologos dobyl r. 1261 Cařihradu a obnovil říši byzantskou. Obnovená říše byzantská byla však jen stínem říše dřívější. Neustálé nebezpečí, hrozící jednak od západní katolické Evropy, jednak od Turků, hospodářská převaha italských měst a rozbroje dynastické byly příčinou, že říše až do konce svého trvání jen živořila.

Bulharsko a Srbsko. V době, kdy na poloostrově Balkánském zápasili mezi sebou Řekové a Latinové, car bulharský Jan II. Asěn (1218—1241) obratnou a energickou politikou zbudoval rozsáhlou a mocnou říši, jež kromě vlastního Bulharska zaujímala velkou část Thrákie, skoro celou Makedonii i Albánii. Tím říše bulharská dosáhla svého největšího rozsahu. Říše tato kvetla i hospodářsky. Se svolením patriarchy byzantského obnoven patriarchát bulharský. Po smrti Jana II. Asěna však nastal úpadek, ježto nebylo panovníka, jenž by byl dovedl stát nedávno teprve organisovaný brániti proti několika nepřátelským sousedům najednou a zameziti vnitřní rozbroje, zvláště po vymření Asěnovců (1257). Roku 1285 dostalo se Bulharsko nastrojením Byzantska dočasně pod nadvládu jihoruských Tatařů.

V Srbsku dal se syn Neman'ův Štěpán z obavy před útokem císaře latinského, spojeného s Uhry, v ochranu a poslušnoství kurie papežské, od níž obdržel korunu královskou (1217); odtud zván „Prvověncaný“. Ale staré vlivy kultury byzantské v zemi byly tak mocné, že Srbsko se opět vrátilo trvale ve svazek církve byzantské. Bratr Štěpánův, sv. Sáva, způsobil obrat a vymohl za příznivější politické situace v Nikaji pro Srbsko zvláštní autokefální arcibiskupství.

Nikaia.

Obnovení
říše
byzantské
(1261).

Veliké
Bulharsko.

Jeho
úpadek.

Štěpán
Prvo-
věncaný.

Sv. Sáva.

7. Počátky veleříše osmanské.

Turci osmanští. Říše byzantská za Palaiologovců nebyla to, aby odstranila všechny latinské státy na poloostrově Balkánském a na přilehlých ostrovech. Jsouc nucena stále věnovati pozornost jim i státům slovanským, zanedbávala své državy v Malé Asii tak, že tyto se dostaly brzy v moc osmanských Turků. Turci osmanští, jedna z nejbojovnějších hord tureckých, dostali se do Malé Asie za velikého nájezdu mongolsko-tatarského v polovici 13. století. Podle svého náčelníka Osmana, jenž jako vasal sultána ikonského si založil panství v západní Malé Asii, začali se nazývati Osmany čili Turky osmanskými. Přesídlení vlády byzantské z Nikaie do Cařihradu usnadňovalo jim šíření panství v záp. Malé Asii. Roku 1354 se usadili Turci trvale na poloostrově Balkánském v důležité Kallipoli. Osudné bylo, že právě asi tou dobou nastal úpadek (1355) v Srbsku, které, rostouc dosud na účet říše byzantské, bylo přirozeným soupeřem rozpětí tureckého na poloostrově.

Turci osmanští.

Osman.

Kallipolis.

Srbsko za Štěpána Dušana a po jeho smrti. Stát srbský vzrůstal v 13. stol. neustále kořistě z tehdejších politických zmatků na poloostrově Balkánském. Důležitým základem jeho moci byly bohaté, již Římanům známé doly na stříbro, zlato a měď. Srbští panovníci těžili z nich pomocí Sasů, znalých hornictví, od konce 13. století. Vrcholu své moci dostoupilo Srbsko za Štěpána Dušana Silného (1331 až 1355). Král ten, vmísiv se do vnitřních rozbrojů v říši byzantské, dobyl v krátké době celé Makedonie (kromě Solunu), Albánie, Thessalie, Epiru a Akarnanie a dal se korunovati za císaře Srbů a Rhomaiů (1346). Arcibiskup pečský povýšen na patriarchu. Aby urovnal nestejně právní poměry v srbských a řeckých částech své říše, vydal Štěpán Dušan na říšském sněmě r. 1349 svůj proslulý Zákoník. Ten obsahuje zákony byzantské, v Srbsku již odedávna platné, ale vedle toho i staré zákony domácí a rozličné právní řády, převzaté ze západní Evropy.

Srbsko.

Štěpán Dušan.

Zákoník.

Předčasná smrt Dušanova zmařila upevnění jeho říše. Za slabého syna jeho Uroše rozpadlo se Srbsko v jedenáct samostatných států, ovládaných buď jednotlivými Neman'ovci nebo velmoži, kteří vynikli v době Dušanově. Právě v té době nový sultán turecký Murad, opavav značnou část Thrákie, zřídil na půdě balkánské první tureckou provincii, zvanou Rum-ili (Rumelie), t. j. země římská. Odtud podmaňoval si postupně drobná knížata srbská na jihu; mezi nimi byl i kníže Marko, opěvovaný v epických písních srbských. Konečně vzhopili se Srbové na obranu proti rostoucí moci turecké pod vedením

Uroš.

Murad.

Marko.

Bitva na
Kosím poli
(1389).

Lazara, knížete vlastního Srbska. Ale Turci zvítězili 15. června, v den sv. Víta (Vidov dan), v proslulé bitvě na Kosím poli (1389); sultán Murad byl zavražděn od nějakého srbského velmože před bitvou, kdežto kníže Lazar byl v zajetí stát. Národní písně srbské neprávem přičítají porážku Srbů zradě srbského velmože Vlka Brankoviće. Severní Srbsko dostalo se pod vrchní moc Turecka. Horší následky měla bitva kosovská pro Bulharsko, které sultán Bajezid r. 1393 proměnil v provincii tureckou a později naložil podobně i s vasalskými státy jihosrbskými.

Bajezid.

Bosna.

Bosna. Nejmnocnějším státem srbským po rozkladu říše Dušanovy byla Bosna. Země tato bývala jevištěm neustálého zápasu vlivů západních a byzantských, k čemuž se družilo silně rozšířené bogomilství čili patarenství. Bán bosenský Štěpán Tvrdko stal se za rozbrojů po smrti uherského krále Ludvíka I. (1382) úplně nezávislým a rozšířil svou říši také do Dalmácie. Již roku 1377 se dal korunovati za krále na znamení, že se pokládá za dědice Štěpána Dušana. Ale po smrti Tvrdkově podlehl Bosna feudálnímu roztržštění na množství držav velmožských, vzájemně spolu zápasících. Velmož Štěpán Vukčič založil na jihu samostatné panství a začal se r. 1448 nazývat vévodou čili hercegem, odkudž území jeho dostalo název Hercegovina.

Hercegovina.

Timur Lenk. Rychlé šíření panství tureckého a pohromy, jež od Turků utrpěli Srbové a Bulhaři, probudily na západě zpola zapomenutou myšlenku poskytnouti pomoci východním křesťanům. Papežská stolice s ní spojovala naději v získání jich církví římské. Poněvadž Uhry odedávna byly zmocněncem církve římské v její snaze rozšířiti svou pravomoc na Balkáně a Turci byli tam překážkou uherské rozpínavosti politické, proto r. 1396 uherský král Zikmund podnikl proti nim křížovou výpravu. Ale nejednotnost vedení zavinila její pohromu (u Nikopole r. 1396). Že pohroma tato neměla pro Uhry i jiné země dalekosáhlých škodlivých následků, toho příčinou byla okolnost, že sultán Bajezid se dostal v těžký zápas se svým asijským soupeřem Timurem Lenkem (čili Tamerlanem).

Křížácká
tažení proti
Turkům.

Nikopolis
(1396).

Timur
Lenk.

Timur Lenk (= kulhavý) byl turecký válečný dobrodruh, jenž, přecházejce ze služby do služby v troskách někdejšího státu Temudžinova, povzněl se konečně na mocného vládce střední Asie. Sídlem jeho byl kulturně kvetoucí a výstavný Samarkand. V posledních třiceti letech 14. století zbudoval rozsáhlou říši, jež sahala od Eufratu až k Indu a od jezera Aralského až k oceánu Indickému. Výpravy jeho byly spojeny s neslýchaným vražděním a pustošením. Bajezid, háje svých držav v Malé Asii proti Timurovi, byl od něho poražen na hlavu a v bitvě u Angory zajat (1402). Pohroma tato prodloužila nakrátko trvání křesťanských států balkánských.

Angora
(1402).

ČÁST II.

Krise církve západní.

1. Státní vývoj evropského západu.

Scelení Francie. Osudy západní Evropy určoval ve středověku značnou měrou zápas dvou dynastií, s jejichž mocí byl těsně spjat státní i národní vývoj anglický a francouzský. Vládnouce korunou anglickou i širokým pásem velikých lén na západním pobřeží francouzském, snažili se Plantagenetové vytvořit rozsáhlou říši na obou březích kanálu La Manche. Kapetovci, jakožto dědici královské moci západofranské, překázeli jim v tom, snažíce se ovládnouti celou někdejší Gallii. V dlouhých bojích o to sváděných nabyl konečně na počátku 13. věku převahy král francouzský Filip II. August nad anglickým králem Janem. Vytlačil jej z Normandie a krajů sousedních, takže rod anglický zachoval na pevnině pouze neveliké pobřežní panství v jihozápadním cípu Francie. Ježto zároveň také křížové tažení proti albigenským kacířům (viz str. 48) otevřelo moci Kapetovců cestu do jižní Francie, scelovala se a vyrůstala pod jejich žezlem Francie jako mocný státní útvar.

Zápas
anglicko-
francouz-
ský.

Filip II.
August.

Francie.

Vznik anglického parlamentu. Neúspěch anglického krále Jana na pevnině a svévolný způsob jeho vlády vzbudil proti němu obecný odpor v Anglii. Velcí leníci světské i duchovní, spojivše se se zemanstvem a Londýnem, vynutili roku 1215 na králi t. zv. velikou chartu svobod.¹⁾

Veliká
charta
(1215).

Jan se zavázal, že nebude nadále vládnouti proti zvykovému právu, že bez řádného soudního řízení neuvězní ani statku nezabaví žádného svobodného obyvatele země. Nové nebo zvýšené dávky že uloží leníkům jen se svolením veliké rady, to jest shromáždění přímých manů královských, kterého se mělo účastniti také zemanstvo a zástupci Londýna. Veliká charta nebyla sice ještě ústavní listinou v pozdějším smyslu, ale jako závora proti zneužívání moci panovnické se stala důležitým mezníkem ve vývoji anglických dějin.

Za Janova syna Jindřicha III. došlo k novým sporům mezi stavy a korunou. Za nich rostl význam veliké rady, pro kterou zdomácněl název parlamentum.²⁾ Společný postup proti králi, vedený na-

¹⁾ Charta jest latinské označení pro listinu.

²⁾ Od francouzského „parler“ = mluvit. Dvorským jazykem v Anglii byla tehdy ještě namnoze franština.

Národnost
anglická.

Parlament.

mnoze se zbraní v ruce, sblížil barony normanské s anglosaským obyvatelstvem. Splýváním obou živlů v 13. století dozrává jednotná národnost anglická.

Později parlament počal se znenáhla štěpiti na dvě komory, komoru lordů a komoru obecnou čili dolní, do níž zástupce své vysílalo zemanstvo z jednotlivých hrabství a čelnější města. Parlament nabyl váhy zejména tím, že rozhodoval o všech nových daních i clech a strhoval na sebe i činnost zákonodárnou, vydávaje rozličné statuty. Hospodářsky byla tehdejší Anglie kraj převahou ještě zemědělský, zásobující pevninu zejména jemnou vlnou. Drahé tovary přivážely se na ostrov z pevniny, obchod ten byl pak většinou v rukou Nizozemců, německých hanseatů a Vlachů.

Ludvík IX.

Rozmach francouzského království. Vážnost královské moci ve Francii podepřel v 13. věku zejména Ludvík IX., vynikající odříkavou zbožností i ušlechtilou spravedlností. Položil posléze život svůj za víru na křížáckém tažení v Tunisu roku 1270 a zůstal v paměti potomstva jako světec a ideál křesťanského rytíře.

Byrokracie
korunní.

Základem veřejných řádů ve Francii zůstávala sice soustava lenní, Kapetovci dovedli však připoutati i nejmocnější many do služeb koruny a opírali se mimo to při správě říše stále více o rádce, mnohdy nízkého původu, ale vyškolené odborným studiem práva. Tak vzniká první zárodek byrokracie, důležitý pro další vývoj veřejného života v Evropě. Vliv těchto právníků vystoupil do popředí zejména za vnuka svatého krále, Filipa IV. Sličného, při jeho sporu s papežem Bonifácem VIII.

Filip IV.

Spor s papežstvím. Zápas mezi Filipem IV. a kurií papežskou vznikl ze sporu o zdaňování duchovenstva králem, měl však veliké důsledky dějinné.

Bonifác VIII.

Bonifác VIII., muž vášnivý a naplněný teokratickými ideály, vyslovil v bulle „Unam sanctam“¹⁾ z roku 1302 důrazně přesvědčení, že oba meče, moci duchovní i světské, byly Bohem svěřeny sv. Petrovi a že veškerí králové křesťanští mají moc jen z milosti papežovy. Naproti tomu právníci dvora francouzského hájili názoru, že královská moc, přímo od Boha pocházející, smí volně užívatí sil svých poddaných, světských i duchovních. Idea svrchovanosti státní se tak srazila s universalismem hierarchickým. Bonifác VIII. volal krále před svůj soud, byl však jeho stoupenci v Anagni přepaden a zemřel v zápětí na to.

Kliment V

Filip IV. dovedl si po smrti Bonifáce VIII. ve sboru kardinálů zjednat tak značný vliv, že vymohl roku 1305 zvolení za papeže Klimenta V., Jihofrancouze, který pod tlakem královým trvale zůstal ve Francii. Pod nátlakem dvora zrušil také bohatý řád templářský, obviněný z kacířství. Řím osiřel a na dlouhá léta sídlem stolce papež-

¹⁾ Bully, slavnostní listiny papežské, bývaly označovány podle začátečních slov textu.

ského stal se Avignon, město ležící na Rhônu v někdejším království arelatském, ale zcela v dosahu moci francouzských králů. Avignon.

Válka stoletá. Francie stála na vrcholu moci, ale následující doba přinesla jí těžké zkoušky. Synové Filipa IV. zemřeli bez mužských potomků a na trůn vstoupil roku 1328 Filip VI. z vedlejší větve královského rodu, zvané Valois, dovolávaje se starých práv sálských Franků, podle nichž ženám právo nástupnické nepříslušelo. Proti tomu stavěl se anglický král Eduard III., jako syn dcery Filipa IV. Sličného, a spor vedl posléze k novým dlouholetým bojům obou rodů panovníckých. Rod Valois.
Eduard III.

Eduard III. porazil loďstvo francouzské a vítězil i na pevnině, kde roku 1346 u Crécy (viz str. 74) jeho lučištníci krvavě odrazili útoky rytířstva francouzského. Po sto let, ovšem s dlouhými přestávkami, zápasila dynastie Valois s králi anglickými o pobřežní kraje francouzské. V bojích těch po prvé se rozšířilo užívání nové zbraně střelné na západě. O jejím původu nelze nic jistého říci; zdá se však, že užívání prachu proniklo do Evropy od španělských Maurů. Válka stoletá.

2. Veliké schisma a Wiklif.

Avignonské papežství. V Avignonu rozvinula kurie papežská větší lesk a přepych než v dobách předchozích na půdě římské. Pro vývoj výtvarného umění to bylo s prospěchem, že se tam stýkal a navzájem zúrodňoval vliv italský a francouzský. Stinnou stránkou věci byla však veliká nákladnost dvora papežského, která stupňovala snahu po všemožném finančním vykořisťování vlády papežovy nad církví. Avignonské papežství.

Soustava centralisační ve správě církevní dosáhla tehdy vrcholu. Stolec papežský vyhrazuje si rozhodování nad většinou výnosných obročí v krajích nejvzdálenějších. Dvořané avignonské hromadí je v svých rukou, úřady papežské, jejichž počet a složitost stále vzrůstaly, obchodují s nimi; mnoho církevních důstojenství jest proto spravováno jen špatně placenými zástupci (vikáři) vzdálených držitelů. Žádosti (supliky) o rozličné milosti, dispensace, soudní rozhodnutí hromadí se u kurie a veškeren ten shon nabývá až svatokupeckého příděchu k těžkému pohoršení všech, jimž čistota života církevního ležela na srdci. Centralism kurie.

Hnutí opravné. Stesky na pokles řádů církevních a jejich zřejmé zesvětštění hromadily se a počaly probouzeti vědomí, že křesťanstvu jest třeba opravy (reformy), která by odstranila zlořády a povznesla úroveň jeho náboženského života. Potřeba reformy.

Rostoucí vzdělání, zvláště v městech, způsobilo, že laikům již nepostačovala trpná účast při bohoslužbě. Vzmáhající se zájem širokých vrstev o otázky náboženské jevil se především častým přijímáním svátostí, stavbou četných kaplí, oltářů, vzrůstem nábožných bratrstev a pod. Zároveň se však hlásí také snaha o větší pro- Potřeba náboženských.

Mystika.

hloubení duchovního života. Lid žádá poučení kázáním; vedle víry v články předepsané církví vystupuje v náboženství do popředí citová stránka (mystika). I laikové, jako český zeman Tomáš ze Štítného, který žil na sklonku 14. století, sahají k peru, aby psali o věcech náboženských. Znalost písma svatého šíří se překlady a mnozí uvědomují si rozpor mezi zesvětštělým životem duchovním a evangelickými zásadami chudoby i prostoty. Tak vzniká touha po návratu života církevního k ideálům původního křesťanstva.

Urban VI.

Schisma
(1378).

Veliké schisma papežské. Příčinu všeho zla viděli mnozí v tom, že papežové opustili Řím, místo tradice apoštolské, a žili v „babilonském zajetí“ avignonském. Tak myslil také Karel IV. Tlak veřejného mínění způsobil, že se papež Řehoř XI. r. 1377 vrátil do Říma k trvalému pobytu. Po jeho brzké smrti roku 1378 zvolili kardinálové, částečně pod tlakem lidu římského, Urbana VI., který nemínil opustiti Říma. Prudká povaha nového papeže působila však záhy nevoli, zvláště u kardinálů francouzských, kteří těžce nesli, že papežství má býti odňato jejich vlasti. Odřeknuvše se volby Urbanovy, zvolili si papežem svého krajana Klimenta VII. Tak došlo k rozkolu (schismatu) v církvi západní.

Avignon a Řím stanuly proti sobě jako dva nepřátelské tábory; v obou utvořilo se kolegium kardinálské, papež zatracoval papeže. K poslušnosti papeže avignonského přistoupila většina národů románských, k Římu přiklonil se namnoze svět germánský a slovanský.

Neústupnost obou stran způsobila, že rozkol trval dlouhá léta. Celé křesťanstvo trpělo nejistotou; následky finanční politiky papežské vystoupily před oči všech, když oba dvory se zvýšeným úsilím sháněly peníze. Obecně se ujímalo přesvědčení, že bude třeba reformy v hlavě i v údech církevních.

John
Wiklif.

John Wiklif. Nejdůrazněji ozval se odpor proti přílišnému centralismu v církvi na půdě anglické. Hlavním mluvčím směru toho se stal profesor university oxfordské, John Wiklif, učený scholastik.

Písmo
svaté.

Wiklif již před schismatem tepal ostře poklesky církve a vystoupil s myšlenkami, jež znamenaly úplný převrat. Podobně jako předtím valdenští, snažil se bibli učiniti normou života křesťanského. Veškeré řády jí odporující měly býti odstraněny. Popíraje božský původ moci papežské, dospěl Wiklif k tomu, že viděl v obou papežích spolu zápasících spojence Antikristovy. Zavrhoval odpustky, zpověď soukromou, očištění, sliby řeholní, ctění obrazů a jiné řády a zvyky, o nichž se neděje výslovně zmínka v písmě svatém. Duchovenstvo nemá práva vládnouti laikům a má tudíž býti zbaveno statků i světského panování a žíti apoštolsky, v chudobě.

Bouře
dělnická
1381.

Pomocí potulných kazatelů šířil Wiklif názory své v Anglii, opíraje se o překlad evangelia, který sám pořídil. Po několik let nalézal mocné ochránce proti obžalobám z kacířství. Teprve když roku 1381 veliké povstání pracovního lidu otrásl

Anglii a Wiclif byl viněn, že je duševním původcem bouří a podvrtných hesel komunistických, byl nucen opustit Oxford. Nauka jeho nenalezla v západní Evropě mnoho ohlasu, zato zasáhla tím hlouběji do vývoje náboženských poměrů v Čechách.

3. Jan Hus a jeho učení.

Poměry v Čechách. Zájem náboženský byl v Čechách již v době Karla IV. v širokých vrstvách probouzen kazateli, horlícími pro nápravu života křesťanského, jako byl Konrád Waldhauser a mystický nadšenec Milič z Kroměříže. Vrstevník Wiclifův, pražský scholastik Matěj z Janova, pronesl v učených spisech latinských mnoho opravných myšlenek, zasahujících tak hluboko do církevních poměrů, že byl nucen některé odvolatí. Obecný neklid v Čechách vzrostl pak zejména, když po smrti Karla IV. za jeho nástupce Václava IV. veškeren život veřejný byl rozrušen zmatky, kterým vláda tohoto krále se nedovedla vyhnouti.

Reformní
hnutí
v Čechách.

Václav IV. byl prudký a vznětlivý. Vášnivě oddával se zábavě lovecké a nedosti krotil své rozmary. Při tom chtěl opravdu vládnouti. Mnozí velmožové, vzpomínající dob krále Jana, kdy šlechta vládla zemí, nesli těžce, že panovník se nedělil o moc se stavem panským, nýbrž vybíral si za důvěrníky zemany a měšťany. K tomu ke všemu přidružil se prudký spor králův s arcibiskupem Janem z Jenštejna, když král chtěl zřídit nové biskupství ze statků kláštera kladrubského. Prudkosti králově padl tehdy (r. 1393) za obět generální vikář Jan z Pomuka, horlivý obhájce práv církevních proti nárokům moci státní. Rok potom, 1394, nespokojení páni vešli tajně v jednání s vévodou Joštem Moravským, a zmocnivše se krále, chtěli vězněním na něm vymoci změnu způsobu vlády. S pomocí říšských stavů německých vévoda Jan Zhořelecký vysvobodil sice bratra, ale v letech následujících boje mezi Václavem a jednotou panskou propukaly znovu a oslabovaly vážnost královu doma i za hranicemi. Václav IV. vzbuzoval pohoršení i nemírným pitím a prchlivostí.

Václav IV.

Jan
z Jenštejna.

Jednota
panská.

Sesazení Václava v Němcích. V Německu, kam král po několik let nezavítal, počali na jeho nečinnost sváděti veškeru rozervanost poměrů. Roku 1400 konečně čtvero kurfiřtů porýnských prohlásilo Václava za zbavena trůnu a zvolilo kurfiřta falckého Ruprechta za krále římského.

Sesazení
Václavovo
(1400).

Zmatek tím však jen vzrostl. Ruprecht, nemaje dostatečné moci, nalezl uznání jen u malé části stavů a zůstal do roku 1410, kdy zemřel, králem jen podle jména.

Ruprecht
Falcký.

Václav IV. chystal se zakročiti osobně proti němu, ale spory s bratrem Zikmundem, králem uherským, jenž roku 1402 dokonce Václava zajal a ve Vídni v zajetí držel, ty plány zmařily. Sváry v domě lucemburském otráslý vůbec vážností dynastie v Evropě a země koruny české nenalezly již trvalého pokoje, zvláště když také náboženské otázky tu počaly mysli stále více zaměstnávat.

Jan Hus.

Vystoupení Husovo. Do popředí hnutí opravného vstoupila universita pražská zvláště přičiněním mistra Jana Husa z Husince.

Kaple
Betlémská.

Jako chudý scholár Hus roku 1396 dosáhl hodnosti mistra svobodných umění. Podle zvyku doby spojoval v následujících letech učitelskou činnost na fakultě filosofické (artistické) se studiem na vyšším odboru theologickém. Mezi českými mistry zaujal rychle význačné postavení; roku 1401 byl zvolen za děkana fakulty filosofické. Stává se knězem a kazatelem v nové kapli Betlémské, kterou Hanuš z Milheimu a obchodník Kříž založili roku 1391, aby v ní bylo hlášáno slovo boží výhradně jazykem českým. Bylať většina kostelů pražských v rukou zámožného měšťanstva německého a český lid v Praze se hlásil teprve znenáhla ke svým právům.

Jeronym
Pražský.

Hus v kázáních projevil se jako nadšený hlasatel mravní očisty křesťanstva a tepal důrazně zlořády zesvětštělého kleru. Pro vývoj jeho náboženských názorů mělo veliký význam, že se seznámil s theologickými názory Wiklifovými, jehož spisy přinesl do Čech z Oxfordu přítel Husův Jeronym Pražský. Z jejich zastánců vynikli zvláště mistři Stanislav ze Znojma a Štěpán Pálež. Hus sám nešel ve všem za Wiklifem, většinou souhlasil však s anglickým mistrem zvláště proto, že k podobným hlediskům dospěl sám vnitřním vývojem a vlivem domácích předchůdců, jako byl Matěj z Janova.

Stihání
spisů
Wiklifových
(1408).

Proti učení Wiklifovu na universitě vystoupili však zdržlivější mistři, většinou Němci, a vznikly tak hlučné spory. Proto arcibiskup Zbyněk Zajíc z Hasenburka, který do té doby byl podporoval opravné snahy Husovy, měl za povinnost zakročiti; nařídil r. 1408, aby opisy traktátů Wiklifových byly sebrány a úředně prozkoumány. Spory na universitě tím však nepřestaly, nýbrž rozjitřily se ještě více otázkou koncilu pisánského.

Hnutí
koncilární.

Dekret kutnohorský a koncil pisánský. Dlouhé trvání schismatu a nezdařené pokusy o dohodu mezi Římem a Avignonem přivedly universitu pařížskou k názoru, že pouze obecný koncil může přinést rozhodnutí a zároveň opravu církve v hlavě i v údech. Absolutní moc papežů měla býti vůbec obmezena častějším svoláváním koncilů. Myšlenka nalezla souhlas vlády francouzské, která navrhla, aby světské moci odřekly se obou papežů a obeslaly koncil svolaný na rok 1409 některými kardinály do italského města Pisy. Francouzské poselstvo získalo pro věc krále Václava IV. Arcibiskup

Pisa.

Zbyněk však nechtěl se zříci poslušnosti papeže římského a rovněž universita, kde pouze český národ s myšlenkou koncilu souhlasil.

Již předtím Čechové těžce nesli, že na jejich rodné půdě rozhodují svou většinou tři národové cizí a že zejména Němci říšští zabírají nejlepší místa v kolejích a v hodnostech akademických. Hus, jsa hluboce proniknut cítěním vlasteneckým, užil tedy spolu se svými přáteli rozhořčení krále nad odporem většiny universitní a v lednu roku 1409 vymohli v Kutné Hoře na králi dekret královský, podle něhož nadále národu českému při všech společných hlasováních na universitě měly náležeti tři hlasy a ostatním národům dohromady jen jeden. To znamenalo úplný převrat řádů vysokého učení. Veliké množství nespokojených cizích mistrů i studentů opustilo Prahu; odebrali se na jiné university, zvláště na nově založenou universitu lipskou. Učení Karlovo přestalo tím býti mezinárodním a zůstalo jen střediskem učeného života v Čechách. Hus ještě téhož roku 1409 byl zvolen rektorem a universita prohlásila se pro koncil pisánský.

Dekret
kutnohor-
ský (1409).

Spor Husův s autoritou církevní. Koncil v Pise sešel se, ale neprovedl nápravy. Zvolil pouze nového papeže Alexandra V., takže byli pak skutečně papežové tři. Arcibiskup pražský Zbyněk byl králem donucen uznati Alexandra V. S Husem a jeho stoupenci se však nesmířil. Roku 1410 dal spisy Wiklifovy jako kacířské spáliti a vymohl si bullu papežskou, již se kázání v kapli Betlémské a všude jinde v Praze mimo kostely farní zakazovalo. Když Hus zákazu se nepodrobil, vyslovil arcibiskup klatbu proti němu; způsobil také, že Hus byl k odpovídání obeslán do Říma. Věcí tou vzniklo v Praze obecné vzrušení, neboť Hus byl oblíbeným u lidu kazatelem; posměšné písničky stíhaly arcibiskupa a sám král působil u dvora papežského ve prospěch Husův. Vliv arcibiskupův byl však silnější; roku 1411 zástupce papežův vyslovil klatbu proti Husovi, že se nedostavil k soudu. Spor arcibiskupův s Václavem IV. se tím zostřil. Král zabavil statky arcibiskupské. Zbyněk za to vyslovil interdict nad Prahou a uchýlil se ke králi Zikmundovi do Uher.

Ale-
xander V.

Klatba
proti
Husovi.

Interdict.

Vzrušení náboženské v Praze rostlo stále. Myšlenky Wiklifovy šířily se v lidu zvláště proto, že Hus pečoval o jejich hlásání v jazyku domácím. Vedle učených traktátů latinských Hus psal o věcech náboženských po česku srozumitelně, užívaje mluvy lidové a zjednodušiv pravopis český. Proto nalezl oporu v širokých vrstvách, když roku 1412 vystoupil důrazně proti prodávání odpustků křížových, jejichž výnosu nástupce Alexandra V., papež Jan XXIII., užíti

Hus
spisovatel.

Boj proti
odpust-
kům.

Hus
v jižních
Čechách.

chtěl na válku proti králi neapolskému. Hus ozval se tehdy tak ostře proti zneužívání moci papežské a proti základům papežství vůbec, že mnozí z jeho učených stoupenců, jako Stanislav ze Znojma a Pálec, ho opustili a proti němu brojiti počali. Došlo k hlučným projevům protipapežským; bullu odpustkovou byla spálena. Rozhořčení však stouplo ještě více, když němečtí konšelé na Starém městě dali popraviti tré účastníků bouří proti odpustkům; stoupenci Husovi velebili popravené jako mučedníky. Dvůr papežský však vyhlásil novou, ostřejší klatbu proti Husovi a jeho stoupencům, nařídil zbořiti kapli Betlémskou a zastaviti bohoslužby všude, kde by Hus dlel. Proto opustil Hus v listopadu 1412 Prahu a přijal pohostinství Jana z Ústí na Kozím Hrádku a v Ústí. Ani na venkově však Hus neustal hlásati svých myšlenek a nalezl ve venkovském lidu jihočeském ochotné posluchače. Tak vzniklo v kraji na střední Lužnici druhé středisko směru wicklifskeho v Čechách.

Názory
Husovy.

Hus psal tehdy mnoho na obranu svých tvrzení, česky „Dcerku“ a „Postillu“, latinsky traktát „O církvi“. Hus žádal, aby veškerá správa církevní byla uvedena v soulad s božským zákonem, obsaženým v Písmě. V papežství viděl zřízení původu pouze lidského, které podlehlo hluboké zkáze. Vrchnosti světské přisuzoval právo reformovati kněžstvo blahobytem zkažené, ježto povinností křesťana jest, aby odporoval falešným řádům a pečoval o uskutečnění zákona božího. Každá vrchnost, duchovní i světská, zatvrzele trávající v hříchu, ztrácí před Bohem svou moc.

Při tom Hus odmítal rozhořčené výtku kacířství a stál na tom, že neuchyluje se od platného učení církevního. Skutečně za kacíře prohlášen ještě nebyl a bulla papežská trestala ho jen pro neposlušnost; až do daleké ciziny pronikaly však pověsti o rostoucí heresii v Čechách. To pohnulo krále Zikmunda, že zasáhl do otázek Husovy.

X

4. Koncil kostnický.

Zikmund
králem
římským.

Svolání koncilu kostnického. Po smrti Ruprechta Falckého roku 1411 kurfiřti, prohlašující stolec královský za uprázdněný, zvolili za krále římského bratra Václavova Zikmunda, krále uherského. Zikmund dohodl se pak s bratrem v ten smysl, že Václavovi bylo ponecháno důstojenství krále římského podle jména, skutečná vláda v říši přešla na jeho ctižádostivého bratra. Jsa dědicem koruny české, Zikmund pokládal za svou povinnost, aby uklidil spory náboženské v zemi. Zároveň toužil po tom, aby vystoupil důstojně jako světská hlava křesťanstva. Tíseň, v které se ocitl papež Jan XXIII. útokem krále neapolského na Řím, usnadnila císaři svolání nového obecného koncilu do Kostnice, kde měla býti řešena otázka schismatu a pro-

Koncil
kostnický
(1414).

vedena náprava církve v hlavě i v údech. K tomuto koncilu pozval Zikmund také Husa, slibiv mu zvláštním listem pruvodním (glejtem) bezpečnost na cestě a za pobytu v Kostnici. Hus byl hotov trpěti za své přesvědčení; doufal také, že obecná nálada opravná usnadní mu, aby v disputaci před nejvyšším sborem křesťanstva obhájil svých myšlenek. Proto na podzim roku 1414 vydal se do Kostnice.

Husův
glejt.

Opravné snahy koncilu kostnického. Koncil kostnický byl četně obeslán a veliké naděje obracely se k němu. Skutečně také dosaženo s počátku některých úspěchů, především ukončení schismatu.

Jednání
koncilu.

Všichni papežové byli prohlášeni za sesazené. Jan XXIII., který se pokusil o útěk z Kostnice, byl zajat a vězněn. Koncil po krátkou dobu zůstal jedinou, obecně uznávanou nejvyšší hlavou křesťanstva a chystal se k nové úpravě ústavních poměrů v církvi. Moc papežů měla být obmezena církevními sněmy, jež se měly v pravidelných lhůtách scházeti.

Odsouzení Husovo. Český kazatel dožil se záhy po příchodu do Kostnice trpkého zklamání. Jeho nepřátelé z Čech sočili na něho před rozhodujícími členy koncilu a dosáhli, že byl v prosinci 1414 uvržen do vězení. Místo volné disputace, po níž Hus volal, čekal ho soud a proces pro kacířství. Král Zikmund protivil se s počátku takovému porušení královského glejtu, smířil se však s věcí, maje zřetel k jiným otázkám. Hus byl vláčen po několika klášterích a žalářích; proces proti němu trval přes půl roku a český mistr projevil velkou sílu mravní. Vroucími a dojemnými dopisy z Kostnice povzbuzoval Hus svých věrných v Čechách. Ještě nežli byl zatčen, schválil přijímání pod obojí způsobou, které jeho přívrženec Jakoubek ze Stříbra v Praze zaváděl jako jediný správný způsob, papeži teprve před dvěma sty lety odstraněný. Při tom horšilo se stále jeho postavení, neboť ani u těch členů koncilu, kteří mnoho horlili pro opravu církve, myšlenky Husovy nenalezly ohlasu. Všichni viděli v nich zásady kacířské, jejichž provedení by znamenalo úplný rozvrat církevních a společenských řádů. Jednomyslně odsouzena byla dlouhá řada článků Wiklifových a žádáno bylo od Husa, aby je výslovně odvolal. Hus popíral náležitost celého řízení soudního; žádal, aby byl překonán doklady z Písma svatého a tvrdil, že mnohým uváděným článkům nikdy neučil anebo aspoň v jiném smyslu. Chtěl se podrobiti slovu božímu a nikoliv pouze autoritě koncilu. Koncil od Husa žádal prosté odvolání a prohlásil ho za kacíře. Dne 6. července 1415 zahynul Hus za své přesvědčení na hranici. Rok po něm (30. května 1416) upálen byl i jeho přítel Jeronym Pražský, jenž se do Kostnice odvážil a stejně jako Hus šel na hranici s přesvědčením, že trpí

Hus
v Kostnici.

Přijímání
pod obojí.

Proces
Husův.

Jeho
upálení
(6. červen-
ce 1415).

Martin V. nevinně za pravdu. Hrdinský klid jeho vzbudil obecný obdiv. Koncil jednal pak dále o obecné reformě církevní, narážel však na rozličné obtíže. Roku 1417 zvolen byl od koncilu papežem kardinál Colonna, který přijal jméno Martina V. Nový papež ujednal se zástupci jednotlivých národů t. zv. konkordáty, v nichž učinil některé ústupky, a pak, uživ obecné únavy, rozpustil koncil roku 1418. Koncil kostnický neprovedl žádoucí opravy všeho církevního života; posloužil pouze moci papežské tím, že ji vyvedl ze slepé uličky rozkolu.

5. Bouře husitské a kompaktáta.

Následky smrti Husovy. Smrt Husova způsobila v Čechách veliké pobouření. Sněm český usnesl se (v září 1415) na protestu proti upálení Husovu, k němuž 452 šlechticů přivěsilo své pečeti. Přivrženci Husovi zaváděli všude přijímání pod obojí způsobou (odtud název utrakvisté). Na fary dosazováni byli kněží husitští. Po venkově se šířilo hnutí husitské rychle mezi zemanstvem a lidem selským, jenž očekával zlepšení svých poměrů. Lid se scházel na výšinách, jimž dával jména biblická, jako Tábor, Oreb (u Třebechovic na Královéhradecku) a p. Podle nich pak se vytvořily i strany Táborů a Orebitů. Když král Václav IV., jenž husitům přál, z podnětu svého bratra začal proti novotářům vystupovati, nastalo vření. Když zneuctěno bylo husitské procesí, vedené mnichem Janem Želivským, od konšelů novoměstských, vnikl rozhořčený lid do radnice, vyhodil konšely z oken radnice a pobil je (30. července 1419). Král Václav IV. uslyšev o bouři této, raněn byl mrtvicí a zemřel (v srpnu 1419).

Smrt jeho dodala odvahy radikálním přivržencům husitství k hro-
madnému útoku na jeho odpůrce. Mnoho klášterů a kostelů, zvláště
pražských, bylo jimi vydrancováno. Toto řádění nutilo mírnější živly
starati se o obnovení řádné vlády královské. Avšak vyjednávání
husitské šlechty a Pražanů s králem Zikmundem o zabezpečení no-
vých řádů husitských nevedlo k cíli. Zikmund nechtěje činiti nijakých
ústupků kacífům byl odhodlán zmocniti se trůnu českého i přes odpor
Čechů násilně a přiměl papeže Martina V., že dal proti nim hlásati
křížovou výpravu. To zastrašilo část husitské šlechty. Odpor proti
Zikmundovi jala se organisovati Praha a bratrstvo tábořské,
v jehož čele stál zeman jednooký a později (od r. 1421) úplně slepý,
Jan Žižka. Jan Žižka z Trocnova.

Strany husitské. Tou dobou bylo mezi husity již patrně několik odstínů čili stran, zakládajících se jednak na různém pojmání a rozvíjení základních názorů Husových, jednak na podmínkách sociálních a hospodářských. Strany mírných husitů (utrakvisté, kališníci) nechtěly měnit základů dosavadního zřízení církevního, ani státního a společenského. Požadavky jejich byly vyjádřeny v t. zv. čtyřech artikulích pražských (z r. 1420): 1. Aby slovo boží bylo svobodně hlášáno; 2. aby svátost oltářní byla všem křesťanům pod obojí způsobou podávána; 3. aby světská moc kněžstva přestala; 4. aby veřejné smrtelné hříchy byly od náležitých vrchností potlačovány. Poněvadž hlavním theologickým zástupcem mírnějších husitů byli mistři pražské university, proto slula strana tato také Pražany, ač mimo měšťanstvo se k ní hlásila i část panstva a rytířstva. Tito však nezřídka se rozcházel s Pražany vlastními čili s měšťany pražskými (i jiných měst) v rozličných otázkách politických a sociálních. Sympatie měšťanů pražských (zejména novoměstských) se klonily nezřídka k radikální straně husitské čili k Táborům, kteří rovněž měli několik odstínů. Samostatnou stranou byli Orebité. Program Táborů, nazvaných tak podle jejich střediska, nově založeného města Tábora, směřoval k provedení hlubokých změn ve zřízení církevním, státním a společenském. Táboři, zvolivše sobě samostatného biskupa (Mikuláše z Pelhřimova), nestarali se o svoji příslušnost k církvi všeobecné. Za jediný pramen víry pokládali pouze Písmo sv. a zavrhovali tudíž na př. roucha bohoslužebná, vzývání svatých, a sloužili mši kdekoliv, a to jazykem českým. V názorech o svátostech značně kolísali. V ohledu politickém a sociálním byli někteří Táboři odpůrci monarchie a s počátku skoro všichni zavrhovali rozdíly stavovské, zvláště poddanství. K Táborům hlásilo se totiž s počátku zvláště řemeslnictvo, drobné zemanstvo a lid selský. Když však vedení v době válek uchopila se šlechta, zbyly mezi utrakvisty a Táboře rozdíly jen ve věrouce a v zahraniční politice a tím v poměru k církvi obecné. Rozličné radikální sekty, jako byli Adamité, které pohubil Žižka (1421), byly jen dočasnými výstřelky hnutí husitského.

Války husitské. Žižka předvídaje nevyhnutelnou srážku husitů s králem Zikmundem, připravil závčas nevelikou, ale ukázněnou, vycvičenou a nadšením pro obranu „zákona božího“ planoucí brannou moc, jejímž střediskem byl opevněný Tábor. Jádrem jeho „božích bojovníků“ byli sedláci; proto byli vyzbrojeni cepy a

Strany
husitské.Artikuly
pražské.

Pražané.

Strana
radikální.Snahy
táborské.Vojenství
táborské.

podobnými zbraněmi, jichž dovedli snadno užívat. Nemaje potřebného nákladu na vystrojení vojska jezdeckého, zavedl Žižka nový způsob válčení válečnými vozy, kterých se sice již dávno ve vojscích užívalo, ale chránil se jimi toliko tábor. Žižka použil selských vozů i k útoku. Otušil vojsko své v pútkách se šlechtou králi Zikmundovi věrnou, z níž nejmocnější byl Oldřich z Rožmberka. Když Zikmund (v létě 1420) s velkým vojskem křížovým a vojsky německých knížat obléhal Prahu, osvědčil se Žižka jako znamenitý vojevůdce. Obsadiv horu Vítkovu (od té doby Žižkov), odrazil útok nepřátelský (14. července), takže Zikmund, spokojiv se s korunovací na hradě pražském, jenž byl v jeho moci, zanechal Prahy nepokořené. Když pak král na podzim přitáhl na pomoc posádce vyšehradské, Pražany obležené, utrpěl značnou pohromu u Vyšehradu (1. listopadu 1420). O rok později dobyl Žižka skvělého vítězství nad Zikmundem u Německého Brodu (10. ledna 1422), kterým vnější nebezpečí na delší dobu bylo zažehnáno. V moci Zikmundově však zůstala Morava, kterou Zikmund dal v zástavu svému zeti Albrechtovi, vévodovi rakouskému. Tím ochromen byl vývoj husitství na Moravě.

Zatím strany husitské, nabyvše rozhodné převahy nad katolickou stranou, prohlásily r. 1421 na sněmě časlavském Zikmunda za nepřítele národa českého, ustanovily zatímní vládu a vyjednávaly s králem polským Vladislavem a velikým knížetem litevským Vitoldem o přijetí české koruny. Oba panovníci začali s husity jednat, aby králi Zikmundovi odplatili nepříznivé jeho rozhodnutí ve sporu Polska a Litvy s řádem rytířů německých. Po delším vyjednávání byl Vitold ochoten přijmouti českou korunu a poslal do Čech za sebe svého synovce Zikmunda Korybutovce, jenž byl od husitů přijat za vladaře. Když však nedlouho potom Vladislav a Vitold se Zikmundem se smířili, byl Korybutovec z Čech odvolán (1423). Mezi Pražany, kteří se přiklonili k straně Zikmundově, a Táboři, kteří smíř se Zikmundem zavrhovali, vypukla válka. Táboři sice zvítězili, ale smrt Žižkova (11. října 1424) způsobila nové rozbroje. Táboři sami se rozestoupili na mírnější Sirotky, přívržence Žižkovy, a na radikálnější vlastní Táboři. Mezi Pražany zápasily o převahu strana mírnější (Příbramova) a radikálnější (Rokycanova). Přes tyto rozbroje sjednocovaly se strany husitské od případu k případu, aby svorně odrazily vnějšího nepřítele, totiž křížové výpravy z Německa. Roku 1426 dobyli Táboři a Pražané, vedeni jsouce knězem Prokopem Holým (nebo Velikým) a vrátivším se Zikmundem Korybutovcem, vítězství

nad Sasy u Ústí n. Labem. Nedlouho po vítězství ústeckém zahájili husité pod vedením Prokopa Holého řadu výbojných výprav do vedlejších zemí koruny české i do jejího sousedství, aby husitství vynutili uznání a zabezpečili si trvalý vnější mír. Kromě těchto nájezdů porazili husité nové výpravy německých křižáků u Tachova (1427) a u Domažlic (1431). Rozháraná říše německá vůbec nebyla s to, aby pokořila Čechy.

Prokop Holý.

Domažlice (1431).

Kompaktáta. Válečné úspěchy husitů měly za následek, že sousedé jejich toužili po smíru s nimi. Obavy před husity posilovaly proud, jenž se domáhal, aby se pokračovalo v církevních opravách, jak slíbeno bylo při rozpuštění koncilu kostnického. Papež Martin V svolal tudíž r. 1431 nový koncil do Basileje. Smír s husitskými Čechy byla nejdůležitější věc; Čechové sami toužili po pokoji. Jednání slibně zahájené vrcholilo v t. zv. kompaktátech, t. j. podmínkách smíru, s nimiž vyslovil svůj souhlas sněm Čechů a Moravanů (1433) na základě čtyř artikulů pražských. Čechům a Moravanům mělo býti dovoleno přijímání pod obojí způsobou, ale jen dospělým osobám, které by si toho přály, při čemž kněží měli připomínati, že pod každou způsobou jest Kristus přítomen. Ostatní artikuly pražské měly býti povoleny se značnými výhradami, které znamenaly téměř opak toho, co husité původně žádali. S podmínkami těmito nebyly spokojeny strany radikální. Poněvadž se kromě toho vojska táborská stávala zemi těžkým břemenem, došlo k boji Táborův a Sirotků s panstvem a Pražany pod obojí i pod jednou, jenž rozhodnut byl bitvou u Lipan (1434, 30. května). Táboři a Sirotci byli tam poraženi a mezi mnohými hejtmany padl i Prokop Holý. Strana táborská byla ochromena, ne však potlačena. Náleželo k ní ještě několik měst s Tábořem v čele i několik osob ze stavů vyšších. Strany mírné dokončily pak snáze jednání s koncilem i s králem Zikmundem, ale tak, že některé požadavky odloženy k dalšímu jednání (na př. potvrzení Jana Rokycany, zvoleného sněmem za arcibiskupa). Po veřejném prohlášení kompaktát na sněmu jihlavském (1436) ujal se král Zikmund konečně vlády v Čechách, ale zemřel již r. 1437.

Koncil basilejský.

Kompaktáta.

Bitva u Lipan (1434).

Smrt Zikmundova (1437).

Výsledek bouří husitských. Bouře husitské přinesly prospěch zvláště šlechtě nižší a městům, jež se obohatily statky královskými a církevními. Rozsáhlé statky církevní byly rozebrány skoro úplně. Moc královská byla oslabena na prospěch zemských stavů, kteří od válek husitských se stali trvalým a důležitým činitelem státního zřízení. Mezi stavy náleželi páni, rytíři a města královská, jež se stala

Vzrostlá moc stavů.

rovnocenným činitelem politickým vedle stavů vyšších. Rytířům dostalo se zastoupení na větším soudě zemském, dosud pouze pány obsazeném. Lidu selskému přinesly války husitské spíše zhoršení než zlepšení jeho postavení. Odpor živlu německého proti husitství přispěl k rychlému dokonání úplného počestění měst českých, zejména Prahy. Národní proud hnutí husitského proměnil stát český, jazykově dualistický, ve stát národní, ale vedlo to k značnému uvolnění svazku Čech se zeměmi vedlejšími, zejména s Lužicemi a se Slezskem.

Počestění
měst.

Lužice
a Slezsko.

✚ V Lužicích žil sice dosud v celistvosti národ srbský a v Horním Slezsku se držel venkovský lid slovanský, ale nositeli politických práv byli stavové buď němečtí nebo zněmčení. Přes to však přirozenou převahou vítězného živlu českého šířil se jazyk český zvláště v Horním Slezsku a stal se spisovným jazykem také na Slovensku. S Polskem bylo vedeno dopisování po česku. Husitství nalézalo značný ohlas nejen v bratrském Slovensku, nýbrž i jinde v Uhrách, zvláště v Sibiňsku mezi Maďary a Němci, ba i mezi pravoslavnými Rumuny; pod jeho vlivem vznikla na sklonku 15. století první překladačská literatura rumunská (náboženská). Také v Polsku, Charvátsku i v Německu mělo husitství své přívržence, hlavně ve vrstvách nižších. Přes tyto své vnější úspěchy husitství, které chtělo reformovat celou západní křesťanstvo, spokojilo se malými ústupky rázu vnějšího a stalo se pouze trpěnou společností v lůně církve západní. Ale ani tyto ústupky nebyly mu zabezpečeny, ježto pro rozbroj papeže s koncilem basilejským nemohly dosáhnouti schválení papežského.

Husitství
v cizině.

6. Jiří Poděbradský a Matyáš Korvín.

Koncil basilejský a unie s Řeky. Koncil basilejský, na němž kompaktáta s husity byla sjednána, neskončil se klidně. Většina jeho účastníků trvala na tom, že oprava církve žádá především značného okleštění moci papežské. Papež Eugen IV. se tomu však bránil a doufal, že zkrátí sílu koncilu, dosáhne-li jeho přeložení z Basileje do Italie. Záminku k tomu dalo mu jednání s Řeky o sjednocení byzantské církve s římskou.

Eugen IV.

Unie
florentská
(1439).

Císař Jan VIII. Palaiolog († 1448), postupem moci turecké na pouhý Cařihrad obmezený, doufal, že vlivem stolice papežské dosáhne válečné pomoci západní. Papež proto přeložil koncil do Florencie, kde sjednocení obou církví roku 1439 opravdu bylo smlouveno. Většina koncilu zůstala však v Basileji a prohlásila posléze Eugena IV. za sesazena. Zvolila protipapeže, ale tento čin, vnášející nový rozkol do života církevního, nenalezl příznivého ohlasu ve většině zemí křesťanských. Koncil basilejský ztroskotal se svým odporem proti papeži a papežský monarchismus dosáhl nepochybného vítězství nad hnutím konciliárním.

Pád říše byzantské. Sjednocení provedené ve Florencii zůstalo bez účinku pro veliký odpor obyvatelstva všech zemí pravoslavných.

Nepřineslo pak ani Cařihradu žádoucího vyproštění z tureckého nebezpečí. Výprava, kterou roku 1444 proti Osmanům podnikl mladistvý král polský Vladislav III., zvolený také za krále v Uhrách, skončila se jeho porážkou a záhubou v bitvě u Varny v Bulharsku. Nový sultán turecký Mohamed II. sevřel konečně Cařihrad rozhodnou přesilou. Poslední císař Konstantin XI. opíral se hlavně o pomoc Italů; řecké obyvatelstvo chovalo se netečně, přejíc si spíše poroby turecké než „latinské“. Turci, pobořivše zdi cařihradské hrubou stělbou, vtrhli 29. května 1453 do města a tři dni je plenili. Císař Konstantin zahynul v boji. Sultán Mohamed II. rozbil v Cařihradě své sídlo a chrám Boží Moudrosti proměnil v mešitu.

Varna.
Mo-
hamed II.

Dobytí
Cařihradu
(1453).

Pád Cařihradu byl znamením, že Turci jsou pány poloostrova Balkánského, ač úplně podrobení jeho ještě na mnoho let se protáhlo. Staletými vzájemnými styky sblížily se živel řecký a turecký tak dalece, že Turci při pádu Cařihradu byli úplně proniknuti kulturou byzantskou. Říše osmanská napodobila v svém státním zřízení říši byzantskou; byla pokračováním říše římské tureckým národem. Řekové záhy zaujali vynikající místa ve správě říše. Z nich vyvinula se nová řecká šlechta, fanarioté (podle cařihradské čtvrti Fanár).

Turci
a Řekové.

Nedlouho po pádu Cařihradu učinili Turci konec samostatnosti srbské (1459). Touž dobou dobyli posledních držav křesťanských v Řecku (kromě benátských) a na ostrovech. R. 1463 padla do jejich rukou Bosna, r. 1465 Hercegovina. Patarská tamní šlechta přestupovala hromadně k islámu. Vévodové valašští a multanští stali se vasaly tureckými. Republika dubrovnická obratnou politikou zachovala si samostatnost, platíc Turkům jen poplatek.

Turecké
úspěchy.

Zřízení říše osmanské. Říše osmanská byla stát vojenský, opírající se po způsobu byzantském o soustavu vojenských lén (timarů), jejichž držitelé, spahiové, konali službu válečnou s určitým počtem jezdců. Jádrem pěchoty skládalo se z jinochů původu křesťanského, s počátku hlavně řeckého, obrácených k islámu, kteří sluli janičáři (jeni šeri = noví, mladí vojáci). Podrobené obyvatelstvo křesťanské bylo povinno jednou za pět let odváděti určitý počet chlapců; kromě toho platilo daň z hlavy (charadž) a desátky z plodin spahiům, jimž i robotovalo. Proti přehmatům úředníků a spahiů a proti řádění posádek janičárských nebylo dostatečné ochrany.

Zřízení
říše
osmanské.

Janičáři.

Jiří Poděbradský. Po smrti Zikmunda Lucemburského panoval jeho zeť Albrecht II. v Čechách, v Uhrách i v Německu (1437—1439). Když r. 1439 zemřel, vraceje se z výpravy proti Turkům, nastalo

Al-
brecht II.

Ladislav
Pohrobek.

Fridrich III.

Jiří
Poděbrad-
ský.Jiří
správcem
zemským.Smrt La-
dislavova
(1457).Jiří králem
(1458 až
1471).Poměr
k říši.

Vratislav.

delší mezivládi, ježto teprve po smrti Albrechtově se narodil jeho syn Ladislav, zvaný Pohrobek. Po čas jeho nedospělosti spravovali Čechy a Uhry gubernátoři, oblíbený náčelník utrakvistů Jiří z Poděbrad a statečný bojovník s Turky Jan Hunyadi. Králem římským se stal Ladislavův strýc Fridrich III. (1440—1493), dědičný pán zemí vnitrorakouských (Štýrska, Korutan a Kraňska), kdežto Ladislavovi náležely Dolní a Horní Rakousy.

Jiřího Poděbradského chválí vrstevník jeho Enea Silvio Piccolomini, pozdější papež Pius II., že byl muž ve věcech politických a válečných zkušený, spravedlivý a šlechetný, třebaž byl kacířstvím nakažen. Úmyslem Jiříkovým bylo zjednatí rozhodnějším utrakvistům, straně Rokycanově, trvalou převahu v zemi a na základě toho dosíci od papeže potvrzení kompaktát. Vybavil (1448) Prahu z moci strany katolické (Menharta z Hradce) a byv potvrzen r. 1452 od sněmu v hodnosti správce zemského, přinutil Táboře ku přijetí řádů utrakvistických. Jiří Poděbradský zůstal gubernátorem, i když král Ladislav (1453) byl prohlášen za zletilého. Vladaření Jiřího přispělo ke kulturnímu a hmotnému povznesení země z béd válečných.

Král Ladislav zemřel nenadále r. 1457, chystaje se v Praze k svatbě s dcerou krále francouzského Karla VII. Jím vymřela albertovská větev rodu Habsburského. Příklad Uhrů, kteří si za krále zvolili syna Jana Hunyadiho, Matyáše, účinkoval na Čechy tak, že katolíci svorně s utrakvisty zvolili svého osvědčeného gubernátora Jiřího za krále (1458—1471). První léta vlády jeho byla pokračováním jeho úspěšné činnosti správcovské. Stát povznesl se k rozkvětu hmotnému i kulturnímu dávno nebyvalému.

Jiří pečoval o posílení moci královské, jda ve šlépějích Karla IV. Již jako správce pečoval, aby byly navraceny rozchvácené statky královské jakožto finanční základ moci královské. Jako utrakvista mohl spoléhati na oddanost nižší šlechty a stavu městského, které tvořily protiváhu příliš mocnému stavu panskému. Oporou jeho byly též posádky stálého vojska na hradech královských. Od císaře dosáhl (r. 1462), že byly staré, beztoho jen formální, vasalské povinnosti k říši německé ještě více omezeny. Jakožto kurfiřt říše německé stal se hned v prvních letech své vlády rozhodčím ve sporech knížat německých.

Ne bez obtíží se podařilo Jiřímu obnoviti jednotu českého státu proti vzpouře německých měst moravských, slezských a lužických, zvláště proti Vratislavi. Trvale však upevniti tyto svazky a připoutati strany katolické znemožněno bylo odporem stolice papežské proti kompaktátům. Papežství, zvítězivši nad hnutím konciliárním, nechtělo trpěti výsadního postavení Čechů, porušujícího církevní

jednotu. Naproti tomu Jiří, jenž papeži při své korunovaci slíbil poslušnost a navrácení Čech do lůna církve, pokládal kompakтата za nutný základ toho. Aby dokázal, že podle slibu svého potlačuje kacířství, začal pronásledovati právě se organisující Jednotu bratrskou. Papež Pius II. však prohlásil kompakтата za neplatná a jeho nástupce Pavel II. dal Jiřího do klatby církevní, prohlásil jej za sesazeného (1466) a dal proti němu hlásati křížovou výpravu. Spor Jiřího se stolicí papežskou použilo české panstvo, vzbouřilo se a spojilo v jednotu zelenohorskou (1465). Jednota tato uznala za krále Matyáše Korvína, jenž na sebe přijal vykonání klatby papežské. Proti Jiřímu povstala opět německá města. Postavení jeho bylo velmi povážlivé, ale zlepšilo se jeho energií tak, že se jeho všichni nepřátelé již klonili k míru. V tom však Jiří zemřel (1471) umluviv před svou smrtí s králem polským, aby jej na svou stranu získal, že králevic polský Vladislav se stane českým králem. Zvolení Vladislava II. Jagellovce (1471—1516) nepřineslo však Čechům prospěchu. Válečná pomoc Polska proti Matyášovi, jenž držel v své moci vedlejší země koruny české, ukázala se pro neochotu šlechty polské nedostatečnou. Mírem olomouckým (1478) roztržena koruna česká tak, že Vladislavovi připadly toliko Čechy, Matyáši pak zůstaly do smrti vedlejší země korunní zároveň s titulem krále českého.

Matyáš Korvín. V Uhrách za vlády Zikmunda Lucemburského (1387—1437), jehož pozornost byla neustále odvracena k západu (k Německu, k zápasu hnutí konciliárního s papežstvím a k boji s českými husity), nabyla šlechta vyšší i nižší velikého vlivu na řízení státu.

Těžiště zákonodárství a státní správy se přesunulo do sněmu, jenž měl býti každoročně svoláván, a do samosprávných stolic čili komitátů, v jejichž čele stáli úředníci, volení šlechtou. Dvorský úřad palatina nabyl významu „prostředníka a soudce mezi národem a králem“. Čím více stoupala moc šlechty, tím více rostla břemena jejich poddaných. Když po smrti krále Albrechta (II.) vznikl zápas mezi přívrženci Ladislava Pohrobka a Vladislava, krále polského, působil na Slovensku, hlásícím se k Ladislavovi, jako náčelník husitských vojsk, Jan Jiskra z Brandýsa. Sidlil nejčastěji v Košicích a ovládal rozsáhlé území téměř samostatně.

Po bitvě u Varny (1444) bylo zvoleno k správě země uherské sedm hejtmanů, kteří samostatně ovládali svá území, nestarajíce se o zájmy celku. Pouze Jan Hunyadi, původem Rumun, bojoval statečně v zájmu celého státu s Turky a proto byl zvolen za gubernátora na dobu nezletilosti krále Ladislava.

Syn populárního Jana Hunyadiho, Matyáš Korvín (1458—1490), byv zvolen po smrti Ladislavově za krále, uchopil se, ač teprve sedmnáctiletý, vlády silnou rukou a dovedl přes odpor šlechty prováděti

Spor s papežstvím.

Pavel II.

Jednota zelenohorská.

Vladislav II. (1471 až 1516).

Poměry uherské.

Moc šlechty.

Matyáš (1458 až 1490).

svou vůli, takže vládl téměř absolutisticky. Proto se stal brzy neoblíbeným. Avšak jeho oporou bylo dobře zřízené žoldnéřské vojsko, zvané „černé“ (podle svého velitele „Černého“ Jana Haugvice z Biskupic), jehož základem byly husitské oddíly Jana Jiskry z Brandýsa. Ač Turci čím dále, tím hrozivěji už dotírali na hranice uherské, Matyáš obmezoval se jen na obranu a hlavní svůj zájem věnoval opanování české koruny. Když skutečně ovládl většinu jejích zemí, uplatňoval se značnou měrou na jeho dvoře vliv český. Moravan Jan Filipec, biskup velkovaradínský, byl jeho kancléřem. Charváté, především Matyášův vychovatel a kancléř Jan Vitez, arcibiskup ostrihomský, spolupůsobili při pěstování učených studií na dvoře Matyášově. Jeho vlivem byla založena universita v Bratislavě. Italští stavitelé ozdobili Budín a Vyšehrad nákladnými budovami v novém, t. zv. renaissančním slohu postavenými.

RANÝ NOVOVĚK

Novověkem zoveme dobu, která svými základními rysy a životními předpoklady jest blízká době naší. Toto členění obecných dějin, odlišující dobu novou výrazně od předchozí doby středověké, zavládlo již od sklonku 17. století, ale mezi dějepisci nebylo vždy dohody o tom, ke kterým významným událostem jest položiti přesně rozchod obou velikých období. Jedni kladli jej již do polovice 15. věku: pád Cařihradu do rukou tureckých, rozšíření knihtisku a nových metod duševní práce (humanismus) jevílo se jim vhodným závěrem středověku a branou do doby nové. Jiní posouvali středověk až k roku 1492. Tehdy objevem Nového světa a námořní cesty do Indie rozšířil se obzor evropského lidstva tak, že lze touto událostí začínati novou dobu v dějinách obecných. Jsou však badatelé, kteří posouvají ještě dále mezník rozhodující: buď k roku 1517, kdy vystoupením Lutherovým dochází k roztržení církve západní na církev katolickou a evangelickou, anebo dokonce až do poloviny 17. století.

Členění
dějin.

Rozličné
mezníky.

Ti, kdož volí toto pozdní rozmezí dějinné za počátek novověku, činí tak proto, že silný zájem o věci církevní, který naplňoval celé 16. století a vedl ke krvavým bojům, skončeným teprve mírem vestfálským roku 1648, se jim jeví věci bližší citění středověkému než životnímu názoru novověkému. Ukazují také na to, že teprve v 17. století se vyhraňují plně i jiné rysy význačné pro dobu novou: vítězství nového názoru kosmického na svět a nových metod práce vědecké, nové pochopení otázek národohospodářských, rozhodné zesílení moci státní soustavou stálých vojsk a správou byrokratickou.

Veškeré tyto rozdíly ve vymezení počátků novověku lze však překlenouti, označíme-li dobu dvou století, ležící mezi polovinou 15. a 17. věku, za novověk raný, který jest údobím přechodním mezi středověkem a novověkem vlastním. Neboť spojuje v sobě rozličné význačné složky toho i onoho úseku dějinného.

Doba
přechodn

ČÁST I.

Humanismus a renaissance.

1. Renaissanční Itálie.

Červánky nového názoru životního. Na sklonku středověku nabývá prostředí italské znamenitého vlivu na další vývoj vši vzdělanosti evropské a razí dráhu novým hlediskům základním.

Itálie.

Rozdrobenost poloostrova.

Kondottieri.

Politický život vlašský byl při tom stále velmi neklidný. Poloostrov zůstával mosaikou zcela drobných nebo poněkud větších republik a signorií, které se často navzájem srážely v krvavých zápasech. Také jejich vnitřní řády byly nestálé a vydány častým převratům. Moc císařská přestala zasahovati na poloostrov skoro úplně. Vedle rodů starších zmocňovali se vlády v jednotlivých státech nejednou drsní velitelé námezdných sborů válečných, t. zv. kondottieri.¹⁾ V hospodářském životě trval ovšem blahobyť, opřený o vynikající postavení Vlachů v průmyslu a obchodu evropském. Také vnitřní správa některých státeků italských ukazovala po stránce technické značné pokroky, jež ji činily v mnohém vzorem moderního státu. Bývaly však spojeny s velmi tvrdým dozorem policejním, který měl chrániti vládce před spiklenceckými útoky nespokojenců.

Renaissance.

V duševním životě vlašském se počala již od 14. století hlásiti nová usměrnění, jež doba pozdější nazvala renaissancí, to jest obrozením. Obrozením minulo se tu jednak setřesení pout, které vázaly zájem středověkého člověka příliš k zásvětnu a věcem posmrtným, a naplnění jeho duše novým, radostnějším pochopením krás života vezdejšího a jeho citových hodnot. Zároveň však minulo se tím i probuzení nového nadšení pro veliké dědictví klasického starověku, jehož prorokem se stal zejména básník Petrarca.

Poměr k antice.

Pro veškeren středověk zůstávalo antické písemnictví důležitým zdrojem poznání; čerpaly se z něho však namnoze jen jednotlivosti a nikoliv názor celkový. Středověký vzdělanec mívál zřídka pochopení pro uměleckého ducha a hodnotu klasických spisů, i když je horlivě studoval a v mnohém napodoboval. Znenáhla počala se však v italském prostředí probouzeti nálada, jež spatřuje v slávě starověkého Říma

¹⁾ Název vznikl z vlašského slova „condotta“ = vedení.

závažný odkaz veliké minulosti národní, který ji má povzbuditi k novým slavným činům. Nadšeným hlasatelem mínění toho stal se zejména římský tribun Cola di Rienzo (viz str. 76) a s ním spřízněn byl i Francesco Petrarca (†1374). Petrarca, rodák z Arezza, žil dlouho u papežského dvora v Avignonu; vynikl stejně jako mistr lyrického verše italského i jako spisovatel latinský. V jeho básních, úvahách i dopisech hlásil se duch radostného vztahu ke kráse světa zevního a schopnost pozorovati přesněji vlastní nitro. Zjemnělé citění umělecké umožnilo mu získání vřelejšího poměru k starověku. Antika nebyla mu již jen skladištěm jednotlivých poznatků a dovedností, nýbrž zlatým věkem lidské vzdělanosti. Cílem pravé vědy a pravého umění stalo se mu vžítí se dokonale do tohoto slavného dědictví a tvořiti v jeho duchu.

Petrarca.

Sláva Petrarce šla celým světem tehdejší. Jeho žáci, zvláště duchaplný novelista florentský Giovanni Boccaccio, stali se hlasateli nového názoru životního, který nestavěl do popředí spásu posmrtnou, nýbrž pokrok vezdejší společnosti lidské (humanitas). U humanistů vstoupila tak na místo středověkého hlediska církevního neobmezená úcta ke klasickému starověku.

Huma-
nismus.

Humanismus italský. Hnutí nešířilo se v Itálii na universitách, věrných metodě scholastické, nýbrž v soukromých kroužcích vzdělanců, z nichž některé si dávaly jméno akademii.

Kroužky
hu-
manistické.

S horečným zájmem byly shledávány rukopisy klasiků; vedle latinské filologie vzkvétalo i studium řečtiny, na západě skoro úplně zapomenuté. Také v písmě humanistů jevil se odklon od dosavadních tvarů gotických a návrat k starším tvarům obléžším (t. zv. latinka). Nová metoda humanistická vedla skutečně k pokrokům. Rostlo pochopení pro přírodu, schopnost pozorování, rozvíjelo se kritické uvažování o věcech, dotud slepě uznávaných. Někteří projevovali zjevnou nevěru nebo lhostejnost ve věcech náboženských. Zároveň však se důvěřivě přijímaly rozličné pověry starověké; v kruzích humanistických šířila se zejména astrologie a alchymie. Nový směr neznamenal zproštění autority vůbec, nýbrž byla jen zaměněna autorita církevní za autoritu názorů starověkých. Při tom však humanisté italští dovedli se většinou vyhnouti srážkám s církví. Papežové a vysocí hodnostáři církevní podporovali hnutí, které církvi nebylo vskutku nebezpečné, ježto se zatím obmezovalo na vyšší kruhy.

Poměr
k církvi.

Humanismus ovládl vyšší společnost vlašskou hlavně tím, že převedl do svých rukou vychování mládeže aristokratické. Vznikl nový ideál výchovy na základě studia starověku, který šel k souladnému výviku těla i ducha a měl ráz zcela světský.

Nová
výchova.

Umění renaissanční. Rostoucí vliv starověku klasického projevil se také v umění výtvarném. Sloh gotický od počátku 15. století v Itálii ustupuje snahám uměleckým, jejichž cílem jest jednak přimknutí se k antickým vzorům, jednak věrnější vystižení přírody. Směr nový zoveme renaissančním.

Umění
výtvarné.

V stavitelství uplatnil směr ten první Filippo Brunelleschi (1377—1455); řeše obtížný úkol veliké kopule nad dómem florentským, Brunelleschi studoval

Brune-
leschi.

staré stavby římské (Pantheon) a počal soustavně přejímání některé starší tvary slohové. Především stala se mu ideálem stavba, jež by tvořila jednotný, harmonický celek vnitřní, a kde by prostor nebyl roztržštěn na několik lodí, jako bylo při chrámech gotických. Umění renaissanční libuje si v stavbách centrálních (stejnoramenných). Stěny člení se pilastry a přímočarým římsovým; plocha zdíva zůstávala celistvější nežli v gotice, okna a dveře zdobí se rovným břevnovím. Nového slohu bylo záhy užito také při stavbách světských. Místo hradů gotických s věží a cimbuřím, jež doba předchozí stavěla i v městech, vznikají paláce s prostornými dvory, obklopenými vzdušnými arkádami. Široká fasáda, věnčená mohutnou římsou, nese dlouhou řadu čtverhranných oken s jemně profilovaným ostěním; spodní část bývá zdobena rustikou z velikých kamenů. Města italská, zejména Florencie, Benátky a Bologna, množstvím nových staveb renaissančních nabývají nového rázu (viz obr. 45—49).

Paláce.

V plastice a v malířství nepůsobily tolik vlivy vzorů starověkých, jako snaha věrně zobraziti přírodu. Hotový převrat děje se tím, že umělci nespokojují se s dojmem pouhé vzpomínky, nýbrž užívají skutečných modelů a vědecky studují zákony perspektivy. Proto vyznačuje výtvarnictví italské v 15. století (quattrocento) svěží naturalismus, v jednotlivostech úplně věrný.

Naturalismus.

Florencie.

Vůdčí postavení zaujímal Florencie, která pod vládou bankéřského rodu Medici dosáhla největšího rozkvětu. Tam působil tehdy slavný sochař Donatello, kovolijec a zlatník Ghiberti, malíř a sochař Verrocchio; bratři Della Robbia zdobili stavby barevnými reliefy z polévané hlíny. V malířství nový duch počal rovněž ve Florencii, kde působil Masaccio a v jeho stopách Filippo Lippi a mnoho jiných mistrů, z nichž poetickou náladovostí a sklonem mystickým k sobě zvláště poutá Alessandro Botticelli (viz obr. 50, 51).

Nový sloh.

Na malířství italské působily také vlivy ze severu, hlavně umění nizozemské; odtud přijali Vlaši malbu barvami olejovými, která počíná vítěziti nad starším způsobem malování temperou. Umělecký průmysl rozvíjel se hlavně rafinovanou nádhrou v šatech a ve všem vystupování zevním, vůbec přepychem společnosti patricijské. Drobní tyranové městských státeků byli nuceni nahrazovati nedostatek legitimacy leskem svého dvora a vystupovali často jako horliví mecenáši umění a písemnictví.

Lorenzo Medici.

Zvláště Lorenzo Medici, řečený Nádherný (Magnifico) († 1492), sám básník a humanista na slovo vzatý, dovedl z Florencie, jež byla vkusem a nádhrou Paříží quattrocenta, učiniti nové Athény. Podobně vévoda milánský Lodovico Sforza, řečený Moro, který zavraždil synovce svého zmocnil se trůnu, učinil Milán střediskem ruchu uměleckého; na dvoře estenském ve Ferrare působil slavný básník „Zuřivého Rolanda“ Lodovico Ariosto.

Lionardo da Vinci.

V tomto ovzduší umění výtvarné splývalo s vědeckým a poetickým snažením doby a dospívalo vrcholu v geniálních mužích zázračné všestrannosti. Takovým duchem největšího rozsahu a hloubky byl Florenčan Lionardo da Vinci († 1519), malíř i sochař prvního řádu, spolu duch hloubavý, vynálezce technický a učenec naplněný

touhou proniknouti rázem clonu, kryjící taje přírody. Podobně všestranným a veskrze geniálním umělcem byl krajan Lionardův, Michelangelo Buonarrotti († 1564), největší malíř, sochař a architekt italský, spolu básník na slovo vzatý. Vedle něho působil s nevšedním úspěchem jako malíř i architekt záhy zesnulý Rafael Santi z Urbina († 1520), který se rovněž snažil v umění vyjádřit nové cítění kultem starověku proniknuté. V Benátkách rozkvetla škola malířská, vynikající kouzlem jiskřivé barvitosti; v jejím čele stanul Tizian Vecellio († 1576) (viz obr. 52—56).

Michelangelo Buonarrotti.

Rafael Santi.

Papežové doby renaissanční. Vysoká vzdělanost italská doby renaissanční měla těžké stíny. Přepych a nezřízená touha po slávě, podnícená vzory starověkými, živila ve vyšší společnosti sobectví, rozpoutávala vášně. Vraždy a lstivé odstraňování soupeřů byly zjevem všedním. Pouta rodinná uvolňovala se a nevážený názor na život družil se k náboženské lhostejnosti. Ovzduší to nezůstalo bez vlivu na tehdejší papežství.

Stíny renaissance.

Po vítězství nad koncilem basilejským papežové podlehli úplně náladě světa italského, který je obklopoval. Jejich veškerá snaha nesla se po rozšíření státu církevního a po rozvinutí uměleckého lesku. Z prvních humanistů na stolci papežském byl Pius II. († 1464), jenž slul vlastně Enea Silvio Piccolomini a náležel k nejdůležitějším spisovatelům souvěkům. Napsal latinský spis o českých dějinách.

Pius II.

Za doby těchto papežů Řím, v době předchozí pokleslý a vylištěný, ozdobil se prvními stavbami renaissančními: kurie papežská počala vůbec závoditi s ostatními dvory italskými. Řím účastnil se všech zápasů a intrik diplomatických na poloostrově a propadal mravnímu úpadku, hlavně za Alexandra VI., Španěla z rodu Borgia. Papežem vynikajícím, ale ducha veskrze světského, byl Julius II., který učinil z území církevního pevný celek státní a rozšířil moc papežů až do severní Italie. Za nástupce jeho, papeže Lva X. z rodu Medici, duch humanistický ovládal dvůr papežský nadobro a zatlačil do pozadí ráz církevní.

Alexander VI.

Julius II. chtěl pamět svou zvěčniti nejrozsáhlejšími podniky uměleckými. V jeho službách pracoval Rafael i Michelangelo o umělecké výzdobě paláce vatikánského, jenž rozlehlostí vzrostl na hotovou čtvrť městskou. Na místě staré basiliky vznikl vedle paláce papežského podle návrhu architekta Bramante nový renaissanční velechrám sv. Petra, ohromná stavba centrální, naprosto odchylná od středověkých chrámů podélných.

Julius II.

2. Objevy zámořské a vznik moci španělské.

Spojení Kastilie s Aragonskem. Na poloostrově Pyrenejském byly na konci středověku tři hlavní státy. Pobřeží atlantické ovládalo Portugalsko, pobřeží východní z největší části bylo v moci aragonské, ovládající zároveň Sicilii a Neapolsko. Střední a jižní části poloostrova spojeny byly v království kastilském. Kastilie tísnila na severu malou Navarru a na jihu emirát granadský, poslední zbytek moci maurské, kde v půvabném paláci Alhambře umělecká tvořivost arabská naposledy se projevila. Sňatkem Ferdinanda Aragonského s Isabelou, dědičkou koruny kastilské, roku 1469 byly oba velké státy poloostrova spojeny trvale pod jedinou dynastií. Spojením tím vznikl národní stát španělský. Společná vláda Ferdinandova a Isabely, jimž se dostalo čestného názvu panovníků katolických, vedla k rychlému vzrůstu moci královské.

Inkviseice a dobytí Granady. Nedůvěra k četným obcím Židů a Morisků, kteří v krajích dobytých křesťany jen na oko přijali víru Kristovu, vedla ve Španělech k nové organizaci staré inkviseice církevní. Nově zřízená inkviseice byla dána pod správu generálního inkvizitora, opatřena velikou mocí výkonnou, a ujala se dozoru nad duševním životem celého národa. Podléhala značně vlivu moci královské a stávala se často jejím nástrojem. Fanatický odpor proti nevěřícím zůstal základní vlastností povahy španělské a projevil se také na sklonku 15. století útokem na zbytek panství maurského na poloostrově. Roku 1492 padla Granada do rukou královských manželů. Po staletém zápase bylo dosaženo cíle a národní bojovnost španělská mohla se obrátiti k smělym podnikům zámořským.

Plavby objevné. Rychlý postup moci kastilské k jihu znemožnil další šíření panství portugalského na poloostrově. Proto přenesli králové portugalští národní zápas s islámem na půdu africkou a zároveň odhodlali se k větším podnikům plaveckým. Královský princ Jindřich, zvaný Plavec († 1461), ačkoli sám plaveb se nezúčastnil, opatřil náklad na objevné cesty v Africe.

Ještě v první polovici 15. století pronikli Portugalci, užívající plaveckých zkušeností vláských, jmenovitě střelky magnetické,¹⁾ až do Senegambie. Názor, že pás tropický je holá poušť nebo rejdiště netvorů, tím byl vyvrácen. Záhy vznikla

¹⁾ Magnetka přišla do jižní Evropy z východu, byla tu však zdokonalena na konci 13. věku spojením s růží větrnou. Vynález přičítá se Flaviovi Gioja z Amalfi.

myšlenka dosíci kolem Afriky námořního spojení s východní Asií. Břehy africké se však prostíraly dále na jih, nežli se původně myslo. Když r. 1486 Bartolomeo Diaz dosáhl konečně mysu Dobré Naděje, nedoufali mnozí, že by se dosáhlo úspěchu tímto směrem a uvažovali o nových drahách, po nichž by se došlo cíle.

B. Diaz.

Studia humanistická vedla učeného Florenčana Pavla Toscanelli k přesvědčení, že země jest koule a že přímou plavbou na západ lze dosáhnouti báječné země Zipangu (Japan). Myšlenky ujal se Janovan Cristoforo Colombo (1446—1506). Přišel do Lisabonu, aby provedl svůj plán, vláda však nevyhověla jeho přílišným požadavkům; žádalť Kolumbus důstojnost admirála a místodržitele spolu se značnou částí důchodů z objeveného kraje. Obrátil se tedy do Kastilie.

Kolumbus.

Po některých obtížích získal Kolumbus královnu Isabelu pro svůj záměr. V srpnu 1492 vyplul se třemi koráby z přístavu Palos. Po dlouhé plavbě přistál 12. října u ostrova Guanahani (San Salvador, nynější Watling) v souostroví Bahamském. Dotknuv se další plavbou ještě ostrovů Antilských, vrátil se Kolumbus na jaře roku 1493 do Evropy, jsa jist, že objevil cestu do východní Asie. Jeho úspěch roznítil horečku touhou po objevech nových.

Objevení
Nového
světa
(1492).

Kolumbus roku 1493 vypravil se znova do „Západní Indie“, tentokrát již vzal s sebou osadníky. Objevil na této a následujících plavbách řadu ostrovů středamerických a dotkl se pevniny při ústí řeky Orinoka a v Hondurasu. — První počátky kolonisace španělské v Novém světě byly trudné. Sám Kolumbus zažil trpké zklamání prudkými spory s jinými zástupci moci královské. Háje svých nároků smluvních, zemřel ve Valladolidu roku 1506. Zatím množily se výpravy do nových zemí na západě. Krajan Kolumbův, Janovan Giovanni Cabotto, ve službách anglických připlul roku 1497 k pevnině severoamerické u Labradoru. Portugalec Cabral objevil roku 1500 břehy brazilské, které zůstaly Portugalsku.

Objevení
plavby
v Novém
světě.

G. Cabotto.

V Evropě zprávy o objevech byly přijímány se zájmem; zvláště rozšířil se spis vládky plavce Ameriga Vespucci, který dal podnět k tomu, že roku 1507 po prvé Nový svět označen byl jako „země Amerigova“. Název Amerika zdomácněl však teprve v 17. století. Do té doby obecně se říkalo Indie Západní. Vědomí, že byl Kolumbem objeven nový díl světa a nikoli východní břehy asijské, vzniklo teprve, když roku 1513 Španělé překročili úžinu Panamskou a objevili Tichý oceán.

Panama.

Úspěchy Kolumbovy podnítily Portugalce, aby dostihli Indie směrem východním. Roku 1498 konečně Vasco da Gama dospěl k pobřeží malabarskému a otevřel Portugalcům hledanou dráhu námořní do Indie.

Vasco
da Gama
(1498).

Jak velká plocha vodní dělila východní břehy asijské od Indie Západní, ukázala plavba Portugalce Fernanda de Magalhaësa, který ve službách krále španělského v letech 1519—1521 obeplul jižní cíp Ameriky a oceánem Tichým dostal se na souostroví Filipinské, kde však zahynul. Jedna z jeho lodí vrátila se r. 1522 do Evropy, dokonavši první plavbu kolem zeměkoule. Tehdy po prvé vzdělané lidstvo nabylo přibližně představy o sférických poměrech svého světa.

Magalhaës.

3. Počátky soupeřství francouzsko-habsburského.

Stoletá
válka
francouzsko-
anglická.

Výsledky války stoleté. Boj mezi králi anglickými a rodem Valois ve Francii, vedený od roku 1339 se střídavým štěstím a občasným průměrným přerušovaný, měl zvláště v té době, kdy se u nás počínaly války husitské, průběh neobyčejně příznivý pro Angličany. Ale po některé době probuzené národní sebevědomí francouzské způsobilo přece obrat. Význačným zjevem doby byla nadšená dívka venkovská Jeanne d'Arc, „Panna Orleánská“, domněle Bohem poslaná; vzpružila krále a jeho okolí, zachránila Orleans, nejdůležitější místo v oblasti Loiry, a obnovila boj o severní provincie. Upadla sice konečně do zajetí anglického a byla v Rouenu r. 1431 jako čarodějka upálena, ale zbraně francouzské dobývaly úspěchů nových a nových.

Panna
Orleánská.

Válka bílá
a červená
růže.

V polovici 15. věku zůstalo v rukou anglických na pevnině jen pobřežní město Calais; mír výslovně uzavřen nebyl, ale anglické poměry domácí znemožnily další boje. V Anglii totiž vypukly krvavé a dlouholeté spory o trůn mezi královskou větví lancasterskou a yorkskou (tak zv. válka bílá a červená růže). Výsledek stoletého zápasu na pevnině byl tedy, že rod Valois nejen zachoval, ale i rozšířil dědictví starší větve rodu Kapetova.

Ludvík XI.

Následující doba přinesla ve Francii zároveň značný vzrůst moci královské, stupňovaný až k absolutismu. Vývoj neobešel se ovšem bez bojů. Velmožové spolu s princí vedlejších větví rodu Kapetova vzpírali se rostoucí moci koruny zvláště za Ludvíka XI. (†1483). Ale král lstí a krutou tvrdostí potlačil vzpoury a utužil jednotu země. Ačkoliv nedůvěřivou a potměšitou povahou zanechal málo utěšenou památku, Ludvík XI. péčí o průmysl a obchod značně rozmnožil blahobyt země. Nebezpečným soupeřem králů francouzských 15. věku byli jejich příbuzní vévodové burgundští.

Burgund.

Rozvoj a pád moci vévod burgundských. Král francouzský Jan udělil roku 1363 v léno mladšímu synovi Filipovi Smělému uprázdněné vévodství burgundské (kraj kolem města Dijonu). Smlouvami dědičnými a koupí spojili Filip a jeho potomci s vévodstvím také svobodné hrabství burgundské (kraj kolem ~~Besançonu~~ Besançonu) a četné bohaté provincie nizozemské.

Nizozemí.

Vévodové burgundští stali se nejmocnějšími pány na rozhraní jazykové oblasti německé a románské. Moc jejich opírala se zvláště o hospodářský rozvoj měst nizozemských, z nichž Brügge bylo nejdůležitějším střediskem obchodním ve střední Evropě. Průmysl nizozemský v 15. století dosáhl vrcholu. Malířství nizozemské v 15. století nabylo pověsti světové, počínajíc slavným mistrem Janem z Eycku (obr. 57). Bohatí patriciové nizozemští závodili se šlechtou, kterou vévoda k sobě poutal nádherou dvora a založením řádu zlatého rouna.

Vévodové burgundští snažili se sceliti svá panství v útvar jednotný a dosáhnouti hodnosti královské. Snaha ta vedla je k častým bojům s Francií a ostatními sousedy. Vévoda Karel Smělý, opanovav Lotrinsko, hodlal spojit Burgundsko přímo s Nizozemím. Krajům jím ohroženým dostalo se však pomoci od jednoty švýcarské, jejíž pěchota nabývala stále větší vážnosti ve světě válečném. Karel Smělý byl od Švýcarů několikrát poražen a padl roku 1477 v bitvě u Nančy. Pro dějiny evropské bylo důležité, že zanechal po sobě pouze dceru Marii. Ruky její dostalo se princí habsburskému Maxmiliánu, synovi císaře Fridricha III. Rod habsburský nabyt tak provincií nizozemských spolu se svobodným hrabstvím burgundským. Král Ludvík XI. žádal však na Maxmiliánovi francouzská léna rodu burgundského a zmocnil se skutečně vévodství burgundského. O jiné části, jako o bohaté Flandry, zůstal spor mezi oběma nápadníky; sporem tím začíná se dlouhé soupeření mezi korunou francouzskou a rodem habsburským, které náleží k hlavním otázkám evropské politiky v době nové.

Karel
Smělý.

Maxmilián
Habsbur-
ský.

Počátek zápasů o Itálii. Po smrti Ludvíka XI. snažila se Francie těžiti z politické rozervanosti Italic. Ohlásila nároky na království neapolské a později i na Milánsko. Francouzským vpádem na poloostrov (1494) se začaly dlouhé zápasy o Itálii; vlášský živel počal podléhati cizím pánům. Francie nebyla však jedinou mocí, jež usilovala o pevné postavení v Itálii. Také král španělský, Ferdinand Katolický, žádal tam nějakou kořist. V letech 1502—1516 Itálie byla jevištěm dlouhých a zmatených zápasů mezi mocí španělskou a francouzskou.

Boje
o Itálii.

Bojů těch platně se zúčastnil císař Maxmilián, jednota švýcarská a státy italské, v čele majíce bojovného papeže Julia II. a republiku benátskou. Vzájemný poměr zápasících stran měnil se často; uzavírány rozličné ligy a nespolehlivost společníků vedla k stálým změnám situace. Švýcaři zmocnili se na čas téměř celého vévodství milánského, panství jejich skončilo však náhle, když nový panovník francouzský, František I. (1515—1547), porazil je u Marignana roku 1515. Tehdy jednota švýcarská přestala býti samostatným činitelem ve veliké politice evropské. Její příslušníci bojovali potom většinou jen jako námezdní žoldnéři ve službách cizích. Vzájemný styk mocí evropských vytvářel si tehdy pravidelnější řády diplomatické. Vznikají zejména stálá vyslanectva, u cizích mocí trvale pověřená. S nimi roste potřeba pravidelné služby poštovní. Zřizují se stanice s pohotovými koňmi a řádné kursy poštovní, ovšem zatím většinou jen pro potřebu úřední. V oboru tom výsadní postavení zjedнала si rodina Taxisů, původem z Bergama.

Marignano

Roku 1516 došlo k míru, kterým Neapolsko se Sicílií zůstalo králi španělskému Ferdinandovi, Milánsko pak připadlo koruně francouzské. Také tento mír však nebyl trvalý.

Machiavelli.

Osvícení duchové v Itálii nesli těžce, že vládký kraj se stal kořistí cizích mocí. Nejjasnější pohromu národní uvědomil si státník florentský Niccolò Machiavelli. Jeho snem bylo sjednotiti Itálii v pevnější celek a obroditi národ k staré vojenské zdatnosti i obětavosti. K dosažení cílů státních připouštěl však prostředky, přičítící se namnoze zásadám soukromé mravnosti. Proto machiavellismem rozumí se bezohledné užívání lsti a věrolomnosti ve službách veřejné moci.

4. Německo za Maxmiliána I.

Poměry německé.

Úpadek říše a pokusy o reformy politické. V 15. věku rozervanost Německa byla zjevná; častými zápasy mezi knížaty, městy a rytířstvem trpěla bezpečnost veřejná. Císař Fridrich III. Habsburský (1440—1493), muž málorázný, neuměl zastaviti rostoucí rozvrat. Nadějí rodu byl jeho syn Maxmilián, který s rukou Marie, dcery Karla Smělého, získal bohaté provincie nizozemské a svobodné hrabství burgundské. Po smrti otcově (1493) stal se hlavou rodu a říše.

V politice říšské Maxmilián snažil se povznésti moc císařskou, ale tíseň finanční, se kterou zápasil po celý život, nutila ho k ústupkům. Na sněmu ve Wormsu roku 1495 stavové říšští si vymohli, aby na ochranu míru byl zřízen říšský soud komorní (Reichskammergericht), jenž řešil spory mezi stavy říšskými.

Soud komorní.

Soud komorní se však jen zvolna vžíval; vláda ústřední jeho nálezu nevykonávala, o zemský mír nepečovala, nýbrž věci ty byly ponechány stavovské svépomoci. K tomu účelu bylo roku 1512 Německo rozděleno na deset krajů, z nichž každý volil si hejtmana krajského a v čas potřeby stavěl do pole hotovost vojenskou.

Kraje říšské.

Země česká a jednota švýcarská nebyly pojaty do rozdělení krajského. Německo nestalo se státem jednotným podle vzorů západních; život veřejný soustředil se trvale v jednotlivých teritoriích, které stále více nabývaly rázu samostatných státeků. O věcech společných nerozhodoval císař sám, nýbrž sněm říšský, jenž však jen občas býval svoláván a proslul zdlouhavostí jednání i neochotou stavů říšských k větším obětím pro obecné dobro. Maxmilián byl prvním králem římským, který roku 1508 přijal titul císařský, ač nebyl korunován v Římě. Za něho vznikly v Německu svobodné sbory žoldnéřské, t. zv. landsknechtů, soupeřící s rotami švýcarskými a vstupující rovněž do cizích služeb, takže se říše stala důležitou zásobárnou síly vojenské pro státy sousední.

Říšský sněm.

Landsknechti.

Poměry hospodářské a sociální. Přes rozervanost politickou rozvíjel se na počátku 16. věku v Němcích čilý ruch hospodářský, zvláště v městech. Výlučná vláda hanseatů na moři Baltském a Severním ustupovala sice zvolna konkurenci anglické a nizozemské, zato však stoupal blahobyť a mezinárodní význam měst jiho-německých podnikavostí jednotlivých domů obchodních.

Obchod německý.

Nejznámější byl augšpurský dům Fuggerů, kteří na počátku 16. věku zbohatli obchodem s Itálií, podniky hornickými v Tyrolsku i v Uhrách. Na Slovensku byli společníky jejich Thurzové, kteří tu nabyli velmožného postavení také jako finanční rádcí koruny královské. Vedle Fuggerů v Augšpurku bylo ještě několik velikých rodin obchodních, na př. Welserové; podobně bylo v jiných městech jihoněmeckých. Vliv těchto velikých firem rostl i tím, že nejen obchodovaly, nýbrž také mnohé tovary vyráběly, zaměstnávající v městech i na venkově množství závislých tkalců a jiných dělníků. Vedle cechovního řemesla tak vyskytuje se v Němcích první kapitálem ovládaný průmysl ve velkém. Německo bylo tehdy krajem, kde nejvíce pokračovala dovednost technická. Vznikají tu první vysoké pece k tavení železa s užitím dřevěného uhlí a umělým dmýcháním. Zobecnuje užívání vodních sil k dřevním pilám, hamrům a tažení drátu. Trhání skalín střelným prachem umožňuje horníkům rychlejší hloubení štol, stejně jako jim prospívají zdokonalená čerpadla kolová. Vznikají první kolovraty na předení. Zbrojířstvím a uměleckým průmyslem proslul zvláště Norimberk, kde na počátku 16. st. vyráběny první kapesní hodinky perem poháněné. V Augšpurce nejprve barvou tištěny na látky vzorky. Průmysl papírnický, který přišel do Evropy z východu, v Německu rychle rozkvetl, zvláště když se rozšířilo nové umění knihtiskařské, vynalezené kolem roku 1450 mohučským Janem Gutenbergem. V některých městech jihoněmeckých, zejména v Basileji, knihtiskařství nabylo rychle značných rozměrů a rozkvetly tu nové způsoby reprodukce, dřevoryt a mědirytina.

Fuggerové.

Kapitálistický průmysl.

Technické pokroky.

Tisk.

Rostoucí bohatství mělo vliv i na rozvoj vzdělanosti. Humanismus šířil se u zámožných patriciů; vznikaly kroužky měšťanských „mistrů pěvců“, z nichž vynikl zvláště norimberský obuvník Hans Sachs. Italský sloh renaissanční a přepych šířil se v městech německých. Proslulý malíř a rytec doby Maxmiliánovy byl Albrecht Dürer (obr. 58).

A. Dürer.

Vzrostlý tím rozdíl mezi bohatým a chudým vedl ovšem zároveň v městech k povážlivému vřeni sociálnímu. V městech přibývalo chudiny proto, že mistrovství u mnohých cechů řemeslných stávalo se dědičnou výsadou několika rodin, které mezi sebe jen nerady připouštěly nové členy. Vznikla třída tovaryšů doživotně závislých na bohatých mistrech, která často stávkou se domáhala lepších podmínek.

Sociální vření.

Boj společenský hlásil se také na venkově. Šlechta snažila se v některých krajinách čelit hospodářské krizi tím, že vracela se k hospodářství na vlastní vrub; rozšiřovala své dvorce bezohledným vykupováním gruntů poddanských a závodila s městy průmyslem zemědělským, hlavně pivovarstvím. Na to bylo potřeba více dělného výkonu, proto rozmnožovaly se roboty poddanské; tím zhoršovalo se postavení venkovského lidu, který mimo to nesl také těžce vzrůstající berně zeměpanské. Proto na mnohých místech propukala nespokojenost sedláků proti pánům bouřemi, zvláště v Německu jižním.

Venkov.

5. Vznik světové moci habsburské.

Karel V. a František I. Syn Maxmiliána I. a Marie Burgundské, Filip Sličný, stal se za života otcova pánem bohatých zemí burgundských i nizozemských. Sňatkem s infantkou Johannou roku 1496 nabyt

Karel V.

nároků na trůn španělský, zemřel však již roku 1506, zanechav vdovu chorou duševně, syny Karla a Ferdinanda a dceru Marii. Starší syn, Karel Habsburský, stal se tak nejmocnějším dědicem v Evropě. Jeho děd Maxmilián I. snažil se zajistiti mu také důstojnost císařskou. Kurfiřti však nesešli se za jeho života, aby zvolili nástupce. Teprve po smrti císařovně r. 1519 Karel mohl se ucházeti o korunu v Němcích. Měl však mocného soupeře, krále francouzského Františka I., který chtěl zabrániti, aby Francie nebyla se všech stran sevřena panstvím habsburským. Zvítězil Karel Habsburský, jenž jako Karel V. se stal nástupcem svého děda.

František I.

Imperialismus habsburský

Společně s rozsáhlé své državy, v nichž „slunce nezapadalo“, doufal, že dosáhne ideálu císařství středověkého, svrchované vlády nade vším světem křesťanským. Dosažení cíle toho ohrožovalo však rovnováhu a nezávislost států evropských. Zvláště král francouzský cítil se povolán, aby tomu zabránil, už proto, že Karel V. chtěl vytlačit Francouze z Milánska. Opravdu záhy se počal dlouholetý zápas mezi císařem Karlem a Františkem I. Boj veden byl v Itálii, v Nizozemí i na hranicích španělsko-francouzských. Byl sice přerušován občas mírem, ale vzplál znova a znova.

Sporem habsbursko-francouzským rozdělila se Evropa na dva tábory. Karlu V. v bojích těch vadilo, že jednotlivá panství habsburská nesouvisela a byla daleko od sebe. Francie však měla výhodu, že byla národnostně jednotná a nalézala od počátku spojence mezi nepřáteli moci habsburské. František I. neváhal se spojovati i se sultánem tureckým. Věc ta nabyla pak významu tím většího, když roku 1526 Habsburkové vymřením rodu Jagellovců se stali pány také zemí českých a uherských, kde se jim bylo ovšem brániti proti ustavičným útokům moci turecké.

Vladislav II.

Vláda Jagellovců v Čechách a v Uhrách. Zvolením Vladislava II. za krále uherského r. 1490 se vrátily zase vedlejší země koruny české pod panování krále českého, ale poměr jejich k Čechám byl již od válek husitských značně uvolněn.

Slezsko.

Ve Slezsku již za vladaření Jiřího z Poděbrad jakožto gubernátora mělo značný vliv Polsko. Knižata osvětimský a zátorský uznala svrchovanost krále polského a tento země tyto od nich pak koupil. Za Vladislava II. spravoval několik slezských knížetství (především hlohovské) jeho bratr Zikmund, pozdější král polský tak, jako by náležela ke koruně polské.

Náboženské zmatky v Čechách.

Husitské většině českého národa se dostalo ve Vladislavovi II. krále husitství nepřítomného. Vladislav II. potvrdil sice kompaktáta jako základ své vlády, ale pokoušel se dopomoci katolíkům ku převaze. Z toho vznikla veliká bouře podobojích v Praze proti katolickým konšelům (1483), po níž učinily obě náboženské strany smír v Kutné Hoře (1485), kterým si slíbily vzájemnou snášelivost. Tím sice byl

zabezpečen církvi podobojí svobodný rozvoj, ale nedostatek náležité organizace a způsobilého duchovenstva byly příčinou neodvratného jejího úpadku. Církev podobojí neměla vlastního biskupa; správu její obstarávala konsistoř podobojí s administrátorem v čele, sídlícím při kostele týnském (odtud slula „dolní“). Svěcení na kněžství dosahovali žáci podobojí v cizině, zvláště v Itálii, obyčejně odpřisáhnuvše se husitství. Jen na čas se podařilo získati dva titulární biskupy z Itálie, že přesídlili do Prahy. Duchovenstvo podobojí bylo opak toho, co od kněží žádal Hus. Proto množství podobojích přidružovalo se raději k sektě, v době krále Jiřího vzniklé, která vynikala mravností a náboženskou opravdovostí, k Jednotě bratří českých. Tato vznikla okolo roku 1460 spojením rozličných asketických družin, které, nespokojeny jsouce s výsledky hnutí husitského, hledaly útěchu v úplném odloučení od světského ruchu. Organizátorem jednoty bratrské byl (1467) bratr Řehoř, synovec Rokycanův. Za základ její vzal spisy hlubokého myslitele Petra Chelčického, jenž, zoškliviv sobě výbojnost táboorskou, zamítal boj za víru mečem, válku vůbec a i státní zřízení, ježto křesťané nemají býti nuceni násilím k dobrým skutkům. Ve věrouce bratří přijali mnoho od Táborů. Z východních Čech, kdež (v Kunvaldě) za krále Jiřího našli bratři čeští útočiště, rozšířila se Jednota brzy po Čechách i po Moravě, zvláště když působením svého biskupa, bratra Jana Lukáše, zmírnila své požadavky, takže i měšťané, rytířstvo, ba i páni mohli se státi jejími členy. Střediskem Jednoty se stala Mladá Boleslav, sídlo pánů Krajířů z Krajku. Občasná pronásledování za slabé vlády Vladislavovy (r. 1508 vydán na př. mandát proti „pikhartům“, jak se bratřím přezdívalo) jí neuškodila. Chránily ji stavovské výsady jejich šlechtických ochránců.

Zároveň se smírem stran náboženských (1485) provedeno smíření stavu panského a rytířského o osazování soudu zemského tak, že několik míst zůstalo vyhrazeno stavu rytířskému. Potom šlechta zahájila spojenými silami boj proti stavu městskému. Upírala městům zejména účastenství na sněmech a výsady hospodářské (právo milové a várečné). Ale města česká po dlouholetém boji svých práv v celku šťastně uhájila. Smlouvou svatováclavskou byl proveden konečný smír stran, jímž sice v ohledu hospodářském města svolila k jakési soutěži šlechty (na př. v příčině vaření piva a tržní svobody), ale podržela svůj hlas na sněmech jakožto třetí stav (1517).

Za Jagellovců dospěl středověký parlamentarismus český vlivem uherského sousedství vrcholu svého vývoje. Základem jeho byly

Církev
podobojí.

Jednota
bratrská.

Petr
Chelčický.

Jan Lukáš.

Stavovské
spory.

Smlouva
svato-
václavská
(1517).

Krajské
zřízení.

krajské sjezdy šlechty; na nich se jednávalo o věcech, jež měly přijíti na sněm zemský, a volili se zástupci šlechty pro sněm. Kraje měly samosprávu s krajskými hejtmany v čele, kteří prováděli usnesení sněmovní. Všecky země české požívaly rozsáhlé samosprávy zemské. Generální sněmy země koruny české scházely se výjimečně a neměly velikého významu. Živel český se stal za Jagellovců skutečným pánem českého státu. Jazyka českého užíváno v úředním styku i s německými městy země vedlejších. Čestina pronikla daleko do Polska; byla módním jazykem šlechty polské až do konce 16. století a české knihy nalézaly v Polsku čtenáře.

Úspěchy
čestiny.Huma-
nism.Viktorin
Kornel
ze Všehrd.Umění
výtvarné.Poměry
uherské.Jan
Zápolský.
Selské
bouře.

Čechové, kteří dříve stáli v příkrém rozporu se svými sousedy, počali se jim opět více přizpůsobovati. Kulturní poměry z ciziny opět silněji pronikaly do země, zejména humanismus. Již za Jiřího Poděbradského Jan z Rabštejna se obíral studiemi humanistickými. Později vynikli jako humanisté zvláště Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, slavený latinský básník, a Viktorin Kornel ze Všehrd, jenž první českými překlady spisů antických hleděl zvelebiti svou mateřštinu. Vedle toho však vynikl Kornel i jako znamenitý spisovatel právnický. Na Moravě žil za vlády Matyáše Korvína Ctibor Tovačovský z Cimburka, spisovatel Knihy Tovačovské, v níž sebral staré zvykové právo moravské. V umění výtvarném zaskvěla se Praha a Kutná Hora spíše posledními květy středověku, než prvními výtvary renaissance. Stavitel nového královského paláce (Vladislavského), Beneš Ried z Pístova, sestrojil podivuhodnou gotickou klenbu hlavní dvorany; v lišnách oken hlásí se však již sloh renaissanční. Jiná znamenitá památka pozdního (českého) slohu gotického jest chrám sv. Barbory v Kutné Hoře, při jehož stavbě působil nejprve Matouš Rejsek († asi 1506) a po něm Ried (obr. 41—44).

V Uhrách měl Vladislav Jagellovec (1490—1516) ruce úplně svázané závazky, jež učinil tamější šlechtě před svým zvolením. Všecka zařízení Matyášova, šlechtě nepřiznivá, byla zrušena, takže Vladislav, muž slabé povahy, pozbyl skutečné moci. Tuto uchvátila oligarchie magnátů a biskupů, ale nižší šlechta si na ní vymohla značné ústupky, takže správa komitátní se stala jejím oborem; mimo to její zástupcové nabyli většiny i v radě královské. Velmož charvátského původu, Jan Zápolský, zjednal si jako vůdce nižší šlechty mocné postavení, zvláště když r. 1514 potřel selské povstání („kuruců“ = křižáků), vedené Jiřím Dožou, jenž využítkoval příprav ke křížové výpravě proti Turkům. Povstání to mělo za následek uvalení

„pravého a věčného poddanství“ na sedláky čili úplné jejich znevolnění.

Jan Zápoľský toužil po koruně královské, a počítaje s churavostí nástupce trůnu, Ludvíka, chtěl dostati dceru Vladislava II., Annu, za manželku. Ale Vladislav II. zasnoubil své děti, Annu s vnukem císaře Maxmiliána I. Ferdinandem a Ludvíka s Marií, sestrou Ferdinandovou. Stalo se to na sjezdě obou panovníků ve Vídni (1515), jehož se zúčastnil také král polský Zikmund I. Potomstvu Maxmiliánovu pojištěny tím nároky na trůn uherský a český, kdyby vymřela česko-uherská větev Jagellovců.

Sjezd
vídeňský
(1515).

Habsburkové, dědici zemí českých a uherských. Roku 1516 zemřel Vladislav II. a zanechal obojí korunu svou mladému Ludvíkovi. V Čechách veřejné poměry zůstávaly ve svrchovaném rozvratu. Šlechta v čele s nejvyšším purkrabím, zřítným Zdeňkem Lvem z Rožmitálu, vládla zemí. Mladý král, manžel Marie Habsburské, marně se domáhal rozchvácených korunních statků; nevráživosti osobní vedly za jeho vlády ke krvavým roztržkám v Praze. Stály tu proti sobě strana vedená Janem Hlavsou z Liboslavě a strana vedená Janem Paškem z Vratu. Král Ludvík dlel skoro stále v Uhrách, kde Jan Zápoľský nepřestával ztěžovati jeho postavení. Slabost moci královské byla tím povážlivější, že Uhry byly těžce ohroženy dobývavostí osmanskou.

Ludvík
(1516 až
1526).

Pražské
zmatky.

Bojovný sultán Soliman II. zmocnil se r. 1521 srbského Bělehradu a r. 1526 vnikl do rovin uherských. Marně mladý Ludvík hledal pomoci proti Turkům. Evropa neměla již společného vědomí dob křižáckých, stavové vlastních zemí podporovali jen liknavě mladého krále, Zápoľský se svou značnou mocí vojenskou přihlížel nečinně, a v nerovném boji s přesilou roku 1526 král Ludvík zahynul v bažinách u Moháče, nezanechav potomstva.

Soliman II.

Moháč
(1526).

Trůn český i uherský byl uprázdňen a na obojí korunu si nároky činil arcivévoda Ferdinand, který roku 1522 obdržel od staršího bratra císaře Karla správu a později plné vlastnictví rodových držav rakouských a švábských. V Čechách sněm neuznal jeho právních nároků, poněvadž stavové nedali výslovného svolení k sňatku a k úmluvám z roku 1515. Proto Ferdinandovi nezbylo, než ucházeti se, aby se mu koruny české dostalo volbou. Značné sliby stavům, zvláště Zdeňkovi z Rožmitálu, způsobily, že arcikníže byl v říjnu 1526 zvolen za krále. Bylo mu však zvláštním reversem uznati právo

Ferdinand
Habsbur-
ský.

Volba
v Čechách.

stavů k svobodné volbě. Dynastie habsburská tak ujala se vlády v zemích českých.

Zápas
o Uhry.

Jinak bylo v Uhrách. Větší část šlechty povolala králem Jana Zápolského, který přijal korunu v Bělehradě Stoličném, a jen menšina uznala na sněmě v Bratislavě králem Ferdinanda. Následoval zápas; Zápolský byl z Uher vytlačen, ale vrátil se znova, jsa podporován Francií i Polskem a podrobiv se nadvládě sultánově. Ferdinand zachoval pouze severní a západní díl země, osídlený většinou lidem slovenským, a bylo mu ho brániti znova a znova proti útokům tureckým. Turci, nenalézajíce v rozdvojených Uhrách odporu, počali ohrožovati střední Evropu. Rod habsburský v 16. století tedy dosáhl sice moci, jaké Evropa dotud neznala, ale byl plně zabaven odporem Francie a obranou proti Turkům. Touž dobou také poměry náboženské, zviřené t. zv. reformací německou, nedovolily, aby se upevnila hegemonie Karla V. ve světě křesťanském.

Nebezpečí
turecké.

ČÁST II.

Reformace.

1. Vystoupení Lutherovo.

Snahy opravné v církvi. Působení humanistů. Veliké koncily 15. věku neprovedly opravy církve; hnutí husitské nerozšířilo se valně mimo národ český. Stížnosti do úpadku duchovenstva světského a řádů mnišských neumlkly a zaalpské křesťanstvo hledělo s pohoršením na to, jak dvůr papežský úplně zesvětštel v renaissančním ovzduší italském. Nespokojenost církevní vzrůstala se tím více, čím více přibývalo i ve světském živlu odvahy, samostatně mysliti o věcech náboženských. Znamenitě ji podporoval vynález knihtisku, jímž se spisy náboženské rychleji šířily mezi laiky, ale také humanismus. Hnutí humanistické rozšířilo se v 15. věku z Itálie do krajů zaalpských, ale tam obmezovalo se spíše na učené a školské kruhy.

Nespokojenost
v církvi.

Humanismus
a církev.

Humanisté zaalpstí osvojili si zejména novou metodu kritickou a užívali jí také, uvažujice o věcech náboženských. Jejich heslem bylo, nechati neplodných sporů scholastických a vésti k poznání původních pramenů nauky křesťanské, otců církevních a Pisma svatého v původním znění. Slavným hlasatelem směru toho byl Erasmus Rotterdamský, učenec jména světového, jenž vtipnými satirami tepal nevzdělanost duchovenstva a jeho sklon k zneužívání pověrečnosti

Erasmus
Rotterdamský.

lidu. Žádal zároveň opravdovějšího pojmání víry Kristovy a věřil, že studium starověkých spisů a Pisma svatého v jeho původním znění jest s to, aby povznadlo obecně úroveň kněžstva a napravilo církev bez násilných otřesů. Z jeho stoupenců mnozí měli těžké půtky s mnichy, zejména řádu dominikánského, kteří obhajovali neústupně metodu scholastickou a tradici církevní; příčinou rozkolu opravdového staly se však teprve nové myšlenky náboženské, jež přinesl Luther.

Vystoupení Lutherovo. Martin Luther, narozený roku 1483 v Eislebenu, nabyl vzdělání na universitě erfurtské. Strach o spásu duše vedl ho do řádu augustinského. Ačkoliv se však podrobil všelikému odříkání, nenabyl dlouho jistoty, že nalezne ospravedlnění v očích přísného soudce, jímž mu především byl Bůh. Klidu vnitřního Luther dosáhl teprve, pochopiv některé výroky apoštola Pavla a sv. Augustina, podle nichž Bůh není soudcem, nýbrž otcem milostivým. Došel k názoru, že ospravedlnění nelze dojíti vůbec vlastní zásluhou nesvobodné vůle, hříchu podrobené. Jen živá víra, důvěra ve spasné dílo Kristovo, zajišťuje spásu. Z toho Lutherovi vznikalo nové pojetí všeho života křesťanského, že více váží vroucnost a přesvědčení vnitřní, nežli viditelné projevy zbožnosti. Léta hlásal Luther myšlenky své nerušeně, jsa učitelem theologie na universitě ve Wittenberce. Před širší veřejnost vyvolal ho teprve spor o odpustky.

Martin
Luther.

Záhada
ospravedl-
nění.

Witten-
berk.

Tehdy hlášány byly v Německu odpustky, jejichž čistý výnos byl určen na stavbu nového chrámu sv. Petra v Římě. Jejich prodej byl svěřen některým členům řádu dominikánského, z nichž zvláště Jan Tetzel vynikl jarmarečným nabízením odpustků. V Němcích obecná nálada vzdělců obracela se již delší dobu proti odpustkům. Zvláště Luther byl přesvědčen o jejich škodlivosti po stránce mravní i náboženské. Rozhodl se, že bude o věci veřejně disputovati a tedy podle zvyku universitního přibil v říjnu 1517 na dveře chrámové ve Wittenberce 95 thesí, v nichž hájil názoru, že milost boží nevzniká teprve zevnější zásluhou nebo přijetím svátosti, nýbrž že dlí trvale ve věřícím křesťanu.

Spor
odpustko-
vý.

These
Lutherovy
(1517).

Dovršení rozporu Lutherova s Římem. Vystoupení Lutherovo vzbudilo obecnou pozornost a vedlo k podrážděné polemice mezi ním a horlivými stoupenci Říma. Luther dovršil pak svůj rozpor s obecným názorem církevním při disputaci, kterou měl roku 1519 v Lipsku s doktorem Eckem, profesorem ingolstadtským.

Disputace
lipská.

Tvrdil, že papežství není vůbec původu božského, nýbrž jen úřad, vyplývající z lidských potřeb. Ač těžce nesl výčitku Eckovu, že obnovuje české kafrství, doznal přece hlasitě, že mnohé články Husovy, zavržené v Kostnici,

jsou pravdivé. Tím popřel i závaznou autoritu koncilů. Ve věcech víry jediným pramenem uznával Písmo svaté. Kněžstvu upíral, že by mělo zvláštní nadpřirozenou milost a moc svátostní a bylo prostředníkem mezi nebem a zemí; prohlášoval, že kdokoliv v pravdě věří, jest v přímém spojení s Bohem.

Program
reformáč-
ní.

Filip
Melan-
chton.

Německými a latinskými spisy Luther obracel se r. 1520 k celému národu. Hlásal v nich smělý program reformace, t. j. zásadní opravy všech řádů náboženských i společenských v duchu evangelia. S vášnivou rázností zdůraznil také staré národní stesky německé proti Římu. Odhodlaný boj jednotlivého učence proti autoritě církevní došel neočekávaného ohlasu. Mnozí humanisté němečtí chválili jeho důraz na původní prameny víry; zvláště učený Filip Melancton stal se Lutherovi pravou rukou; vynikl později také jako budovatel školství evangelického. Četnými letáky (pamflety) šířilo se hnutí v lidu.

Bulla
papežská.

Odsouzení novot papežem a císařem. V Římě zahájil papež Lev X. na žaloby protivníků Lutherových kanonický proces proti němu a roku 1520 vydána bulla papežská, která nařizovala, aby spisy jeho byly spáleny. Jemu samému bylo pohroženo, že bude prohlášen za kacíře, neodvolá-li do dvou měsíců. Luther neodvolal, nýbrž spálil bullu okázale před branami wittenberskými.

Sněm
vormský
(1521).

Tehdy zavítal nový císař Karel V. po prvé do říše, aby přijal korunu v Cáchách. Karel V. uznával sice, že bude třeba napravit pokleslé řády církevní, ale plný převrat, jaký s sebou nesly myšlenky Lutherovy, byl mu proti mysli; i povolal Luthera roku 1521 před sněm říšský do Vormsu. Luther dostavil se, odepřel však odvolati svá tvrzení a žádal, aby byl usvědčen Písmem. Proto císař se souhlasem většiny stavů vynesl acht nad ním. Edikt vormský znamenal odsouzení nového směru obojí hlavou křesťanstva. Ani zeměpán a ochránce Lutherův, kurfiřt saský Fridrich Moudrý, neodvážil se ho veřejně hájiti a ukrýval Luthera na čas na hradě Wartburce.

2. Pokroky reformace německé a švýcarské.

Překlad
Písma.

Počátky církví evangelických. Karel V. nezdržel se v Němcích, ubíraje se na bojiště jihoevropské. Za jeho nepřítomnosti myšlenky Lutherovy přes zákaz vormský se šířily. Ve Wittenberce byly kláštery rušeny, zaváděn kalich a kněží se ženili. Luther zatím v zátiší wartburském překládal Písmo z originálu řeckého. Jeho překlad byl později velmi důležitý pro vývoj hnutí evangelického a také spisovného jazyka německého. Roku 1522 Luther vystoupil opět veřejně ve Wittenberce, aby vybudoval podle evangelia novou církev.

Schválil manželství kněžské a rušení slibů řeholních; ze svátostí zachoval jen křest, pokání a svátost oltářní pod obojí způsobou. Z bohoslužby, jejíž částí hlavní bylo hlásání slova Písma, kázání a zpěv, vymýcena byla latina. Středověká úcta k žebrání, postům a mnišské odříkavosti měla ustoupiti novému ideálu činného, ve spásu duše pevně důvěřujícího života občanského.

Církev
luterská.

Nové řady náboženské přes odpor biskupův šířily se v nejbližších letech v mnohých městech říšských a v územích některých knížat, kteří užívali převratu, aby zabrali bohaté statky církevní (saekularisace). Vedle kurfiřtství saského stává se hlavní oporou lutherství lantkrabství hesenské. Velmistř řádu německých rytířů, Albrecht Braniborský, přisvojil si r. 1525 Východní Prusy jako světské knížetství pod lenní mocí polskou.

Pokroky
reformace.

Zwingli a sekty novokřtěnců. Vedle Wittenberka reformace nabyla záhy důležitého střediska ve Švýcarsku. Huldreich Zwingli čelil jako farář v bohatém Curychu úpadku církevnímu. Spisy Lutherovy učinily ho horlivým hlasatelem nových zásad evangelických.

Zwingli.

Zwingli předstihl Luthera důsledným rozvedením základních myšlenek novotářských. Tvrdil, že chléb i víno ve svátosti oltářní znázorňují pouze symbolicky tělo a krev Páně, kdežto Luther zůstal při skutečné jsoucnosti Kristově ve svátosti. Tyto a jiné neshody mezi bohoslovci curyšskými a wittenberskými způsobily, že oba proudy reformace nesplynuly v jedno. Učení Zwingliho šířilo se do kantonů sousedních i do měst jihoněmeckých, jež měla četné styky obchodní se Švýcarskem.

Reformace
švýcarská.

Současně vznikaly jiné, radikálnější proudy náboženské, hlavně kroužky t. zv. novokřtěnců, které duchovně souvisely se staršími sektami středověkými a zvláště s názory táborskými.

Novokřtění.

Blouznivci ti nekladli jako Luther největší důraz na zjevení pravdy Písma. Hlavní věcí bylo jim vnitřní vnuknutí nábožensky rozčilené duše, které projevovalo se často prorockou vzrušeností při společných schůzkách. Jejich cílem nebyla jen posmrtná spása duše, nýbrž uskutečnění božího království na zemi; všecek život měl býti upraven podle vzoru apoštolského komunisticky, všem mělo býti vše společno. Křest nebyl jim svátostí, jež smývá hřích dědičný; byl pouze znamením přijetí do svazku sekty. Proto křtili jen dospělé a dostali název anabaptistů.

Komunismus.

Hnutí novokřtěnské nemělo pevného střediska. V středních Němcích rozšiřoval je hlavně bývalý farář cikovský, Tomáš Münzer. Jiná skupina vznikala ve Švýcarech. Luther i Zwingli odsuzovali je ostře, poněvadž hrozili převratem veškeré společnosti. Přece však hnutí se rozmohlo značně, zvláště když se přidružilo k němu sociální vření, které v Němcích stále vzrůstalo.

Vření
sociální.

Selská válka. Reformace značně urychlila výbuch hospodářské nespokojenosti, jmenovitě v lidu selském, který evangelickou svobodu pojímal jako předzvěst obecného osvobození. Koncem r. 1524 počali se bouřiti sedláci v oblasti jezera Bodamského a vzbouření se šířilo

Bouře
selské
(1524).

Porýnskem do Alsass a Durynska, Bavorskem do zemí alpských.

Lid žádal vedle evangelické svobody svobodnou volbu farářů, zrušení nových dávek a desátků, omezení roboty a rozsáhlá práva pastvy, honu a rybolovu. Proroci novokřtěnští podněcovali fanatismus davu, obnovující vzpomínku na voje tábořské. Rodiny panské byly pobíjeny, hrady a kláštery páleny. Několik knížat spojenými silami zastavilo však hrozící rozvrat. Odboj byl mocí zdolán; všude odbojníci byli krutě trestáni a poměry lidu poddaného vzpourou se nezlepšily.

Luther ostře odsuzoval bouře selské jako poblouzení; byl přesvědčen, že nové církve evangelické mají hledati oporu především v moci světské. Luterství přestalo tím namnoze býti hnutím lidovým; v mnohých územích bylo zaváděno vrchností. Zato skupiny novokřtěnců byly v Německu jižním krutě potlačovány a rozplašeny. Jednotlivé kroužky udržely se dočasně v Tyrolsku, na Moravě a v Nizozemí. Zejména na Moravě vznikly pod ochranou některých vrchností klidné obce žijící komunisticky podle domnělých řádů prvotních křesťanů.

Novokřtěnci na Moravě.

Konfese augšpurská. Luterství rozvíjelo se nerušeně zejména proto, že císař Karel V. dlel mimo říši, jsa úplně zabaven válkou s králem francouzským Františkem I., s nímž spojil se i papež. Teprve když po úspěšných bojích roku 1529 krále francouzského i papeže donutil k míru, mohlo se rázně vystoupiti proti luterským. Na sněmu ve Špýru toho žádala většina knížat. Proti tomu strana reformovaná vystoupila s protestem, prohlašujíc, že v otázkách náboženských nemůže rozhodovati většina. Pro tento protest nazývání byli stoupci strany reformované protestanty.

Protest špýrský.

Roku 1530 sám Karel V. objevil se na sněmě říšském v Augšpurce. Usilovně se snažil, aby přivedl protestanty opět za některé ústupky k jednotě církevní. Luterští podali mu tehdy vyznání, t. j. souhrn svých článků věroučných, vypracované Melanchtonem (konfesi augšpurská). Než jednání nemělo úspěchu a protestanti odešli ze sněmu. Císař obnovil pak edikt vormský a pohrozil procesy všem, kdož se byli zmocnili jmění církevního. Dával jen lhůtu několika měsíců, do které mělo býti upuštěno od novot náboženských.

Konfese augšpurská.

Protestanti naproti tomu roku 1531 uzavřeli ve Šmalkaldech obranný spolek, který by jich chránil i proti hlavě říše. Císař potřeboval pomoci všech stavů proti hrozícímu nebezpečí tureckému; proto svých hrozeb neprovedl, nýbrž slíbil protestantům dočasný mír náboženský, až by sporné otázky na obecném koncilu církevním nebo na novém sněmu říšském byly rozhodnuty. Tím bylo nebezpečí

Spolek šmalkaldský.

pro luterány zažehnáno a luterství šířilo se nejen v Německu, nýbrž proniklo i do zemí skandinávských.

Reformace v zemích skandinávských. Na sklonku 14. věku došlo k unii všech států skandinávských pod vedením Dánska. Aby snáze čeliti mohli mocné hanse, smluvili totiž stavové severští r. 1397 v Kalmaru, že Dánsko, Švédsko a Norsko budou mítí vždy panovníka společného a společně činiti smlouvy s cizími státy. Ale unie tato neosvědčila se příliš, neboť znamenala ve skutečnosti nadvládu Dánska nad oběma druhými státy. Proto vzpírali se jí v 15. století zejména Švédové.

Rozpory mezi Dánskem a Švédskem vyvrcholily za Kristiána II. Kristián snažil se Švédsko ke koruně dánské připoutati krvavým násilím; dosáhl však opaku. V čele sedláků švédských roku 1520 mladý Gustav Erikson, řečený Vasa, vytlačil Dány ze země. Byl podporován hansou a stal se panovníkem národním. Jeho postavení bylo posíleno reformací, již šířili v zemi odchovanci university wittenberské. Statky církevní, jež pro sebe zabrala koruna, umožnily Gustavu Vasovi založiti moc dědičnou s pomocí vojska královského.

Úspěch vzbouření švédského podnítil také v Dánsku vzpouru šlechty proti Kristiánovi II. Byl zbaven trůnu a zemřel ve vězení vítězného nástupce Fridricha I. Za nového panovníka pronikla reformace i do Dánska a zvítězila tu úplně. Zavedeny byly nové řady církevní, jež se odtud šířily také do Norska, s korunou dánskou spojeného. Nová bohoslužba dánská přispívala značně k tomu, že se zachovala jednotná řeč spisovná v Dánsku a Norsku.

Pohroma Zwingliho. Učení curyšského reformátora ovládlo rychle severní část Švýcarska a Zwingli doufal, že spojí celou jednotu v těsnější svazek pod vedením nejmocnějších měst Curychu a Bernu. Horské kantony selské byly však proti všem novotám politickým a náboženským. Curyšští chtěli pokořiti chudé kraje zákazem dovozu potravin do hor, v nastalé válce byli však roku 1531 u Kappela poraženi a Zwingli sám padl. Mírem téhož roku uzavřeným bylo další šíření reformace značně ztíženo. Jednota zůstala rozdělena na dvě skupiny kantonů, evangelických a Římu věrných.

3. Počátky reformace ve Francii a v Anglii.

Francie za Františka I. Skoro celá vláda Františka I. (1515 až 1547) byla naplněna válkami proti Karlu V. Výsledek bojů nebyl Francii příznivý; František byl nucen ponechati Milán a Neapol v rukou císařových.

Země
skandi-
návské.

Kristián
II.

Gustav
Vasa.

Dánsko
a Norsko.

Bitva u
Kappela
(1531).

František I.
(1515
až 1547).

Reformace
ve Francii.

Za Františka I. šířil se z Itálie humanismus a umění renaissanční, z Německa reformace náboženská. Ve Francii nebylo však v širokých vrstvách takového odporu proti Římu jako v Němcích. Vyšší duchovenstvo francouzské žilo sice velmi světsky, ale neodcizilo se národu. Proto hlas Lutherův působil tam zprvu jen na učence.

Marketa
Navarrská.

František I. byl nábožensky lhostejný a kolísal v poměru k novotářům podle toho, s kým měl právě politický spolek pro něho větší důležitost, s německými protestanty nebo s papežem. Sestra jeho Marketa, královna navarrská, jež proslula též jako spisovatelka, ujímala se přívrženců reformace. Teprve když hnutí luterské v Paříži okázaleji se projevilo, jal se je František I. důrazně pronásledovati. Tehdy opustil Francii Kalvin, muž, jenž později se stal hlavou tamní reformace.

Jan
Kalvin.

Kalvin a jeho učení. Jan Kalvin, narozený r. 1509 v Noyonu v Picardii, byl s počátku zcela zaujat snahou humanistickou, později však přiklonil se k proudu evangelickému. Opustiv vlast, vydal roku 1536 v Basileji důležitý spis „Základy víry křesťanské“, v němž shrnul své názory náboženské.

Učení
Calvinovo.

Jako Luther tvrdí také Kalvin, že člověk dosahuje spásy pouze milostí boží; zdůraznil však přesněji nauku o předurčení (praedestinati). Bůh určil předem lidi k spáse nebo zatracení, a pouze předurčení k spáse tvoří skutečnou, neviditelnou církev Kristovu. Přísný život mravní jest zevním znakem vyvolených, veškeré konání jejich směřuje k slávě moci boží na zemi. Církevní život má býti zřízen přesně podle vzorů biblických; veškeré zvyky duchovní, Písmem nedoložené, jsou pověrou a modloslužbou. Význam svátosti oltářní vykládal Kalvin podobně jako Zwingli.

Zeneva.

Názory své uvedl Kalvin v život skutečný v Ženevě, důležitém městě obchodním. Po dlouhém zápasu se směry protivnými Kalvin dosáhl rozhodujícího vlivu v malé republice a uskutečnil tam své theokratické ideály.

Přísné
rády.

Kdežto v církvích luterských světská vrchnost rozhodovala ve věcech náboženských, měly v obci Kalvinově orgány církevní úplnou samostatnost a převahu. Řízení věcí církevních a dozor na mravní život v obci připadl konsistoriu, složenému z kazatelů a ze starších. Veřejné bujné zábavy byly zakázány; z modliteben odstraněny byly obrazy a roucha mešní. Bohoslužba záležela ve zpěvu žalmů, v kázání evangelia a v podávání kvašeného chleba s vínem.

Univer-
zální
rozvmach
kalvinství.

Přívrženci Kalvinovi podle vůle svého vůdce měli býti novým Izraelem, vyvoleným mezi národy. Proto Kalvin staral se o šíření názorů svých na všech stranách, více nežli Luther. Luther spokojoval se spíše s oblastí německou; snahy Kalvinovy byly universální. Jeho stoupenci působili brzo ve Francii, Škotsku, Uhrách, Polsku. Ženeva se stala Římu rychle střediskem nebezpečnějším nežli Wittenberk.

Jindřich
VIII.
(1509 až
1547).

Reformace v Anglii. Také Anglie odtrhla se v 16. stol. od církve, ale převrat tam nebyl způsoben hnutím lidovým, nýbrž působením panovníků. Král Jindřich VIII. z rodu Tudor žil dlouhá léta

v manželství s tetou císaře Karla V., Kateřinou Španělskou. Podlehł však později vlivu dvorní dámy Anny Boleynovy a chtěl ji pojmouti za manželku. Poněvadž papež nechťel z obavy před Karlem V. svoliti k rozvodu, vytrhl se Jindřich z moci papežovy a prohlásil se r. 1533 v souhlase s poddajným duchovenstvem domácím za jedinou hlavu církve anglické.

Styk s Římem byl zakázán, veškerá práva papežská v Anglii přešla na korunu; parlament se stal vrchní instancí i v zákonodárství církevním. Kláštery byly rušeny a většina duchovenstva podrobila se novému stavu věcí bez ohledu na klatby římské. Král vstoupil v nový sňatek s Annou Boleynovou. Lidu obecnému byly téměř lhostejny tyto převraty.

Církevní
svrchovanost
koruny.

Zřízení samostatné církve anglické neznamenal o počátku zásadní změny ve věrouce ani v řádech duchovních; brzy však uplatňoval se vliv reformace německé v tom i onom směru. Vláda královská v otázkách těch kolísala, tu přejíc novotám, tu je potlačujíc.

Kolísání
církve
anglické.

Jindřich VIII. stával se v poslední době vlády vůbec despotou. Podléhal dvorským pletichám a záchvatům nedůvěry. Královna Anna skončila na popravišti a starý král oženil se ještě čtyřikrát, méně ráz své náboženské politiky podle toho, koho měl spojencem, Karla V. nebo knížata protestantská.

Nástupcem Jindřichovým stal se nedospělý syn z třetího manželství, Eduard VI. Za poručnické vlády nabyly vlivy luterské v církvi anglikánské vrch. Rozdělení země na biskupství však zůstalo a rovněž závislost duchovenstva na koruně. Na venkově, zvláště v severních hrabstvích a v Irsku, měli katolíci převahu. Rozvrat byl dovršen, když Eduard r. 1553 zemřel. Koruny dostalo se tehdy Marii, dceři Jindřicha VIII. z první manželky, jež se pokusila obnoviti katolicismus v zemi. Zemřela však již r. 1559, dříve než se jí to podařilo, a její nástupkyně, Alžběta, dcera Jindřicha VIII. z druhého sňatku, odvrátila se znova od Říma.

Eduard
VI.

Marie.

4. Vítězství Habsburků v Německu a v Čechách.

Války turecké a církevní poměry v Němcích. Knížata světská v Německu většinou se přihlašovala k protestantismu a k jednotě šmalkaldské. Než také některá knížata duchovní chystala se přestoupiti. Karel V. nemohl tomu čeliti, jsa zabaven válkami s Francií a nebezpečím tureckým. Zejména příval turecký byl stále hrozi-
vější. Již roku 1529 Soliman II. obléhal Vídeň; novému velikému útoku jeho roku 1532 stěžil zabránit chorvátský hejtman Mikuláš Jurišić, hrdinně obhájiv hradu Kyska. Potom se zdálo, že postavení

Poměry
německé.

Turecké
útoky.

moci habsburské v Uhrách se zlepšil, neboť Jan Zápolský, nasativ se nadvlády turecké, učinil s Ferdinandem I. smlouvu, kterou ustanovil po sobě Habsburky plnoprávními dědici Uher. Krátce před smrtí však Jan Zápolský, když se mu narodil syn, zrušil smlouvu a odkázal země své synovi. Mladého prince se ujal sultán turecký Soliman II.; vtrhl roku 1541 do země a obsadil Budín, Zápolskému však ponechal jen Zátisi se Sedmihradskem jako lenní vévodství turecké. Střední část země Turci podrželi trvale jako pašalik budínský. Uhry zůstaly tak rozděleny na tři části. Po delším marném boji Ferdinand I. byl nucen uznati stav ten a vykupovati se značným poplatkem ročním, aby uchránil své državy útoků tureckých.

Pašalik
budínský.

Pavel III.

Trident.

Za takových okolností Karel V. a Ferdinand I. nemohli vystoupiti mocí proti přívržencům Lutherovým v Němcích. Chtíce po dobrém ukliditi rozkol, jednali jen o obecný koncil církevní, který by provedl nápravu řádů v církvi a umožnil některými ústupky protestantům návrat do lůna jejího. Papež Pavel III. obával se však, aby koncil neztenčil příliš práv stolice papežské, proto dlouho odkládal. Konečně svolal roku 1545 obecný koncil do Tridentu. Když však císař žádal, aby protestanté tam poslali své zástupce, luteráni odepřeli, žádající koncil volný, jenž by nepodléhal vůdčímu vlivu stolice papežské. Proto jal se Karel V. nutiti je k jednotě mocí.

Válka šmalkaldská. Mírem s Francií i s Turky uvolnilo se zatím

císaři; mimo to podařilo se mu vnésti rozbroj mezi stoupence Lutherovy. Již dlouho trvala nechuť mezi oběma větvemi rodu saského, větví kurfiřtskou a větví držící menší části panství rodového s titulem vévodským. Mladý vévoda Moric, žijící v nesváru se svým strýcem, kurfiřtem Janem Fridrichem, toužil po rozšíření svého panství a spojil se tajně s císařem. Zradou Moricovou a nerozhodností jednoty šmalkaldské byl ve válce, nastalé roku 1546, zajištěn zdar zbraním Karla V. Zatím co hlavní síla protestantská čelila císaři v jižním Německu, vpadl Moric spolu s králem Ferdinandem I. do kurfiřtství saského. Bez vážnějšího boje Karel V. stal se pánem jižního Německa; zbytek sil protestantských porazil u Mühlberka nad Labem r. 1547. Kurfiřt saský a lantkrabí hesenský octlí se v jeho zajetí; tehdy teprve Karel V. cítil se pánem Německa.

Moric
Saský.

Válka
šmalkald-
ská.

Mühlberk
(1547).

Země české za Ferdinanda I. Král Ferdinand I. v zemích českých obratně a vytrvale zvyšoval moc panovnickou.

Poměry
české.

Mimořádná pomoc zemská, králi poskytovaná, měnila se zvolna v berní pravidelnou, odůvodňovanou hlavně trvalým nebezpečím tureckým. Komora

královská, dobře organisovaná, stala se jádrem nové byrokracie zeměpanské a rozšiřovala svoji soudní a správní pravomoc všestranně přes odpor stavů. Byla osazována namnoze cizími Němci a přijímala instrukce od dvorské komory, zřízené ve Vídni k správě veškerých příjmů panovníkových. S dvorem Ferdinandovým počalo vnikati do Čech vlašské umění renaissanční; jeho první větší památkou jest letohrádek královský na Hradčanech (Belvedere).

Správa
dvorská.

Ferdinand I. od počátku snažil se spojití všechny své země v jedno účelnou ústřední správou dvorskou. Tajná rada byla hlavním orgánem královským pro veškeré důležité záležitosti, podobně jako dvorská komora pro finance. Později vznikla rada vojenská. Ferdinand I. hodlal také utvořiti ze zástupců sněmů jednotlivých zemí sněm generální všech svých držav. Snaha rozbila se však o odpor stavů českých, kteří viděli v tom nepohodlné zesílení moci panovníkovy. Jejich nespokojenost s novým pořádkem projevovala se často na sněmích. Ale stavové nebyli svorní ani neměli opravdové odvahy, a král pravidelně nabýval vrchu. Než právě úspěchy tu roztrpčovaly stavy proti králi; náboženské poměry nespokojenost tuto ještě jitrily.

Stavovský
odpor.

Poměry náboženské. Reformace Lutherova šířila se rychle v německých krajích koruny české, zejména v Lužici a Slezsku. V Čechách samých namnoze vystoupení Lutherovo bylo uvítáno jako pokračování v díle Husově. Později však nový směr evangelický vznítíl tu těžké spory.

Luterství
v Čechách

Nejen katolíci, nýbrž i mírnější kališníci stavěli se proti němu, kdežto naopak husité rozhodně v něm nalézali posilu. V Praze hlásal Lutherovy myšlenky zvláště farář týnský Havel Cahera. V neklidné době posledních let Ludvíka Jagellovce strana Hlavsova v Praze (viz str. 117) klonila se také zjevně k novotám luterským, ale byla potlačena. Později luterství šířilo se na venkově. Reformaci v Čechách chyběla však jednotná organisace a pevné středisko. Přívrženci luterství doufali, že se jim podaří ovládnouti konsistoř podobojí, narazili však na odpor králův.

Havel
Cahera.

Ferdinand I. byl horlivý přívrženec Říma, přes to, že uznával potřebu opravy církevní. Zemským zákonem o kompaktátech byl vázán šetřiti utrakvismu, ale proti luterství a Jednotě bratrské vystupoval zjevně. Nebyl však s to, aby úplně zadržel jejich vývoj. U stavů reformaci nakloněných a zvláště v Jednotě bratrské vzrůstal se odpor k panovníkovi.

Vzpoula stavů proti Ferdinandovi I. Zřejmě se odpor projevil za války šmalkaldské v Němcích. Ferdinand vymohl si sice na sněmě r. 1546, aby byla svolána zemská hotovost do Kadaně, a dosáhl také svolení ke spolku válečnému s Moricem Saským; ale sešla se skutečně hotovost jen nepatrná. Král nesvolav již sněmu jiného, povolal na svůj vrub hotovost znova do Litoměřic. Ale i potom toliko katolíci a Moravané uposlechli. Porušení obvyklého řádu zemského králem dalo nespokojeným stavům českým příčinu, aby zjevně vystoupili proti králi.

Zemská
hotovost.

Odboj
proti
králi.

V čelo hnutí se postavila Praha, která uzavřela brannou jednotu k ochraně svobod s ostatními městy královskými. Jenom Plzeň, Budějovice, Ústí, Most a Cheb zůstaly při králi, táhnoucím s vojskem do Míšně. Nedbajíce zákazu krále, města ostatní spojila se se stavy vyššími a svolala sněm do Prahy. Na sněmu se jednalo zjevně o zeslabení moci královské. Přímý odboj jevil se svoláním hotovosti stavovské do Lokte. Hotovost scházela se však liknavě a stavové neodhodlali se válečně jíti za hranice zemské. Zatím v bitvě u Mühlberka němečtí protestanti byli poraženi a odboj český pozbyl veškeré naděje na úspěch.

Tresty
královské.

Zesílení moci panovnické. Ferdinand I. hodlal především pokoriti města. Přinutiv Prahu ke vzdání, ztenčil značně její dosavadní samostatnost. Město vydalo veškeré statky, zavázalo se ke stálé dávce z piva (t. zv. posudné) a pozbylo některých výsad. Král sám jal se dosazovati konšely; královští úředníci, hejtman městský a rychtář královský, nabyli rozhodující moci nad policií a soudem městským. Podobně byla potrestána také jiná města královská tak, že stav městský v Čechách pozbyl svého významu politického, jež měl od dob husitských. Šlechticům některým, hlavám odboje, zvláště přívržencům Jednoty bratrské, zkonfiskovány byly statky. O sněmu svolaném v srpnu 1547 dva zemané a dva měšťané byli popraveni, mnoho jiných uvězněno. Na sněmě tom prohlášena dědičnost rodu habsburského v zemích českých. Roku 1548 zřízen byl královský soud apelační v Praze, společný pro veškeré soudy městské zemí českých. Ferdinand I. jal se zároveň vystupovati ostřeji proti Jednotě bratrské.

Pokoření
měst.

Sněm
pokutný.

Jednota
bratrská.

Její sbory byly zavřeny a vynikající členové, zejména také biskup Augusta, uvězněni. Mnoho bratří se vystěhovalo na Moravu, kde se zachovala větší svoboda stavovská i náboženská. Velká část odešla do Pruska a do Polska, kde vznikly velké osady bratrské. Jednota nebyla však pronásledováním zlomena, nýbrž spíše protivenstvím mravně zesílila.

5. Sklonek vlády Karla V.

Sněm
augšpur-
ský.

Interim augšpurský. Vítězstvím nad jednotou šmalkaldskou císař Karel V. dosáhl v říši německé moci, jaké neměl již po staletí žádný jeho předchůdce. Svolal do Augšpurka říšský sněm a snažil se tam opět, aby přiměl pokořené protestanty některými ústupky k jednotě s církví římskou. Než při tom mu byl na překážku sám papež. Pavel III. zahájil sice roku 1545 konečně obecný koncil

v Tridentě, způsobil však, že koncil zaujal proti učení protestantskému stanovisko naprosto odmítavé. Karel V. byl tedy nucen s protestanty jednati na svůj vrub. Povolnějšími bohoslovci protestantskými — Luther zemřel již r. 1546 — dal vypracovati t. zv. interim augšpurský, zatímní řád náboženský, který byl pak prohlášen jako říšský zákon.

Koncil
tridentský.

Interim
(1548).

Interim dovoľoval protestantům kalich, uznával platnost uzavřených již manželství kněžských a také zjednodušení liturgie; v ostatních však kusech se měli protestanté podrobiti řádu církve a uznati autoritu papežovu. Avšak lid stavěl se vášnivě proti interimu, v letácích a písniích tupenému. Přes to zdálo se, že císař dojde svého cíle, když náhle byl překvapen novým, neočekávaným výbuchem revoluce v Německu.

Náboženský mír augšpurský. Protestantská knížata nesla těžce útisk náboženský, obavy před trvalou diktaturou habsburskou vznikaly však také u katolických stavů. Hnutí nabylo vážného významu, když se v jeho čelo postavil Moric Saský, nespokojený s odměnou, již se mu dostalo za zradu. Spojil se s králem francouzským Jindřichem II., jemuž zajistil nadvládu nad říšskými biskupstvími v Lotrinsku (Metz, Toul a Verdun). Nepřipravený Karel V. byl roku 1552 překvapen útokem s dvou stran; Francouzové vtrhli do Porýnska, vojsko knížat vedené Moricem Saským, vtrhlo do jižního Německa a téměř bez odporu vniklo až do Tyrol, kde císař pobýval. Karel V. sám unikl stěží zajetí. Proto svolil ke smlouvě v Pasově, v níž ustoupil od interimu. Svoboda vyznání a kultu byla protestantům vrácena a nejbližší sněm říšský měl provést konečnou úpravu náboženských poměrů v říši. Nechtěje býti svědkem porážky své životní snahy o jednotu víry a zesílení ústřední moci, Karel V. přenechal trvalou úpravu poměrů svému bratru Ferdinandovi. Ferdinand svolal roku 1555 nový sněm do Augšpurka. Zásadní rozpor mezi vyznáním novým a starým nedal se překlenouti, ale aspoň klidné spolužití obojí strany v říši mělo býti zaručeno. Byl proto prohlášen věčný mír náboženský.

Povstání
Morice
Saského
(1552).

Smlouva
pasovská.

Augšpur-
ský mír
nábožen-
ský.
(1555).

Mír týkal se pouze víry katolické a luteránské, nikoliv kalvinské a jiných sekt. Základem náboženského pořádku zůstal princip teritoriální. Nikoliv obyvatelstvo, nýbrž vrchnosti určovaly vyznání (cuius regio, eius religio); poddaným ponecháno jen právo vystěhovati se. Duchovní statky zesvětštěly do roku 1552 měly zůstat v rukou světských držitelů; ježto však bylo nebezpečí, že by přestoupila duchovní knížata k reformaci a stará víra tak byla úplně zatlačena, vymohli si katolíci t. zv. výhradu duchovní, podle níž biskupové a opati, kteří by přestoupili k protestantismu, měli pozbyti svých obrocí.

Cuius
regio.

Výhrada
duchovní.

Náboženský mír měl veliký význam, neboť uklidnil aspoň na čas boje domácí

v Německu. Luterství vzdalo se sice, podobně jako kdysi husitství, plánů obrodití církev všecku, ale za to došlo zákonné ochrany.

Abdikace
Karla V.

Abdikace Karla V. Pro nezdar své politiky a pro nezdraví Karel V. se rozhodl, že se vzdá vlády. Synu Filipovi II. přenechal nejprve království neapolské s Milánskem, záhy potom i vládu nad Nizozemím a roku 1556 i Španělsko s koloniemi. Potom vrátil i titul císařský do rukou kurfiřtů, a ti přenesli důstojnost na krále římského Ferdinanda. Karel odebral se do zátíší španělského kláštera, kde žil až do roku 1558.

Filip II.

Mír
roku 1559.

Snah Karlových o utvrzení habsburské nadvlády a o zachování staré církve ujal se mladý král Filip II. (1556—1598). Válčil po několik let dále s králem francouzským Jindřichem II., posléze však uzavřel s ním roku 1559 mír v Cateau-Cambrésis. Francie podržela lotrinská biskupství (Metý, Toul a Verdun), ale vzdala se svých snah po mocném postavení na poloostrově Apeninském a ponechala drobné státečky italské hegemonii Španělska, jež vládlo jím a severem italským.

6. Osady portugalské a španělské.

Indické
panství.

Koloniální soustava portugalská. Moc portugalská v 16. věku byla veskrze založena na výhradním právu plavby kolem mysu Dobré Naděje a na panství námořním ve vodách indických. Aby zabrána byla rozsáhlá území v Indii Přední, na to nebylo tehdy lze pomysliť, ježto právě v 16. věku velcí mogulové tatarští spojili téměř celý sever indický pod svou mocí. Zato však Portugalci opanovali jednotlivé přístavy. Goa stala se hlavním střediskem portugalské moci v Indii, která se pak šířila i do bohatého kraje kořenného, ostrovů Moluckých a Sundských. Roku 1516 dotkli se Portugalci po prvé břehů čínských a později pronikli až do Japany.

Dálný
východ.

Misie.

Pokud moc Portugalců sahala, všude podporovali horlivě činnost misionářů, z nichž někteří, jako František Xaverský, vnikli až do Číny a Japany. Hlavním cílem byla Portugalcům ovšem hospodářská těžba z bohatých oněch krajín. Lissabon vzrostl tak na obchodní metropoli; ale obyvatelstvo portugalské neumělo užiti výhod svých zúplna a přenechávalo výnosné rozvážení zboží asijského a afrického po Evropě podnikavějším firmám německým a nizozemským. Opanování dalekých oceánů bylo velkým činem národa portugalského. Právem největší básník národní Luis Camoës oslavil úspěchy ty epickým veledílem „Os Lusíadas“.

Camoës.

Osady španělské v Novém světě. Když přišli Evropané do Ameriky, byla tu veliká část pevniny a ostrovů osídlena četnými

kmeny rudých kočovníků a lovců, kteří žili jako praehistorické lidstvo doby kamenné. Pouze ve střední části horského pásma, probíhajícího celou pevninou, vzniklo několik států kulturních. Vynikaly mezi nimi říše Azteků v Mexiku a Inků v Peru.

Kulturní
oblast
americká.

Husté jejich obyvatelstvo žilo usedle, pěstovalo kukuřici, bavlnu a jiné plodiny, umělo dovedně zpracovávat měď a jiné kovy a budovalo rozsáhlá města s paláci a chrámy. Aztekové měli i neumělé písmo. Na území dnešních republik Ecuadoru, Peru a Bolívie byl tehdy zvláštní stát, kulturou nikoliv nepodobný říši Azteků, ale lišící se veřejnou správou. Byl to jakýsi socialismus státní, propisující vládnoucímu rodu Inků a mocnému kněžstvu. Lid byl rozdělen na kasty dědičné a byl úplně nevolný; vzdělával pozemky jen dočasně přidělované, z nichž odváděl dvě třetiny výtěžku chrámům a rodu panovnickému.

Inkové.

Evropští objevitelé dosti dlouho nepřišli do přímého styku s touto vzdělanou oblastí. Koloniální država španělské koruny obmezovala se v prvních třiceti letech jen na ostrovy Antilské a zklamala prvotní naděje objevitelů. Chabé plémě ostrovní hynulo rychle tuhou prací, jmenovitě v dolech, evropskými neštovicemi a hromadnými sebevraždami. Již v prvních letech 16. století bylo nutno dovážeti černé otroky z afrických faktorii portugalských.

Antilly.

Dobytí Mexika a Peru. Vzdělané kraje pevniny americké byly podmaněny úsilím odvážných dobyvatelů, vedených fantomem zlatého kraje (Eldorado), o kterém se na sklonku středověku mnoho bájilo. Nejoriginálnější z nich byl Fernando Cortez. Vypul r. 1519 z ostrova Kuby, aby hledal na západě bohaté říše, a vystoupil po delší plavbě pobřežní tam, kde později vzniklo město Veracruz. Po dvouletém boji, vedeném se lstivou odvahou, plném strastí, Cortez s několika sty dobrodruhy dobyl hlavního města Azteků a donutil celý kraj, dotud Azteky ovládaný, uznati panství koruny španělské. Dobyvatel a španělští úředníci dosazení byli na místa domácích knížat; ze staveb chrámových staly se křesťanské kostely a kláštery. Původní vzdělanost domorodců brala rychle za své.

Cortez

Také říše Inků podlehla rychle dobyvačnosti evropské. Svrchovanou závislostí lidu na vedoucích třídách si vysvětlíme, že národ tu podlehl skoro bez obrany hloučku španělských vetřelců. Vůdcem těch dobrodruhů byl surový Francisco Pizzaro. Společník Pizzarův, Diego Almagro, pronikl pak až do Chile, ale chudoba a drsnost kraje přinutily ho k ústupu.

Pizzaro.

Koloniální systém španělský. Správa španělských držav zámořských byla naprosto závislá na zemi mateřské. Bílé plémě přicházelo ze Španěl do Nového světa s předsudky a fanatismem náboženským jen jako kasta pánů do porobeného kraje. Proto nesrostlo s novou vlastí.

Osadní
řády špa-
nělské.

a setrvalo kulturně ve vleku mateřské země. Hlavním lakadlem zůstávaly drahé kovy, při čemž množství dobývaného stříbra záhy nabylo převahy nad zlatem.

Regulace
obchodu.

Kolonie americké byly hospodářsky úplně závislé na Evropě. Po celé 16. století bylo nutno dovážeti z Evropy nejen předměty přepychu, oděv a zbraně, nýbrž namnoze i potraviny, kdežto z Ameriky vyváženy dlouho skoro jen drahé kovy. Obchod ten byl vládou přesně regulován. Jedině Sevilla měla zůstatí jeho východištěm. V pozdější době vzmohl se však silně obchod podloudný, vedený z Francie a Anglie.

7. Hospodářské poměry evropské v 16. věku.

Rozmno-
žení
stříbra.

Poklesnutí ceny peněz. Rozšíření evropského panství v osadách a výnosný obchod zámořský měly značný vliv na vývoj hospodářských poměrů v Evropě. Stoupající dovoz stříbra z dolů amerických působil na tržní poměry tím citelněji, že současně také domácí doly evropské se nalézaly v nebyvalém rozkvětu.

Jáchymov.

Hlavně doly stříbrné v Sasku a Tyrolsku. V Čechách vystoupil tehdy zvláště do popředí Jáchymov, kde panský rod Šliků počal raziti velkou novou minci (Joachimsthaler, Thaler). Oběžná zásoba drahých kovů se v Evropě za 16. stol. skoro ztrojnásobila a poměr ceny stříbra a zlata měnil se postupně v neprospěch stříbra. Vedle toho rychlé zdražení veškerých výrobků stalo se význačným zjevem doby. Novým vkusem renaissančním a obecnou touhou po požitku životním potřeby všech téměř tříd značně stouply, ale zastaralá (cechovní) organizace výroby jen nedostatečně doháněla rostoucí poptávku. Četné zákony, vydávané v různých krajích proti přepychu a rozmařilosti, stavěly se marně proti tomu.

Španělsko.

Následky toho jevíly se zvláště ve Španělsku. Hromadné stěhování obyvatelstva do Nového světa a středověký názor, že pravidelná práce a obchodní zisk se nesrovnávají se ctí šlechtickou, ochromily Španělsko hospodářsky. Král vypůjčoval si stále větší sumy a zastavoval věřitelům španělské statky korunní, doly a důchody koloniální. Proto proud drahých kovů amerických plynul do ciziny, podobně jako větší část zisku z indického dovozu portugalského.

Italie.

Obchod italský a nizozemský. Portugalci indickým obchodem svým zastínili sice poněkud význam Benátek, ale neotráslí nikterak blahobytem republiky. Také jiná města italská zachovala si v 16. věku ještě značný blahobyt. Zvláště Janov vynikal hedvábnictvím a největšími loděnicemi.

Benátky. republika dubrovnická. V Benátkách samých a v území republiky vzrůstal

v 16. věku vývozní průmysl přepychový. Republika zůstala po celé 16. století městem jemného vkusu, spolu pak i první velmocí námořskou v moři Středozemním. Zájem o světové poměry vedl na trhu benátském ke vzniku prvních periodických novin (gazetta), jež byly psány jen nevelkému kruhu vedoucích tříd a nebyly proto ještě tištěny.

Ještě větší podíl nežli Vlaši měli jihoněmečtí kapitalisté (Fuggerové a Welserové) na rozvoji světového obchodu v 16. věku. V Nizozemí nebylo v 16. věku už staré Brügge tržištěm ústředním; vedení přešlo ve zvýšené míře na brabantské Antverpy. Světového významu dostalo se tomuto městu nad Šeldou hlavně neobmezenou svobodou obchodní, již Antverpy poskytovaly cizincům. Na trzích antverpských, kde se scházeli kupci z celé Evropy, určovaly se ceny všech důležitých předmětů světového obchodu. Obchodní domy německé a vlašské v 16. století měly vůbec veliké bohatství, jímž působily také na politické poměry současné, jelikož půjčovaly panovníkům peníze.

Antverpy.

Úvěr státní v 16. věku. Tehdejší státy potřebovaly víc a více peněz na stoupající vydání dvora panovnického a na žoldnéřské vojsko. Příjmů panovníkových však nepřibývalo tou měrou, jako přibývalo vydání. Statky korunní a regály nedostačovaly již za středověku a stavové, žárlíce na vzrůst moci panovnické, povolovali jen zvolna větší daně pravidelné. Proto panovníci uchýlovali se od 15. věku stále častěji k půjčkám. Věřiteli bývali zpravidla bohatí obchodníci.

Státní
úvěr.

Vláda dávala věřitelům svým na moření dluhů na určitou dobu do moci některé státní duchody, cla nebo důchody ze statků korunních, dolů, nebo nějakou daň. Zvláště zápas mezi domem habsburským a Francií za Karla V. podporoval vývoj úvěru veřejného. Obojí strana potřebovala pořád víc peněz. Straně habsburské peníze opatřovaly Antverpy, králové francouzští naproti tomu stále častěji se obraceli k obchodníkům německým a vlašským, usedlým v Lyoně. Takovým způsobem vzniklo v Antverpách a v Lyoně dvojí středisko peněžní ve shodě s politickými poměry doby. Dlouhé války a vzrůstající potřeby obou dvorů vedly však ke katastrofě. Roku 1557 francouzská i španělská vláda ohlásila částečný úpadek. Nastalo mnoho obchodních úpadků, zvláště v Německu, a důvěra v úvěr veřejný byla u širších kruhů nadlouho otřesena.

Lyon.

ČÁST III.

Doba protireformace.

I. Reformace katolická.

Inkvisice a řád jezuitský. Již před vystoupením Lutherovým a pak zvýšenou měrou ozývaly se ve vážné společnosti italské hlasy, volající po nápravě pohoršlivých poměrů církevních. Na počátku pontifikátu Pavla III. (†1549) se zdálo, že nálada ta zvítězí i v Římě samém. Ale v zápětí ovládl okolí papežovo opět směr, zatracující veškeré hlubší změny v církvi a odmítající jakékoliv ústupky učení evangelickému. Soudnictví inkvisiční bylo roku 1542 znovu oživeno, zostřena censura knih a vydán seznam (index) spisů, zakázaných katolíkům pod těžkými tresty církevními. Vedle pouhé obrany bylo však nutno rozvinouti kladnou činnost, aby zvýšen byl vliv církevní ve všech třídách společnosti. Úkolu toho podjal se především nový řád jezuitský, založený Loyolou.

Pavel III.

Inkvisice
a index.

Loyola.

Tovaryš-
stvo
Ježíšovo.

Baskický zeman Iñigo Loyola byl roku 1521 zraněn při obraně pyrenejské tvrze Pamplony proti Francouzům. Čtení mystických spisů o životě Kristově a svatých vzbudilo v jeho citlivostivě mysl, středověkou romantikou naplněné, odhodlání k velkým a svatým činům. S počátku chtěl působiti jako misionář na východě, ale nemoha se tam pro různé překážky vypravit, nabídl papežovi duchovní služby svoje a svých soudruhů v Itálii. Nechtěje splynouti se žádným tehdejší řádem, vymohl si roku 1540 právo založiti samostatnou společnost, zvanou Družina nebo Tovaryšstvo Ježíšovo (Societas Jesu). Nový řád přijal k obvyklým slibům řeholním zvláštní, slavnostní závazek naprosté poslušnosti ve službách stolice papežské.

Školství
jezuitské.

Loyola, zvoucí se tehdy otcem Ignatiem, dovedl řádu pevně vtisknouti ráz své osobnosti a ducha vojenského. Základem bylo naprosté splynutí jednotlivce s celkem, ovládaným monarchisticky od doživotního generála řádu. Jesuité kladli menší důraz na mnišské rozjímání nežli na činné působení ve světské společnosti. Rozsahem misí zámořských předstihli rychle ostatní duchovní společnosti, ale ještě většího významu nabýlo jejich působení v Evropě. Působili především jako kazatelé, záhy však nabyli neúčinnější zbraně ve školství a zřizovali školy střední a vysoké (koleje). Zásadou školství jejich stala se snaha, sloučiti humanistickou vybroušenost slohovou se středověkou důvěrou v autoritu církve. Loyola v „duchovních cvičeních“ složil umělý návod k ovládnutí duševních nálad a vši pochybovačnosti. Při pokleslosti starých universit dopracovaly se jezuitské školy snadno rychlých úspěchů. Počet kolejí už za života Ignatieva (†1556) byl znamenitý. Mímoto jesuité působili jako zpovědníci; obraceli od počátku zřetel k tomu, aby nabýli vlivu u osob panovnických a ve vyšší společnosti vůbec.

Koncil tridentský. Na obecném koncilu, svolaném do Tridentu dvakrát na naléhání císaře Karla V. a po třetí obnoveném od papeže Pia IV v letech 1561—1563, provedeny byly velmi důležité opravy řádů církevních. Koncil zároveň formuloval co nej přesnější dogmatické základy katolického učení o svátostech.

Koncil tridentský.

Opravy v Tridentu odhlasované změnily jen v jednotlivých otázkách starší zřízení církevní, aniž otřásaly v základech moci papežskou. Zato přispěly k zevní nápravě řádů církevních. Podle nařízení koncilu vznikaly ve všech biskupstvích semináře pro soustavnou výchovu kněžstva; zlořády, spojené s hromaděním beneficií, byly obmezeny a rozmnožena činnost kazatelská. Z Říma pečováno o rozšíření vědomostí bohoslovných novým římským katechismem; každá osoba duchovní byla zavázána složit nepochybné vyznání víry katolické. Tak vznikla v době následující nová generace duchovenstva katolického, horlivější v plnění svých povinností a Římu zcela oddaná. Její touhou bylo zvítěziti co nejdokonaleji nad reformací a v tom oporou zvláště důležitou se jí stala moc Habsburků španělských.

Nové řády církevní.

Nový duch katolický.

2. Španělsko za Filipa II.

Ráz vlády Filipa II. Filip II. byl muž nedůvěřivý a pedantický. Jeho uzavřenost způsobila, že v lidu vznikaly nesprávné představy o osobě králově. Zvláště předčasná smrt chorého syna Filipova, Dona Carlosa, dala podnět k nepravdivým pověstem o tajuplné tvrdosti králově k vlastnímu dítěti. V přesně katolickém přesvědčení Filip II. shodoval se úplně s náladou svého národa. Protestantismus nenalezl příznivé půdy ve Španělsku. Slabé zárodky skupin luterských byly inkvisicí potlačeny za souhlasu lidu, účastníciho se jásavě při slavnostních popravách kacířů (autodafé). Náboženský zájem zrcadlil se také v písemnictví španělském.

Filip II.
(1556 až 1598).

Španělské poměry.

Nikde umění dramatické nevyrostlo z náboženských her a mysterií tak dokonale, jako ve Španělsku, kde v 16. věku hry duchovní upravily cestu světské tragedii i veselohře. Autorem nejvíce ceněným byl všestranný a plodný Lope de Vega († 1635). V lidové četbě rytířské romány velice se rozšířily, takže velký prosaik Miguel Cervantes de Saavedra († 1616) vystoupil proti jejich škodlivému vlivu slavným románem „Don Quixote de la Mancha“.

Vega a Cervantes.

Zahraněční politika Filipa II. směřovala k nadvládě španělské v Evropě a k obnově církve katolické. Největší však obtíže působily záměrům královým trvalé nepořádky finanční. V první době vlády zaměstnával ho také boj s islámem.

Boj s islámem. Moc turecká byla tehdy ve spojení se severoafričtými Barbaresky (v dnešním Tunisu a Alžíru) metlou moře Středomořího. Piráti odváděli na tisíce křesťanů na galeje alžírské

Turecká moc námořní.

Lepanto
(1571).

a tuniské. Sultán Selim II. opanoval r. 1570 důležitou državu benátskou Kypr. To usnadnilo horlivému papeži Piovi V. vzbuzení nového ruchu křížáckého v Itálii; roku 1571 Benátky, papež, Toskána a španělská koruna uzavřeli svatou ligu proti Turkům. Vrchní velitel spojeného loďstva, Juan d'Austria, levoboček Karla V porazil u Lepanta námořní moc tureckou. Nesvornost spojenců zastavila ovšem další pokroky.

Portugal-
sko.

Moc Španělska zvětšila se značně, když Filip ovládl po vymření domácího rodu r. 1580 i Portugalsko. Poloostrov Pyrenejský a veškeren svět koloniální byl spojen v jedné ruce a španělské sebevědomí vzrostlo velice. Filip II. zasazoval se rozhodněji nežli před tím o velké cíle španělské politiky, hlavně o potlačení reformace v Anglii i ve Francii a o zajištění habsburské hegemonie nad západní Evropou. Ale jeho úsilí se rozbilo o odboj nizozemský.

Nizo-
zemsko.

Počátky odboje nizozemského. Nizozemí obsahovalo v 16. století v podstatě dnešní Belgii a Holandsko a bylo rozděleno na 17 samosprávných provincií se stavovskými sněmy, tak zv. „státy“.

Každá z nich měla samostatného místodržitele a svou ústavu s právem povolati daně. Ústřední správu vedl generální místodržitel v Bruselu a státní rada. K snazšímu projednávání berní císař pokusil se občasné svolávatí sněm ústřední, t. zv. generálních států, ale věc posílila jen sebevědomí stavů, aniž oslabila moc sněmů provinciálních. Při čilém styku s Německem pronikly záhy do Nizozemí i myšlenky Lutherovy, ale byly tu důrazně stíhány.

Marketa
Parnská.

Filip II. svěřil vládu v Nizozemí nevlastní sestře Marketě Parnské a kardinálu Granvellovi, kteří ochotně dbali pokynů ze Španěl. Ostatní členové rady státní měli jen poradní hlas. Při tom Filip II. udržoval španělské posádky v zemi, zvyšoval daně a snažil se posílit katolickou věc zřizováním nových biskupství.

Vilém
Oranžský.

Proti těmto opatřením nového krále vznikla však rychle oposice šlechty. V čele hnutí stál brabantský místodržitel Vilém Oranžský, pocházející z rodu německých hrabat Nasavských. Král povolil oposici v tom, že odvolal kardinála Granvella a španělské pluky ze země, ale v církevní politice byl neústupný. To vzbudilo však obecný odpor. Došlo ke sdružení šlechty nižší, jejíž vůdcové doufali v pomoc německých protestantů. Jednota šlechtická, již se dostalo přezdívky „žebráků“ (gueux), přednesla 1566 hromadně regentce Marketě žádost o svolání generálních stavů a o zmírnění náboženského útisku. Zdálo se, že dosáhnou svých přání, neboť

Geusové.

Filip II. neměl ještě odvahy k ráznému odporu. Ale věc byla zmařena lidem, jenž se jal pustošiti chrámy a kláštery a ničiti obrazy i kříže.

Lidové
zmatky.

Zakročení Albovo. Revoluce vzbudila ve Španělsku velké pohoršení, jež přimělo Filipa II. k nenadálé ráznosti. Starý generál vévoda Alba byl s italskými pluky vypraven do Nizozemí, aby zdolal rebelii. Než dorazil, bylo sice již vlastně po nepokojích, Alba chtěl však situace užiti, aby hrůzovládou zlomil vůbec stavovské sebevědomí nizozemské. Mnoho osob bylo pozatýkáno; také katoličtí členové státní rady, hrabě Egmont a admirál Hoorn, byli ke všeobecnému zděšení popraveni. Alba chtěl však také zesílit důchody vlády a vymáhal podle vzoru španělského nové daně nepřímé. To zjitřilo velmi nespokojenost obecnou, již užil Vilém Oranžský a obnovil odpor. Sbor jeho přívrženců roku 1572 zmocnil se míst přístavních a koráby jejich počaly soustavnou piraterií ztěžovati plavbu španělskou. Zároveň se vzbouřily severní provincie Holand, Zéland, Frísko a Utrecht. Alba se je snažil mocí pokořiti, narazil však na hrdinnou obranu zoufalých měst. Byl proto v nemilosti odvolán.

Alba.

Branný
odpor.

Severní
provincie.

Odpadnutí provincií severních. Vzpoura se rozšířila všude po Nizozemí, ale vláda španělská dovedla užiti sporů náboženských, aby rozdvojila neposlušné provincie. Jižní, většinou románské kraje zůstaly totiž při staré víře a hleděly s nevolí na reformaci kalvinskou, ze severních provincií rychle se šířící. Proto podařilo se skutečně získati je politickými ústupky opět na stranu královu. Zato severní provincie odřekly se roku 1581 slavnostně rodu Habsburského a utvořily spolek států samostatných pod vedením místodržitele Viléma Oranžského. Tak se země rozdvojila trvale. Mezi oběma částmi rozpoutal se v následujících letech tuhý boj na suchu i na moři.

Roztržení
země
(1581).

Postavení odbojných států zhoršilo se pak tím, že Vilém Oranžský úkladnou vraždou byl zahuben roku 1584. V kritické chvíli reformovaná Anglie přispěla Nizozemcům na pomoc. Na moři součinnost loďstva anglického a holandského zlomila dokonale námořní převahu španělskou. Antverpy, dvakrát zpleněné, pozbyly veškerého obchodního významu, zato holandský obchod zesílil. Amsterdam, Rotterdam a jiné přístavy přejaly dědictví Antverp, odvážní podnikatelé jali se ohrožovati koloniální monopol svých soupeřů, vnikající do vod indických a amerických.

Námořní
převaha
holandská.

Filip II. nedočkal se konce boje. Boj skončil teprve roku 1609 příměřím na dvanáct let, v němž španělská moc skutkem uznala samostatnost nizozemské republiky.

Příměří
r. 1609.

3. Anglie za královny Alžběty.

Alžběta
(1558 až
1603).

Alžběta a Marie Stuartka. V královně Alžbětě (1558—1603) Anglie měla panovnici vynikající. Alžběta obnovila samostatnou církev anglikánskou opětným prohlášením svrchovanosti koruny ve věcech duchovních. Katolíci, četní hlavně v severních hrabstvích a v Irsku, nebyli v prvních dobách vlády potlačováni, zčásti z obavy, aby se nepostavili proti Alžbětě na stranu Marie Stuartové, královny skotské.

Marie
Stuar-
tovna.

Marie Stuartovna činila si nárok na anglický trůn, jsouc vnučkou sestry Jindřicha VIII., proti Alžbětě, jež se narodila v neplatném manželství. Byla horlivou katoličkou, ale ve Skotsku se šířil kalvinismus a zřízena tu přes odpor královnin církev národní, spravovaná volenými výbory a synodami (církev presbyteriální). Marie byla v zemi neoblíbena a mimo to násilná smrt druhého manžela, z níž byla obviňována, zapletla ji do zlých sporů. Vzbouřená šlechta počala vládnouti jménem nedospělého syna Mariina, krále Jakuba VI. Poražená panovnice skotská uprchla do Anglie, hledajíc pomoci u královny Alžběty. Ta zajala však bývalou soupeřku. Papež Pius V vyřkl proti Alžbětě potom těžkou klatbu a vyzval anglické katolíky ke vzpouře. Hlavně řád jezuitský snažil se uvésti hrozby papežovy ve skutek, vysílaje tajné agenty, aby pobuřovali Irsko a Anglii. Alžběta odvetou za to kruté potlačovala skutečná i domnělá spiknutí a přitížila útlak katolické strany v zemi.

Bouře
skotské.

Boj Říma
s Anglií.

Zápas se Španělskem. Španělský král vystříhal se sice dlouho otevřeného nepřátelství s ostrovní říší, ale v Anglii bylo známo, že jest ve spojení se zajatou Marií Stuartkou a že jeho vyslanci povzbuzují katolickou opozici. Vláda anglická splácela mu tím, že trpěla rozvoj piraterie, vedené z přístavů ostrova proti španělské plavbě. Odvážní plavci, jako Francis Drake, přepadali kolonie západoindické a stříbrná loďstva americká. Poměry ty přiměly Filipa II. k rozhodnému kroku. Velká výprava námořská chystala se ze Španěl proti Anglii. Marie Stuartovna z vězení povzbuzovala zahraniční spojence k činu. Vidouc, že osoba skotské panovnice jest opravdu vážným nebezpečím vnitřním, Alžběta odhodlala se ji zahubit. Na základě rozsudku byla Marie roku 1587 sčata. To urychlilo však španělské přípravy k útoku a roku 1588 mělo velké loďstvo, zvané „nepřemožitelnou armádou“, udeřiti na ostrovy britské. Nepřízní moře a obratnou činností anglického loďstva zničena byla armáda v Kanálu dříve, nežli dorazila

Piraterie
anglická.

Smrt
Marie
Stuartky.

Nepřemo-
žitelná
armáda
(1588).

k břehům, načež velitelé angličtí jali se sami útočiti na přístavy poloostrova Pyrenejského. Reformace anglická byla uhájena, katolické vzbouření v Irsku po delších bojích udušeno a královna Alžběta zaujala opravdu vedoucí postavení v protestantském světě.

Poměry hospodářské a kulturní. Vláda královny Alžběty byla pro Anglii také v hospodářském ohledu dobou úplného osamostatnění ostrova od výroby pevninné.

Hlavní rozvoj jevil se v průmyslu soukenickém. Četná protestantská emigrace z Nizozemí přenesla do Anglie techniku jemné práce. Nepřátelství se Španělskem stalo se obchodu anglickému pobídkou k pokusům o účast v zámořském obchodu koloniálním. Walter Raleigh, podnikavý dvořan a spisovatel, založil na pobřeží Severní Ameriky osadu, nazvanou na počest panenské královny Virginii. Kolonie neudržela se sice, ale anglické expansi byl dán do budoucnosti určitý směr. Hlavním lakadlem zůstával ovšem výnosný obchod východoindický. S podporou královninou roku 1600 byla zřízena východoindická kompagnie, jež jala se hned účinně závoditi s portugalským obchodem.

Hospodářský
rozvoj.

Východní
Indie.

Ruku v ruce s rozvojem hospodářským šel také kulturní rozvoj Anglie. Působení humanismu a renaissančních proudů v Anglii vedlo ke skvělým pokrokům národního písemnictví. Geniálním tlumočnickem kultury té stal se dramatik William Shakespeare (1616). Hlasatelem novodobého ducha ve vědeckém rouše byl učený Francis Bacon, který zdůraznil požadavky induktivního a empirického

Shakespeare.

Bacon.

4. Náboženské boje ve Francii.

Hugenoti. V druhé polovici 16. věku Francie poklesla hluboko náboženským rozdrojením. Calvinismus šířil se z Ženevy přes odpor vlády v zemi; jeho přívrženci byli nazýváni „hugenoti“ Zvláště za vlády Karla IX., když v skutku v zemi vládla královna matka Kateřina Medicejská, reformovaná církev rostla rychle, domáhala se veřejných bohoslužeb a zmocnila se mnohých chrámů katolických, jsouc podporována zvláště princí bourbonskými, z vedlejší větve rodu královského. Proti nim se však stavěla vášnivě na odpor strana horlivých katolíků se ctížádostivými vévody z Guise v čele.

Hugenoti.

Bourboni
a Guisové.

Války náboženské. Došlo ke srážkám v provinciích a poručnická vláda nemohla zabrániti válce občanské. Hugenoti tvořili menšinu v národě, měli však podporu z Anglie a Německa a byli silni pevnými řády. V čele jejich stál admirál Gaspar Coligny,

Coligny.

Noc sv.
Bartoloměje
(1572).

Jindřich
Navarrský.
Jindřich
III.

Svatá liga.

Vraždy
Jindřicha
III.

Jindřich
IV.
(1589 až
1610).

muž vynikající a nadšený pro náboženský boj. Mírem ujednaným r. 1570 dosáhli hugenoti, že jim byla dána částečná svoboda vyznání i občanská rovnost a ponechány jim jako záruka čtyři důležité pevnosti, zejména La Rochelle na západním pobřeží. Zdálo se potom, že vášně náboženské se uklidní. Než strana Guisů odporovala tomu a nalezla spojence v královně matce Kateřině. Ta rozpoutala r. 1572 v noci sv. Bartoloměje (24. srpna) lidovou vášeň katolické Paříže proti veškeré reformované šlechtě v městě shromážděné. Coligny a s ním na sta hugenotů bylo v jediné noci pobito a vraždění přeneslo se v následujících dnech také do některých provinčních měst. Úkladný čin nezlomil však strany reformované; obnovil jen občanské boje. Hugenoti udrželi hlavně na jihu říše četná pevná místa a mladý Jindřich Bourbon, po matce král navarrský, postavil se jim v čelo. Za bojů těch zemřel Karel IX. a jeho mladší bratr, Jindřich III., předtím král polský, byl nucen obnoviti náboženský mír. Hugenoti zachovali i potom samosprávnou organizaci vojenskou, opírající se o garanční pevnosti a o království navarrské. Poměr tento sám o sobě značně otrásl mocí královskou a Jindřich III. nebyl s to, aby zjednal nápravu. Nástupnická otázka stala se pak přímým podnětem nových bouří. Bezdětný král byl jediným mužským členem přímé větve rodu; oprávněným dědicem jeho byl Jindřich Bourbon, král navarrský. Ale proti možnému nástupnictví vůdce hugenotů strana Guisů prohlásila se bez obalu, a uzavřevši svatou ligu s Filipem II. a s papežem, donutila krále, že se s ní spojil a veškeré náboženské ústupky odvolal.

Tím se obnovila válka občanská. Jindřich Navarrský, podporovaný Anglií a německými protestanty, odolal útoku katolické ligy, a král Jindřich III. smířil se s ním, vida, že Guisové svou ctižádostí ohrožují i jeho panství a že se bouří proti němu zejména město Paříž, úplně oddané protireformačnímu hnutí. Společiv se s hugenoty Jindřich III. roku 1589 oblehl Paříž, ale zahynul rukou fanatického mnicha.

Zápas Jindřicha IV. o trůn. Rozdvojení národa francouzského dosáhlo vrcholu. Reformovaní a strana mírných katolíků kladli zájem vlasti nad náboženské spory a uznali Bourbona Navarrského jako Jindřicha IV. za panovníka. Liga katolická přivolala však na pomoc Filipa II. a Jindřich IV. byl nucen podstoupiti dlouholetý zápas o korunu. V průběhu boje poznal však, že jsa kalvinem, důvěry většiny národa nenabude; i odhodlal se přestoupiti

k víře katolické. Tím získal rychle Paříž i ostatní národ na svou stranu. Zároveň podařilo se mu urovnati náboženské poměry své země ediktem nantským, smluvným mezi korunou a stranou reformovanou, který hugenotům zajišťoval obecně svobodu svědomí a samosprávnost; hugenoti podrželi jako záruku také značný počet pevností.

Edikt
nantský.

Úpadek Španělska a rozvoj Francie. Španělská monarchie, vyčerpavši síly v boji, počala ustupovati před Francií, neboť Jindřich IV. (1589—1610) snažil se všemožně o to, aby upravil náležitě domácí poměry francouzské.

Rozvoj
Francie.

K dílu tomu nalezl pomocníka ve vévodovi ze Sully, který jako správce financí hleděl účelnou politikou hospodářskou rozmnožiti příjmy panovníkovy a povznést zemědělství i průmysl. Tehdy došlo také k stavbě kanálů, spojujících oblast moře Atlantického s mořem Středozemním, a k prvním počátkům kolonisace v Kanadě, kde odvážný Champlain zjednal francouzskému živlu trvalou oporu, založiv Quebec roku 1608.

Kanada.

Zároveň Jindřich IV. hodlal zajistiti Francii mocné postavení pokračováním v protihabsburské politice a spojením s reformovanými mocnostmi. Byl však úkladně zavražděn na ulici v Paříži fanatickým katolíkem roku 1610.

Jeho neočekávaná smrt znamenala hlubokou změnu v evropských i francouzských poměrech. Trůn francouzský přešel na nedospělé dítě, Ludvíka XIII., poručnická vláda stala se opět hříčkou v rukou dvorských stran. Protireformační duch nabyl vlivu u dvora a sblížil na čas Francii se Španělskem. Tím se stalo, že v následujících bojích v Čechách a v Německu rod habsburský mohl opět vystoupiti do popředí politiky evropské.

Ludvík
XIII.

5. Počátky protireformace v Německu.

Maxmilián II. a Rudolf II. Náboženský mír, smluvný r. 1555 v Augšpurce, umožnil na delší dobu protestantům i katolíkům žiti bez zjevného boje spolu. Zato měli evangelíci četné dogmatické spory ve vlastním táboře.

Duševní život protestantského Německa utonul tak skoro úplně v neplodných hádkách. I básnictví bylo proniknuto spory theologickými. Jednostranností tou větší část německého národa ztratila skoro úplně styk se vzdělaností ostatní. Náboženský zápas nedovedl zakryti vzrůstající pověry, jevíci se v upalování čarodějnic a v rozšíření alchymie i magických kejklů. Nevkusný přepych a sou-

Pokles
vzděla-
nosti ně-
mecké.

stavné opilství kvetlo ve vyšší společnosti, zvláště v kruzích knížat říšských. Pokusy o jednotu protestantských stavů tříštily se o soupeřství mezi přísně luterským rodem saským a kurfiřty falckými, kteří se přiklonili ke kalvinismu.

Maxmilián II. (1564 až 1576).

Ferdinandův nástupce, císař Maxmilián II. (1564—1576), klonil se sice za života otcova k reformaci, ohledy na politické poměry zachovaly ho však církvi katolické a způsobily, že nedovolil protestantům změny v ustanoveních augšpurského míru. Jeho syn Rudolf II. (1576—1612), vychovaný v ovzduší španělského dvora, nezasahoval sice osobně mnoho do poměrů říšských, ale okolí jeho podporovalo značně snahy katolické.

Rudolf II. (1576 až 1612).

Protireformace.

Vliv protireformace, rozkvetlé v románských zemích, zorganizoval německé duchovenstvo katolické k účinnější obraně. Řád jezuitský zřídil v Bavořích a v duchovních územích porýnských své koleje a vychoval v nich novou generaci, Římu naprosto oddanou. Tak vznikla pevná strana katolická, kladoucí zájem církve nade vše ostatní. Její kulturní závislost na cizině ukazovala se záhy rozšířením mravů španělských a italského umění. V čele této strany postavili se vévodové bavorští.

Maxmilián Bavorský.

Unie a liga. Mladý vévoda bavorský Maxmilián I., použiv domácích sporů v říšském městě Donauwörthu, zmocnil se ho roku 1607 jako ochránce katolické menšiny měšťanstva. Čin ten vzbudil veliké pobouření u protestantů, a roku 1608 sdružila se některá knížata a města reformovaná pod vedením kurfiřta falckého v ozbrojený spolek, zvaný unií protestantskou. Vévoda bavorský utvořil však v zápětí podobné sdružení katolické ligy. Spor náboženských stran ochromoval moc ústředních orgánů říšských, a bylo nebezpečí, že válka vypukne při nejbližší příležitosti.

Unie a liga (1608).

Pokles obchodu.

Zároveň se zhoršily poměry hospodářské. Dosavadní rozkvet německého průmyslu a obchodu byl dílem samostatných obcí městských. V 16. století města ustupovala však do pozadí před rostoucí mocí knížat. Většina knížat hleděla zvýšiti příjmy cly, která stěžovala citelně především plavbu na řekách. Stejně nepříznivě působilo i zlehčování mince. Marně císař Rudolf II. se snažil zavést jednotné poštovníctví, které světil jako říšský regál rodnině Taxisů; knížata zřizovala si samostatně své kursy poštovní. Obchodní význam hansy podlehl znenáhla úplně soutěži holandské a anglické. Říše německá jako celek nerozhodovala již v evropské politice a neposkytovala ochrany ani jihozápadním firmám, když ztrácely své bohatství úpadky koruny španělské a francouzské. Roku 1614 padl dům Welserů, několik let potom likvidovala i banka Fuggerů. Nová velká jmění obchodní se netvořila, neboť patriciát německý podléhal stále více touze po šlechtických titulech a mezi šlechtou podle španělského vzoru upevnil se názor, že obchodem a prací se kazí erbovní čistota.

6. Habsburské země za Maxmiliána II. a Rudolfa II.

Snahy Ferdinanda I. Nezdár velikých plánů Karla V. v Němcích měl také v zemích bratra jeho zřejmé následky. Pokroky, učiněné mocí královskou, zvláště v Čechách po válce šmalkaldské, se zastavily; král Ferdinand I., stísněný obnovenou válkou s Turky v Uhrách, nemohl se již stejnou silou brániti moci stavovské a reformaci.

Poměry
v Čechách.

Scbevědomí luterské strany v Čechách vzpružilo se znova. Také Jednota bratrská, mravně utužená pronásledováním, zotavila se záhy a majíc v čele svém vůdce vzdělané, jako byl biskup Jan Blahoslav, dosáhla zanedlouho vrcholu svého kulturního rozvoje. Ale těžiště jejího vnitřního rozvoje přesunulo se z Čech do Polska a na Moravu. Ferdinand I. skládal značné naděje do působnosti nového řádu jezuitů, jimž zařídil r. 1551 kolej ve Vídni; roku 1556 dal jim klášter sv. Klimenta v Praze a přiznal právo zříditi katolickou universitu. U papeže vymohl, že arcibiskupství pražské, uprázdněné od doby husitské, roku 1561 znova bylo obsazeno Antonínem Brusem z Mohelnice. Arcibiskup měl Římu zachovati také zbytky strany podobojí, pokud ony se ještě bránily vlivům německé reformace (starotrakvisté); král proto vymohl od Pia IV. povolení kalicha pro své země. Ale pozdní ústupek nedovedl již zastaviti postup hnutí evangelického.

Jan Bla-
hoslav.

Jesuité.

Roku 1564 Ferdinand I. zemřel, odkázav mladším synům Ferdinandovi země venkovské s Tyrolskem a Karlovi Štyrsko s Korutanskem, Krajinou, Goricí a Terstem. Nejstarší syn, Maxmilián II., nástupce otcův na stolci císařském, dostal země české, rakouské a uherské.

Synové
Ferdinan-
da I.

Maxmilián II. Naděje, které protestantští stavové kladli do vlády Maxmiliána II. (1564—1576), nesplnily se úplně. Maxmilián II. doufal, že klidem a částečnými ústupky náboženské vášně se zmírní a že obnoví se církevní jednota. Proto nechtěl přivoliti k prohloubení rozkolu zákonnou úpravou evangelických církví v svých državách. Roku 1566 starý Soliman II. udeřil opět na země habsburské, ale hrdinná obrana Sigetu, vedená chorvátským báňm Mikulášem Zrinským, a smrt sultánova zlomily prudkost útoku. Maxmilián II. chystal se tehdy k velké válce odvetné; než tíseň finanční donutila ho učiniti tak nevýhodný mír, že i potom nucen byl udržovati četné posádky hraniční v Uhrách. Rakouští stavové užili tísně císařovy a vynutili na něm náboženskou koncesi pro vyznání augšpurské. V Čechách evangelická strana domáhala se rovněž zákonného zaručení náboženské svobody a práva obsazovati konsistoř podobojí svými straníky. Císař dlouho se vyhýbal a teprve, když mu byly odepřeny berně, odhodlal se jednati o tom na dlouhém sněmě roku 1575. Ježto odůvodňoval své odklady různosti reformovaných stran v zemi,

Maxmilián
II.

Válka
s Turky.

Sněm
1575.

Česká
konfese.

luterští a Jednota bratrská dohodli se o společné vyznání, t. zv. českou konfesi, v níž se sporným kusům obojetnými slovy vyhnuli. Maxmilián II. nedal se pohnouti ani tehdy k písemnému závazku, ústně však povolil českou konfesi, k jejíž ochraně stavové směli si zvoliti ze sebe zvláštní defensory. Při tom nevzdal se král obsazování konsistoře a nezrušil starších zákonů proti Jednotě bratrské.

Stavovská
moc.

Poměry české. Než pokrok reformace byl zjevný a sotva desetina obyvatelstva zůstávala ještě věrna Římu. Také v politickém ohledu stavovská moc v Čechách vzrůstala. Stavové zvyšovali moc svou proti byrokracii komorní zvláště samosprávným vybíráním berní tureckých. Tento opětův vzrůst jejich vlivu byl ovšem nejvíce na prospěch šlechtě.

Poměry
hospodářské.

Města, stojíce namnoze pod vládou patricijských rodin, zachovávala svůj staro-světý ráz. Páni a rytíři stavěli si tam mohutné domy v novém, renaissačním slohu. Šlechta žila z výnosů svých statků, věnujíc vedle toho pozornost pivovarnictví a rybníkářství; v oboru tom veliké pokroky byly učiněny na statcích pernstejnských a rožmberských. Šlechta libovala si v okázalé zevní nádhře vlašských a španělských mód, volala do země cizí umělce a dobrodruhy alchymisty, zachovávala starou neváznost k právům jiných a nezřízenou vášnivost při banketech a rvačkách. Velká část její zadlužovala se, ztrácela a měnila otcovské statky; tím bylo některým rodům umožněno soustřediti v svých rukou velkou část království. Tito pánové, v čele s velmožným Vilémem z Rožmberka, vystupovali pak jako opravdoví dynastové, hledající sňatků v cizině a usilující oligarchicky ovládnouti zemi (viz obr. 60—62).

Panstvo.

Styk
s Evropou.

Na duševním poli stal se pokrok tím, že Čechové nebyli již odtrženi od světa ostatního, nýbrž účastnili se ve vývoji humanismu a reformace. Luteráni navázali četné styky s Wittenberkem a jinými universitami v Německu, Jednota a kalvinští docházeli do Heidelbergu, Ženevy, do Nizozemí i Polska a dopisovali si s předáky reformovanými v celé Evropě. Šlechta česká cestovala a někteří počali literárně zvěčňovati své zkušenosti, jako Václav Vratislav z Mitrovic nebo Křištof Harant z Polžic. Mnoho bylo psáno v latině, ale zvětšené potřeby vzdělanostní jevily se také v národním písemnictví úsilnou činností vydavatelskou, v jejímž popředí stál vynikající stilista Daniel Adam z Veleslavína (1599). Jednota bratrská obohatila literaturu českou proslulým překladem Pisma sv., vytištěným v Kralicích na Moravě (1579 až 1593). Jazyk její a zásoba slov v ní obsažená staly se vzorem a nevyčerpatelným pokladem literatury české, zvláště za doby národního úpadku. Obsahem písemnictví české nebylo ovšem bohaté; řemeslné veršovnictví nahrazovalo poesii, převládá zájem věroučný a praktický, nebo snaha po slohové eleganci podle klasických vzorů. Ale vědecký zájem rostl, jak ukazovala i universita, povznášející se zvolna z bývalého úpadku. Ve styku s cizinou vzrůstalo národní sebevědomí českého živlu, třebaže reformace značně rozšířila opět známost němčiny v zemi.

Písemnic-
tvi.

Rudolf II.

Vláda Rudolfa II. Po smrti Maxmiliánově nejstarší syn jeho, Rudolf II., nastoupil ve všech zemích otcových i v císařské hodnosti,

kdežto ostatní bratři dostali jen některé důchody. Jsa povahy plaché a zasmušilé, Rudolf II. (1576—1612) nedovedl vládnouti rázně. Žárlivě bránil každému zkrácení svých práv, ale pro váhavou nerozhodnost a nechut k veřejnému ruchu neužíval vlastní moci soustavně.

Od roku 1583 usadil se v Praze trvale, ale ústřední úřady zůstaly zčásti ve Vídni. Císař na Hradčanech obklopoval se vlašskou nádherou a rozsáhlými, světu nepřístupnými sbírkami skvostů, uměleckých děl a zámořských kuriosit. Praha oživila rojem vyslanců a dobrodruhů, dvůr zůstával však cizí národnímu životu českému.

Dvůr
v Praze.

Protireformace za jeho vlády v habsburských zemích učinila velké pokroky. Dokonalé obnovení katolicismu bylo provedeno v Tyrolsku. V zemích českých pokroky katolické víry byly zahájeny samostatnou činností katolické menšiny, vzbuzené z dosavadní nečinnosti hlavně působením řádu Ježíšova.

Tábor
katolický.

Na statcích svých příznivců jesuité zřizovali nové koleje: v Krumlově, Jindřichově Hradci, v Chomutově a v Kladsku. Na Moravě řád zapustil pevné kořeny v Olomouci i v Brně. V čelo hnutí postavil se ze šlechty Zdeněk Popel z Lobkovic, Jaroslav Bořita z Martinic a Vilém Slavata z Chlumu. Strana nečetná počtem vynikala bohatstvím, vlivem u dvora a spojením s vyslanci španělskými i nunciem papežským. Její význam stal se zvláště zjevným, když vojenské úspěchy v Uhrách povznesly opět sebevědomí a odvahu dvora císařského.

Stoupenci
Říma.

Roku 1593 rozvinul se z pohraničních bojů nový, velký zápas mezi mocí osmanskou a habsburskou. Vojsko císařské nabylo značných úspěchů a Rudolf II. doufal, že obnoví císařskou moc úplnou porážkou Turků. Jeho okolí užilo vítězné nálady k ráznému postupu proti reformaci. Roku 1602 byly obnoveny staré mandáty proti Jednotě bratrské a počalo se přísněji vystupovati proti evangelíkům v královských městech i na statecích korunních. Stavové, vedení učeným rytířem Václavem Budovcem z Budova, na sněmě marně se ohrazovali proti tomu.

Válka
s Turky.

Václav
Budovec.

Vzpouza Matyášova. Protireformační politika císařských zástupců a jesuitů způsobila roku 1604 nenadálý odboj šlechty uherské, v jehož čelo se postavil Štěpán Bočkaj, jenž opanoval severní Uhry a zplnil roku 1605 i jihovýchodní Moravu. Turci vystoupili na bojiště s novou silou, dosavadní úspěchy vojsk císařských byly rychle ztraceny a arcikníže Matyáš nucen jednati o mír s obojím nepřítelem. Smlouvou vídeňskou roku 1606 povolil Uhrům náboženskou svobodu a Bočkajovi postoupil Sedmihradsko se Zátisím jako doživotní knížetství. Mírem, umluveným brzy potom v Toroku nad Žitvou, ponechal Turkům dosavadní panství v Uhrách, oni pak přestali žádati dřívějších poplatků. Rudolf II. zdráhal se však potvrditi obojí mír a mezi bratřími vzniklo z toho prudké napětí.

Štěpán
Bočkaj.

Mír
vídeňský.
(1606).

Matyáš a
Rudolf.

Neženatý císař neměl dědiců, nechtěl však bratra výslovně uznati nástupcem. Matyáš získal většinu ostatních arciknížat na svou stranu a neváhal se postavit zjevně proti císaři. Stavové uherští a protestantská šlechta rakouská umluvili s ním roku 1608 na sněmu v Bratislavě konfederaci; k ní přistoupili stavové moravští, vedení předním šlechticem Jednoty bratrské, Karlem Starším z Žerotína. Matyáš táhl proti Praze a žádal také české stavy, aby se s ním spojili. Protestanté čeští však za slib rozsáhlých ústupků politických i náboženských zůstali při císaři.

Mír
libeňský.

Jejich vlivem došlo v červnu 1608 v Libni k smírnému vyrovnání. Císař uznal Matyáše za následníka a postoupil mu hned Uhry, rakouské země a Moravu, ponechav sobě Čechy se Slezskem a Lužicí. Rozkol v rodu habsburském znamenal vítězství stavů a reformace proti snahám císařského dvora. Stavové zemí Matyášových vymohli si potvrzení svobod politických i náboženských.

Majestát
r. 1609.

Majestát Rudolfův. V Čechách se Rudolf II. bránil se stranou katolickou podobným požadavkům. Avšak vůdcové strany evangelické, mezi nimiž byli Václav Budovec z Budova a Petr Vok z Rožmberka, spojili se se Slezany a donutili roku 1609 císaře, že podepsal majestát, který zaručoval české konfesi zákonné právo v zemi, postupoval stavům konsistoř utrakvistickou a universitu, dovoloval jim volbu defensorů k ochraně náboženských svobod. Na straně katolické protestanté vymohli si smlouvu, jíž se povolovaly jejich souvěrcům chrámy a školy v městech a na statcích královských. Podobné svobody zjednali si také Slezané.

Vpád Pa-
sovských
(1611).

Roztrpčený císař marně chtěl v následujících letech skrze ctižádostivého bratrovce, arciknížete Leopolda, biskupa pasovského a štrasburského, zvrátiti násilně nové poměry. Vpád soldatesky, sebrané v Pasově, do Čech skončil porážkou; Matyáš s pomocí českých stavů donutil roku 1611 císaře, že vzdal se v jeho prospěch vlády i v Čechách. Sesazený Rudolf II. zemřel na počátku r. 1612. Matyáš dosáhl po smrti jeho také koruny císařské.

7. České povstání.

Matyáš
(1612 až
1619).

Vláda Matyášova. Katastrofa Rudolfa II. zvýšila požadavky stavovské také v Čechách. Vůdcové hnutí hodlali zajistiti svobody své spolkem stavů moravských, českých, rakouských a uherských. Císař Matyáš (1612—1619) nedovedl proti tomu vystupovati s rázností;

zdržoval pouze postup stavovský vyhýbavými odklady. Roku 1615 došlo k uzákonění češtiny jako výhradního úředního jazyka v Čechách. Zároveň se v Čechách spor rozvinul mezi stranou katolickou a protestantskou o rozsah smlouvy z r. 1609. Šlo hlavně o to, jsou-li také duchovní statky zbožím královským. Protestanté tak tvrdili a hájili poddaných pražského arcibiskupa v Hrobě a klášterních osadníků v Broumově, kteří si zřídili evangelické kostely proti zákazu vrchností. Nespokojenost rozhodných oposičníků stavovských byla zvýšena, když za nástupce bezdětného krále byl roku 1617 přijat obratným jednáním katolické strany jeho bratranec Ferdinand Štyrský, oddaný naprosto zájmům katolickým a věrný vychovanec jesuitů. Byl vskutku korunován a uznán i v ostatních zemích koruny české, dříve než se rozhodní protestanté tomu mohli opřítí. Věc ta vzbudila však u nich vážné obavy, neboť Ferdinand potlačil předtím násilně reformaci v zemích štyrských. Proto vůdcové stavovsko-protestantského hnutí v Čechách, v čele s Matyášem Thurnem, Václavem z Roupova a jinými pány, odhodlali se zmařití nastoupení jeho odbojem, jaký již proti Rudolfovi II. se byl osvědčil.

Hrob a
Broumov.

Ferdinand
Štyrský.

Matyáš
Thurn.

Defenestrace pražská. Otázka protestantských chrámů v Hrobě a Broumově, zostřená zasažením dvora ve prospěch duchovních vrchností, rozechvěla právě tehdy i širší kruhy. Proti zákazu císařovu svolali defensoři v květnu 1618 obecný sjezd strany evangelické do Prahy a návodem vůdců došlo k bouřlivému vystoupení proti katolickým místodržitelům. Slavata a Martinic s úředníkem Fabriciem byli svrženi z oken kanceláře zemské na hradě pražském. Spolu byl prohlášen zjevně odboj proti panovníkovi a zřízena ihned stavovská vláda třiceti direktorů, kteří se jali sbíratí vojsko a jednati v Evropě o spojeneckou pomoc. Churavý Matyáš byl českou rebelií úplně překvapen. Svou nerozhodností způsobil, že stavové čeští, jimž dostalo se ihned pomoci od Slezanů a Lužičanů, odrazili první útoky nedostatečných vojsk císařských a přivedli také nerozhodné Moravany a stavy hornorakouské na svou stranu.

Sjezd
evange-
lický.

Defenes-
trace
(23. května
1618).

Český
odboj.

Ferdinand II. a odboj český. V březnu 1619 císař zemřel a postavení jeho nástupce Ferdinanda bylo tak povážlivé, že hrabě Thurn s českým vojskem se objevil před samou Vídní. Naděje českého odboje opíraly se však hlavně o cizinu. Rozhodná strana protestantů německých, spojená v unii pod vedením kurfiřta Fridricha Falckého, zeté anglického krále Jakuba I., vstoupila ihned v jednání s odbojem českým a vypravila do Čech vojenského dobrodruha, hraběte Mans-

Smrt
Matyášo-
va (1619).

Gabriel
Bethlen.

felda, který se zmocnil Plzně. Další podpory čeští stavové nadáli se od Anglie a Holandska, od Francouzů, Benátčanů a Turků. V Uhrách vévoda sedmihradský Gabriel Bethlen vystoupil proti Habsburkům s nárokem na korunu sv. Štěpána.

Fridrich
Falcký.

Spoléhajíce na tuto situaci evropskou stavové čeští zřekli se naprosto rodu habsburského a zvolili si za panovníka Fridricha Falckého v srpnu 1619. Volba odboji neposloužila. Kurfiřt nebyl mužem činu a horlivostí kalvinskou popudil proti sobě většinu luterských knížat v čele se Saskem. Ti odvrátili se rozhodně od Čechů a dopustili, že Ferdinand II. byl zvolen za císaře. Pomoc anglická a nizozemská zůstala bezvýznamná a vláda francouzská zdržela unii diplomatickým jednáním od účinné pomoci ve prospěch Čechů.

Spojenci
Habsburků.

Katastrofa bělohorská. Fridrich Falcký zůstal osamocen, kdežto Ferdinand II. nalézal horlivé spojence ve Španělsku, v králi polském a v kurfiřtovi saském Janu Jiřím, jemuž dal v zástavu Lužici. Hlavně však bavorský vévoda Maxmilián umožnil císaři rázný postup. S pomocí ligy katolické sebral značné vojsko, a jsa podporován zkušeným generálem Tillym, opanoval nejprve Rakousy Horní. Potom, spojiv se na podzim 1620 s císařským vojskem, jemuž velel hrabě Buquoy, vpadl do Čech. Vojsko české ustupovalo před spojenci až k Praze a svedlo 8. listopadu na Bílé hoře nešťastnou bitvu, jejíž rychlý výsledek rozhodl o osudu odboje. Fridrich Falcký opustil Prahu, doufaje, že se ve Slezsku udrží. Tam však vystoupil proti němu kurfiřt saský, který byl již dříve dobyl Lužice a opanoval roku 1621, spojen s císařskými, skoro celou zemi bez vážného odporu. Bezbranný „zimní král český“ byl nucen prchat dále do říše německé. Zatím také Morava složila zbraně a posléze ustoupil (1621) i Mansfeld do Horní Falce a padla v jižních Čechách i poslední města, císařským se ještě bránící.

Tilly a
Buquoy.

Bílá hora
(8. listopadu 1620).

Porážka
odboje.

Následky vítězství císařova. Rychlého a dokonalého vítězství Ferdinand II. užil, aby upevnil panovnickou moc proti stavům a zároveň rozmnožil katolickou víru. Zemskou vládu v Čechách svěřil mimořádnému místodržiteli Karlovi z Lichtenštejna, na Moravě kardinálovi Františku Dietrichštejnovi; práva sněmů byla na několik let vůbec zastavena. Z hlavních účastníků odboje, pokud neunikli do ciziny, dvacet sedm bylo v červnu 1621 na Staroměstském náměstí popraveno, jiní uvězněni. Konfiskační komise odsoudila v následující době přes šest set osob, většinou stavu panského a rytířského, ke ztrátě statků. Dvě třetiny statků v zemi propadly

Císařské
tresty.

Poprava
r. 1621.

konfiskaci a byly ukvapeně pod cenou prodávány nebo rozdány převrženým vítěznému dvoru. Hejno cizinců a válečných dobrodruhů zaujalo místa domácí šlechty. Protireformace vítězila postupně. Nejprve kazatelé bratrští a kalvinští byli vypovězeni ze zemí českých, po nich i luterští duchovní.

Konfiskace.

Nové vrchnosti podporovaly provedení věci a donucovaly své poddané k víře katolické. Misie, zvláště jezuitské, nalézaly ochotné podporu vládní moci, až roku 1627 zvláštní komise protireformační byla zřízena a vydán rozkaz, aby všichni svobodní obyvatelé, kteří nechť se ve víře srovnati s panovníkem, do určité lhůty zemi opustili. Emigrace, tímto nátlakem způsobená, dokonala hmotný a kulturní rozvrat českého národa, hrozně stíhaného za svou oddanost k evangelickému vyznání. Tisíce rodin, kladoucích evangelické přesvědčení nad ostatní statky, odešlo do Němec, do Polska a do Uher, národ pozbyval vzdělané a vůdčí třídy. Mezi odcházejícími byli duchové vynikající, jako bratrský biskup Jan Amos Komenský, církevní historik Pavel Skála ze Zhoře, státoprávní spisovatel Pavel Stránský. Také na Moravě a v zemích rakouských protireformace pokračovala; jen Slezsko, stojící pod ochranou saského kurfiřta, zachovalo částečně svobodu vyznání protestantského.

Protireformace.

Emigrace.

Obnovené zřízení zemské. Když byl zlomen veškerý odpor, císař r. 1627 vrátil Čechám pravidelné řády vydáním „Obnoveného zřízení zemského“.

Obnovené zřízení zemské (1627).

Stavové nabyli zase práva povolovati na sněmě berně, sněm směl však jednati pouze o předlokách vládních. Vliv koruny vzrostl zřízením nové kurie katolického duchovenstva, která obdržela na sněmě místo první před stavem panským, rytířským a měšťským, obmezeným na několik málo zástupců. Němčina stala se vedle české řeči plnoprávným jazykem úředním, což usnadnilo vliv nových cizích pánů v otázkách zemských a v dvorské kanceláři české, jež r. 1624 trvale ve Vídni byla zřízena. Státoprávní nezávislost koruny nebyla však obnoveným zřízením nikterak porušena, jen rodu habsburskému byla dědičnost pojištěna po meči i po přeslici. Podobné zřízení zemské obdržela roku 1628 také Morava.

8. Válka třicetiletá.

Válka falcká a dánská. Povstání české bylo pouze prvním jednáním prudkého zápasu nábožensko-politického, který otrávil Evropou celá tři desetiletí. Roku 1621 válka přenesla se do Němec. Císař vyslovil říšský acht proti Fridrichovi Falckému, kterého Tilly a vojsko španělské vypudili z Falce Horní i Dolní. Bývalý král český hledal útulku v Holandsku, které obnovilo boj s novým králem španělským Filipem IV. Císař Ferdinand II. přikl. falcký hlas kurfiřtský bavorskému Maximiliánovi. Protestantská unie rozpadla se a vítězná strana katolická vystoupila také v severním Německu proti luterským držitelům rozličných stolců biskupských. Na jejich

Válka falcká.

Válka dánská.

ochranu roku 1625 vystoupil král dánský Kristián IV.; zároveň Holanďané a král anglický poskytli peněz Mansfeldovi na nové vojsko. Tak následovala po válce falcké válka dánská.

Albrecht
z Vald-
štejna.

Vystoupení Valdštejnovy. Vystoupením nových nepřátel dvůr císařský byl velmi stísněn, nemaje na vojsko. Pomoc přišla od českého pána Albrechta z Valdštejna, který, přestoupiv v mladých letech ke katolictví, nabyl ve válkách s Benáťany a v Uhrách zkušeností vojenských. Výhodným sňatkem a koupí konfiskovaných statků v severních Čechách zbohatl tak, že mohl císaři sebrati vojsko ze svého.

Rády
vojenské.

Věk nebyla v době tehdejší neobvyklá. Žádná vláda nenajímala a nevydržovala vojska sama bezprostředně, nýbrž dávala důstojníkům patenty verbovací a **zajišťovala** žold pro určitý počet mužstva. Voják měl **vydržovati** sebe ze smluvných peněz a z podílu na kořisti; býval zpravidla provázen ženou a dětmi **po rozličných** táborech. Důstojníci hleděli na válku namnoze jako na výnosnou spekulaci, **která** ovšem vyžadovala někdy značný kapitál závodní, ježto smluvený žold pro vojsko vládou zřídka býval předem a správně vyplácen.

Úspěchy
a plány
Valdštej-
novy.

Ferdinand II. přijal nabídku Valdštejnovu a nový generalissimus císařský roku 1626, zničiv nejprve u Dessavy vojsko **Mansfeldovo**, obrátil se proti králi dánskému, jehož donutil k míru a ovládl s velikým vojskem Německo severní. Císař udělil mu zabrané vévodství meklenburské a Valdštejn pojal veliký plán povznesení moci habsburské. Ve spolku se Španělskem a Polskem měl císař opanovati moře Baltské a vytlačiti odtud námořní moc holandskou a švédskou. Proto se Valdštejn snažil zmocniti měst hansovních a množil stále armádu, vymáhaje od severoněmeckých zemí vysoké kontribuce na její vydržování.

Edikt
restituční
(1629).

Edikt restituční a sjezd řezenský. Dvoru císařskému byly věci náboženské důležitější než plány Valdštejnovy. Roku 1629 Ferdinand II. vydal t. zv. restituční edikt, jímž podle přání strany katolické nařizeno protestantům vydati všechny statky duchovní a biskupství zabraná po roce 1555. V tom zasáhly do věcí německých Francie a Švédsko.

Richelieu.

Francie, kdež vládl nesamostatný Ludvík XIII., nepodnikala s počátku nic proti rostoucím úspěchům moci habsburské. Teprve když skutečná moc vládní roku 1624 přešla do rukou vynikajícího státníka kardinála Richelieu, nastal obrat. Diplomacie francouzská dodala knížatům německým odvahy, že na sjezdu v Řezně roku 1630 důrazně se ozvali proti vzrůstu moci Valdštejnovy, která naplňovala obavou také knížata katolická, zejména kurfiřta Maxmiliána Bavorského. Císař chtěje, aby jeho syn byl zvolen za krále

Sesazení
Valdštej-
novy
(1630).

římského, propustil Valdštejna ze svých služeb, nedbaje toho, že právě vystoupil proti němu nový nepřítel, král švédský.

Zakročení švédské v Němcích. Švédský král Gustav Adolf viděl, že úspěchy habsburské ohrožují všecku reformaci a zároveň zájmy jeho vlasti na Baltu, kde Švédové se snažili odejmouti Polsku Livonsko a Kuronsko a nabytí vůbec v oblasti moře Baltského přeháhu. Vystoupil roku 1630 s dobře vycvičeným vojskem v Pomoranech jako ochránce protestantismu německého. Nepovolnost císařova ve věcech náboženských přiměla knížata severoněmecká i kurfiřta saského, že se spojili se Švédy. Roku 1631 Gustav Adolf porazil vojsko katolické ligy u Breitenfelda (u Lipska) na hlavu.

Jediná bitva změnila dokonale poměry v Německu. Švédové stáli u hranic českých, císař neměl vojska ani peněz, česká emigrace doufala, že Gustav Adolf vpadne do Čech a ohrozí sotva upevněnou moc Ferdinanda II. v základech. Než král švédský obrátil se Pomoháním k Rýnu a obsaditi Čechy ponechal Sasům. Kurfiřt saský obsadil sice Prahu a severní Čechy, nedopustil však, aby nastal přičiněním emigrantů úplný převrat v zemi.

Roku 1632 Gustav Adolf pronikl vítězně do Bavor a hrozil samým Rakousům. V největší tísní dvůr císařský obrátil se opět k Valdštejnovi, jenž byv propuštěn žil knížecky v Čechách, buď v Praze, kde stavěl ohromný palác, nebo v Jičíně, hlavním městě vévodství fridlandského, z řádů zemských skoro vyňatého.

Pád Valdštejnův. Valdštejn se sice zdráhal, přijal však opět úkol, utvořiti novou armádu císařskou. Než jeho úmyslem nebylo již sloužiti císaři oddaně. Chtěl tentokrát sobě samému zjednatí moc panovnickou, bez ohledu na zájmy císařské a třebas dohodou s jeho nepřáteli. Rozhořčení nad potupou řezenskou trvalo v jeho duši. Někteří jeho přátelé a příbuzní nebyli spokojeni s utužením habsburské moci v Čechách a přáli si nového převratu v zemi. Oni prostředkovali tajné spojení vévodovo s emigrací, se Sasy a se Švédy. Valdštejn měl býti zlákan k rozhodnému jednání proti císaři nadějí na korunu českou. Sbíraje vojsko, Valdštejn jednal již se Švédy, ale bez úspěchu. Vytlačiv Sasy z Čech, táhl do Bavor, kde měřil se s Gustavem Adolfem před Norimberkem. Ke skutečné srážce vojsk došlo na podzim roku 1632 u Lützena v Sasku. Švédové podrželi vrch. Valdštejn ustoupil do Čech, ale Gustav Adolf padl v boji.

Švédové proto války v Německu se nevzdali. Za nedospělou dědičku trůnu Kristinu vedl říšský kancléř Axel Oxenstierna

Gustav II.
Adolf.

Breiten-
feld
(1631).

Vpád
saský do
Čech.

Vévodství
fridland-
ské.

Pikle
Valdštej-
novy.

Lützen
(1632).

Oxen-
stierna.

Odklady
Valdštej-
novy.

Plzeň
a Cheb
(1634).

Mír
pražský
(1635).

Rozšíření
války
v Evropě.

Baner a
Torsten-
son.

Ferdinand
III.

Boj
o Prahu.

politiku švédskou. Obdrževše pomoc od knížat protestantských a peníze od Francouzů, Švédové roku 1633 obnovili boj na všech stranách. Valdštejn však dlouho ležel nečinně ve Slezsku, ačkoliv ho kurfiřt bavorský prosil o pomoc a dvůr císařský naléhal, aby nepříteli čelil. Valdštejn jednal tajně se Švédy, Sasy, Francouzi i emigranty českými, váhal však v rozhodné chvíli přiznati barvu. Zdržoval ho jednak vliv obojetné diplomacie saské, jednak pověřivé vyčkávání příznivých konstelací astrologických. Stálými odklady vzbudil nedůvěru na všech stranách, konečně i u dvora císařského. V ležení v Plzni v lednu 1634 Valdštejn snažil se zabezpečiti si oddanost vedoucích důstojníkův; ale někteří generálové byli dvoru císařskému věrni a strhli s sebou většinu vojska. S malým zbytkem Valdštejn chtěl přejíti k Švédům, byl však v únoru 1634 v Chebu zavražděn.

Válka švédsko-francouzská (1635—1648). Pád Valdštejnův byl obratem ve válce. Vojska císařská nabyla převahy v jižním Německu. Kurfiřt saský vyrovnal se s císařem r. 1635 mírem v Praze a dostal trvale v léno obojí Lužici. Že císař odstoupil od ediktu restitučního, složila zbraně také většina ostatních protestantů německých. Ferdinand II. upustil od velikých plánů protireformačních a boj ztratil ráz náboženský.

Mír však nenastal. Kardinál Richelieu, touže rozšířiti hranice francouzské v Alsasku a v Nizozemí španělském, snažil se udržeti Švédy i Holanďany v boji s rodem habsburským. Toho dosáhl tím, že Francie, dotud v pozadí stojící, roku 1635 vystoupila otevřeně na bojiště. Tehdy zápas rozšířil se skoro po celé Evropě; Francie rozdmýchala roku 1640 odboj proti Španělům v Neapoli, v Katalonsku i v Portugalsku. V Uhrách s penězi francouzskými proti císařským vystoupil Jiří Rákoczy, zatím co sbory francouzské bojovaly v Nizozemí a na Rýně. Švédové, jimž válka se stala řemeslem, loupili na rozličných stranách říše a ohromné spousty znamenaly jejich stopy. Zeměmi českými od roku 1639 zvláště často procházely sbory švédské vedené Banerem a později obratným strategem Torstensonem. Kraj trpěl bídu nevýslovnou pleněním a těžkými kontribucemi nepřátel i vojska císařského.

Mír vestfálský. Ferdinand II. nedočkal se konce války; jeho nástupcem byl Ferdinand III. (1637—1657). Z únavy zjevné na všech stranách zahájeno jednání o mír ve vestfálských městech Münsteru a Osnabrücku, protáhlo se však na léta. Roku 1648, kdy příznivý konec jeho byl již jistý, Švédové naposled vpadli do Čech, zmocnili se Malé strany a Hradčan a odnesli hojnou kořist odtud. Prohlášení míru zastavilo dobývání Nového a Starého města pražského.

Smlouvy, uzavřené v říjnu 1648 v Münsteru a Osnabrücku,

staly se především podkladem nových poměrů v říši německé. Ve věcech náboženských znamenaly porážku snah protireformačních. Rovnocennost vyznání luterskému a kalvinskému s katolickým byla přiznána.

Právo rozhodovati o věcech náboženských v jednotlivých teritoriích zůstávalo ovšem věcí vrchnosti, poddaným měla býti však popřána soukromá svoboda vyznání bez práva na bohoslužbu nebo možnost volné emigrace. Většinu sporných knížetství duchovních mír vestfálský rozdělil mezi knížata světská náhradou za ztráty válečné. Církvi katolické zůstaly jen ty statky, které měla nesporně roku 1624. Vítězství protireformace v zemích habsburských ovšem zůstalo nedotčeno a veškeré naděje emigrantů českých byly zklamány.

Mírem však také vzala říše škodu na území. Švýcarské jednotě a Spojeným státům nizozemským přiznána výslovně nezávislost. Švédsku dostalo se peněžité náhrady válečné a území arcibiskupství brémského s biskupstvím verdenským. Rovněž ponechány Švédům Přední Pomořany s Rujanou a Štětínem. Francie nabyla plné svrchovanosti v biskupstvích lotrinských, dále získala habsburské državy v Alsasku s Breisachem a Sundgavskem. Dosáhla tak částečně hranice rýnské a měla příležitost zasahovati přímo do věcí německých. Mír ohlašoval obecnou amnestii a vracel všem světským knížatům říšským země, jichž za války pozbyli. Bavorsku ponechána však důstojnost kurfiřtská a Falc Horní, synovi „zimního krále“ vrácena jen Falc Rýnská s novým, osmým hlasem kurfiřtským.

Moc císařská v říši zmenšena byla mírem ještě více nežli předtím na prospěch samostatnosti stavů říšských. Knížecí samostatnost povýšena byla na plnou suverenity, jelikož knížatům bylo dáno právo spojovati se s cizími státy, pokud věc nesměřovala proti císaři a říši. Říše německá poklesla tak na pouhý svazek samostatných státek, který jako celek v politice evropské neměl váhy. Německo a země s ním sousedící dlouhou válkou byly zpustošeny tak, že jejich hospodářský a kulturní život byl na dlouhou dobu ochromen.

9. Polsko a Rusko od konce středověku.

Opanování dolní Visly. Za vlády Kazimíra IV. (1447—1492), ml. syna Vladislava Jagella, zaujímal Polsko s Litvou velmi význačné postavení mezi sousedy, zvláště když se mu po dlouhé válce podařilo pokořit zpupný řád rytířů německých. Příčinou této třináctileté úporné války byla vzpoura rytířstva a měšťanstva pruského, nespokojeného s absolutistickou správou řádu. Svobody šlechty polské vábily

Münster a
Osnabrück
(1648).

Podmínky
míru.

Změny
území.

Rozklad
říše ně-
mecké.

Kazimír
IV.

Boj
s řádem
němec-
kým.

Mír
toruňský
(1460).

Vzrůst
práv
šlechty.

Říšský
sněm.

Nihil novi

Města a
sedláci.

Rozsah
říše
polské.

Slabost
jejích
hranic.

Zikmund I.

je do svazku státu polského, že se mu dali pod ochranu. Poněvadž nestačila obecná hotovost šlechtická, najal král do svých služeb české žoldnéře. Ale i na straně řádu bojovali Čechové. Když se Kazimírovi podařilo odlouditi řádu vůdce českých žoldnéřů Oldřicha Červenku, vydal mu tento hlavní město řádu Marienburk. Potom došlo k míru v Toruni (1466), jímž Polsko získalo celý dolní tok řeky Visly (Prusko královské). Ostatek státu řádového (vlastní Prusko) se stal lénem koruny polské.

Vznik říšského sněmu. Dlouholetý těžký zápas s řádem rytířů německých, jakož i snaha zabezpečiti trůn potomstvu, vedly již krále Vladislava k tomu, aby rozmnožoval práva a výsady polské šlechty. Kazimír IV., aby překonal odpor šlechty proti válce s řádem, zaručil jí, že příště žádné války nepovede, ani nic nového neustanoví bez svolení zemských sněmů čili sněmíků. Poněvadž jednání s jednotlivými zemskými sněmy bylo příliš zdoluhavé, scházeli se plnomocní zástupci jejich na jednom místě (obyčejně v Pjotrkově). Tak vznikl o něco později valný nebo říšský sněm koruny polské. Zástupci sněmíků tvořili v něm již bu poselskou (= komoru poslů čili poslanců), jež představovala zájmy nižší šlechty, ale nad ní stála a větší vážnosti se těšila královská rada čili senát, skládající se z nejvyšších úředníků a zastupující zájmy panstva. Toto si vymohlo zákon „Nihil novi“ (1505), podle kterého k platnému usnesení říšského sněmu bylo potřebí souhlasu nejen jizby poselské, nýbrž i senátu a krále. Senát měl sice význam rozhodný, ale nejasnost a neurčitost vzájemného poměru mezi ním a jizbou poselskou ochromovala později při zjevné slabosti moci panovnické jednání sněmovní. Zároveň získávala šlechta nových práv a výsad na újmu měšťanstva a sedláků. Měšťanům bylo zapověděno nabývati státních pozemků, ježto nekonali službu vojenskou, a sedláci byli úplně připoutáni k půdě svých vrchností.

Poslední Jagellovci. Říše polsko-litevská sáhala v 16. století od moře Baltského až k dolním tokům Dněstru, Prutu, Bugu a Dněpru, kdež ji oddělovaly stepi, zvané „pustá pole“, od Tatarů krymských. Ale rozsáhlá tato říše neměla pevných přirozených hranic, jsouc otevřena útokům několika mocných nepřátel: říše moskevské, Tatarů a Turků, kteří vládli na sev. pobřeží Černého moře a byli vrchními pány krymských Tatarů. Král Zikmund I. (1506—1548), svolil k tomu, aby stát řádu rytířů německých se proměnil v světské lenní knížetství velmistra Albrechta Hohenzollerského, jenž přestoupil k luterství (1525).

Poněvadž bylo patrno, že šlechtická branná moc (obecná hotovost) nestačí k složitě a nepřetržitě obraně rozsáhlé říše, pokoušel se Zikmund I. o reformu státního zřízení, aby si mohl opatřiti stále vojsko žoldnéřské. Ale snaha jeho se nedařila pro odpor velmožů. Za syna a nástupce jeho Zikmunda II. Augusta (1548—1572) chopila se věci té nižší šlechta, jejíž vzdělání a prozíraví zástupci po mnoho let ovládali sněm. Úkol svůj však ztížili sobě tím, že, jsouce protestanty, chtěli zároveň s opravou státu provésti opravu církve polské. Tomu však vadila nechut králova řešiti otázky náboženské a věroučné spory protestantských stran, z nichž zvláště Jednota bratrská, po r. 1548 ve Velkopolsku rozšířená, vynikala svým vlivem mravním. Velikým úspěchem bylo, že k naléhání litevské šlechty bylo provedeno r. 1569 na sněmu v Lublíně státoprávní sjednocení (čili reální unie) Litvy s Polskem. Tím vznikla Rzecz pospolita (= republika) čili Společný stát polsko-litevský s králem v čele, voleným na společném sněmu.

Zikmund
II. August.

Nábožen-
ské
spory.

Unie lub-
linská
(1569).

Úpadek moci královské. Zikmundem II. Augustem vymřel rod Jagellovců. Polsko již od 14. století bylo v zásadě říší volební. Po vymření Jagellovců však šlechta z obavy před přehmaty krále-cizince kladla každému nově zvolenému králi určité podmínky (pacta conventa), vyhrazujíc sobě i vypovězení poslušenství v případě, že by král podmínek těch neplnil. První, kdo takto byl zvolen, byl princ Jindřich z Valois; ale ten roku 1574 po čtyřměsíční vládě z Polska tajně uprchl, aby po smrti svého bratra se ujal koruny francouzské. Na trůn polský povolán pak rázný vévoda sibiňský Štěpán Bathory (1576—1586), který šťastně válčil s moskevským carem Ivanem Hrozným a, řídě se radami svého kancléře, osvíceného vůdce nižší šlechty Jana Zamojského, udržoval rovnováhu ve vnitřních rozbrojích. Ale po jeho smrti nastalo veliké zhoršení.

Pacta
conventa.

Štěpán
Bathory.

Za krále byl zvolen Zikmund III. (1587—1632) z rodu švédských Vasovců, který se po smrti svého otce Jana III. († 1592) stal i králem ve Švédsku. Poněvadž byl vychován po katolicku a byl oddán svým jesuitským rádcům, ztratil brzy své švédské království a proto usiloval je s pomocí Polska získati nazpět. Ale Švédsko odňalo Polsku nedávno získané Livonsko.

Zikmund
III.

Livonsko.

Uvnitř Polska král nedovedl zjednati uklidnění včasným provedením náboženské snášenlivosti ve prospěch protestantů a vyvolal prudký odpor pravoslavných podřízením pravoslavných diecézí

Unie
v Brestu
(1596).

Rozklad
moci
státní.

stolici papežské (unií provedenou v Brestu r. 1596). Výsledkem všeobecné nespokojenosti šlechty s vladařením Zikmundovým byla její vzpoura (zvaná „rokoš“). Král zvítězil sice, byl však nucen zabezpečiti šlechtě výslovně a určitě její stavovská práva (1609). Šlechta od té doby pečlivě jich střežila a nestarala se již o potřebné opravy zastaralého státního zřízení, jež ustrnulo tak v nejnepříznivějším údobí svého vývoje. Král zůstal beze vsí moci a sněm byl jen kongresem představitelů samostatných zemí (vévodství). Každý šlechtic byl téměř samovládným panovníkem na svých statcích, ale zájmy celku nebyly náležitě zabezpečeny.

Universita
krakovská.

Rej.

Kocha-
nowski.

Rozkvět literatury polské. Živými obchodními styky Polska se západní Evropou začala tam již v druhé polovici 14. století pronikat vyšší vzdělanost, takže od r. 1400 byla v Krakově universita, jejímiž prvními profesory bylo několik Čechů a Poláků, příchozích z pražské university. Také na vývoj polského jazyka a literatury měli značný vliv Čechové. Literatura polská začala se teprve od počátku století 16. patrněji rozvíjeti, ale dosáhla již v polovici 16. století znamenitého rozkvětu vlivem humanismu a zvláště reformace, která i jinde probouzela literaturu, psanou jazykem národním. Protestant Mikuláš Rej z Naglovic († 1569), vlastní tvůrce prózy polské, stal se pravým učitelem a duševním vůdcem šlechtické společnosti. Katolický humanista Jan Kochanowski († 1584) proslul jakožto první polský básník, jenž ve svých lyrických a satirických verších vyjadřoval hluboký cit vznešenou mluvou.

Sjednocování
Ruska.

Vznik a vzrůst státu moskevského. Mezi tím co se značný počet drobných knížetství v západní Rusi po návalu Tatarů stal součástí státu litevského (viz str. 79), rostlo a mohutnělo v severovýchodní Rusi knížetství moskevské rovněž přivtělováním drobných knížetství sousedních.

Moskva.

Ivan
Kalita.

Přenesení
metropole
do Moskvy.

Moskva vynikala zvláště příznivou polohou zeměpisnou, ležíc na uzlu cest spojujících Rus severní s jižní a východní se západní. Proto se také v jejím okolí usazovali příchodí kolonisté nejčetněji. Z nich a z cel, vybíraných od kupců tudy procházejících, bohatla knížata moskevská a mohla úspěšně závoditi s knížaty sousedními o přednost. Kníže Ivan I. (1328—1341), řečený Kalita (= Měsíc, Lakomec), dosáhl na Zlaté Hordě penězi, že velkoknížecí stolec vladiměřsko-suzdalský zůstal trvale v rukou knížat moskevských a vymohl si také na ní, že sám vybíral od svých poddaných daň pro Hordu. Tím se obyvatelstvu dostalo veliké úlevy a proto se hrnulo také do země obyvatelstvo z jiných knížetství. Největším úspěchem Ivanovým bylo, že metropolita ruský, hlava církve ruské, přesídlil z Vladiměře nad Kljazmou do Moskvy; tím se stala Moskva posvátným

ohniskem „celé Rusi“. Ivan I. stal se tak prvním jednotitelem rozdrobené a porobené Rusi.

Dimitrij Donský a Ivan III. Vnuk Ivana I. Dimitrij (1359 až 1389) byl již tak mocným panovníkem, že rozhodoval vlivem svým v knížetstvích sousedních a že se odvážil zjevného zápasu s Tatary, používaje rozbrojů ve Zlaté Hordě. V boji tom způsobil Tatarům těžkou porážku na poli Kulikovském nad řekou Donem (1380), začez dostalo se mu čestného názvu Donský. Ač Tataři zanedlouho nadvládu svou nad Moskvou obnovili, přece od té doby lid ruský v knížeti moskevském spatřoval budoucího osvoboditele celého Ruska.

Dimitrij
Donský.

Rozvoj Moskvy byl zastaven po smrti Dimitrijově na dlouhá léta rozbroji dynastickými a nebezpečím hrozícím od litevského knížete Vitolda. Teprve Ivan III. Vasilevič (1462—1505) mohl rychleji zvětšovati říši svou; zejména podrobil si republiku novgorodskou i její rozsáhlé državy v severní Rusi. Ovšem znamenitý dříve obchod novgorodský podřadil Ivan III. tím, že Němce z Novgorodu vypudil. V době Ivana III. byli Tataři rozděleni již ve tři samostatné hordy, totiž v Hordu Zlatou, Kazaňskou a Krymskou. Ivan, nakloniv si chány kazaňského a krymského, přestal platiti Zlaté Hordě poplatek. Po nezdařené výpravě chánově proti Moskvě jeho tatarské vůbec přestalo (1480). Tataři všech hord od té doby přestávali na pouhých nájezdech a vpádech do ruských zemí, které ovšem někdy bývaly velmi zhoubné.

Ivan III.

Novgorod.

Setřesení
jha tatar-
ského
(1480).

Ivan III. měl hojné styky se západní Evropou. Prostřednictvím stolice papežské, jež si přála sjednotiti církev ruskou s církví římskou, oženil se s neteří posledního císaře byzantského, Sofií Palaiologovou. Odtud začal se pokládati za nástupce císařů byzantských, přijal dvouhlavého orla byzantského za svůj znak a zavedl při dvoře byzantskou obřadnost. Četní Vlachové a Řekové, kteří přišli v průvodě Sofiině anebo později byli pozváni od Ivana, ozdobili moskevský Kreml kostely (Uspenskij sobor; obr. 65), paláci a pevnými zdmi. Stavěli také pevnosti, lili děla, konali služby diplomatické.

Byzantské
dědictví.

Kreml.

Byzantská architektura proměnila se na Rusi nejprve vlivem slohu románského, jak to viděti při chrámech ve Vladiměři nad Kljazmou (z druhé polovice století 12.). Podle vzorů chrámů vladiměřských zbudovány od mistrů vlášských ke konci století 15. a na počátku 16. chrámy na Kremlu. V 16. století podlehla architektura byzantská vlivu slohu staveb dřevěných. Byzantská kopule proměněna v ruskou cibuli a kombinována s „bečkou“ nebo „stavem“, ruskými to tvary dřevěných střech. Charakteristické jsou při stavbách chrámů ruských oblouky „kokošníky“,

Stavitel-
ství ruské.

nazvané tak podle lidové ozdoby ženské hlavy. Zajímavými příklady takovýchto staveb jsou chrám sv. Jana Křtitele v D'jakově z r. 1529 a chrám Sv. Trojice v Moskvě ze 17. století. Později pronikly na Rus slohy západní (viz obr. 63-66).

Boj
s Litvou.

Počátek zápasu rusko-polského. Ivan III. a jeho nástupci pokládali se za zákonité pány vši pravoslavné Rusi a žádali na Litvě, aby vydala nazpět své ruské državy. Z toho vznikly dlouholeté zápasy mezi Moskvou a Litvou, v nichž Litva pozbyla značné části svých pohraničních území.

Vasilij III.

Nástupce Ivanův Vasilij III. (1505—1533), jenž dokončil sjednocení Rusi, opanovav Pskov, dobyt i strategicky důležitý Smolensk, ovládajícího poříčí Dněpru.

Ivan IV.
Hrozný.

Ivan IV. Hrozný (1533—1584), těžce z úpadku řádu rytířů mečových, chtěl přivtělením jeho panství k říši moskevské získati břehy moře Baltského, aby nabyt přímého a rychlého spojení se západní Evropou. Opanoval důležitý obchodní přístav Narvu. Aby zamezil další následky toho, škodlivé pro Litvu, ujal se polský král Zikmund II. August livonského mistra Gottharda Kettlera. Tento postoupil králi Livonsko a přestoupiv k lutherství přijal od něho v léno Kuronsko jako světské knížetství. V průběhu dlouholeté války vnitřní rozvrat říše moskevské ke konci vlády Ivanovy přesunul konečný úspěch na stranu Polska, takže Moskva mořské pobřeží zase ztratila.

Boje o
Pobaltí.

Mnohem větší úspěch měl Ivan Hrozný v šíření panství moskevského v dalekém vnitrozemí na účet Turkotatarů. Opanoval chanát kazaňský, astrachaňský a r. 1582 sibiřský za Urálem. O dobytí tohoto se přičinili členové rodiny Stroganovů, kteří, kolonizující své rozsáhlé državy na řekách Kamě a Urálu, byli nuceni jich hájiti mečem proti sibiřskému chánovi. Dobývše jeho panství s pomocí kozáků, postoupili ho carovi.

Sibiř.

Mnohem pomaleji a obtížněji postupovalo šíření státu moskevského proti krymským Tatarům, podřízeným vrchní moci tureckého sultána. Poněvadž podnikali neustále zhoubné vpády do území moskevského a byli dobře organisováni, byli Moskvané nuceni se obmezovati jen na obranu, která však za vlády Ivana Hrozného byla velmi dobře a soustavně seřizena.

Krymští
Tataři.

Pustá pole.
Ukrajina.

Základem jejím byla pevná města, která byla budována čím dále tím jižněji v sousedních „pustých polích“ (mezi Dněprem a Donem). Krajina ležící na rozhraní „pustých polí“ a území s usedlým obyvatelstvem slula „ukrajina“ (= země poomezni, asi tolik, jako byla původně německá „marka“). Tam žili volní lidé, živící se lovem zvěře a ryb, shromažďováním medu, vosku a kožíšin nebo i zemědělstvím.

Nazývali se kozáci¹⁾ a spravovali se volenými vůdci, kteří vodili je na odvetné výpravy proti Tatarům. Něco podobného bylo i na hranicích a v sousedství říše polsko-litevské.

Kozáci.

Zřízení patriarchátu v Moskvě. Veliké politické úspěchy státu moskevského daly vznik myšlenky, že Moskva jest povolána k tomu, aby se stala středem světa, jako jím byl před tím Nový Řím (Cařihrad) a dříve ještě Řím Starý. Moskvě jakožto „třetímu Římu“ předpovídána hegemonie všeho pravověrného křesťanstva. Proto usilovali moskevští panovníci o to, aby měli po svém boku patriarchu jako kdysi císařové byzantští. Opravdu se jim podařilo r. 1589 dosáhnouti svolení patriarchy cařihradského k tomu, aby metropolita moskevský se stal patriarchou.

Moskva „třetí Řím“.

Patriarchát.

Na počátku vlády Ivana Hrozného byly vlivem jeho dobrých rádců provedeny některé blahodárné opravy, jako byla nová úprava služby vojenské, již konal zvláštní služebný stav za to, že užíval dočasně a později i dědičné státních pozemků. Zřízeny pravidelné pluky jezdecké z nižší šlechty a péchota opatřena střelnou zbraní (střelci); vzniklo i dobré dělostřelectvo. Na sněmu r. 1550 opraven a doplněn starý svod zákonů z r. 1497, zvaný Sudebník.

Opravy státní.

Ivan Hrozný stal se v pokročilejším věku krutým despotou. Jeho řádění špelo především k zavedení neobmezené vlády na újmu bojarů. Bojaři byli velmoži, jejichž předkové bývali úředními knížaty. Vládouce svými statky neobmezeně, byli členy panovnickovy rady čili bojarské dumy. Ivan Hrozný, poznáv nespolehlivost bojarů ve svém trapném mládí i později za těžké choroby, umínil si bojarstvo jako stav zničit. Opíral se o oddanost nižších vrstev a zřídil si zvláštní dvůr, zvaný „opričina“ Odtud po léta krutě pronásledoval bojary popravami, zabavováním majetku a přesídlováním z jejich rodových statků na jiné vzdálené. Tím však vznikl veliký a zmatek v hospodářském a sociálním stavu celé říše, který způsobil nebezpečné otřesy, když nedlouho po smrti Ivanově vymřel jeho rod.

Despotism Ivana IV.

Bojaři.

Opričina.

Bouře samozvanské. Za vlády Ivanova syna, bezdětného Feodora, získal si jeho hlavní rádce a švagr Boris Godunov, ač byl původu tatarského, takovou moc i oblibu, že byl zvolen (1598) za jeho nástupce. Povznesl zejména obchod, který od doby Ivana Hrozného byl veden zvláště s Anglií přes Archangelsk. Volal do země

Boris Godunov (1598 až 1605).

¹⁾ Slovo „kozák“, vlastně „kazák“, jest původu turecko-tatarského. Původně znamenalo lehkooděného vojína, přední stráž, později nabylo významu válečného dobrodruha, stepního lupiče, nebo člověka, zaměstnávajícího se záškodnickou válkou (ve stepi).

Styk se
západem.

Lži -
dimitrijové.

Zikmund
III.
a Rusko.

Michal
Romanov.

cizí odborníky a mládež ruskou posílal do ciziny, chtěje přenést do své říše vymoženosti západního pokroku kulturního. Ale bojaři Godunovem utlačovaní obviňovali jej z tajemné vraždy careviče Dimitrije, bratra cara Feodora, a posléze jejich nastrojením vyskytli se podvodníci, kteří se vydávali za zázračně zachráněného Dimitrije, t. zv. Lžidimitrijové. V obecném zmatku obrátila se část šlechty a bojarstva ke králi polskému Zikmundovi III., aby jim dal za cara svého syna. Zikmund III. však chtěl býti carem sám, a to právem výboje, aby nemusil plnit hlavní podmínky volby, přestoupiti na pravoslaví. Zatím, co se vyjednávalo, vojsko polské obsadilo Moskvu. Ale to způsobilo svorný odpor ruský proti nepříteli, ohrožujícímu víru pravoslavnou, a koncem r. 1612 byli Poláci z Moskvy vypuzeni.

Po osvobození Moskvy byl zvolen od šlechty i od kozáků za cara mladistvý Michal Feodorovič Romanov (1613). Jeho nastolením počíná se obnovování říše moskevské, která byla sice nucena ponechat prozatím Polsku důležitý Smolensk a Švédům Velký Novgorod, ale dospěla k tomu, že obyvatelstvo, které nepřálo sociálnímu převratu, totiž šlechta a lid městský, nabylo trvalé převahy nad ozbrojeným kozáctvem a lidem selským.

DĚJINY NOVOVĚKU

A TABULKY

jsou stránkovány samostatně.

NOVOVĚK.

Doba reformace a katolického úsilí o znovudobytí ztracené půdy, jež byla dobou přechodní mezi věkem středním a vlastním novověkem, končí se v polovici 17. století. Síla církevních protiv vybila se ve válce třicetileté a náboženské otázky ustupují pak zřejmě do pozadí, zatím co jiná hlediska opanovala prostředí evropské. Především hospodářské zájmy tlačí se mocně do veřejného života. Zostřuje se zejména obchodní soupeřství států a jejich boj o zámořské osady. Rovněž zápas o vzájemnou rovnováhu velikých mocí nabývá nových rysů vstupem Ruska do těsnějšího styku s Evropou západní. Ve vladaření většiny států vítězí směr absolutistický, který zdokonalením správy úřednické, zřízením stálých vojsk a loďstev, dvorskou nádherou a soustavnějším vymáháním berní poutá poddané k zájmům státním mnohem pevněji než předchozí řady stavovské. Zároveň veliké pokroky věd exaktních a nová hlediska filosofická mění od základu názory na poměr člověka k bohu, přírodě a společnosti.

Vlastní
novověk.

Tím vším dospívá novověk teprve k plnosti svých význačných rysů. Dějinná oblast jeho dělí se pak na tři hlavní doby. První, kterou vyznačuje především merkantilism a osvícenství, se končí vypuknutím veliké revoluce francouzské roku 1789. Revoluce ta a s ní těsně spojené císařství napoleonské zvrhly ode dna poměry evropské a staly se přechodem k 19. století. Devatenácté století jest druhá hlavní doba. Jest vyplněno prudkými zápasy ústavními, sociálními a národními. Z jejich varu vyrůstá za pomoci velikých úspěchů technických a soustavy kapitalistické světové hospodářství, celou zeměkouli obepínající, ale zároveň také imperialistické nároky a soupeření velikých mocností. Jejich srážka způsobila v letech 1914—1918 válku světovou. Odtud se počíná poslední, třetí doba poválečné přítomnosti.

Jeho roz-
dělení.

ČÁST I.

Západní Evropa v době Ludvíka XIV.

1. Habsburské državy po válce třicetileté.

Neúspěch
habsbur-
ský.

Španělsko a Italie. Ve válce třicetileté rozvinul rod habsburský obojí větev, rakouské i španělské, krajní úsilí nejen na ochranu zájmů církve katolické, nýbrž i proto, aby zvětšil podstatně vlastní moc a zajistil si nadvládu nad Evropou. Spojenou obranou Francie, Švédska, Nizozemska a některých knížat německých sklídila snaha ta rozhodný neúspěch. Mírem vestfálským roku 1648 smířil se s tím ovšem pouze císař, kdežto Španělsko válčilo s Francií dále. Roku 1659 však byl i král Filip IV. Španělský donucen postoupiti Francii mírem pyrenejským některá pohraniční území nizozemská i španělská a svoliti k sňatku své dcery Marie Terezie s mladým králem francouzským, Ludvíkem XIV.

Mír py-
renejský.

Španělsko.

Důležité bylo, že zároveň državy obojí větve rodu habsburského vycházely z dlouhého zápasu velice pohubený a ochuzeny. Pokles národního blahobytu nastal jmenovitě ve Španělsku, ač tamější královský dvůr se nepřestával honositi obřadnou nádherou, v jejímž stínu nalézali ochranu vynikající umělci, jako byl slavný básník dramatický Calderon de la Barca († 1681).

Vedle rozsáhlých osad zámořských zachovával král španělský vládu ve zmenšené, katolické, jižní části Nizozemska, pro niž se později ujal název Belgie. Podržel též značný vliv v Italii, kde španělskému panství podléhalo Milánsko a Neapolsko se Sicílií a Sardinii.

Italie.

V předchozích dobách stála Italie v popředí hospodářského ruchu evropského; ale od 17. století ustupovala po té stránce do pozadí. Význam obchodu i průmyslu vlašského klesal rozvojem plavby oceánské a trpěl rostoucí soutěží Holanďanů i Angličanů. V umění výtvarném zůstává

poloostrov Apenninský ovšem stále ještě krajem, k němuž se s úctou obrací zrak umělců zaalpských. Byla to doba slohu barokového. *)

Barok. Sloh ten vznikl dalším vývojem umění renaissančního, hledal však zásadně jiné účinnosti. Cílem jeho není již klidně harmonický soulad všech částí uměleckého díla, k jakému spěla renaissance, nýbrž spíše snaha vzbuditi mohutný, jednotný dojem síly drasticky působivé bez valného ohledu na dosavadní zákony a zvyklosti výtvarnické. Hlavním ohniskem vývoje slohu barokového stal se protireformační Řím. U jeho kolébky stál tu již veliký mistr Michelangelo Buonarroti (†1564), který dal baroku účinný motiv zejména ve vzhledu kopuli chrámu svatopetrského (obr. 1). Jeho mladší vrstevník Giacomo Vignola (†1573) vytvořil pro římské ústředí řádu jezuitského typ chrámu o mohutné jediné lodi s bohatými kaplemi postranními a bání nad křížením (obr. 3). Plného rozvoje dostalo se slohu barokovému však až v 17. století dílem geniálních umělců římských Lorenza Berniniho (†1680) a Francesca Borrominiho (†1667). Teprve oni troufali si tvůrčí fantasií uvolnit úplně uzdu při budování prostorů nejsložitějších půdorysů a s bohatou výzdobou zevní, prudce oživenou hrou světla a stínu. Hromadí na průčelích bez rozpaků sloupy a jiné články stavební za účelem pouze ozdobným, prohýbají a bortí rozmarň kladí, římsy i ostění a znásilňují vůbec hmotu jen, aby celkový vzhled díla byl dramaticky působivý a uchvacoval diváka. Zároveň upravovali jednotně i okolí monumentálních staveb tak, aby toto jejich účinek zvyšovalo, čímž vznikala okázalá náměstí (na př. kolonády u sv. Petra obr. 5) nebo kulisově seřízené celkové veduty paláců a jejich zahrad, bohatě oživené sousošími a fontánami. Bernini podporoval věc také jako sochař vytvářením pomníků a soch, plných vášnivého pohnutí a s rozvlátným rouchem (obr. 8, 9). Tyto byly brzy všude napodobeny, ježto vyjadřovaly také případně náboženskou horoucnost své doby. Vnitřek chrámů, schodišť a honosných galerií byl zdoben bohatě pozlaceným štukem i lesklými mramory (obr. 4, 6). Také malířství přispívalo k zvýšení mocného účinku rušnými malbami na klenbách a kopulích, jež budily dojem volného rozletu do nekonečných prostor oblačna (obr. 11).

V malířství italském po velikých výkonech mistrů renaissančních opanoval na sklonku 16. věku pole namnoze manyrism a eklektism

Sloh
barokový.

M. Buonarroti.

L. Bernini.

Drastická
působivost.

Malířství.

*) Jméno to vzniklo jako přezdívká, odsuzující nový sloh a vytýkající mu násilnou nepřirozenost. Souvisí s umělým slovem „baroco“, kterým středověká logika označovala myšlenkové soudy zkroucené a nesmyslné umělé.

umělců, kteří s virtuosní obratností těžili z úspěchů doby předchozí a spokojovali se s povrchní libivostí. V zápětí překonává však pokles ten skupina malířů boloňských, z níž vynikli zejména bratří Caracciiové a Guido Reni (†1642). Jako umělec vzácné původnosti vyznamenal se zvláště drsný naturalista M. Caravaggio (†1609). (Obr. 10).

Z rozkvětu umění vlášského těžili i mnozí cizinci, kteří do Itálie putovali a odtud si odnášeli rozhodující podněty pro své další tvoření. Nejslavnější z nich byli Belgičané Petr Pavel Rubens (†1640) a Anthonis van Dyck, významní i jako portretisté nejvyšší společnosti souvěké i jako tvůrci velikých pláten kostelních nebo mytologických (obr. 13). Ze Španělů podobně vynikli Diego Velasquez (†1660) (obr. 12) a Bartolomé Murillo. Z českých mistrů byl žákem školy boloňské Karel Škréta (†1674).

K. Škréta.

Vlaši zůstávali v 17. věku také učiteli vznešené společnosti evropské v hudbě, tanci a šermu. Snahy vzkřísiti antickou tragedii se zpěvem chórovým vedly ve Florencii k vzniku novodobé zpěvohry. Mezi prvními skladateli oper nejvíce se proslavil Claudio Monteverde (†1643); vlášské společnosti operní i herecké putovaly pak celým světem.

Zpěvohra.

Země české.

Země české a rakouské. Moc mladší větve rodu habsburského měla nejspolehlivější podklad v zemích českých a rakouských. Důstojnost císařská nepřinášela z říše německé duchodů skoro žádných; spíše jen zavlékala císaře do vzdálených bojů a zápletek diplomatických. A podobně bylo se zeměmi koruny uherské, které mu jen z menší části náležely a byly ustavičně ohroženy útoky Turků, vládnoucích pašalíkem budínským a vztahujících moc svou i na vévodství sedmihradské.

Následky
války
třicetileté.

Válka třicetiletá zanechala české země v stavu zuboženém. Mnohé vesnice zmizely nadobro, města byla vylištěna a trvalý úpadek řemesel i obchodu působil, že většina měst se nemohla povznést k většímu blahobytu. Nejvíce zatížen byl selský stav poddanský. Vrchnosti, které z pustých gruntů a vsí vytvářely nové dvorce panské, stupňovaly k jejich vzdělávání nemírně robotní povinnosti, zatím co státní správa sedláka tiskla rostoucími kontribucemi a naturálními dárkami na vydržování vojska. Útlak vedl v některých krajích českých k selským bouřím; tyto byly však potlačeny. Vláda nepřestávala břemenem daňovým zatěžovati země české více než země rakouské, aniž zjednála královskými patenty poddaným podstatnou ochranu proti nadměrným robotám.

Značnou změnu společenských poměrů přinášelo také rychlé mizení

drobného rytířstva a zemanstva českého, zatím co se v rukou nečetných rodin panských, novými tituly knížecími a hraběcími vyznamenávaných, hromadila ohromná latifundia. Mnohé rody šlechtické z nich zřizovaly po vzoru španělském fideikommissy (statky svěřenské). Panstvo to přivývalo stále více kavalírskému životu podle vzoru vlášského a budovalo si v Praze a ve Vídni nákladné paláce barokové a na venkově zámky s rozsáhlými oborami a zahradami (obr. 18, 19). Na sněmech zemských sice povolovalo králi dále berně, vybíralo je svými stavovskými komisaři a vedlo správu krajskou, ale někdejší politická moc stavů ustoupila úplně absolutistickému vlivu dvora císařského.

Šlechta.

Tímto vlivem Vídně nabývala němčina rostoucího rozšíření a moci ve veškeré vyšší společnosti a zatlačovala jazyk český ve veřejném životě zemském tím snáze, ježto vyšší činnost literární v jazyce tom skoro veskrze utuchala. Na obranu jeho ozval se sice jezuita Bohuslav Balbín, horlivý pěstitel domácí historie, spisem plným vlasteneckých výčitek, ale spis ten působil jen v úzkém kruhu, ježto nebyl vytištěn.

B. Balbín.

Kláštery cizích řádů množily se v zemi a prováděly nádherné stavby chrámové. Vláda potírala zbytky evangelického sektářství v některých krajích trvajícím soustavným dozorem na zповěď a misiemi. Zřídila nová biskupství v Litoměřicích a Hradci Králové. Řád jezuitský ovládl vysoké učení pražské, které Ferdinand III. roku 1654 sjednotil spojením koleje klementinské se zbytky někdejší university Karlovy.

Leopold I. Po Ferdinandovi III. vládl syn jeho Leopold I. (1657 až 1705), který projevoval kulturní snahy pěstěním vlášské hudby a rozšířením dvorské knihovny i obrazárny. Od počátku bylo mu zápasiti s těžkými nesnázemi finančními; platy úřednictvu bývaly po léta zadržovány a dvorská komora vypůjčovala si druhdy u židovských bankéřů vídeňských peníze až na 40 %. Pokusy císařovy o nápravu povznesením hospodářského ruchu v zemích českých i rakouských neměly valného úspěchu, zvláště proto, že téměř celá doba vlády Leopoldovy byla naplněna válkami.

Leopold I.
(1657 až
1705).

2. Pokles Německa a rozmach Nizozemska.

Poměry německé. Mírem vestfálským říše německá poklesla na pouhý svazek téměř samostatných států a státečků. Císař byl vázán ve všech vážnějších věcech říšským sněmem, obesílaným od 240 říšských vrchností a měst. Sněm ten se v druhé polovici 17. věku proměnil v trvalou, v Řezně usazenou schůzi vyslanců, pověstnou neplodnými

Říšský
sněm
řezenský.

Pokles
Německa.

průtahy svých jednání. Mocnosti sousední, zvláště Francie a Švédsko, zasahovaly neustále do poměrů říšských a uzavíraly spolky s knížaty německými. Dlouhou třicetiletou válkou utrpělo Německo v mnohých částech svých podobné škody jako země české. Neblaze působilo i ražení zlehčené mince. Veliké firmy obchodní v městech říšských upadaly, cizí zboží do říše bylo na škodu domácího průmyslu stále hromadněji dováženo z Holandska nebo z Anglie, později také z Francie. Vlivem příchodů cizinců zachovaly obchodní význam Hamburk, Frankfurt nad M. a Lipsko; avšak právě v této době byl dovršen úpadek hansy německé, jejíž poslední sjezd se konal v Lubeku 1669.

Úpadek kulturní v Německu se jevil bujením pověr, upalováním čarodějnic a nejistotou veřejné bezpečnosti, jak to líčí souvěký román Grimmelshausenův „Simplicissimus“. Německá řeč spisovná byla porušována spoustou cizích slov a obrátů.

Plavba
nízo-
zemská.

Rozkvět a osadní rozmach Nizozemska. Mnohem utěšenější poměry ukazovala sousední republika Spojených států nizozemských, která si byla ve válce třicetileté vybojovala obecné uznání své nezávislosti a stala se přední mocností námořskou i obchodní. Holanďané nejvíce těžili z lovu sledů a velryb; obilní vývoz přístavů baltských, zejména z Gdanská, přišel skoro úplně do jejich rukou. Současně navštěvovaly jejich koráby hojně i moře Středozevní.

Osady
zámořské.

Ježto boj se Španělskem zamezil Holanďanům přístup na trh v Lisabonu, bylo jim už na sklonku 16. věku hledati samostatný styk obchodní s asijským východem. Roku 1602 založili v Amsterdamu privilegovanou společnost (kompagnii) východoindickou s kapitálem, získaným akciovými podíly. Kompagnie zatlačila Portugalce z oblastí ostrovů moluckých a strhla na sebe skoro všecken vývoz cenného koření. Později dobyla i Ceylonu i jiných území a vytvořila mocné panství osadní, jehož střediskem se stala Java s městem Batavií. Odtud udržovala prostřednictvím malajských a čínských plavců obchodní spojení s Čínou, i když veliká „říše středu“ po vítězných vpádech kmenů mandžuských, které jí v 17. století daly novou dynastii, se Evropě úplně uzavřela. Také v Japonsku došlo tehdy ke krvavému odporu proti evropským vlivům a křesťanství, když španělští a portugalští misiónáři se mísili do domácích sporů. Přes to Holanďanům zůstal dovolen občasný styk s japonskými přístavy, ovšem za pokorujících podmínek. Tak přešel do jejich rukou skoro všecek vývoz zboží z Dálného východu asijského do Evropy, jako byl porculán, hedvábí, čaj. K za-

jištění plavby indické založili Holanďané v polovici 17. věku také v Kapsku vojenskou osadu.

Pověsti o bohaté „terra australis“ způsobily, že kompagnie vysílala objevné výpravy do jižních moří. Abel Tasman se dotkl roku 1640 země po něm Tasmanii nazvané a Nového Zélandu. Také do Nového světa pronikalo osadní rozpětí Holanďanů; roku 1614 založili při ústí Hudsonu opevněné faktorie, z nichž nejznámější byl Nový Amsterodam, pozdější Nový York.

Amerika.

Průmysl a rozkvět kulturní. Úspěchy osadní napomáhaly Nizozemcům ovládnouti evropské trhy, které zároveň jejich rostoucí průmysl obesílal rozličným zbožím. Jemné plátenictví a dokonalá výroba suken, hotovení porculánu podle čínských vzorů, broušení skla a drahokamů, příprava lékárnických potřeb a barev zaměstnávaly četné manufaktury (veliké dílny) v Delftu, Haarlemu, Lejdě a jiných městech. Nizozemské přístavy staly se tak střediskem evropského obchodu, zvláště Amsterdam, kde městská správa zřídila podle benátského vzoru roku 1609 veřejnou banku. Také peněžní a plodinová bursa stala se tu místem živé spekulace.

Manu-
faktury.

Vzmáhající se blahobyt prospíval i výtvarnému umění. Zvláště malířství holandské rozkvetlo, sloužíc potřebám a vkusu bohatého měšťanstva. Nejvyšší dokonalosti dopracovalo se ve výjevech všedního života, v krajinářství a portretech (obr. č. 14, 15). Obrazy měly však často také ráz monumentální, jako slavnostní obrazy cechů (gild) patricijských. V nich vynikli zvláště František Hals a Rembrandt van Rijn (†1669), geniální mistr světla a šera, který v obrazech svých, ale také jako grafik, razil umění souvěkému nové dráhy, odlišné od vlivu vláského baroku (obr. č. 16, 17). Také na polivědeckém mělo prostředí nizozemské zástupce vynikající, jako byl Hugo Grotius, zakladatel práva mezinárodního. Republika stávala se útlukem mužů, jako byl Komenský, který ztrávil podzim života svého od roku 1656 v Amsterdamě pod záštitou bohatého Vavřince de Geer a zemřel tam roku 1670.

Umění
výtvarné.

Komenský.

3. Francouzský merkantilism.

Richelieu a Mazarin. Mírem vestfálským a pyrenejským odnášela Francie nepochybné úspěchy z dlouhého zápasu s císařem i Španělskem. Význam královské moci francouzské byl touž dobou také ve vnitřních poměrech neobyčejně povznesen, takže se mluvilo o naprostém absolutismu koruny. Základ k tomu položil již v době války třicetileté

Richelieu. kardinál Richelieu, jako všemocný ministr krále Ludvíka XIII. (†1643). Tvrdou rukou a výjimečnými soudy pokořil vzdor jednotlivých velmožů a urychlil soustředění správy státní, zejména zaváděním t. zv. intendantů, úředníků na dvoru královském zcela závislých, do provincií vysílaných.

Mazarin. Za nedospělého Ludvíka XIV (1643—1715) řídil v podobném duchu vládu kardinál Julius Mazarin. Vzbudil však proti sobě obecný odpor šlechty, dědičného úřednictva i princů rodu královského, který roku 1648 nabyl revoluční prudkosti. Odboj, jemuž se dostalo přezdívký „fronde“ (prak), dosáhl opravdu na krátkou dobu úspěchu. Mazarin byl nucen dvůr opustiti. Ale nesvornost odpůrců mu umožnila brzy se vrátiti a zlomiti pokus o obmezení moci panovnické. Zatím Ludvík XIV. dosáhl dospělosti; když roku 1661 Mazarin zemřel, ujal se vlády sám.

Absolutism Ludvíka XIV. **Způsob vlády Ludvíka XIV.** Mladý král dokázal rychle, že dovede si důstojně vésti a opravdově řídit státní stroj. S příkladnou pílí rozhodoval sám za pomoci několika poradních sborů o všech důležitých věcech. Ministry bral nejraději ze vzdělaného měšťanstva. Šlechta neměla sice valného vlivu na státní záležitosti, ale dodávala dvoru lesku, zachovala privilegované postavení nad ostatními třídami a brala vysoké podpory z královské pokladnice. Ludvík XIV. pohlížel na všecken národ francouzský jako na trpný podklad své panovnické velikosti; tradice vložila mu do úst výrok: „Stát jsem já“. Věděl však, že pouze rozvojem blahobytu obecného může povznést svůj vlastní lesk a svou moc vojenskou. Proto se věnoval pilně otázkám hospodářským a nalezl vynikajícího pomocníka. Byl to generální kontrolor financí a státní ministr Jean Baptiste Colbert.

Soustava merkantilistická. **Merkantilism.** Colbert uplatnil v státním hospodářství zásady, které v celek shrnuty, byly nazvány systémem merkantilistickým. Snažil se především učiniti z Francie jeden národohospodářský celek, jenž by zaujal místo volného svazku provincií, měst a velkostatků, vnitřními cly od sebe oddělených, jakým říše byla do té doby. Poznal také, že zvýšené množství peněz v zemi závisí na aktivní bilanci, která vzniká tím, když se přijímá více peněz z ciziny za zboží ven vyvážené, nežli se platí za cizí plodiny a tovary. Proto se rozhodl podporovati nejvíce tu výrobu, od které se mohl nadíti nejsnáze výnosného vývozu. Proto Colbert, ač nezanedbával selského lidu, kladl hlavní důraz na průmysl a obchod. Pečoval, aby zemi vymanil z dovozu cizích tovarů ochrannými tarify (sazbami) celními. Věc měla však

obtíže, pokud jednotlivé kraje a města tvořily osobitá celní území. Proto Colbert rušil vnitřní cla a budoval společnou celní hranici proti cizině.

Průmysl francouzský. Výrobu průmyslovou měly povznést především manufaktury, vyrábějící ve velkém pro trh. Voláním dovedných dělníků z ciziny, udělováním monopolů pro některá odvětví výrobní a královskými půjčkami vznikaly rychle takové závody. V nich se vyráběla po způsobu benátském zrcadla a skla, rukavičky a voňavky, italské krajky, samety a majolika; podle vzorů německých zřizovány papírny a železárny, napodobována nizozemská sukna, plátna, krajky a porculán.

Manu-
faktury.

Vedle manufaktur privilegovaných trval ve Francii starý průmysl řemeslný, spjatý cechovními řády. Colbert podroboval i tuto výrobu jednotným předpisům, aby zesílil její schopnost k vývozu (státní reglementace). Snažil se i jinak pracovní výkon občanstva stupňovati, aby stát v něm měl pevnou základnu daňovou.

Reglemen-
tace prů-
myslu.

Obchod a osady. Oběh zboží uvnitř říše měly usnadniti průplavy, jako byl „Canal du Midi“, spojující vodstvo atlantské se středozemním. Na prospěch obchodu byl také nový zákoník obchodní. Colbert snažil se rozmnožiti loďstvo dosud nedostatečné a káral měšťanstvo francouzské, že nemá dosti odvahy a chuti ukládati jmění své v zámořských obchodních podnikcích. Byl by rád soutěžil co nejvíce s Holanďany i Angličany a vyvolal tudíž v život několik kompagní, jež měly Francii získati osady zámořské.

Obchod.

Přes veškeré úsilí tomu věnované nebyl úspěch tak vydatný, jak si toho Colbert přál. Kompagnie východoindická zaujala trvale zatím jen ostrovy Bourbon (Reunion) a Isle de France, v Indii pak Pondichery. Kompagnie západoindická zachytila se na Haiti, La Martinique a některých jiných Antillách, ale teprve v následujícím století ukázaly se državy ty velmi cennými rozvojem plantážnictví a zejména výrobou cukru třtinového. Ze zámořských osad francouzských největší význam měla Kanada, kde od počátku 17. věku v povodí řeky sv. Vavřince francouzský živel trvale se usazoval a šířil svůj vliv u rudých kmenů také pomocí jezuitské misie. Vývoz kožíšin odtud byl hlavním zdrojem příjmu.

Osady.

Kanada.

Z rozkvétajícího života hospodářského Colbert těžil pro stát značné důchody, sníživ zároveň bezohlednými konversemi úroky, které král byl nucen platiti ze starších dluhů státních. Zlepšený rozpočet měl sloužiti především k zevnímu lesku moci královské.

Umění
výtvarné.Stavby
Ludvíka
XIV.

Versailles.

Akademie
francouz-
ská.

Corneille.

Stavby Ludvíka XIV. Colbert chtěl učiniti Paříž prvním městem světa. Zrušil těsný věnec hradeb a na jeho místě rozvinul široké boulevardy; veliká náměstí pomníky ozdobená měla vzniknouti ve spleti starých uliček. Také na francouzské umění působil mocně italský barok, mnoho Francouzů putovalo do Vlach za uměleckým studiem. Colbert zřídil pro ně v Římě středisko ve francouzské akademii výtvarnické; zejména malíř Nicolas Poussin (obr. 28) a krajinář Claude Lorrain, trvale v Římě usídlení, dosáhli tam velikého věhlasu smělým vnášením klidnějších klasických motivů do pohnutého prostředí barokového umění. Než i ve Francii samé hlásí se v umění výtvarném znenáhla nepochybná osobitost. Tak velikolepou kolonádou, kterou byl tehdy ozdoben Louvre, královský zámek v Paříži (obr. 29), nebo rozsáhlou invalidovnou, jež se stala vzorem nových staveb kasárnických pro celou Evropu, měla však zároveň uprostřed ve vzosném chrámu vynikající ozdobu. Stavitel chrámu toho, Jules Mansart, zaujal vůdčí místo v souvěké architektuře také svým podílem na stavbě královského zámku ve Versailles (obr. 25).

Ludvík XIV. nemiloval Paříže a přenesl své trvalé sídlo do Versailles. To byl původně neveliký zámček lovecký, král však jej dal vybudovati na rozlehlou skupinu budov, schopných pojmuti na pět tisíc osob. Na výzdobě skvělých síní, ve kterých všecko, od mramorových ostění, zlacených štukatur, velikých zrcadel a fresek až k nábytku a drobnému kování bylo podrobeno slohové jednotě, pracovalo mnoho umělců (obr. 26). V čele jejich stál Charles Lebrun, který řídil zároveň v Paříži královský vzorný ústav umělecko-průmyslový, kde Francie překonala cizí vzory a stala se zdrojem nové módy pro Evropu. K zámku versaillskému se pojoil veliký park, v němž architekt André Lenôtre přírodu podrobil uměleckým požadavkům střihanými alejemi dalekých rozhledů, sítí kanálů a vodojemů s nákladnými kaskádami a množstvím alegorických soch. Ve veliké oboře se skrývaly menší letohrádky Trianon a Marly pro intimnější zábavy dvora, který ostatně vystupoval se strojenou velkolepostí, zvyšovanou honosným krojem a ohromnými parukami. Ludvík XIV., jenž jako „král slunce“ vévodil samolibě skvělé družině té, vytvořil tak prostředí dvorské, které úplně odpovídalo absolutistické soustavě a bylo brzy i jinde v Evropě napodobováno (obr. 30).

Písemnictví francouzské. Podobně jako výtvarné umění, bylo i písemnictví francouzské připoutáno těsně ke dvoru královskému. Na-lezlo nejvyšší tribunál v „Akademii francouzské“, založené od kardinála Richelieua, která zejména vytvářením základního slovníku a stanovením pravidel prosodických dala spisovné franštině pevné řády. Duch vznešené velikosti, ovládající dvůr Ludvíka XIV., působil rovněž k tomu, že v písemnictví francouzském zavládla t. zv. klasická slohováost. V tragedii Pierre Corneille (†1681) vynikl uměním předváděti

úchvatně nadosobní velikost dějinných hrdin, Jean Racine (†1699) psychologickým proniknutím do lidských vášní. Ve veselohrách Jean Molière (†1673) uváděl směle na jeviště typické figurky a tepal směšnosti tehdejšího života. Vlastním básníkem dvorským byl Nicolas Boileau (†1711), poetický oslavovatel králův a kritik literární, který spíal poesii francouzskou poutem přísných pravidel, takže, hledajíc úspěchy nejvyšší společnosti, ztratila namnoze styk s životem širších kruhů. Z velikých umělců pouze duchaplný skladatel veršovaných bajek La Fontaine (†1695) zachoval těsnější spojení s měšťanským ovzduším. Jako zakladatel francouzské opery vynikl G. B. Lulli (†1687).

Racine.

Molière.

V duševním životě francouzském mnoho pozornosti k sobě poutaly spory, které měli jesuité, Ludvíkem XIV. a Římem podporovaní, s t. zv. jansenisty, skupinou vzdělců, která kladla důraz na citové prohloubení zbožnosti a vinila jesuity z mravní vlažnosti.

Jansenisté.

Reformy vojenské. Ludvík XIV. neušival přílivu peněz, který mu obratné hospodářství Colbertovo opatrovalo, jen k ukojení dvorské nádhery, nýbrž rozvinul i takovou vojenskou moc, jaké Evropa dosud neznala.

Vojenství.

Armáda francouzská do té doby nebyla úplně v ruce králově, stejně jako tomu bylo i v jiných státech. Plukovníci a kapitáni, kteří si své hodnosti kupovali za značný peníz, najímali pluky a setniny na vlastní vrub, když nastávalo tažení; jinak zůstávaly ve zbrani jen nečetné posádky pevností a strážní kompagnie dvorské. Ludvík XIV. změnil soustavu tu podstatně. Zavedl pevnou subordinaci a pravidelnější postup důstojnictva, utvořil stálé brigády a divise s novou generalitou. Král stává se neobmezeným pánem své armády, vojsko žoldnéřské mění se ve stálé. Pěchota stala se jádrem vojska; křesací ručnice s bodákem u ní zatlačila dosavadní mušketu a píku. Dělostřelectvo a sbory ženijní byly po prvé seřizeny ve zvláštních skupinách, vojenské zásobování pravidelně nastoupilo na místo staršího způsobu, podle něhož si voják z žoldu sám živobytí a oděv obstarával. Proto vznikají vojenské zásobárny a arsenály. Podobně pečuje se o zřízení stálého loďstva válečného na místo lodí dočasně vyzbrojovaných.

Stálá armáda.

Výboje Ludvíka XIV. Dobré finance a silná armáda učinily Ludvíka XIV. nejmocnějším panovníkem v Evropě. Král užil převahy své s drsnou nevázností k právům svých sousedů. Snahou jeho bylo získati aspoň část držav Habsburků španělských v důsledku sňatku svého s Marií Terezií, dcerou Filipa IV., ač tato se byla před sňatkem vzdala práv na dědictví otcovské. Lichými záminkami právníckými a vojenským násilím vynutil na zeslabeném Španělsku, aby Francii postoupilo několik pevných míst belgických. Že kořist jeho nebyla větší, způsobili zejména Nizozemci, kteří mu pohrozili spolkem několika mocností proti jeho úchvatům.

Pohraničí belgické.

Útok na
Nizozemí.

Proto toužil Ludvík XIV., aby se mohl pomstít republice, která také svým obchodním rozmachem stála v cestě hospodářským cílům francouzského merkantilismu. Obratnou diplomacií jí osamotil a zajistiv se nadto řadou spojenců, udeřil na ni s velikou převahou roku 1672. Francouzské vojsko opanovalo celý kraj nizozemský mimo provincie Holand a Zéland, hájené zátopami vodními. Král chtěl úplně zničit svobodu a světový význam nepohodlné republiky. Holandsko však našlo v krájině tisni schopného vůdce ve Vilémovi III. Oranžském, a obava z francouzského rozpětí zjedнала mu spojence v říši německé i ve Španělsku. Císař Leopold I. obrátil proti Francii veškeru svou moc a boj vzplanul od ústí rýnského až k Alpám. Převaha nového vojenství francouzského pod osvědčenými slavnými vojevůdci, jako byli Turenne a princ Condé, v něm vystoupila jasně najevo. Francouzové vpadli hluboko do jižního Německa, obléhací umění geniálního technika Vaubana podrobilo jim pevná místa belgická. Přes to vlekla se válka celé pětileti a skončila se až roku 1678 mírem podepsaným v nizozemském Nijmegen.

Mír
v Nijmegen
(1678).

Ludvík XIV. nedosáhl sice pokoření republiky nizozemské, odnášel však cenný zisk odňatý obojí větvi habsburské, totiž opět některé pevnosti belgické a celé Svobodné hrabství burgundské, kterého mu španělský král postoupil; císař pak mu vydal důležitou državu na horním Rýně, Freiburg Breisgovský. Zároveň podržel král v své moci prozatím skoro celé vévodství lotrinské.

Reunie.

Zisky ty posílily však jen snahu Ludvíka XIV. uceliti ještě výhodněji východní hranici říše a posunouti ji co nejvíce k Rýnu. Cizí místa a panství překážející této snaze měla býti získána úskoky právními, opřenými o staré listiny pochybné platnosti¹⁾ a ještě více o bodáky vojska francouzského, jež v zápětí po výroku stranických soudů francouzských sporné državy prostě obsazovalo. Tak se král zmocnil i důležitého Štrassburka a Lucemburska. Rozechvění nad tímto svévolným rušením práva mezinárodního bylo v celé Evropě značné, ale císař Leopold I., k němuž zraky poškozených především se obracely, nemohl ke zbrani sáhnouti, ježto byl právě v jádru své moci ohrožen nebezpečím tureckým.

¹⁾ Ježto šlo namnoze o připojování rozličných panství a měst na základě obnove zapomenutých lenních práv a nároků, mluvilo se o „reuniích“.

4. Turecké války a vznik podunajské velmoci.

Pokles moci turecké. V 17. věku říše osmanská jevila známky poklesu své vnitřní síly. Na trůně sultánském zasedala řada panovníků slabých nebo neschopných a ježto nebylo přesného řádu poslušnosti, docházelo často k palácovým převratům. Zasahali do nich nejednou janičáři, výsadní sbor válečný, kteří se měnili v dědičnou kastu vojenskou a opuštěním někdejší přísné výchovy pozbývali mnoho na své válečné hodnotě. Lenníci (spahiové) se vykupovali penězi ze svých vojenských povinností a mnoho vojenské půdy státní přešlo ve výsadní majetek náboženských ústavů a duchovenstva, jakožto vakufy. Velcí vezírové i nižší úřednictvo obohacovali se na újmu zájmů státních.

Zeslabení
Turecka.

Tyto zjevy úpadku vzbuzovaly jednak naděje porobených křesťanů, Slovanů a Řeků, v nastávající osvobození, jednak plány v Polsku a Rusku, směřující k brzkému odtištění moci turecké od severního pobřeží moře Černého. V říši osmanské se však občas znova probouzela touha po nových výbojích, zejména když v druhé polovici 17. století vezírové z albánské rodiny Köprili poněkud upevnili moc vlády ústřední. Tehdy po dlouhém příměří došlo opět k válečným srážkám s císařem.

Naděje
křesťanů.

Zmatky uherské. Podnět k nim dal spor o obsazení vévodství sedmihradského, které tehdy zasahalo až do východního Slovenska. V Cařihradě na ně hleděli jako na vasalský přívěsek tureckého panství. Ve válce z toho vzniklé pronikli Turci hluboko na Slovensko, zmocnili se Nových Zámků a ohrožovali i Moravu. V bitvě u sv. Gottharda na Rábu roku 1664 podařilo se sice císařským nabýti pozoruhodného úspěchu; přes to však neváhal císař v zápětí přijmouti mír, kterým Turkům ponechal jejich výboje na Slovensku i nadvládu v Sedmihraděch.

Bitva na
Rábu
(1664).

Leopold I. byl nucen k ústupnosti té tím spíše, že panství jeho v Uhrách a Charvátsku, pouze severní a západní části království těch zaujímající, bylo ohrožováno nespolehlivostí čelných magnátů. Nespolehlivost ta stupňovala se až ku plánům povstání, jež mělo proměnit i císařskou državu uherskou a charvátskou v několik vasalských státek tureckých. Plány byly však předčasně prozrazeny a popravou předních vinníků i konfiskacemi potrestány. Zároveň hodlal dvůr vídeňský užiti příležitosti k tomu, aby úplně zlomil stavovské i náboženské svobody v zemi, podobně jako v Čechách po Bílé hoře, a moc královskou z míry zesílil. Zejména evangeličtí kazatelé a učitelé na Slovensku měli býti odstraněni. Tvrdost, s níž

Povstání
kurucké.

mimořádný gubernátor císařský s vyšetřujícími komisemi úkolů těch se ujal, vzbudila však otevřené povstání t. zv. kuruců. V jeho čele stanul od roku 1678 Emerich Tököly, který, jsa podporován ze Sedmihradu, veliké části Slovenska se zmocnil. V Cařihradě uznali ho za poplatného knížete hornouherského a rozhodli se užiti příležitosti k rozhodnému úderu na moc císařskou.

Útok na
Víděň
(1683).

Obležení Vídně. Císař nebyl k obraně dosti připraven a tak se podařilo roku 1683 velikému vezírovi Kara Mustafovi přitrhnutí v červenci se značným vojskem až před Vídeň. Obležení města tak významného působilo v celém křesťanstvu hlubokým dojmem, který usnadnil Leopoldovi I. vyjednávání o rychlou pomoc v říši německé i jinde. S pomocí papežskou získal ji i u krále polského Jana Sobieského, zatím co Vídeň tuhou, šedesátidenní obranou pod vedením hraběte Starhemberka a starého Zdeňka Kaplíře ze Sulevic vojsko turecké poutala. Pod vedením vévody Karla Lothrinského spojila se vojska křesťanská na úpatí Vídeňského lesa a porazila v září 1683 velkého vezíra tak dokonale, že turecký tábor se stal jejich kořistí. Nepřítel byl pak pronásledován do Uher a záhy padl Ostřehom do moci císařské.

svobození
Víděně.

Dobytí Uher. Těmito porážkami nastal významný obrat v osudech říše osmanské. Její rozpínavost byla konečně zlomena a čekala ji nyní svízelná obrana proti útokům a tlaku rozličných mocí křesťanských, které ojedinele nebo ve spolcích vzájemných se snažily oklestiti a rozdrobiti podle možnosti a sil svých panství půlměsíce v Evropě. Ježto však v úsilí tom mezi nimi nebylo vždy žádoucí svornosti, nýbrž naopak žádostivost získati co největší podíl na kořisti rozličné žárlivosti a spory vyvolávala, vznikla tak t. zv. východní otázka jako důležitá nová složka novodobé politiky evropské.

východní
otázka.

Svatá
liga.

Obecný útok na říši osmanskou stal se nejdříve věcí „svaté ligy“, spolku císaře s papežem, Polskem a Benáťany, k němuž později se přidružil i car ruský. V popředí stál ovšem císař, vedený snahou, spojití veškeré země koruny sv. Štěpána opět v jedno pod svou mocí. Značnou podporou mu při tom bylo, že pod prapory jeho vstupovala rozličná knížata německá a úspěšný průběh následující války měl také ten význam, že z žoldnéřských sborů jednotlivých zemí korunních vznikalo jednotné a stále vojsko císařské, které se stalo moci habsburské nejdůležitější oporou trvalou.

Odboj na Slovensku se rychle zhroutil, roku 1686 padl i Budín do rukou císařských a roku následujícího ztratilo Turecko velikou bitvou u Moháče panství nad celou nížinou uherskou, jen některé pevnosti

za Tisou ještě vyjímajíc. Pak mohla moc královská v zemi konečně se upevniti. Stavové uherští, zastrašení některými přísnými rozsudky nad odbojníky, na př. popravou 20 osob v Prešově, přiznali r. 1687 na sněmu v Bratislavě celému rodu habsburskému po meči právo dědití korunu uherskou podle řádu prvorozenství a vzdali se i některých jiných svobod svých. Pak teprve potvrdil Leopold I. většinu řádů zemských a prohlásil amnestii. Moc královská zvítězila tedy i v Uhrách nad nároky stavovskými, ač nikoliv tak pronikavě a důsledně jako kdysi v zemích českých.

Sněm
bratislav-
ský (1687).

Slované balkánští. Válka s Turky zatím šla dále a dobytím srbského Bělehradu byla roku 1688 přenesena na půdu balkánskou. Nový vrchní velitel císařský, Ludvík markrabě Badenský, pronikaje do Srbska, Bosny a Malé Valachie vyzýval křesťanskou ráji balkánskou k obecné vzpouře. Tím vstoupil do popředí nový činitel, pro další vývoj východní otázky velmi důležitý, který však již dříve se pokoušel uplatňovati.

Křesťané
balkánští.

Pod tureckým panstvím přestoupila jen malá část slovanského a řeckého obyvatelstva k islámu. Byla to nejvyšší vrstva, šlechta, hlavně srbská a bosenská, pokud nezahynula ve válkách s Turky. Církve křesťanské požívaly sice značné samosprávy, ale z toho kořistili především Řekové. Skrze patriarchu cařihradského obsazovali všechny biskupské stolice řeckými fanarioty, kteří vytlačovali slovanskou bohoslužbu z církve bulharské i srbské a vnucovali věřícím bohoslužebnou řečtinu. To stupňovalo zvláště u Srbů jen ještě více touhu po střesení jha tureckého. Nadto unikali již odedávna z tureckého pohraničí srbští „uskokové“ (= sběhové) do Uher a do Charvátska a konali platné služby válečné panovníkům habsburským. Slované balkánští skládali na počátku 17. věku své naděje též v říši polsko-litevskou. Dubrovnický básník Gundulić vyzýval ve svém „Osmanu“ krále polského Vladislava, aby přišel Jihoslovany osvoboditi. Později se obracel zrak jejich spíše k pravoslavné říši moskevské. V druhé polovici 17. věku charvátský jesuita Jiří Križanić přišel do Moskvy a ve spisech svých šířil tam naději, že car ruský sjednotí všecko Slovanstvo pod svým žezlem, přestoupí-li s národem svým k církvi římské. S velikými úspěchy zbraní císařských naděje srbské obracely se zase k Habsburkům.

Fanarioté.

Gundulić.

Križanić.

Říše osmanská byla tehdy vážně ohrožena, protože zároveň také Benátčané, dobyvše Morey, opanovali část Řecka středního. Ale císař nebyl s to, aby ve válce na Balkáně plnou silou pokračoval, neboť stupňovaná útočnost Ludvíka XIV. donutila Leopolda I. tehdy znova k obrannému vystoupení na Rýně. Boj, který se tam pak rozpoutal, zaměstnal hlavní část vojska císařského a umožnil Turkům, že zase opanovali Srbsko a Bělehrad. Ze strachu před jejich pomstou mnoho tisíc rodin srbských, vedených pečským patriarchou Arsenijem Cernojevičem, se vystěhovalo do Báčky a do kraje mezi Sávou a Drávou,

Emigrace
hraničář-
ská.

kde utvořilo samosprávné osady hraničářské. Srbský patriarcha usadil se v Karlovicích.

Mír karlovičský. V dalších bojích s Turky nové úspěchy k praporům císařských připoutal nový velitel princ Eugen Savojský, z vedlejší, ve Francii usedlé větve rodu savojsko-carignanského. Osobně nevzhledný, drobný muž velikého ducha, vzdělání i nadání státnického, dobyl roku 1697 skvělého vítězství u Zenty na Tise a pronikl opět do Bosny. Nebylo mu však možno úspěchy ty důsledně prohloubiti. S ohledem na zájmy rodu svého na západě evropském toužil Leopold I. po tom, aby ruce své na východě uvolnil.

Mír
karlovičský
(1699).

V Karlovicích došlo tudíž k jednání o mír, které roku 1699 se skončilo tak, že moc osmanská se smířila s velmi těžkými ztrátami, zachránila se tím však před pohromou úplnou. V Uhrách Turci podle míru toho podrželi pouze banát temešský, Benátčanům vedle poloostrova Morey postoupili kus dalmatského pobřeží a některé ostrovy řecké, před mocí polskou ustoupili z Podolí a západní Ukrajiny, Rusku pak postoupili Azova a tím mu umožnili přístup k moři. Ježto pak krátce předtím roku 1697 císař plněho uznání své přímé moci dosáhl také v Sedmihradech, jevila se dědičná říše jeho nyní v podobě podstatně změněné, jako zaokrouhlená skupina království a zemí, sahající od hranic bavorských až k východním svahům hor sibiňských, jejíž osou se stával mohutný tok Dunaje.

5. Anglie v 17. věku.

Jakub I.
(1603 až
1625).

První Stuartové. V dějinách anglických jest 17. století dobou těžkých bojů vnitřních, jejichž trvalý význam tkví v tom, že zajistily v Anglii vítězství vlády parlamentní proti náběhům k podobné absolutní vládě panovníkově, jaká tehdy na pevnině se rozmáhala. Ve středu bojů těch stál nový rod panovnický Stuartů, který roku 1603, po smrti královny Alžběty, v své ruce spojil královské žezlo škotské s britským. Hned první král z rodu toho, syn Marie Stuartky, Jakub I. (1603 až 1625), se střetl s parlamentem i veřejným míněním anglickým jednak pro svůj sklon k silné vládě osobní, jednak pro nezday své kolísavé politiky zahraniční, zejména když neposkytl dostatečné pomoci do Čech svému zeti Fridrichu Falckému. Spory ty měly také silný přízvuk náboženský. Jako spolehlivou oporu panovnické moci oblíbil si Jakub I. státní episkopální církev anglikánskou. Proti ní však se rozmáhalo v Anglii hnutí puritánské, jež volalo po odstranění

Puritáni.

polovičatosti státní církve „čistším“ duchem evangelickým a stavělo proti nevázanosti souvěkého života přísný názor mravní. Přivrženci puritánství se dělili na dvojí křídlo, presbyteriánské, žádající úpravy církevních poměrů podle vzoru škotského kalvínství, a independent-ské, ještě radikálnější, které chtělo změnití církev ve sdružení svobodných obcí věřících bez jakékoliv hierarchie. Puritánské hnutí přispělo k vzrůstu britských osad v Novém světě.

Osady americké. Již za královny Alžběty se staly pokusy o založení britských osad v Americe; ale osady ty, nazvané po panenské královně „Virginii“, se neudržely. Roku 1607 založila privilegovaná londýnská společnost obchodní nedaleko místa těchto prvních pokusů městečko Jamestown, kolem něhož po těžkých počátcích vyrostla kolonie pojmenovaná rovněž Virginii. Severněji odtud, v oblasti, která byla nazvána novoanglickou, počali se usazovati od roku 1620 hloučky puritánských vystěhovalců, kteří hledali za mořem náboženskou svobodu. Nejdůležitějším střediskem v oblasti té stal se Boston. Odtud se vyvíjejí na východním pobřeží americkém dvě skupiny osad. Severní, novoanglická, byla drsnější podnebím, rázu puritánsky přísného, kde vystěhovalci vlastní rukou rolnictvím a řemeslem se živili. Ve skupině jižní se ujalo plantážnictví, zejména pěstování tabáku, pomocí černých otroků. V části pobřeží, která skupiny ty od sebe oddělovala, byl nizozemský Nový Amsterdam.

Virginii

Nová Anglie.

Pád Karla I. Zatím v Anglii za krále Karla I. (1625—1649) vzrostly vnitřní spory. Panovník byl kavalír jemného vkusu, milovník divadla a cizích umělců. Nelíbil se proto puritánům a znesvářil se nadto brzy s parlamentem. Učinil tudíž pokus, vládnouti absolutisticky bez svolávání dolní sněmovny a komory lordů. Při tom se opíral podobně jako jeho otec o státní církev anglikánskou a chtěl ji vnucovati i presbyteriánským Škotům. Tím však vyvolal jejich vzpouru. Když roku 1642 po dlouholeté přestávce znova svolal dolní sněmovnu anglickou, postavila se tato proti němu tak rozhodně, že došlo k občanské válce. Válka trvala několik let a skončila se porážkou královou i jeho zajetím. Ve vítězném vojsku parlamentu nabyli převahy radikální independenti, kteří se stali jakousi nábožensky zanícenou „obcí boží polem pracující“, jako kdysi čeští Táboři. Také u nich se ozvaly hlasy, volající po důsledné změně sociálních řádů. Jejich vůdce, generál Oliiver Cromwell, se stal vskutku pánem země a, vyloučiv ze sněmovny mírnější členy, vynutil na „kusém parlamentu“, že postavil zajatého krále před soud a dal jej v lednu 1649 popravit.

Karel I.
(1625 až
1649).Občanská
válka.O. Crom-
well.

Vláda Cromwellova. S králem padla monarchie. Anglie proměněna v republiku, v níž rozhodující moc zůstala Cromwellovi, jenž přijal titul lorda protektora.

Vojenská despotie se tak stala dědičkou revoluce, zatím co slovo bible platilo jako občanský zákon. Kdo chtěl vyniknouti ve veřejných službách, tomu bylo projevovati okázale zbožnost. Puritánská přísnost bránila jakékoliv hlučné zábavě, zejména také divadlu. I básnictví mělo sloužiti především chvále Hospodinově, jako to činil biblický epos „Ztracený ráj“ velkého básníka puritánského Johna Miltona. Při tom trval náboženský zmatek. Vládnoucí independenti byli jen menšinou vedle stoupenců vyznání anglikánského, presbyteriánského i katolického. Vznikaly však i rozličné sekty menší, na př. sekta kvakerů, která, spoléhajíc na přímé působení ducha svatého ve schůzkách věřících, zamítala jakékoliv kněží nebo kazatele odborné.

J. Milton.

Navigační akta.

Cromwell se snažil povznést blahobyť zejména podporou obchodní plavby anglické, která byla tištěna mocnou soutěží Holanďanů. Proti nim vystoupil tedy Cromwell především roku 1651 t. zv. navigační akty, vyhrazující domácím lodím značné výhody v anglických přístavech. Odňal také Španělům ostrov Jamaiku. Po Cromwellově smrti (1658) se však rychle ukázalo, že ponurá despotie independentská nemá v národě náležité opory. Stoupencům monarchie se tudíž podařilo nekrvavým převratem vojenským roku 1660 republiku odstraniti a uvéstí na trůn Karla, syna popraveného Karla I.

Karel II.
(1660 až
1685).

Vláda Karla II. Za Karla II. (1660—1685) se dvůr londýnský stal opět místem bujného ruchu světáckého. Pouze v obchodní politice šla nová vláda ve stopách Cromwellových. V Indii byl získán Bombay jako důležitá opora anglického obchodu a s Holanďany válčilo se opětovně o převahu na moři a v osadách. V bojích těch zabrali Angličané holandskou osadu na Hudsonu a Nový Amsterdam byl přezván Novým Yorkem na počest Jakuba, vévody z Yorku, bratra Karla II.

Nový York.

Test-act.

Habeas-corpus-act.

Tento princ, který při bezdětnosti králově byl následníkem trůnu, obrátil k sobě obecnou pozornost později tím, že přestoupil ke katolictví. Než i sám Karel II. choval tajně sklony podobné, maje za to, že katolictví hovoří lépe absolutistické soustavě vládní než vyznání evangelické. Oposice v parlamentu však se stavěla důrazně proti těmto choutkám a donutila krále, že přijal t. zv. zákon o přísaze (test-act), zabráňující zejména katolíkům zastávání veřejných úřadů a hodností. Oposice vymohla na králi později vydání nového zákona o svobodě osobní (habeas-corpus-act). Zákon čelil libovůli moci dvorské a justice kabinetní tím, že zásadně zakazoval královským úřadům za-

týkání bez písemných nálezů soudních; zatčený měl býti nejdéle do tří dnů postaven před náležitého soudce a měl zpravidla právo žádati o propuštění z vazby na peněžitou záruku. Zákon se stal velmi důležitou složkou v soustavě osobních práv, vyznačujících občanský život anglický.

Strany whigů a toryů. Ve dva rozvášněné tábory rozdělila národ anglický otázka, má-li býti vévoda yorkský pro svou příslušnost ke katolictví vyloučen z nástupnictví. Strana rázně opoziční, již se dostalo přezdívky whigové, toho žádala, kdežto tábor druhý, pro který zobecněl název toryů a který lpěl na zásadě božského práva panovnického, přijímal katolického nástupce, žádaje pouze zabezpečení anglikánské církve a stavovských svobod. Když Karel II. roku 1685 zemřel, měli toryové převahu a Jakub II. (1685—1688) mohl vstoupiti na trůn.

Whigové
a toryové.

Jakub II.
(1685
až 1688).

Pád Stuartů. Nový král se pokusil zjevně šířiti katolictví v zemi; měl sklony absolutistické, utlačoval tvrdě své odpůrce a hledal v zahraniční politice oporu spojením s Ludvíkem XIV. Nespokojenost v zemi vzrostla až ke vzpouře, jejíž úspěch byl zajištěn pomocí z ciziny. Místodržitel nizozemský Vilém Oranžský byl chotěm Marie, dcery Jakuba II., jež však zůstala věrna evangelickému vyznání. Na vyzvání nespokojenců vypravil se roku 1688 s loďstvem nizozemským do Anglie a Jakub II., který proti útoku nenalézal u nikoho v zemi pomoci, byl nucen prchnouti na pevninu.

Slavná
revoluce
(1688).

Vilém III.

To byl konec panství stuartského v Anglii, způsobený t. zv. slavnou revolucí. Národní konvent přenesl korunu na Viléma III., jenž zároveň přijal nový zákon „o právech“, určující hlavní svobody národa a odsuzující nezákonnosti předešlého vládaření.

Zákonem bylo zejména prohlášeno, že koruna nemá práva vyjímání někoho z platných zákonů, aniž smí zřizovati výjimečné soudy a najímati vojsko bez svolení parlamentu, který si ponechal výhradně právo ukládati národu daně. Nedotknutelnost členů sněmovny a petiční právo národa byly zaručeny; král se zavázal přísahou chrániti protestantství anglického, v jehož rámci byla zvláštním zákonem tolerancím popřána značná volnost rozličným církvím a sektám. Proti katolictví zůstaly však v platnosti přísné zákony z obavy před jeho spojením se zájmem vypuzeného Jakuba II. Anglie stala se tak zemí ústavní. Moc parlamentu v nejbližší době ještě více vzrostla tím, že daně vládě byly povolovány vždy jen na rok podle rozpočtu, prikazujícího jednotlivá vydání určitým účelům. Na vydržování dvora a civilních úředníků jeho byl panovníkovi určen pevný peníz zvaný civilní lista.

Anglie
země
ústavní.

6. Zápas o dědictví španělské.

Falcká
válka.

Koalice proti Ludvíkovi XIV. Vyhnaného Jakuba II. se ujímal opravdu Ludvík XIV. a doufal, že s pomocí katolických Irčanů a stoupců rodu Stuartovského ve Škotsku novou vládu v Anglii svrhne. Proto Vilém III. hledal proti němu spojence a našel je snadno. Právě tehdy rozpoutal proti sobě Ludvík XIV. i na pevnině obecné rozhořčení tím, že, vzav si za záminku spor o dědictví v kurfiřtství falckém, přepadl roku 1688 Rýnskou Falc a Švábsko. Jeho generálové soustavně tam pálili a bořili kvetoucí města a v Německu rozhořčení proti neklidnému králi francouzskému vzkypělo nebývalou měrou. Nemálo k tomu přispělo i to, že Ludvík XIV. nedlouho předtím začal pronásledovat evangelickou menšinu ve Francii zrušiv edikt nantský, který její práva byl chránil, a nutil staré obce hugenotské ke katolictví. Četní evangelici, utíkající do Němec i do Holandska, přenášeli tam nejen rozličné dovednosti technické a mnoho kapitálu na hospodářskou škodu Francie, nýbrž i náladu nenávisti k Ludvíkovi XIV.

Zrušení
ediktu
nantského.

Veliká
alliance.

Tak došlo roku 1689 k „veliké alianci“ Anglie, císaře Leopolda I., značného počtu knížat německých, Španělska a Nizozemska. Veliká část Evropy se tak postavila v bojovný šik proti francouzskému imperialismu a jeho snaze porušiti rovnováhu mocí ve prospěch nadvlády militaristické Francie nad slabšími sousedy. Dlouholetý boj se pak rozpoutal znova v Belgii, na horním Rýně i v Itálii; zároveň válčilo se však prudce i na moři, kde po prvé anglické loďstvo nabylo rozhodné převahy nad loďstvem francouzským. Po více než osmiletém zápolení byl sice v nizozemském Rijswijcku roku 1697 smluven mír, kterým Ludvík XIV. uznal Viléma III. za krále anglického a učinil i jeho spojencům některé menší ústupky, mír ten však se stal vskutku jen krátkým příměřím, ježto v zápětí potom opět Evropu pobouřil spor o dědictví španělské.

Mír
v Rijswijcku
(1697).

Karel II.
Španělský.

Dědictví španělské. Trvalá churavost a blížící se skon bezdětného španělského krále Karla II. sunuly do popředí úvahy o tom, kdo bude dědit rozsáhlé državy starší větve habsburské. Ludvík XIV. žádal je všechny pro své potomstvo, vzešlé z jeho sňatku se sestrou španělského krále a odmítal zásadně platnost její renunciacie. Na dědictví však činil nároky i císař Leopold I. pro své syny. Diplomacie evropská se obírala řadu let otázkou, jak nejlépe vyřešiti tento spor. Většině sousedů se nezdálo žádoucím, aby získáním celého dědictví přílišně vzrostla moc kteréhokoliv z nápadníků. Neboť dědictví španělské obsahovalo větší

část poloostrova Pyrenejského i Apenninského, Belgii a rozsáhlé osady zámořské. Králi Vilémovi III. šlo v zájmu britském i nizozemském o zachování mocenské rovnováhy v západní Evropě a zdálo se mu přímo příkazem ochrany hospodářského vývoje anglického zabrániti tomu, aby postavení Francie nebylo nadměrně zesíleno.

Rovnováha
evropská.

Osadní soupeřství. Anglický textilní průmysl byl závislý na dovozu jemné vlny a surového hedvábí ze Španěl, kamž naopak dovážel své výrobky. Také výnosný dovoz černých otroků z Afriky do španělských osad v Západní Indii dostal se většinou do rukou anglických. To vše bylo ohroženo pro případ, že by Bourboni připoutali španělské země ke své moci a uplatnili v nich merkantilistický zájem francouzský. Rovněž nebylo pro anglickou plavbu v kanále Lamanšském lhostejno, ovládnou-li Francouzi Belgii; pro Holanďany bylo to přímo pohružkou. Ale také rozvoj francouzských držav v Americe Severní počal se tehdy jeviti vážným nebezpečím pro britskou koloniaci.

Osadní
zájmy
britské.

Anglická država v Americe vzrůstala i v druhé polovici 17. věku dosti rychle. Zejména přibýly k starším osadám na jihu Carolina a ve středním pásmu Pennsylvanie, založená Williamem Pennem pro jeho kvakerské souvěrce, kde zvláště Philadelphie se stala nejvíce kvetoucím střediskem městské kultury. Znenáhla pronikaly tyto osady britské vytrvalou prací rolnickou a tuhými zápasy s rudými kmeny od pobřeží hlouběji do vnitrozemí, ale prozíravý zrak mohl viděti pro budoucí vývoj jejich zjevnou vyhrůžku v souběžném rychlém šíření francouzského panství a vlivu v Novém světě. Ve vodách Nového Foundlandu soupeřily navzájem prudce rybářské výpravy francouzské i britské, a rovněž bylo Angličanům málo vítané upevňování Francouzů v t. zv. Akadii, na jihu od ústí řeky sv. Vavřince (později Nové Škotsko). Francouzská koruna zabrala však také dolní tok mississippský osadou zvanou Louisiana a ve spojení se španělskou mocí v Americe mohla tak dalšímu postupu anglické kolonisece rozličně býti nebezpečná.

Pennsyl-
vanie.

Akadie.

Louisiana.

Válka o dědictví španělské. Proto se snažil král Vilém III. otázku dědictví španělského urovnati mezi oběma soupeři rozdělením dědictví. Diplomatická jednání o tom však narážela na nepřekonatelné obtíže. Když v roce 1700 zemřel král Karel II., Ludvík XIV. opíraje se o závět, na něm vynucenou, obsadil veškeré země španělské pro svého mladšího vnuka Filipa z Anjou, jako krále španělského. Evropu se snažil uklidniti závazkem, že državy jeho vnuka nebudou nikdy přímo spojeny s Francií. Císař trval ovšem na svém právu a zahájil s Francií nový boj, hledaje spojence zejména v Německu, Anglii a Nizozemsku.

Smrt
Karla II.
(1700).

Obecná
válka.

Opravdu podařilo se roku 1701 obnoviti „velikou alianci“ proti Francii. Proti Filipovi V. postaven mladší syn císařův Karel za nápadníka trůnu španělského. Anglický král Vilém III. zemřel sice v zápětí potom roku 1702, ale jeho švagrová Anna, druhá dcera Jakuba II., jež po něm na trůn anglický vstoupila, pokračovala v protifrancouzské politice a nová, dlouholetá válka se rozvinula v západní i střední Evropě. V ní na straně císařské vůdčí místo měl Eugen Savojský, v táboře anglicko-nizozemském John Churchill, vévoda z Marlborough.

Povstání
Rákoczyho.

Francouzové měli s počátku úspěchy. V Sedmihradsku a na Slovensku vzniklo povstání proticísařské, v jehož čele stál František Rákoczy, podporovaný z Polska i Francouzi. V Německu spojencem Ludvíka XIV. byl kurfiřt bavorský, který ohrožoval Rakousy. Tehdy princ Eugen přiměl císaře ke krajnímu napětí sil. Vypsány výjimečné daně a zřízena r. 1703 ve Vídni banka, jejíž „girocetle“ se staly prvními papírovými penězi v zemích rakouských. Tak mohl princ Eugen opatřiti větší vojsko, s anglickou pomocí porazit r. 1704 bavorsko-francouzskou armádu u Höchstädtu a obsaditi Bavorsko.

Josef I.
(1705 až
1711).

Tehdy spojenci nabyli úspěchů i na poloostrově Pyrenejském. Angličané, kteří přivedli Portugalsko na svou stranu, obsadili pevný Gibraltar; arcikníže Karel šířil pak moc svou z Barcelony. Roku 1705 zemřel Leopold I. a císařem stal se jeho starší syn Josef I. (1705—1711), panovník sebevědomý a podnikavý.

Tíseň Ludvíka XIV. Zanedlouho válečné štěstí se odvrátilo úplně od Francouzů. Eugen Savojský se zmocnil téměř celé Itálie a spojenecké armády z Belgie ohrožovaly samu Francii. Za oceánem angličtí kolonisté vytlačili Francouze z Akadie.

Karel VI.
(1711 až
1740).

Ludvík XIV. byl velmi sklíčen. V jeho zemi propukala zjevná bída a nespokojenost; vzbouření hugenotů, kteří se udrželi v Cevennách, bylo jen stěží potlačeno. Rozhodnutí přinesla však smrt císaře Josefa I. roku 1711. Neboť arcikníže Karel, jenž dosáhl v říši hodnosti císařské jako Karel VI., měl jako jediný mužský člen rodu spojití veškeré državy habsburské ve svých rukou. V tom Anglie viděla porušení rovnováhy moci na pevnině a uzavřela příměří s Ludvíkem XIV.

Mír
utrechtský
(1713).

Mír utrechtský. Na kongresu v Utrechtě roku 1713 došlo k sjednání základů pro mír konečný. Filip V. měl zůstatí králem ve Španělsku a koloniích, ale s podmínkou, že i kdyby potomstvo jeho vymřelo, koruna španělská nikdy nebude spojena s Francií. Císaři měla pak z dědictví španělského připadnouti Belgie a španělské državy v Itálii, vyjímajíc Sicilii. Této s titulem královským bylo postoupeno rodu

savojskému. Holandsko se zabezpečilo před rozpínavostí francouzskou t. zv. barierou, totiž právem chovati posádky v některých pevnostech na hranici belgicko-francouzské. Největší výhody však si zajistila Anglie, která podržela Gibraltar, Minorku, Akadii a Nový Foundland.

7. Západní Evropa na počátku 18. věku.

Dozvuky zápasu. Císař Karel VI. se nespokojil ihned s podmínkami míru utrechtského. Ukončil sice také boj s Francií, ale neuznal výslovně Filipa V. za krále španělského. Tento naopak popíral císaři právo na panství v Belgii a Italii. Roku 1717 hrozila z toho nová válka, která byla přičiněním všech velmocí zažehnána. Karel VI. smluvil s Anglií, Holandskem i Francií t. zv. quadrupleallianci a tento čtyřspolek přiměl Španělsko k zachování míru. Roku 1720 byla základna míru utrechtského přijata všemi mocnostmi s tou změnou, že císaři zůstala i Sicilie, kdežto rod savojský výměnou za ni dostal chudší Sardinii. Odtud zval se vládce Piemontu a Savojska králem sardinským.

Quadruple-alliance.

Smrt Ludvíka XIV. a vladařství ve Francii. Zatím roku 1715 zemřel Ludvík XIV. Podařilo se mu sice posledním, dlouhým zápasem získati rodu svému ve Španělech nový trůn, ale s nesmírnými obětmi a za podmínek, které mařily jeho vytouženou nadvládu francouzskou v Evropě. Myšlenka rovnováhy velikých mocí, hlavně z Anglie hájená, zachovala převahu a Ludvík XIV. zanechával vlastní zemi s rozvráceným hospodářstvím státním, kterého jeho nástupcové již nedovedli úplně napravit.

Smrt Ludvíka XIV.

Za nedospělého pravnuka zesnulého krále, Ludvíka XV. (1715 až 1774), vládl nejprve jako vladař jeho příbuzný Filip vévoda Orleanů. Ohromný dluh státní, pohlcující většinu příjmů, tísnil říši. V těchto nesnázích škotský spekulant John Law získal regenta pro podniky finanční, které sice opravdu snížily poněkud břímě státního dluhu, uvrhly však Francii v letech 1716—1720 do těžkých zmatků hospodářských.

Ludvík XV. (1715 až 1774).

John Law

Nejprve byla totiž založena akciová banka, vydávající bankovky uznané státem za řádné a později za jediné přípustné platidlo, jež mělo tak papírem zcela nahraditi kovové peníze. Banka poskytla pak státu značné půjčky. V zápětí potom Law založil druhý velkolepý podnik, akciovou společnost koloniální, které vláda odevzdala své severoamerické i východoindické osady. Zato bylo ustanoveno, že akciové podíly lze získati výměnou za starší dlužní úpisové veřejných

půjček, čímž se zmenšoval podstatně státní dluh. Naděje skládané v zisky nové společnosti byly takové, že kurs akcií letěl do výše a Paříž se stala jevištěm prudké spekulativní horečky ve chvíli, kdy státní banka nemírným vydáváním papírových peněz způsobila inflaci a znehodnocení bankovních platidel. To přivedlo katastrofu. Na sklonku roku 1720 banka prohlásila úpadek. Pokladny státní přestaly přijímat její bankovky a vláda obnovila kovovou měnu. Mnoho rodin bylo tím ovšem ožebračeno a ve Francii dlouho nemohla pak vzniknouti řádná banka státní na rozdíl od Anglie, kde již od roku 1694 stát nalezl v Anglické bance, založené Williamem Patersonem, ústav, jehož poukázky jako platidlo se těšily obecné důvěře a který převzal znenáhla skoro veškerou kasovní správu státní.

Anglická
banka.

Rokoko.

Sloh rokokový. Filip Orleanský nemiloval slavnostního dvoru ve Versailles; žil v kruhu prostopášných přátel raději v Paříži, kde vznikaly literární salony šlechty a bohatých finančníků. Vkus umělecký se rychle měnil. Slavnostní tragedie ustupovala volnějším dramatu společenskému a satirickým románům, volná galanterie zavládla na místě upjaté slavnostnosti Ludvíka XIV. Výtvarné umění přizpůsobilo se požadavkům těm novým slohem rokokovým. V něm monumentální tvary barokní ustupují tvarům půvabnějším. Na místo mramoru nastupuje světlá tapeta, příliš důraznou hru světla a stínu mohutných ostění a říms nahrazují zlacené lišně nepravidelných, hravých tvarů, místo sochy vévodí ozdobný porculán, pudrovaný copánek zatlačuje obřadnou paruku splývavou. V uměleckém průmyslu hlásí se vliv čínských a japonských ozdůbek. V malířství nejvýznamnějším průkopníkem tohoto nového slohu stal se Antoine Watteau († 1721), nedostižný mistr lehce nadechnuté milostnosti. Nový vkus se šířil pak vítězně z Francie po celé Evropě (viz. obr. 29, 31, 33).

A. Watteau.

Hannoverská dynastie v Anglii. V Anglii došlo po válce o dědictví španělské k závažné změně na trůnu. Po královně Anně (1702 až 1714), která úplně spojila Anglii se Škotskem v jednotné království Velké Británie, stal se králem kurfiřt hannoverský Jiří, potomek dcery Karla I. Stuarta. Jiří I. (1714—1727) nedovedl odložití svou německou bytost. Zůstal v Anglii cizincem, dorozumíval se jen po latinsku se svými hlavními rádci a neúčastnil se ani porad ministerských. Tím vzrůstala moc parlamentu. Vznikl zvyk, že ministerstvo se vzdávalo vlády, jakmile u většiny sněmovny pozbylo důvěry; král přestal sám sestavovati ministerstvo a vznášel úlohu tu na některého člena většiny, který se pak stával hlavou kabinetu. Tímto způsobem vlády parlamentní se Anglie lišila velice od států pevninských, v nichž většinou měla převahu neobmezená vůle panovníkova. Sněmovna anglická ovšem nebyla nikterak představitelkou širokých vrstev národních, po-

Velká
Británie.

Jiří I. (1714
až 1727).

Vláda
parla-
mentní.

něvadž v ní byly zastoupeny jen kruhy šlechtické a plutokratické, jejichž kotterie rozhodovaly o volbách, namnoze navzájem o moc ve státu zápasily a dělily se ve dva hlavní tábory se starými jmény toryů a whigů. Ale pevninští pozorovatelé přece se dívali na Anglii jako na zemi znamenitých svobod ústavních.

ČÁST II.

Zápas o moře Baltské a převahu ve východní Evropě.

1. Zápas Polska se Švédskem.

Polsko za Vasovců. Polsko v první polovici 17. století poskytuje obraz dosti neutěšený. Králi Zikmundovi III. (1587—1632) se nepodařilo zesílit moc panovnickou, ježto šlechta dosáhla toho, že svými rozsáhlými právy a výsadami, čili svou „zlatou svobodou“, se stala všemocnou a král v celku zůstal jen pouhým představitelem státu. Zároveň jednotliví mocní a bohatí velmoži dovedli získávati na svou stranu davy nižší, málo vzdělané šlechty a s jejich pomocí zápasili o své osobní zájmy s králem na sněmích i sami mezi sebou. Aby si král nemohl zřídit silné vojsko k zavedení absolutního vladaření, byla mu odpírána vydatná peněžitá podpora na provádění účinné politiky zahraniční. Pro její důležité úkoly neměla šlechta ani náležitého pochopení, ač srážky se sousedy poukazovaly na naléhavost jejich vyřízení. Bylo to zejména zabezpečení panství polského na březích moře Baltského a upevnění jihovýchodních hranic proti Tatarům. Na králi spočívala všechna odpovědnost, ale sněm a senát (král. rada) mu neposkytovaly náležité svobody jednati. Zeslabené moci královské nemohl nahraditi říšský sněm, který byl jen kongresem poslanců, vysílaných jednotlivými zemskými sněmy (sněmíky). Tyto si osobovaly právo zkoumati a dodatečně schvalovati usnesení sněmů říšských (valných). Od polovice 17. století se stalo zvykem pokládati sněm za neschopný k usnášení, kdykoli jediný poslanec projevil svůj nesouhlas s jeho jednáním slovem „niepozwalam“. Tomu se říkalo „liberum veto“. Proto se nemohlo vládnouti plánovitě a ve státní správě se rozmohly neslýchané zlořády.

Zlatá
svoboda.

Říšský
sněm.

Libерum
veto.

Jen v případech krajní nezbytnosti se dovedli vzchopiti vynikající

jednotlivci a skupiny k obětem a různým činům, které však nebyly s to, aby provedly nápravu celkovou. Poněvadž trůn byl volební, bylo každé mezivládí spojeno s velikými vnitřními rozbroji a s rostoucí demoralizací. Vzdělanost šlechtické společnosti (ani bohaté velmože nevyjimaje) poklesla hluboce vlivem jednostranně náboženské a formálně dialektické výchovy ve školách jesuitských. To se jeví také v tehdejší literatuře polské. Jednotliví šlechtici, jakožto neobmezení páni svých statků, mohli se sice hlásiti k jakémukoliv vyznání náboženskému, celkem však vládla stoupající náboženská nesnášenlivost. Nešlechtické obyvatelstvo bylo šlechtě, z níž se vybíralo i vyšší duchovenstvo, vydáno na pospas. Měšťané neměli práva držeti pozemky. Obchod a průmysl jejich byl ničen tím, že šlechta mohla vyvážeti své suroviny, zejména obilí, a přivážeti z ciziny výrobky průmyslové, aniž platila cla. Lid selský byl šlechtou úplně poroben, byl přetížen platy a robotami, a nadto byl nucen jí prodávati své obilí a kupovati od ní své potřeby. Veliká poptávka po polském obilí v západní a jižní Evropě pobízela polské velmože k hojnějšímu jeho pěstování, ale to mělo za následek ještě větší útlak poddaných.

Šlechta.

Měšťané.

Sedláci.

Hluboký rozvrat říše moskevské v době bouří samozvanecých svedl krále Zikmunda III. a šlechtu polskou k přepjatým válečným a kořistnickým podnikům, které pro nepřipravenost královu a neukázněnost šlechty se skončily s nezdarem. Polsko získalo sice příměřím v Deulině (1619), proměněným za krále Vladislava IV. (1632 až 1648) ve „věčný mír“, dávno ztracený Smolensk a také Černigovsko, ale bezuzdné řádění šlechty na půdě moskevské a náboženské nepřátelství krále Zikmunda III. proti Rusům způsobilo Polsku trvalé nepřátelství státu a obyvatelstva moskevského.

Vladislav
IV. (1632
až 1648).

Švédsko po míru vestfálském. Nedlouho před vypuknutím války třicetileté bylo Švédsko za Karla IX. († 1611) a Gustava Adolfa (1611—1632) zaměstnáno válkou s Polskem o Livonsko a zasahovalo do bouří, jimiž zmítána byla říše moskevská, částečně jakožto její společenec. Říše moskevská, aby mohla soustřediti své síly k boji s Polskem, postoupila Švédsku (1617) pobřeží zálivu Finského. V nepřetržitě válce s Polskem, přerušované často příměřím, obsadili Švédové trvale Livonsko. Mírem vestfálským získalo Švédsko velikou část jižních břehů baltských, takže už nezbyvalo mnoho, aby nabylo úplného panství nad mořem Baltským. Jedinou vážnou překážkou bylo pro ně ještě Dánsko, jež ovládalo Sund, drželo Skonsko v jižní Skandinavii a bylo spojeno personální unií s Norskem.

Rozmach
Švédska.

Ale velmocenské postavení Švédska nemělo dost pevného základu ve vlastní zemi, kde obyvatelstvo bylo vyčerpáno náklady a břemeny dlouholetého válčení. Na účet moci královské se rozmohla vzpurná šlechta, která nižší vrstvy obyvatelstva, měšťanstvo a lid selský, utiskovala a ujařmovala. Dcera a nástupkyně Gustava Adolfa Kristina (1632 až 1654) se svou neklidnou povahou a sklonem ke katolictví do rozháraných poměrů nehodila. Nahlížeje to sama, vzdala se trůnu ve prospěch svého bratrance Karla Gustava Falcko-Zweibrückenského. Karel X. Gustav (1654—1660) hledal východiště ve válce, aby břímě četného vojska mohlo býti uvaleno na bedra napadeného nepřítele. Tímto bylo Polsko, s nímž a jeho králi (Vasovci) dosud nebyl vyrovnán spor o Livonsko a o švédský trůn.

Válka švédsko-polská (1655—1660). Těže z války Polska s Moskvou, r. 1654 znovu vypuklé, a dorozuměv se s kurfiřtem braniborským, zamýšlel Karel X. opanovat polské ústí Visly s Gdanskem a vtrhl jednak do Litvy, jednak do Prus královských (západních). Polská šlechta, přičítajíc vinu toho novému králi Janu Kazimírovi (1648—1668), poněvadž se nechtěl zříci titulu dědičného krále švédského, poddávala se bez boje útočníkovi, jako ochránci svých svobod. Králi bylo prchnouti do Slezska, odkud žádal císaře o pomoc. Ale bezuzdné řádění švédských žoldnéřů vyvolalo národní hnutí, jemuž se dostalo povzbuzení zvláště odražením švédské přesily od poutnického kláštera v Čestochově. S pomocí císařovou bylo získáno příměří s Moskvou a nedlouho potom převeden na stranu Polska kurfiřt braniborský, když se král polský vzdal své svrchovanosti nad knížetstvím pruským. Když pak také Dánsko vystoupilo proti Švédsku, Karel X. rychlým postupem po zamrzlém moři je donutil k míru v Roeskilde, kterým Dánsko ztratilo Skonsko. Vlivem toho však proti Švédsku vystoupilo na prospěch Dánska Nizozemsko s loďstvem a činně zasáhla do boje i vojska císařova a kurfiřtova. Konečně Francie přiměla Švédsko i Polsko k ujednání míru v klášteře Olivě (1660), kterým se Polsko navždy zřeklo Livonska, ale dostalo nazpět Prusy královské. Švédsko se sice nedomohlo svrchovaného panství na moři Baltském, ale podrželo přece převahu v severní a východní Evropě.

Jako ve válce 30 leté Německu a zemím českým, tak i Polsku ve válce r. 1655—1660 způsobili Švédové veliké pohromy hospodářské. Horší však bylo, že úpadek rolnictví v Polsku, způsobený i současným povstáním kozáků, obrátil pozornost západní Evropy na obilí moskevské, které pak vytlačilo polské obilí ze světového trhu. Polská valuta

Kristina
(1632 až
1654).

Karel X.
Gustav
(1654 až
1660).

Jan
Kazimír
(1648 až
1668).

Úspěchy
švédské.

Roeskilde.

Mír
v Olivě
(1660).

Hospodář-
ský pokles
Polska.

hluboko poklesla a vláda Jana Kazimíra se skončila hospodářským vysílením říše. Od té doby jest Polsko již mnohem slabším soupeřem v dalším zápase s Moskvou.

2. Zápas Polska s Moskvou.

Zotavování říše moskevské po bouřích samozvaneckých. Téměř jednomyslným zvolením nového cara Michala Feodoroviče Romanova (1613—1645) byl učiněn jen začátek k návratu do pořádanějších poměrů. Aby nepřátelští sousedé, Švédové a Poláci, těžící z vnitřních zmatků, opustili území, toho bylo dosaženo po několikaletých válkách s nimi, odstoupením rozsáhlých zemí při zálivu Finském a v poříčí horního Dněpru. Uvnitř země byly potřeny lupičské roty domácích kozáků a cizích dobrodruhů. Prováděno mnoho oprav v životě veřejném. S mladým, teprve 16letým carem pracoval horlivě „zemský“ (= říšský) sněm, skládající se ze členů carovy rady (bojarská дума) a ze zástupců nižší („služebné“) šlechty, měšťanstva i sedláků. Zasedal nepřetržitě až do r. 1621. Poněvadž stará rodová šlechta (bojarstvo) utrpěla smrtelnou ránu pronásledováním Ivana Hrozného, připadl služebné šlechtě a měšťanům rozhodující vliv. Obě tyto vrstvy přinášely těžké oběti, ona službou vojenskou a tato neslýchaně vysokými a mimořádnými daněmi k obnovení bývalé moci státu, ale za to usilovaly o to, aby byly co nejvíce uspokojeny jejich požadavky stavovské, t. j. aby bylo konečně ustáleno nevolnictví selských poddaných a aby se provádění obchodu a řemesel stalo výsadou měšťanů.

Michal
Feodorovič
Romanov
(1613 až
1645).

Říšské
sněmy.

Sněmovní zákoník. Na počátku vlády nového cara Alekseje Michaloviče (1645—1676) propukly na mnoha místech, zvláště v Moskvě, ve Pskově a ve Vel. Novgorodě, povážlivé bouře. „Ze strachu před lidem“ byl tedy po dlouhé přestávce zase r. 1648 svolán sněm, aby společně s ním byl vydán nový zákoník.

Aleksej
Michalovič
(1645 až
1676).

Zákoník tento, zvaný „Uloženie“ (= usnesení, ustanovení sněmovní), vydáný r. 1649, obsahuje sbírku nebo svod zákonů a nařízení (ukazů) již dříve platných, rozmnožených o ustanovení, vyhovující požadavkům služebné šlechty a měšťanstva. Jest ovládán myšlenkou, že všechny vrstvy obyvatelstva jsou povinny sloužiti státu, a to každá určitým způsobem, přesně stanoveným. V důsledku toho byly všechny třídy obyvatelstva státem znevolničeny a jednotlivci dědičně připoutáni k svým třídám. Služebné šlechtě za službu vojenskou bylo kromě žoldu přirknuto

Uloženie.

Dědičné
třídy.

držení pozemků a znevolnění sedláků, připoutaných k půdě; měšťanstvu za službu daňovou dáno právo zamezovati lidem jiných stavů přístup k městským živnostem, k obchodu a průmyslu.

Nedlouho před sněmem, r. 1648—1649, provedla vláda moskevská soupis všeho obyvatelstva, aby poznala jeho platební způsobilost. Kdo byl zapsán do tohoto „Soupisu“, tomu bylo zůstatí trvale na tom pozemku (statku), kde byl „Soupisem“ zastížen. Sněmovním zákoníkem bylo dáno vrchnostem právo stíhati uprchlé sedláky i po sebe delší době. Tím selské nevolnictví, dosud pouze osobní a doživotní, se stalo dědičným. Sedláci pracující na služebných statcích, vrchnostenští, odváděli šlechtickým statkářům peněžité platy nebo obilí (obrok) a robotovali na jejich pozemcích. Ale kromě toho platili ještě daně státní (tjaglo). Poněvadž však vrchnostenští sedláci byli přetíženi, byla převalena hlavní tíha státních daní na sedláky svobodné, čili černosošné,¹⁾ t. j. sedící na černých pozemcích (= podrobených daním). Svobodných sedláků byl ještě značný počet v severním Rusku. Aby si usnadnila vybírání daní, ukládala je vláda ne jednotlivcům, nýbrž celým obcím; tyto je mezi své členy rozdělovaly podle jejich platební schopnosti a za jejich správné splacení ručily. Za to pak si činily právo přidělovati jednotlivcům pozemky k užívání a tak vzniklo obcové vlastnictví půdy.

Vrstvy
přechodní.

Obyvatelstvo městské platilo daně z majetku a z průmyslového nebo obchodního zaměstnání. Žádných daní neplatili, ale také žádného osobního majetku neměli nevolníci (chlapi), kteří náleželi k domácí čeledi jednotlivých vrchností. Vedle těchto hlavních tříd obyvatelstva bylo mnoho vrstev přechodních; na př. šlechta okolo měst si zřizovala osady předměstské („slobody“), jejichž obyvatelstvo, ač městských daní neplatilo, si osobovalo živnosti městské na úkor a přes odpor měšťanů. Vláda usilovala přechodní společenské vrstvy vymýtití převedením do tříd hlavních.

Cizinci
v Rusku.

Kulturní vlivy západoevropské. Snažíc se zvelebiti svůj stát, seznávala vláda moskevská, že vedle sil a prostředků domácích jest potřebí užití i vymožeností cizích, západoevropských. Poněvadž šlechtické vojsko se nevyrovnalo ani výzbrojí, ani výcvikem, ani kázní žoldnéřským vojskům švédským a polským, proto zřizovala zvláštní

¹⁾ Souvisí s výrazem socha, který znamenal primitivní oradlo a přeneseně jistý výměr pozemků. — „Bilé“ pozemky byly od daní osvobozeny (na př. klášterní). Za cara Alekseje se přestala daň vybíratí podle soch a zavedena daň podle usedlostí („dvor“).

cizinecké pluky žoldnéřské. Povolávala do svých služeb větší měrou, než dříve se dělo, cizí řemeslníky, techniky a inženýry a pomoci cizích horníků, hutníků a kapitalistů začala dobývatí kovů (železa a mědi). Pomýšlelo se i na zřízení obchodního loďstva. Vyšší společnost moskevská začala také napodobovati západní pohodlí v zařízení domácností, ve způsobě života (v oděvu) a zábavách (na př. divadlem a tanci). Nejbližším vzorem bylo jim v tom moskevské předměstí Německaja Sloboda, kde žilo přes tisíc cizinců, nejvíce Němců. Značný vliv mělo však i Polsko a kulturně pokročilá Ukrajina, zvláště od té doby, co Kyjev, hlavní její kulturní středisko se svou latinsko-slovanskou akademií, se dostal pod vládu moskevskou. Přes záповědi vlády a církve šířila se znalost západní světské literatury ve společnosti moskevské.

Kulturní
novoty.

Církevní rozkol. Poznáváním západního, zvláště technického a vědeckého pokroku začal vznikat ve společnosti moskevské rozpor mezi dosavadními národně-náboženskými tradicemi a snahou dohoniti vzdělanost západoevropskou. Kdežto Charvát Křižanić (viz shora str. 17) nabádal k rozumnému sloučení národních tradic s cizí vzdělaností, mezi Rusy samými rostly příkré protivy. Církev ruská teprve po dlouhém zdráhání a rozpacích uznala za potřebné zřizovati školy pro šíření vzdělanosti jakožto zbraně na obranu ohrožené víry. Avšak hleděla se při tom opíratí hlavně o řeckou církev, od které se byla značně odchýlila. Z předních zastánců této snahy byl moskevský patriarcha Nikon (od r. 1652). Nařídív změnu některých ruských zvyků a obřadů (na př. dělati kříž třemi prsty místo dvěma), jal se podle řeckých originálů opravovati bohoslužebné knihy, do nichž častým opisováním se vloudily chyby, rušící správný smysl textu. Široké vrstvy však viděly v těchto opravách dílo tajné propagandy, provozované kacířskými „Latiny“. Když církevní sněm r. 1666—1667 odpůrce oprav dal do klatby, vznikl v ruské církvi rozkol. Staroobřadníci čili starověrci se udrželi přes veškerá pronásledování až do r. 1905, kdy byli uznáni za zákonitou společnost církevní.

Křižanić.

Nikon.

Rozkol.

Vedle rozkolníků se odtrhlo od pravoslavné církve ruské časem mnoho sektářů. Z nich zasluhují zmínku zvláště duchoborci, kteří se svými mravními zásadami podobají někdejší Jednotě bratrské.

Patriarcha Nikon, muž chtivý vlády a ve svých snahách úporný, dostal se s carem do sporu pro poměr moci duchovní k moci světské. Car Nikona sesadil. Vláda v zápase se starověrci nepřipouštěla církve k činnému účastenství ve státní správě.

Šíření státního území. V bouřlivé době samozvanců bylo ztraceno mnoho z toho, co předtím bylo získáno soustavnou obranou jihovýchodních hranic proti Tatarům a osazováním „pustých polí“. Proto vláda po překonání rozvratu vnitřního obnovila svůj obranně-výbojný postup proti Tatarům a za pomoci nových tvrzí a osad rozšířila území státu na jihovýchod a na východ od horního Donce na dolní Kamu. Velmi cenným doplňkem tohoto území se stala polská levobřežní Ukrajina (na levém břehu Dněpru), získaná ovšem až po delším, napijatém zápase s Polskem, když dněperští kozáci se proti němu vzbouřili a cara moskevského žádali za pomoc.

Ukrajina.

Vznik a vývoj dněperského kozáctva. Jako říše moskevská, měla i říše polsko-litevská svou „ukrajinu“, pohraniční území, sousedící s „pustými polí“, která byla rejdištěm Tatarů a působištěm kozáků, kteří se živili lovem zvěře a ryb. Aby byli bezpeční od přepadů tatarských, měli kozáci své ozbrojené družiny, jež nezřídka přepadaly a olupovaly karavany tatarské. Poněvadž polsko-litevský stát ukrajinské kozáky pokládal za své příslušníky a oni také se k němu hlásili a s druhé strany krymští Tataři uznávali vrchní panství turecké, zavdávaly přehmaty kozáků proti Tatarům. Portě turecké přičiny hroziti říši polsko-litevské válkou. V zájmu státu bylo podrobiti kozáky přísnému dozoru a dáti jim náležitou organisaci vojenskou, ale slabá vláda polsko-litevská, již se také k tomu nedostávalo finančních prostředků, nedovedla ovládnouti své kozáky tou měrou jako vláda moskevská před bouřemi samozvaneckými a zase pak po nich.

Polsko a kozáci.

Králové Zikmund II. August a Štěpán Bathory jen malý zlomek kozáckých ozbrojenců najímali do svých služeb. Toto kozácké vojsko slulo kozáci rejestroví, ježto jeho příslušníci byli zapsáni do zvláštního seznamu nebo registru. Kozáci rejestroví byli vojskem privilegovaným, které mělo svého vlastního velitele (staršího nebo hejtmana) a soudce. Vojenská organisace ostatních kozáků platila sice za nedovolenou a nezákonnou, ale vláda polsko-litevská nebyla s to ji potlačit a nejednou ji nepřímou uznávala, poněvadž v případě potřeby její vojsko volala do svých služeb. Střediskem nezákonného kozáckého vojska bývaly nepřístupné ostrovy divokého Záporoží, jak slulo poříčí Dněpru za jeho peřejemi nebo prahy. Záporožští kozáci bez ohledu na nebezpečí války s Tureckem a přes zákazy vlády polsko-litevské podnikali nájezdy do území tatarského i tureckého. Od počátku 17. století podnikali na svých lehkých lodicích, čajkách, daleké výpravy po Černém moři až do okolí Cařihradu a na severní břehy Malé Asie. Z toho vznikaly

Kozáci rejestroví.

Záporoží.

konflikty kozáků s vládou, zvláště když Porta turecká vymáhala jejich potrestání. Poněvadž všichni ukrajinští kozáci se pokládali za lid privilegovaný, jako byli kozáci rejestroví, a zdráhali se konati poddanské povinnosti šlechtickým vrchnostem, které v „divokých polích“ od krále dostávaly pozemky a zařizovaly si své statky, docházelo mezi nimi a kozáky k častým rozporům, z nichž vznikaly i kozácké vzpoury.

K tomuto rozporu sociálnímu se přidružil okolo r. 1620 rozpor náboženský a národní. Králi Zikmundovi III. se nepodařilo přiměti všechny pravoslavné své říše, aby přijali církevní unii, prohlášenou r. 1596. Vyšší šlechtické vrstvy ruského (t. j. ukrajinského a běloruského) obyvatelstva, jsouce přitahovány vyšší vzdělaností polskou, přestupovaly sice hromadně k unii nebo i ke katolictví a tím se zároveň poplšřovaly, ale obyvatelstvo městské a venkovské zůstávalo věrno pravoslaví. Pravoslavní kozáci (zvláště záporožské vojsko) byli přirozenými ochránci těchto snah náboženských, z nichž se vyvinulo i silné hnutí národní, maloruské (ukrajinské), jako odpor proti katolicko-polskému návalu.

Unie
církevní.

Hnutí
maloruské.

Povstání Bohdana Chmelnického a zápas Polska s Moskvou.

Násilné obmezování svobod kozáckých a útlak pravoslaví od vlády, šlechty a duchovenstva polského vzbudilo obecné vření, které propuklo v povstání, když se v čelo nespokojenců postavil pro osobní křivdu ukrajinský šlechtic-kozák Bohdan Chmelnickij. Nepřipravený stát polský utrpěl několik těžkých porážek od Chmelnického, spolčeného s chánem krymským. Když pak chán upustil od spolku s ním, Chmelnickij žádal pomoci od cara moskevského. Car Aleksej mu vyhověl, když Chmelnickij jej uznal za vrchního pána dotud polské Ukrajiny a vypověděl Polsku válku (1654). Moskva měla s počátku veliké úspěchy, ale když Polsko skončilo válku se Švédskem, mohlo soustřediti své síly proti Moskvě.

B. Chmel-
nickij.

Mezi kozáctvem došlo po smrti Chmelnického (1657) k rozbrojům. Nový kozácký hejtman Petr Dorošenko, poddáv se sultánovi, chtěl s jeho pomocí sjednotiti Ukrajinu pod vrchním panstvím tureckým. To pohnulo dosavadní soupeře, Moskvu a Polsko, k uzavření příměří v Andrušově (1667), jimž se Polsko ve prospěch Moskvy vzdalo levobřežní Ukrajiny i s Kyjevem, ležícím na pravém břehu Dněpru, a mimo to i Smolenska a Černigovska. Roku 1686 bylo toto příměří proměněno ve „věčný mír“, když se jednalo o to, aby se Moskva při-

Petr
Dorošenko.

Příměří
andrušov-
ské (1667).

dala k protiturecké lize a podnikla tažení proti krymským Tatarům, poddaným tureckého sultána.

Polsko za vlády Jana (III.) Sobieského (1674—1696). Pravo-
břežní Ukrajina byla dlouho ještě předmětem složitého zápasu Polska
a Moskvy s Tureckem, v němž Dorošenko neustále přecházel z jednoho
vrchního panství k druhému, až byl opuštěn i od kozáků a Ukrajinců.
Ukrajina trpěla veliké pohromy opakovanými válečnými výpravami
Turků proti Moskvě i Polsku. V bojích Polska s Turky se několikrát
vyznamenal znamenitý vojevůdce Jan Sobieski. Slavné jeho vítězství
u Chotimě (1673) mu zjednálo i trůn polský, o nějž tehdy úporně
zápasily strany rakouská a francouzská. Ač Sobieski byl zvolen za
krále vlivem Francie, nesetřval v přátelství s ní. Zášť, kterou většina
šlechty polské i král sám chovali k Turkům jakožto nepřátelům
křesťanské víry, byla příčinou, že Sobieski uzavřel spolek s císařem
Leopoldem I. Ale účastenství jeho v tureckých válkách nepřineslo Polsku
valného prospěchu, nýbrž spíše ještě více podlomilo jeho pokleslé síly.
V zápase s Turky se naposledy osvědčila rekovnost a válečná obrat-
nost Poláků, ale vnitřní poměry byly beznadějně rozhárané.

Chotim.

Jan III.
Sobieski
(1674 až
1696).

3. Převaha Ruska nad Švédskem i nad Polskem.

Feodor
Aleksejevič

mládí Petra Velikého. Po krátké vládě syna Aleksejova, cara
Feodora (1676—1682), se zmocnila vlády s pomocí střeleckého vojska
jeho sestra Sofie, která vládla jménem svých nedospělých bratrů, sla-
bomyslného Ivana (†1696) a Petra. Petr a jeho matka, Natalie Nary-
škinova, vzdálení byvše od dvora, vedli skromný život ve vesnicích Pre-
obražensku a Kolomensku u Moskvy.

Výchova
Petrova.

O vzdělání budoucího cara se nikdo nestaral, ale Petr se brzy o to staral sám.
Nejmilejším jeho zaměstnáním byla hra na vojáky. Tato však obrátila jeho pozor-
nost k aritmetice a geometrii, poněvadž Petr se chtěl důkladněji obeznámiti
s dělostřelbou a stavbou i obléháním pevností. Petrovými učiteli bylo několik
Němců ve službě carské. Petr se záhy zajímal i o stavbu lodí. Těmito zpola dětskými
a zpola vážnými zábavami byl Petr přiveden k tomu, aby se dále zdokonaloval ve
vědomostech technických

Petr I.
Veliký
(1689 až
1725).

R. 1689 byla svržena s trůnu Sofie hlavně pro nezdary ve válce
s Tureckem a Petr dosedl na trůn sám. Nedlouho poté nastala také
změna na trůně polském. Po smrti Jana Sobieského došlo opět k zápasu
diplomacie francouzské a rakouské. Vlivem rakouským byl za krále
zvolen saský kurfiřt Fridrich August, pro něhož se prohlásil i car Petr.

Přestoupiv z lutherství na katolictví nastoupil na trůn jakožto August II. (1697—1733).

Válka severní. Petr I., přejav po své sestře Sofii válku s Turky, zřídil si menší loďstvo a dobyl s ním tureckého Azova (1696). Tento úspěch jej naplnil takovými nadějemi, že zamýšlel zbudovati veliké loďstvo a pak vypuditi Turky z Evropy. Aby si zjednal spojence, vypravil (1697) do západní Evropy veliké poselství, jehož i sám se na zapřenou zúčastnil. Chtěl také získati do ruských služeb co největší počet lodníků a rozličných řemeslníků, potřebných ke stavbě lodí. Sám na své cestě pracoval několik dní v loděnici nizozemského Zaandamu a několik měsíců v loděnicích amsterodamských. Navštívil po cestě i Prahu, kde nejen se šlechtou, nýbrž i s lidem obecným se rád stýkal a s ním rozmlouval. Získal také několik Čechů do svých služeb. Vrátiv se do Ruska začal hned prováděti různé opravy podle západních vzorů. Když proti tomu vznikl odpor, potlačil krutě vzpouru vojska střeleckého a nařídil bojarům i dvořanům, aby nosili západní kroj a holili si své dlouhé brady.

Azov.

Petr
v Praze.

Západní cesta Petrova způsobila úplný obrat i v jeho dosavadní politice zahraniční. Západní panovníci, jmenovitě kníže pruský, jej přemluvili, aby své zbraně obrátil raději proti Švédsku, kde nedlouho předtím nastoupil na trůn nedospělý Karel XII. (1697—1718). Petr se tedy dorozuměl s polským králem Augustem II. a umluvil s ním spolek proti společnému nepříteli Moskvě i Polska. Jan Patkul, uprchlý vůdce stavovské oposice ve švédském Livonsku, byl při tom prostředníkem. K tomuto spolku přistoupil později i dánský král Fridrich IV. Petr zahájil válku se Švédskem a oblehl pevnost Narvu (1700). Současně August II. udeřil svými saskými vojsky na Rigu a Dánové vtrhli do Šlesvika, ježto vévoda holštýnsko-gottorpský byl příbuzným a spojencem krále švédského. Ale mladičský panovník švédský pomátl svou energii výpočty svých nepřátel. Nenadálým útokem přinutil krále dánského k míru v Travendale (r. 1700) a obrátil své zbraně proti Rusům. Ruské vojsko, daleko četnější nežli švédské, ale složené z nováčků, vedených cizími důstojníky, podlehl u Narvy neočekávanému útoku zkušeného vojska švédského (1700). Na štěstí carovo podceňoval Karel XII. jeho síly a obrátil se proti Augustovi II.

Karel XII.
(1697 až
1718).

Narva.

August měl proti sobě většinu šlechty, která si války se Švédskem nepřála, a proto vedl boj pouze saskými vojsky. Karel XII. mohl tedy bez odporu proniknouti do Polska a dobýti Varšavy a Krakova. Velkopolská šlechta prohlásila Augusta za sesazena a zvolila po vůli Karlově

Stanislav
Leszczyń-
ski.

za krále svého vůdce Stanislava Leszczyńskiego. Poté Karel XII. vpadl do Saska a přinutil Augusta, aby se zřekl trůnu polského (1706).

Petrohrad.

Mezitím co Polsko bylo zmítáno zápasy straniků Augustových a Leszczyńskiego, car Petr těžce z pobytu Karlova v Polsku a v Sasku obnovil své válečné podniky na pobřeží baltském, zvláště okolo zálivu Finského. Již r. 1703 založil při ústí Něvy v krajině blátivé a močálovité přístavní město Piterburch nebo Sanktpetersburg (Petrohrad), k jehož ochraně dále v moři zbudována pevnost Kronštat. Petrohrad, kde se Petr nejčastěji zdržoval, se stal znenáhla střediskem veškeré ústřední správy státní a tak i hlavním městem nově organisované říše. Odtud bylo nejbližší spojení se západním světem kulturním a finské obyvatelstvo spíše přivyklo vládě ruské.

Ivan
Mazepa.

Ale válečné úspěchy Petrovy v Pobaltí byly provázeny řadou vzpour uvnitř říše, způsobených bédami války a hospodářským vyčerpáním. V té době Karel XII. se vracel na území moskevské, aby dokonal své úspěchy porážkou cara Petra. Hejtman moskevské levobřežní Ukrajiny, Ivan Mazepa, jenž zamýšlel tuto spojití s polskou pravobřežní Ukrajinou a zříditi tak samostatný stát, se přidal k němu. Avšak car Petr potlačil včas hrozící vzpuru na Ukrajině, v Záporoží, takže Mazepa mohl Karlovi poskytnouti jen chabou pomoc. Karel, jenž táhl na jih vstříc Mazepovi, ocitl se v zoufalé situaci. Nejsa dostatečně vyzbrojen a nemaje zásob, jal se obléhati Poltavu. Tam mu bylo svěsti bitvu s přesilou vojska moskevského, přivedeného samým carem, v níž švédské vojsko bylo zničeno (1709). Těžce raněný Karel XII. se zachránil spolu s Mazepou do sousedního území tureckého. Bitva poltavská byla pohromou dosavadní moci švédské.

Poltava
(1709).

Finsko.

Výbojný postup Petrův v Pobaltí byl přerušen válkou s Turky, kterou vyvolal Karel XII., poštavav proti Moskvě sultána tureckého. Car Petr spoléhaje na povstání balkánských Slovanů pustil se příliš daleko do stepí černomořských, takže na březích Prutu byl znenadání obklopen přesilou vojska tureckého. Podařilo se mu však získati mír, když postoupil Azova a jeho okolí Turecku. Potom teprve mohl pokračovati velmi rázně ve válce se Švédskem, maje po ruce již i značné loďstvo, které ohrožovalo Štokholm. V moc Petrovu se dostalo celé Finsko. Prusko a Hannoversko přistoupily ke spolku protišvédskému a Dánsko obnovilo válku. Karel XII., vrátiv se do vlasti, pomýšlel na mír s Ruskem, aby ztráty v jeho prospěch utrpené nahradil dobytím Norska, ale zahynul obléhaje Frederikshall.

Švédsko místo s Moskvou se smířilo s jejími německými spojení.

Ponechalo rodu hannoverskému Bremsko a Verdensko (1719) a králi pruskému Přední Pomořany se Štětínem a ostrovy Uznojmem a Volyní (1720). Dánsko získalo Šlesvik, odňatý rodu holštýnsko-gottorpskému. Švédsku z někdejších jeho německých držav zbyly pouze Nové Přední Pomořany s Rujanou a Wismarem. Car Petr teprve dvojí námořní výpravou do Švédska je donutil k úspěšnému míru v Nystädtu (1721). Švédsko postoupilo říši moskevské Livonska, Estonska, Ingrie a Karelíe, ale obdrželo nazpět Finsko. Nedlouho po míru se Švédskem udělil vládní senát, nástupce dřívější bojarské dumy, Petrovi čestné tituly „Otec vlasti, císař a Veliký“. Od té doby se stát moskevský nazýval „všeruským“ nebo ruským císařstvím.¹⁾

Mír nystädtský
(1721).

Rusko
císařstvím.

Vítězstvím Ruska nad Švédskem se skončil zápas o pobaltské državy někdejšího řádu mečového a o východní břehy Baltského moře, který trval od doby Ivana Hrozného. Rusko, získavši rozsáhlé přímoří a tím i nadvládu na moři Baltském, nabylo přímého spojení s kulturnější západní Evropou, jemuž dosud překáželo Švédsko a Polsko. Už poslední boj se Švédskem uvedl jeho politické zájmy v těsný styk s politickými zájmy západoevropskými. Veliké rozšíření území a vnitřní zmohtnutí pojistilo mu pro budoucnost veliký vliv na politické události západoevropské. Po konečném opanování východního pobřeží baltského Rusko, přizpůsobující se i kulturními reformami západní Evropě, se stalo státem skutečně evropským. Rozhárané a oslabené Polsko už s ním nemohlo dále soutěžit na pevnině východoevropské a upadalo čím dále, tím ve větší závislost na něm. Přes svůj veliký zájem o západní Evropu nezapomínal Petr na asijské sousedství Ruska. Chtěje zameziti rozšíření moci turecké na břehy moře Kaspického využítkoval r. 1722 rozbory v říši perské, aby na její účet opanoval západní pobřeží moře Kaspického.

Velmocenský
roz-mach.

Pobřeží
kaspické
1722.

Petrovy reformy. Válečné a finanční potřeby nutily Petra Velikého, aby prováděl mnohé změny ve státní správě a hospodářství i v životě sociálním. Dělo se to daleko uvědoměleji, pronikavěji a rychleji nežli za jeho předchůdců, ale ráz státu a jeho organizace tím nebyla podstatně změněna. Starší zřízení bylo pouze zdokonaleno a přioděno v kulturnější evropské formy. Petr prováděl v celku jen to, co už jeho předchůdci

¹⁾ Dosavadní název „car“, kterého již dříve užívali panovníci bulharští a srbské, měl význam západoevropského výrazu „král“. Petr Veliký, chtěje se vyrovnati západnímu „římskému“ císaři, začal se nazývati „imperátor“. Ruský stát se nazýval „imperija“.

Dosah
reform
Petrových.

uznávali za potřebné, ale poněvadž si počínal příliš kvapně a násilně, vzněcoval v konservativní společnosti ruské a zvláště v širokých vrstvách lidu obecného, nad míru přetěžovaného státními břemeny, odpor a vzpoury. Poněvadž bojarstvo bylo mravně pokleslé a v čele církve byli duchovní maloruští, nasáklí západní vzdělaností, mohl si Petr počínati směleji a bezohledněji k národním a církevním tradicím nežli jeho předchůdcové. Petr s počátku neprováděl svých oprav podle nějakého předem vypracovaného plánu, nýbrž nahodile podle toho, čeho právě za války se Švédskem bylo nutně zapotřebí. Až do bitvy poltavské více bořil, po ní pak spíše stavěl, a to hlavně okolo r. 1720. Pečoval především o reformy vojenské a finanční. Ostatní reformy byly buď následky nebo přípravami k těmto.

Vojsko.

Vojenství a náklady na ně. Zorganizovav vojsko na způsob západní, učinil z něho vojsko stálé, jehož měl ke konci své vlády přes 200.000 mužů. Na moři Baltském bylo zbudováno značné loďstvo. Starost o získávání peněz na nesmírně rostoucí potřeby vojenské ponechával Petr svým zmocněncům. Tito byli nuceni vyhledávati nové a nové zdroje příjmů způsobem namnoze povážlivým.

Daně.

Byly vymáhány daně i z jednotlivých součástek oděvu, ba i z rakví. Zaveden kolek. Raženy horší peníze a vydávány papírové. Obyvatelstva, vysíleného daněmi a válečnými útrapami ubývalo, rolníci utíkali ze svých pozemků. Ke konci své vlády zavedl Petr Veliký daň z hlavy, kterou platili vedle obyvatelstva městského a selského i nevolníci. Tím přestal i právní rozdíl mezi sedláky a nevolníky a vznikla jednotná skupina lidí nevolných (krěpostnye). Aby každý platil daň z hlavy, byli ti, kdo dosud žádné vrchnosti neměli, vrchnostem připsáni.

Tabel o
rangách.

Vznik stavu šlechtického. Vojenská služba byla odedávna povinností zvláštního „stavu služebního“ čili šlechtického. Petr Veliký, aby měl co nejvíce vojska, prováděl všeobecné odvody a nečinil ve službě vojenské rozdílu mezi služebními statkáři a vojáky z lidu. I neurozený se mohl státi důstojníkem a vysloužit šlechtictví. Zásada, že osobní zásluha jest základem povyšování ve službě státní, byla vyjádřena Petrovou Tabelí o rangách (z r. 1722), obsahující 14 souběžných stupňů („činů“) hodnotí vojenských, politických a dvorských. Avšak ustanovení, že stará „lepší“ šlechta má býti zařadována do prvních 8 činů a že důstojníci nižších činů jsou šlechtici pouze doživotními, bylo uznáním skutečnosti, že jest zvláštní stav šlechty rodové.

Stav
šlechtický.

Tato šlechta nabyla za vlády Petrovy plného uvědomení zvláště tím, že jí byly uloženy určité povinnosti. Jmenovitě byl každý šlechtic povinen do 15. roku věku svého se vzdělávati literárně a pak sloužiti několik let jako prostý voják, ale v císařské gardě. Tato společná služba v gardě velice přispěla k vytvoření stavovského sebevědomí šlechty, jejích nároků na zvláštní práva a výhody.

Ke vzniku stavu šlechtického přispěl také zákon (z r. 1714), ustanovující, aby šlechtické statky nebyly děleny.

Průmysl a obchod. Ač moskevský panovník byl „největším obchodníkem a výrobcem“ ve státě, Petr Veliký, poznáv západní Evropu v době merkantilismu, začal v zájmu státním podporovati soukromé podnikání. Povolával větší měrou, než se dříve dělo, cizí mistry a podnikatele a posílal Rusy do ciziny na učení. Podněcoval vynikající a zámožné lidi, aby zakládali průmyslové dílny a obchodní spolky i zaváděl záповědná cla na zboží, kterého vyráběly s dostatek domácí dílny. Státní monopoly byly rušeny. Aby nové závody měly dost dělníků, byli jim přidělováni nevolníci (sedláci). Celkem však se snahy Petrovy valně nezdařily. Prospívalo pouze hornictví a hutnictví, jež kvetlo již za jeho předchůdců. V Tule se vyráběly zbraně pro vojsko. Na Urale byly otevřeny za Petra bohaté doly, zvláště v okolí Ekaterinoburku.

Celní
ochrana.

Aby zvelebil obchod, zvláště vývozní, zřídil Petr síť silnic k hlavnímu přístavu petrohradskému, jenž také v sobě soustředil větší obchodní ruch nežli starší Archangelsk. Pro velikou nákladnost silnic pečoval Petr hlavně o vodní cesty, zvláště o spojení Volhy s Něvou; průplavy však vyšněvolocký a ladožský byly dokončeny až po jeho smrti. Ke konci vlády Petrovy byl ruský vývoz větší nežli dovoz. Vyváženo bylo hlavně obilí, které vytlačovalo z ciziny obilí polské, lesní produkty a kožišiny.

Cesty.

Státní správa. Petr Veliký, soustřeďuje svůj zájem k válce, užíval k rychlému provádění svých nařízení různých důvěrníků, aniž se ohlížel na stávající úřady a instituce. Bojarská rada byla zatlačena a nahrazena soukromou radou „ministrů“ tajné kanceláře. R. 1711 proměněna soukromá rada ve vládní senát, jenž v nepřítomnosti panovníkově jej měl zastupovati. Zlořády senátorů pohnuly Petra, aby (r. 1722) zřídil nad senátem dozorce, generálního prokurátora, který jakožto „oko císařovo“ se stal prostředníkem nejen mezi senátem a panovníkem, nýbrž i mezi senátem a nižšími úřady.

Senát.

Dosavadní ústřední správa, spočívající v ~~příkazech~~¹⁾ vládních kancelářích, trpěla příliš velikým počtem jich (50) a křížením jejich pravomocí. Když Petr Veliký z důvodů válečných přesunul vojenskou a finanční správu do nově zřízených oblastí, gubernií (1708), příkazy brzy zanikly. Ale později se ukázala zase potřeba obnoviti orgány správy ústřední v hlavním městě a proto byla podle vzoru švédského zřízena kollegia (1718), jež byla předchůdcem pozdějších ministerstev. Kollegii byla ústřední správa zjednodušena, byvši rozdělena pouze na 12 oborů.

Kollegia.

Ač zřízením gubernií a jejich dalším rozčleněním byla státní správa

1) Souvisí s výrazem „příkázati“ ve smyslu vykázati, přiděliti.

zdokonalena, potrvala přece ještě její nejednotnost, nepřehlednost, nehybnost a křížení pravomocí. Málo vzdělaní a nedostatečně placení úředníci měli málo dbalosti a poctivosti a vláda trpěla jejich úplatností i zvůli proti nižším vrstvám obyvatelstva.

Města. Merkantilistické snahy vedly Petra, aby městům dopřál jistou míru samosprávy. Jejimi představiteli byly volené městské magistráty, jež podléhaly hlavnímu magistrátu v Petrohradě.

Školství a osvěta. Car Petr poznával, že Rusové k trvalému přisvojení kulturních vymožeností západních potřebují soustavného vzdělávání a vychovávání od mládí. Staral se hlavně o zřizování škol **Technické vzdělání.** praktických (inženýrské, dělostřelecké a námořní). Ale nedostatek domácích učitelů a vhodných ruských učebnic, nezvyklost a nechť mládeže k učení a pak i nedostatek peněz byly příčinou, že výsledky nebyly valné. Ani překládáním odborných spisů do ruštiny nebylo mnoho získáno, ježto překlady byly chatrné. Nepomohlo prozatím ani, **Graždanka.** že do spisů světského obsahu bylo zavedeno jednodušší písmo („graždanka“ = občanské písmo), nežli bylo dosavadní církevně-slovanské.

Dobré účinky osvětých snah Petrových se dostavily teprve za jeho nástupců. V ruském kalendáři se do té doby počítala léta od stvoření světa a rok začínal 1. září. Petr jej přizpůsobil kalendáři západnímu, ale nedbal opravy papeže Řehoře XIII. Petr Veliký podporoval divadla jako ústavy vzdělávací a r. 1703 začal vydávat první ruské noviny „Moskovskija vědomosti“. Aby neuhlazené ruské mravy byly přizpůsobeny jemnějšímu mravu západnímu, byla o tom vydávána zvláštní poučení a v bohatších domácnostech pořádány na rozkaz Petřův večerní společnosti, ke kterým mohl z vyšších kruhů přijít kdokoli bez pozvání.

Zrušení patriarchátu. Petr Veliký jsa smýšlení svobodomyšlného nebyl nakloněn konservativní církvi ruské, v níž spatřoval i soupeře pro neobmezenou moc panovnickou. Když pak duchovenstvo s patriarchou v čele se protivilo jeho novotám a posilovalo tím odpor světských nespokojenců, zrušil Petr patriarchát a nahradil jej r. 1721 svatou synodou, skládající se z několika biskupů. Synodě byla přiznána moc patriaršá ve věcech víry, ale ve všech ostatních podřízena generálnímu prokurátorovi. Zároveň byla značně omezena pravomoc církevních soudů. Mnišstvo, které nejvíce brojilo proti reformám, bylo podřízeno přísnému dozoru státnímu. Ale všechna tato opatření nestačila, aby pronikavě změnila světový názor a smýšlení širokých kruhů ruské společnosti.

Svatá synoda.

Polsko po válce severní. Pohroma Karla XII. u Poltavy umožnila vypuzenímu Augustovi II. návrat do Polska. August upevnil se na trůně pokusil se s pomocí saského vojska zavést vládu neobmezenou, ale tím roznítil téměř obecnou vzpouru šlechty. Tato požádala cara Petra o prostřednictví. Petr diktoval oběma stranám (r. 1716) ponižující smír, který mimo jiné ustanovoval, že rozsáhlý stát polský nesmí napříště mít více vojska než 24.000 mužů. To znamenalo vlastně odzbrojení Polska v době, kdy v okolních státech byl militarismus v plném rozvoji. Polský lenní stát Kuronsko byl skutečně v moci Petra Velikého. Utiskování pravoslavných v ruských zemích Polska poskytovalo Petrovi a jeho nástupcům příležitost zasahovati do vnitřních záležitostí polských. S pruským králem Fridrichem Vilémem I., jenž se ujímal protestantů polských, umluvil Petr nepřipustiti opravy vnitřního zřízení říše polské. Tak se rozháraný stát polský stal bezmocnou hříčkou svých nadmíru zesílených sousedů. Jeho politická slabost byla tím horší, že zároveň hluboce poklesl hospodářsky, zvláště od té doby, co Rusko nabýlo přímého spojení se západní Evropou po moři Baltském, neboť ruské obilí a jiné přírodní plodiny brzy vytlačily z evropského trhu plodiny polské. Silně pokleslý hospodářský blahobyt pociťovali zvláště sedláci, kteří hromadně opouštěli Polsko a stěhovali se do Pruska a Braniborska. Na 8000 rodin velkopolských usadil Fridrich Veliký ve své zemi.

Odzbrojení
Polska.

Pokles
hospodář-
ský.

Švédsko a Dánsko po válce severní. Švédsko kleslo pohromami a ztrátami utrpenými za války severní mezi státy třetího řádu. Jeho baltský soupeř Dánsko však tím mnoho nezískalo, ježto nejdůležitějším činitelem baltského obchodu se stala Anglie. Válečné a politické neúspěchy Karla XII. vyvolaly ve Švédsku veliký odpor stavů proti neobmezené vládě panovníkově. Sestra a nástupkyně Karla XII., Ulrika Eleonora (1718—1720), byla nucena se vzdáti dědičnosti trůnu a složit veškeru moc do rukou státní rady, v níž králi byly přiznány pouze dva hlasy. Co do politiky zahraniční usilovala šlechtická strana bojovná, t. zv. strana „klobouků“, o odvetu proti Rusku, kdežto rozvážnější strana „nočních čepic“ chtěla udržeti mír. Když zvítězila strana první, došlo skutečně k válce s Ruskem, která však skončila novou ztrátou; Švédsko pozbylo jihovýchodního Finska až k řece Kymeni.

Ulrika
Eleonora.

Lépe než ve Švédsku se utvářily vnitřní poměry v Dánsku, kde již r. 1660 společným úsilím měšťanstva a duchovenstva byla zlomena převaha šlechty ve prospěch moci královské. Po válce severní nastal vnitřní hospodářský a osvětový rozkvět.

Dánsko.

4. Poevropšťování Ruska za nástupců Petra Velikého.

Otázka poslušnosti. Po celou dobu vlády Petrovy vřela ve všech vrstvách obyvatelstva nespokojenost s jeho novotami, jež občas propukala v bouře a vzpoury. Stará rodová šlechta, zatlačená do pozadí povýšenci a oblíbenci Petrovými, skládala své naděje v Petrova jediného syna Alekseje. Petr, objeviv stopy spiknutí, dal nejen společníky Aleksejovy, nýbrž i jeho samého odsouditi k smrti. Aleksej však zemřel dříve, než na něm rozsudek mohl býti vykonán (1718). Poněvadž rod Romanovců záležel kromě nedospělého syna Aleksejova (Petra) pouze z dcer Petrových a z dcer jeho bratra Ivana, od nichž nebylo lze se nadíti, že budou pokračovati ve šlépějích Petrových, proto Petr Veliký vydal r. 1722 zákon, že panovník má právo ustanoviti svého nástupce závětí. Ale Petr sám nepoužil toho zákona, ježto zemřel nenadále (1725). Proto se ruský trůn stal v letech 1725—1762 jevištěm převratů. Milci panovníků a vládnoucí kruhy se opírali o císařskou gardu, která rozhodovala o tom, kdo má býti panovníkem. Poněvadž gardové pluky se skládaly výhradně ze šlechticů, dobyla si šlechta přičiněním gardy při palácových převratech nových výhod a výsad. Novoty a opravy Petrovy byly chráněny a zesilovány tím kruhem jeho spolupracovníků, který se po jeho smrti udržel při moci.

Kateřina I. a Anna Ivanovna. Nástupcem Petra Velikého se vlivem císařské gardy stala jeho druhá manželka Kateřina I. (1725 až 1727), Livonka selského původu, která se v mládí dostala do ruského zajetí. Rozhodující vliv připadl jejímu milci Menšikovu, ale jeho soupeři si vymohli, že císařovna svěřila vládu nově zřízené nejvyšší tajné radě o 6 osobách. Po Kateřině I. vládl krátce vnuk Petra Velikého, Petr II. (1727—1730). Po jeho smrti nejvyšší tajná rada zvolila a prohlásila císařovnou kuronskou vévodkyni Annu Ivanovnu, neť Petra Velikého (dceru jeho bratra Ivana). Poněvadž rada chtěla určitými podmínkami obmeziti moc panovnickou, aby sama skutkem vládla, zdvihla proti tomu odpor ostatní šlechta, vojenská, úřednická i venkovská, žádajíc obmezení moci panovnické ve prospěch celé šlechty. Anna Ivanovna, opřevši se o gardu, která si přála udržeti panovnický absolutismus, zrušila tajnou radu a nahradila ji kabinetem ministrů, mezi nimiž měl rozhodující vliv kuronský šlechtic, Annin milec, Biron (vlastně: Bühren). Šlechta se marně domáhala, aby její celoživotní služba státní byla obmezena na určitý počet let. Proto byla nespokojena. Císařovna z obavy před ní se obklopila samými Němci. Odpor proti

Nespokojenost s reformami.

Zákon o nástupnictví.

Kateřina I.
(1725 až 1727).

Petr II.
(1727 až 1730).

Anna Ivanovna
(1730 až 1741).

Biron.

vládě potlačován násilnostmi a vyhnanstvím. Dvůr se oddával nemírnému, sprostému hýření. Ve finančním hospodaření se rozmohly strašné zlořády úřednictva, spojené s velikým útlakem obyvatelstva poplatnického.

Vzmáhající se nespokojenost nutila vládu, aby vnější úspěchy zastřela vnitřní zlořády. Příležitost poskytl polské mezivládí po smrti Augusta II. (1733). Rusko společně s Rakouskem podporovalo kandidaturu jeho syna Augusta III. proti kandidátu Francie, Stanislavu Leszczyńskému. August III. zvítězil. Skvělý vnější úspěch měla válka s Tureckem, opět ve spolku s Rakouskem podniknutá (1736—1739). Ruská vojska pronikla do Krymu, dobyla Azova a způsobila Turkům těžkou porážku (u Chotimě), ale pro rozpor s Rakouskem a jeho válečné nezdar byla tato velmi nákladná válka skončena mírem bělehradským (1739), jímž Rusko získalo sice velikou část černomořských stepí, ale břehu mořského nedosáhlo. Dobyty Azov byl zbořen a jeho území prohlášeno za neutrální.

Boj o trůn
polský.

Válka
s Turky.

Alžběta Petrovna a Petr III. Rostoucí nevole šlechty s Němci propukla plnou měrou po smrti Anny Ivanovny, která byla Birona ustanovila vládařem za svého nedospělého nástupce Ivana VI. Antonoviče, vnuka své sestry Kateřiny. Pčiněním císařské gardy Ivan byl sesazen a s rodiči svými uvězněn. Za císařovnu prohlášena svobodná dcera Petra Velikého Alžběta Petrovna (1741—1762). Biron a jiní Němci ode dvora vypuzeni a posláni do vyhnanství. Alžběta byla velice oblíbena pro národní a humánní směr své vlády, ale za ni vládl vlastně senát, který zaujal místo odstraněného kabinetu ministrů, a později tak zv. konference.

Alžběta
Petrovna
(1741 až
1762).

V zahraniční politice Rusko bylo již důležitým činitelem mezi evropskými státy. Kolísalo nějaký čas mezi Rakouskem a Francií, ale pak se přiklonilo vlivem kancléře Bestuževa-Rjulina k Rakousku.

Alžběta vydala několik důležitých zákonů ve prospěch šlechty, jimiž její služba státní byla zkrácena a ulehčena tak, že se mohla více věnovati hospodaření na svých statcích. Právo držeti statky osazené poddanými se stalo výsadou šlechty. Nástupce Alžbětin, Petr III., vydal 1. března 1762 manifest, jímž osvobodil šlechtu od povinnosti konati službu státní. Tím se šlechta, stav k službě připoutaný, stala stavem privilegovaným. Podržela veliká práva nad poddanými, ale státu sloužila jen dobrovolně.

Šlechta.

Pokrok vzdělanosti západoevropské v Rusku. Za Kateřiny I. byla zřízena (r. 1725) akademie věd v Petrohradě, Petrem Velikým již připravená. Cizí učenci, hlavně němečtí, zabývali se zeměpisem a dějepisem Ruska a měli povzbu-

Akademie.

Písemnic-
tvi.

zovati domorodce k vědecké práci. Již v době Petrově a za jeho nástupců se vyskytlo několik Rusů, kteří, obeznámivše se s vědou západní, sami se jí věnovali. Vasil Tatiščev a všestranně vzdělaný Michal Lomonosov zanechali spisy o ruských dějinách a vším úsilím podporovali rozvoj vzdělanosti. Lomonosov se přičinil o založení první ruské university v Moskvě (r. 1755). Dvůr císařovny Alžběty, na rozdíl od německého dvora Anny Ivanovny, byl obdivovatelem francouzské vzdělanosti a literatury. Překládány spisy Voltairovy, Racinovy a Molièrovy. Aleksandr Sumarokov napodobil jejich díla dramatická. R. 1756 bylo zřízeno v Petrohradě státní divadlo. V hlavních městech začaly vycházeti časopisy vědeckého rázu. Při tom příznivě pokračoval vývoj průmyslu. V okolí Moskvy a Vladiměře vzniklo mnoho manufaktur na tkaniny. Šlechta čím dále, tím více je zakládala.

ČÁST III.

Vstup Pruska mezi velmoci.

1. Vzrůst moci hohenzollerské.

Veliký kurfiřt. Od počátku 15. věku vládli Hohenzollerové, rod původu jihoňemeckého, v kurfiřtství braniborském, které jim byl prodal král Zikmund Lucemburský. Teprve v 17. století se počali mocí svou znenáhla posouvati v řadě knížat říšských na místo zvláště význačné. Nejdříve podařilo se jim získati dědickým nárokem na dolním Rýně několik menších držav, zejména Cleve. Potom, roku 1618, zdědili po vymření své vedlejší větve, potomků někdejšího velmistra německého řádu, knížetství Prus Východních, ovšem jako léno koruny polské. Tím byl zájem jejich moci spjat s celou šíří severního Německa od hranic nizozemských až k Němenu. Ovšem, državy jejich byly zatím tři navzájem nesouvislé kusy a ve válce třicetileté bylo moci hohenzollerské prožiti nejednu trpkou zkoušku ohněm nebezpečí. Vyšla z nich však šťastně zásluhou kurfiřta Fridricha Viléma (1640—1688), knížete vynikajícího, který obratnou politikou při sjednávání míru vestfálského získal Západní Pomořany a několik duchovních knížetství. Za války švédsko-polské pak roku 1658 podařilo se mu, že byl zbaven lenního závazku k Polsku a stal se v knížetství pruském suverénem.

Také ve vnitřní správě svých vzrostlých držav osvědčoval „veliký kurfiřt“ ráznou ruku. Vymáhaje na stavovských sněmech s úspěchem zvýšené daně, užíval jich zejména k tomu, aby podle francouzského vzoru měnil vojsko braniborské ze žoldnéřských čet na stálou armádu. S vojskem tím mohl pak zaujmouti významné místo v evropské politice. Značnou péči věnoval také vytváření spolehlivé byrokracie zeměpanské, na stavech nezávislé. V duchu merkantilistickém snažil se

Prusy
Východní.

Fridrich
Vilém.

Vojsko
a správa
státní.

povznéstí průmysl braniborský celní ochranou a přijímáním francouzských evangelických emigrantů do svých zemí. Nový průplav mezi Odrou a Sprévou umožnil přímou plavbu mezi Hamburkem a Vratislaví. Berlín rozkvétal jako hlavní uzel této nové dráhy obchodní, která zároveň připravovala hospodářské sblížení mezi Braniborskem a Slezskem.

Berlín.

Fridrich I.
králem.

Důstojnost královská. Syn „velikého kurfiřta“ Fridrich I. (1688 až 1713) snažil se především nové moci svého rodu zjednatí zevní lesk. Pomocí, poskytovanou císaři proti Turkům a Francouzům, dosáhl jeho souhlasu k tomu, aby přijal název „krále v Prusích“, oslavený roku 1701 okázalou korunovací v Královci.

D. A. Ja-
blonský.

Velikou zálibou prvního krále z rodu hohenzollerského bylo napodobení okázalosti dvora versaillského. K tomu příslušelo i založení učené společnosti v Berlíně, jejímž hlavním sloupem byl vnuk Komenského, dvorní kazatel Daniel Arnošt Jablonský. Fridrich založil také v Halle universitu. Tam vlivu nabyli pietisté, náboženští horlivci, nespokojení s poměry souvěkého církevního protestantského, kteří se sdružovali v kroužky biblické k činnému projevování křesťanské družnosti. S nimi namnoze splynuly zbytky roztroušené Jednoty bratrské, když hrabě Ludvík Zinzendorf založil roku 1737 církev Herrnhutskou (Ochranovskou).

Ochranov.

Fridrich
Vilém I.

Fridrich Vilém I. Poměry ty změnily se podstatně za vlády Fridricha Viléma I. (1713—1740), který nenáviděl francouzské dvornosti. Jedinou zábavou byl mu mužský drsný kroužek t. zv. tabákového kollegia. Spořiti stalo se hlavním heslem dvora. Z války severní odnesl si Fridrich Vilém I. jako cenný zisk část Předních Pomořan se Štětínem, později vyhýbal se však válkám, ač rozmnožil stále vojsko své na 80 tisíc mužů a stal se vlastním zakladatelem pruského militarismu.

Militarism
pruský.

Král sám počítal se k vojsku a chodil stále v jednoduché uniformě služební. Staral se neúnavně o to, aby disciplinou a přesným cvičením v široce rozvinutých formacích bojových pruská pěchota vzbuzovala podiv celé Evropy. Libůstkou královou při tom byla garda urostlých velikanů, sestavená v Postupimi, hlavním středisku vojenského ruchu pruského. Schopní vojáci byli i v sousedních zemích pro královskou službu sháněni. Zároveň pečoval král s drsnou důrazností o to, aby také úřednická správa jeho držav byla vojensky přesná a co neúčelnější. Vůli svou prosazoval při tom s absolutistickým nedbáním stavovských výsad. V hospodářském ohledu snažil se zejména zvýšiti populaci svých zemí. K tomu sloužilo mu i utíkání selského lidu pro víru nespokojeného ze zemí českých, který pruští agenti soustavně do zemí braniborských lákali.

Fridrich Vilém I. podporoval sice nižší školství, hlavně ze snahy po náboženské výchově svých poddaných, nevážil si však činnosti vědecké a umělecké. To vedlo k srážce mezi ním a jeho nástupcem Fridrichem, obdivovatelem francouzského ducha, umění a hudby. Došlo až k tomu,

že princ se pokusil o útěk do ciziny. Byl však zadržen, vězněn a donucen podrobiti se soustavné práci vojenské a úřednické. Tím poznal dokonale stroj státní a naučil se jím vládnouti tak, že hned po smrti otcově, roku 1740, mohl nahromaděné síly pruského militarismu užiti k různému vystoupení ve veliké politice evropské.

Korunní
princ.

2. Císař Karel VI.

Země habsburské na počátku 18. věku. Z dlouhého zápasu o dědictví španělské rakouská větev rodu habsburského vyšla zesílena o Belgii, Milánsko, Neapolsko a Sicílii. Zároveň dosáhl císař Karel VI. v letech 1716—1718 novými vojenskými úspěchy Eugena Savojského proti Turkům značného zaokrouhlení své moci na dolním Dunaji. Neboť mír, uzavřený v Požarevci roku 1718, zajistil mu Banát Temešský, Malou Valachii až k řece Oltě i část Bosny a Srbska s Bělehradem.

Mír
v Požarevci
(1718).

Karel VI. stál na vrcholu své moci. Dvůr vídeňský zaleskl se opět španělskou nádherou a etiketou, jíž Karel VI. byl uvykl za dlouhého pobytu v Barceloně. Stavitel Jan Fischer z Erlachu ozdoboval barokním uměním Vídeň, která se stávala střediskem šlechty zemí rakouských i českých a vzrůstala rychle, ovšem namnoze pomocí peněz plynoucích tam ze zemí českých, vydíraných nemilosrdně kontribucemi. Než také Praha se rozvíjela ve svém zevním obraze. Zejména pracemi mistrů, jako byl v Římě vyspělý Burgundec Jan B. Matthäi nebo Křištof a Kilián Dienzenhoferové, vznikaly v ní nové paláce šlechtické a nádherné barokové chrámy, zdobené freskovými malbami Václava Vavřince Rainera, oltárními obrazy Petra Brandla a sochařskými výtvary Ferdinanda Brokoffa a Matěje Brauna. Jako portretista v době té vynikl zvláště Jan Kupecký. (viz. obr. 18—24, 34—36).

Umění
výtvarné.

Baroková
Praha.

Zvláště zaleskla se Praha roku 1729 při prohlášení Jana Nepomuckého svatým. Protireformace v zemích českých stála tehdy u cíle, těšíc se horlivé podpoře Karla VI., který stíhal soustavně tajné kacířství. Jesuité, vládnoucí duševním životem v zemi, vedli neúnavný boj proti spisům evangelickým, donášeným na český venkov ze Saska, a zvláště Antonín Koniáš vystupoval jako vášnivý hubitel českých knih.

Koniáš.

Merkantilistické náběhy. Již za Leopolda I. zlákal francouzský vzor komorní správu panovníkovu k některým pokusům o zakládání větších podniků průmyslových. Skončily se však většinou s nezdarem. S větším důrazem ujal se Karel VI. toho, aby povznesl průmyslovou výrobu a zahraniční obchod svých zemí. Prohlásil Terst a Rijeku za svobodné přístavy; orientální kompagnie, zřízená

Obchodní
snahy.

Manu-
faktury.

1719 v Terstu, měla získati habsburským državám podíl na levantském obchodu, zejména s Tureckem. S plány těmi souvisela i stavba silnice vedoucí z Vídně přes Semmering k Adrii. Ku podpoře obchodu s Dálným východem zřídil císař v belgickém Ostende kompagnii východo-indickou. Také v zemích českých se staly některé náběhy k hospodářskému pokroku, zejména zásluhou mužů, jako byl rada české komory J. K. r. Bořek. Péči o věci ty mělo míti komerční kollegium; jednalo se zejména o zlepšení a zjednodušení přestárých řádů celních. Šlechta na svých statcích počala zakládati manufaktury; tak zřídili Martinicové v Plánici u Klatov a Valdštýnové v Horním Litvínově závody soukenické, Gallasové v Hrádku u Liberce první podnik bavlnářský; roku 1737 vznikly harrachovské sklárny na Jilemnicku. Celkový hospodářský stav země zůstával ovšem velmi málo utěšený, zejména pro přílišná břemena, která stát uvaloval na poddanské obyvatelstvo vsí a městeček.

Pragmatická
sankce
(1713).

Pragmatická sankce. Karel VI. byl jediným mužským členem svého rodu a věc se stala zvláště svízelnou, když se ukázala možnost, že císař zůstaví po sobě jen ženské potomstvo. Nadto neměly země tvořící panství habsburské do té doby shodných zákonů o posloupnosti. Karel VI. se snažil tudíž upravití následnictví novým zákonem, pragmatickou sankcí. Zákon určoval, že dědičné země habsburské mají zůstatí na věčné časy v jedné ruce a dědití se v mužském potomstvu podle řádu prvorozenství. Kdyby nebylo mužských členů rodu, zdědí celek nejprve dcery Karla VI., nikoliv dcery jeho předchůdce Josefa I. a jejich potomstvo. Pragmatická sankce byla sice již roku 1713 v tajné radě z moci panovníkovy prohlášena, nepochybné platnosti nabyla však teprve tím, že ji císař dal v letech 1720—1724 všemi stavovskými sněmy svých zemí potvrditi. Tím dal první základní zákon společný všem skupinám své moci.

Spor o trůn
polský.

Politika Karla VI. Císař se snažil zjednatí nástupnickému řádu tomu také souhlas hlavních států evropských a nelitoval při tom těžkých obětí. Zrušením kompagnie v Ostende hleděl získati Anglii a Holandsko; souhlas Francie mělo mu pak zajistiti smírné vyřízení otázky polské.

V Polsku po smrti Augusta II. Saského roku 1733 na trůn uveden byl s pomocí vojska císařského a ruského jeho syn August III., ač za ním stála jen menšina šlechty polské, kdežto většina prohlásila za krále Stanislava Leszczyňského, tchána francouzského krále Ludvíka XV. Francie ujala se ho a vznikla z toho válka obecná. Karel VI. snažil

se však ukončiti ji co nejrychleji a přistoupil roku 1735 na úmluvu vídeňskou.

Podle ní podržel August III. trůn polský, kdežto Leszczyński zachoval jen prázdný titul královský; dostalo se mu však v náhradu vévodství lotrinského s podmínkou, že vévodství to, francouzskou mocí od let obklíčené a prohlodané, po jeho smrti spadne na Francii. Dosavadní vévoda lotrinský František Štěpán, snoubenec nejstarší dcery císařovny Marie Terezie, přijal za ztracené vévodství Toskánu. Zároveň postoupil Karel VI. rodu Bourbonů španělských Neapolsko se Sicílií, přijímaje v náhradu drobné vévodství parmské. Francie uznala pak rovněž pragmatickou sankci, které zbyl jediný otevřený odpůrce v bavorském kurfiřtovi Karlu Albertovi, choti dcery Josefa I.

Lotrinsko
a Toskána.

Sklonek vlády Karla VI. nebyl příznivý. Zapletl se do nové války s Turky, v níž pozbyl Malé Valachie, bosenského Posáví a severního Srbska. Nezdar ten ukázal, že vojenská moc císařská není v dobrém stavu. Roku 1740 Karel VI. zemřel, ponechávaje své dědičce říši nedostatečně připravenou k těžkým bojům, jež ji čekaly.

Válka
s Turky.

3. Válka o dědictví domu rakouského.

Boj o země české. Triadvacetiletá Marie Terezie se mohla ujmouti vlády ve všech zemích habsburských bez odporu; chotě Františka Lotrinského přibrala si pouze za spoluvládce. Zásadně popíral její právo sice bavorský Karel Albert, ale vážnějším soupeřem se ukázal v zápětí mladý král pruský. Doufaje, že Marie Terezie ustoupí pouhé hrozbě, hlásil se Fridrich II. k části Slezska s právními důvody rázu velmi pochybného. Když však vídeňský dvůr odmítl, vpadlo vojsko pruské do Slezska a zvítězilo v roce 1741 u Molvic. To zlákalo také druhé moci k útoku na habsburské dědictví. Nedbajíce souhlasu daného k pragmatické sankci, zástupcové bourbonských dvorů, Francie, Španěl a Neapolska, smluvili s kurfiřtem bavorským spolek, k němuž přistoupil i kurfiřt saský a král sardinský. Zamýšleli se především rozdělit o země české. Větší část Čech měl s Bavorskem, Horními Rakousy a Tyrolskem spojití Karel Albert v nové království české, v němž by ovšem německý živel měl převahu. Kurfiřt saský měl naproti tomu dostati Moravu rovněž jako království. Slezsko bylo pak kořistí krále pruského.

Fridrich II.

Spolek
proti
Marii
Terezii.

Ku provedení tohoto plánu vtrhlo francouzské a bavorské vojsko do Čech a opanovalo na sklonku roku 1741 Prahu. Značná část šlechty české holdovala tu Karlu Albertovi jako králi českému; podporou

Dobytí
Prahy
(1741).

Francie byl kurfiřt nadto v zápětí jako Karel VII. zvolen ve Frankfurtě n. M. císařem římským. Zdálo se tak, že bavorští Wittelsbachové nastupují dějinnou úlohu Habsburků.

Ztráta Slezska. Marie Terezie rozvinula však značnou ráznost obrannou. Na sněmu v Bratislavě pohnula uherské stavy ku pomoci, která ji umožnila protiútok na Bavorsy. Anglická politika, obávající se přílišného zesílení francouzského vlivu v střední Evropě, podporovala ji rovněž a přiměla Fridricha II. Pruského k tomu, že po některém kolísání přistoupil k míru podepsanému ve Vratislavi roku 1742. Ovšem za značnou cenu. Marie Terezie byla nucena postoupiti mu většího dílu Slezska a kraje kladského, zachovávajíc jen knížetství těšínské, krnovské, opavské a část kraje nisského.

Mír
vratislav-
ský (1742).

Další boje. Smírem s Prusy nabyla královna volné ruky k znovu-nabytí Čech a po dalším obležení vytlačila sbor francouzsko-bavorský z Prahy, kde roku 1743 se dala sama korunovati. Zmocnila se však zároveň téměř celých Bavor. Šťěstí válečné se odvrátilo od Wittelsbachů i jejich spojenců úplně. Karel VII. umíral v úplné tísní a potomstvu jeho zachránilo bavorské dědictví jen opětné vystoupení Fridricha II. Pruského do boje proti Marii Terezií. Tehdy zase Prusové nakrátko opanovali Prahu. Než i tento zápas skončil se roku 1745 mírem drážďanským. Jím Marie Terezie se vzdala dobytých Bavor a ponechala Prusku Slezsko, dosáhla však toho, že její choť František Lotrinský byl zvolen za císaře římského. Tím byl titul císařský opět k Vídni připoután a nová lotrinská dynastie mohla se tu snáze domáhati práva souvislosti s vymřelými Habsburky.

Mír
drážďan-
ský (1745).

O země italské a belgické bylo Marii Terezií ovšem ještě zápasiti, než si také toto dědictví zabezpečila obecným mírem v Cáchách, podepsaným roku 1748. Zaplatila to pouze postoupením drobného vévodství parmského rodu Bourbonů španělských. Šťastný tento výsledek dlouhého a nebezpečného zápasu nezpůsobila ovšem jen rázná neohroženost mladé panovnice, nýbrž především skutečnost, že Francie, která byla obecný útok na habsburské dědictví ustrojila, narazila na odpor anglický.

Mír cášský
(1748).

4. Soupeřství francouzsko-anglické.

Vláda Ludvíka XV. V Ludvíkovi XV. (1715—1774) měla Francie panovníka, který byl opakem svého velikého praděda. Malicherný sobík a rozmarilec, jehož po léta ovládala ctižádostivá maitressa markýza

Lud-
vík XV.
(1715 až
1774).

Pompadourová, neměl král ani prozíravosti, ani ráznosti, aby čelil škodám, které národnímu vývoji Francie působil dvorský absolutismus, rysů pravé velikosti postrádající a osobními intrikami naplněný. Neúspěchy ve válce o dědictví rakouské byly značnou měrou zaviněny tímto režimem. Přes to prospívala říše hospodářsky a bohatla zejména výnosy jemného průmyslu, který platně podporovalo panství rokokové módy francouzské v celé Evropě. Značným zdrojem bohatství staly se Francii i Antilské ostrovy, zejména Martinique, Guadeloupe a San Domingo, jejichž plantáže dodávaly více než dvě třetiny všeho cukru a kávy pro Evropu, kde spotřeba těchto vzácných poživatin právě tehdy rychle rostla.

Západní
Indie.

Francouzská podnikavost zámořská se tehdy osvědčila také v Přední Indii. Tam do té doby evropské osady se obmezovaly na několik měst pobřežních. Středisko anglické kompanie byla Bombay a Madras, kdežto obchod francouzský zakotvil hlavně v Pondichery. Ve vnitřních poměrech indických 18. století přineslo důležitou změnu tím, že úplně poklesla ústřední moc velkých mogulů v Delhi a ohromný poloostrov se drobil na směsici nezávislých státek, namnoze navzájem zneprátelených. Nesvárů těch snažil se využití guvernér francouzské kompanie Dupleix, který, vkládaje se do nich a organisuje vojenské síly francouzských chráněnců, v letech 1748—1752 opravdu ovládl pro Francii značné území. Tím probuzena byla však žárlivost Anglie tím více, ježto tehdy také v Severní Americe obě moci se střetaly ve snaze o rychlé zvětšení svého osadního území.

Indie
Východní.

Dupleix.

Spor o Ohio. Britské osady na východním pobřeží Nového světa se šířily zvolna, ale s tuhou důkladností do vnitrozemí. V oblasti hor Alleghanských a v povodí Ohia narazily však na nároky francouzské. Francouzský postup byl tu rázu spíše extenzivního. Zakládáním ozbrojených srubů a získáváním přátelství rudých kmenů snažil se Francouzi zajistiti panství svému celou ohromnou oblast levého povodí řeky Mississippi od Kanady až k Luisianě při zálivu Mexickém. Z toho došlo v oblasti ohijské roku 1754 ke krvavým srážkám mezi milicí virginskou a francouzskými posádkami. V bojích těch po prvé vstupuje do dějin mladý plantážník virginský George Washington. Na podporu svých kolonistů poslal anglický král Jiří II. (1727—1760) do Ameriky řádové vojsko a tak rozvíjí se tu podnět k nové srážce válečné mezi Francií a Anglií tím spíše, ježto ke krvavým neshodám těm a k soupeřství ve Východní Indii se rozvíjejícímu přistupovala stále zřejměji otázka, která z obou velmocí v námořní výzbroji soupeře překoná a sobě zajistí vládu

Spor ohij-
ský.

Jiří II.
(1727 až
1760).

nad oceány. Roku 1756 stály Francie a Anglie proti sobě již v nepo-
chybném stavu válečném a věc měla v zápětí důsledky i pro poměry
na pevnině evropské.

5. Válka sedmiletá.

Diplomatické převraty. Marie Terezie neoželela lehce ztráty Slez-
ska a sprádala po léta spojeneckou síť, kterou by zadržela kolem Pruska.
Carevnu ruskou Alžbětu získala pro své cíle i Švédsko a Augusta III.,
krále polského a kurfiřta saského; úspěch zdál se však ještě bezpečněj-
ším, kdyby se podařilo k spolku protipruskému připojit i Francii. To
byla ovšem myšlenka smělá a dávné tradici se protivící, která Francii
činila odvěkým nepřítelem zájmů habsburských. O věc se však pokusil
přes to přese všecko Václav hrabě Kounic, bývalý vyslanec v Paříži
a později nejvyšší dvorní a státní kancléř, řídící zahraniční politiku
dvora vídeňského. Roku 1756 se mu podařilo opravdu získati dvůr
francouzský pro tajnou smlouvu spojeneckou, jejíž hrot zřejmě proti
Berlínu byl obrácen. Ale následkem toho se odvrátila naopak Anglie
od Vídně a sblížila se s Fridrichem II. Mluvílo se tudíž o převratu
alliancí v Evropě.

Václav
Kounic.

Průběh války. Fridrich II., jsa takto ohrožen, rozhodl se zmásti
nepřátele náhlým úderem útočným. Neopověděv války, zničil vpádem
do Sas v srpnu 1756 vojenskou moc kurfiřtovu a porazil v Čechách
u Lovosic rakouský sbor Sasům vypravený na pomoc. Tím se počala
válka, která opět značnou část Evropy a především české země hroz-
nými bédami postihla. Také roku 1757 snažil se Fridrich II. zůstat
útočníkem, přitrhnuv až ku Praze a oblehnuv ji po vítězné srážce
u Štěrbohol. V zápětí však těžká porážka, kterou utrpěl u Kolína
18. června, jej donutila k ústupu ze země a v dalším průběhu boje
bylo mu brániti držav hohenzollerských proti císařovně a jejím spo-
jencům na všech stranách. Ze západu tísnila jej Francie, z východu
Rusko, z jihu císařští i Sasové a také říšský sněm řezenský vyhlásil
proti němu říšskou válku. Pouze Anglie stála na jeho straně, ale podpo-
rovala jej většinou pouze penězi, poněvadž byla zabavena především
svým zápasem s Francií o vládu na moři a v osadách.

Pruský
útok.

Bíтва u
Kolína
(1757).

Obrana
Fridri-
cha II.

V obraně proti převaze nepřátelské projevil Fridrich II. nezdolnou
ráznost a vůdcovské nadání, jež z něho učinily národního hrdinu
německého a zajistily mu obdiv celého světa souvěkého. Objevuje se

zpravidla tam, kde nejméně byl očekáván, překvapoval nepřátele úspěšnými údermi a znesnadňoval tím jejich strategickou souhru. Ve vleklém průběhu boje však zažil i citelné porážky, a rostoucí bída finanční nutila jej k nelibostnému vyssávání obyvatelstva, soustavnému zlehčování mince a vůbec k prostředkům obrany, o nichž souvěkovci soudili, že jsou spíše projevem zoufalé umíněnosti než státnické rozvahy.

Krise a konec války. Na počátku šedesátých let se zdálo, že skvělý náběh hohenzollerské dynastie k velmocenskému postavení se skončí její úplnou pohromou. Ruská vojska obsadila Východní Prusy a pronikala spolu s císařskými až k Berlínu ve chvíli, kdy pomoc z Anglie se stále pochybnější stávala, ježto Angličané dosáhli ve svém zápase s Francií většiny cílů, o něž boj byl veden. Jejich loďstvo zvítězilo opět nad francouzským, ve Východní Indii se jim podařilo rovněž nabýti vrchu nad francouzským postupem a konečný úspěch jim přineslo i dlouhé zápolení o Severní Ameriku. Tam Francouzi, počtem mnohem slabší, kladli odpor hrdinský, ale když britské loďstvo ovládlo ústí řeky sv. Vavřince, padla roku 1760 i Kanada do rukou Angličanů. Zároveň nastoupil tehdy v Anglii na trůn nový panovník Jiří III., který byl ochoten bez ohledu na pruského spojence s Francií válku ukončiti, jakmile by anglické zisky tím byly zabezpečeny.

Dobytí
Kanady.

Před záhubou, která se zdála neodvratná, zachránila však Fridricha II. neočekávaná změna poměrů ruských.

Jeho rozhodná nepřítelkyně císařovna Alžběta zemřela totiž na počátku roku 1762. Její nástupce Petr III., synovec zesnulé císařovny, byl nadšeným ctitelem pruského militarismu, v němž jeho zaostalá, dětinská mysl nalézala zábavnou hříčku. Přešel naráz na stranu pruskou. Vláda Petra III. trvala krátce, neboť jeho nesmyslné počínání ve vládě vyvolalo proti němu spiknutí, v jehož čelo se postavila sama manželka Petrova, Kateřina. S pomocí gardy Petr III. byl sesazen a ve vězení usmrčen. Ale ani jeho nástupkyně, Kateřina II. (1762—1796), se nepostavila již na stranu spojenců proti Prusku. Poněvadž pak i země císařské byly dlouhým, sedmiletým bojem značně vyčerpaný, podařilo se Fridrichovi II. dosáhnouti míru, který byl roku 1763 v zámku Hubertsburce u Lipska podepsán. Zachoval jím všechny své země, i Slezsko, a slíbil jen, že přispěje k zvolení arciknížete Josefa, nejstaršího syna Marie Terezie, za krále římského. Čestný ten výsledek dlouhého boje proti mnohonásobné převaze znamenal uhájení velmocenských nároků vojáckého státu pruského. Tehdy byl také v Paříži ujednán mír mezi Anglií a Francií. Mírem tím Francie postoupila Angličanům Kanadu

Petr III.

Kateřina II.

Mír hubertsbur-
ský (1763).

Mír paříž-
ský.

a sporného zázemí, kdežto Luisiany se ujalo Španělsko. Francie pozbyla také Senegambie v Africe a veškerých osad v Indii kromě Pondichery, takže veliké osadní plány francouzské se rozplynuly vniveč; převaha Britů na moři a v osadách byla zajištěna.

Časový přehled.

	Západní Evropa	Československo	Východní Evropa
800	Rozdělení říše Karlovců. Papež Mikuláš I. Nájezd vikinků. Řády lenní. Anglosasové; Aelfred.	Mojmír a Privina. Křesťenský (845). Příchod solunských bratří na Moravu (863). Říše velkomoravská. Smrt Methodova (885). Bořivoj v Čechách. Příchod Maďarů (892). Vratislav a Svytláněv.	Krum, chán bulharský. Spor Fotiův. Vznik panství Rurikoviců na Rusi.
900	Konrád Francý králem v Německu (911). Jindřich Saský (919—936). Ota Veliký (936—973). Počátky poroby polabských Slovanů; Gero. Bitva na Lechu (955). Marka východní. Obnovení císařství západního (962). Renaiss. ototská a hnutí clunijské. Počátky vlády Kapetovců v říši západofrancé (987). Ota III. (984—1002).	Pád říše velkomoravské (906). Václav Svatý († 929). Boleslav I. a II. Sjednocení země české. Slavníkovci. Založení biskupství v Praze (973). Svatý Vojtěch († 997). Spory synů Boleslava II.	Symeon Bulharský († 927). Kyrilské písemnictví. Basilios II. Bulharobijce a rozmach říše byzantské. Kniže Vladimír a pokřtěnění Rusi (989). Měšek Polský. Boleslav Chrabrý (992—1025). Hnězdno arcibiskupstvím (1000).
1000	Císař Jindřich II. Saský a Konrád II. Salský. Spojení Burgundska s říší (1032). Jindřich III. a opravy clunijské. Ustanovení o volbě papežů (1059). Řehoř VII. (1073—1085). Jeho boj s Jindřichem IV. Normani v jižní Itálii. Dobytí Anglie Vilémem Normanským (1066).	Polské panství v Čechách. Oldřich a Jaromír. Břetislav I. (1034—1055). Získání Moravy. Výprava do Polska. Slovensko a Bratislava. Štěpán I. Uherský (995—1038) a počátky křesťanské kultury v Uhrách.	Konstantin VII. Porfyrogennetos (912 až 959). Roztržka církve východní (1054). Bogomilství na Balkaně. Seldžukové v Malé Asii. Jaroslav Moudrý v Rusku (1015 až 1054). Nestor a Ruskaja pravda.

	Západní Evropa	Československo	Východní Evropa
1000	Počátky rytířství na západě. Postup křesťanský na poloostrově Pyrenejském. První tažení křížácké do Svaté země (1095—1099).	Vratislav I. Ziskání koruny královské (1085). Boje Přemyslovců o trůn.	Demeter Zvonimir korunován (1076). Uherský postup do Charvátska. Jeho spojení s Uhry (1102).
1100	Rozvoj měst a práva městského. Románské umění. Konkordát normanský (1122). Bernard z Clairvaux. Počátky scholastiky. Nová dvornost a dvorské básnictví. Fridrich I. (1152—1190). Rakousko vévodství (1156). Boj se spolkem lombardským a Alexandrem III. Jindřich Lev a polabští Slované. Počátky hansy německé. Zápas Kapetovců a Plantagenetů o z. Francii. Kacířství valdenské a albigenické. Spojení království Obojí Sicílie s císařstvem za Jindřicha VI. (1190—1196). Počátky slohu gotického a universit.	Kronika Kosmova. Soběslav I.; bitva u Chlumce (1126). Vladislav II. králem (1158). Tažení na Milán. Morava markrabstvem (1182). Boje Přemyslovců o stolec knížecí. Počátky rytířské kultury v Čechách; pražské podhradí a most Jiřetín. Přemysl I. Otakar (1197—1230).	Jerusalemské království. Řády rytířské. Druhá výprava křížová (1147). Boleslav III. Křivoustý († 1138) a rozdrobení Polska. Vladimír Monomach († 1125) a roztržnost Ruska. Slovo o pluku Igorově. Novgorod Veliký a hansa německá. Manuel Komnenos († 1180) a pokles Byzantska. Obnovení tíše Bulharské (1186). Štěpán Neman'a († 1196) a osvobození Srbska. Třetí výprava křížová (1189—1192).
1200	Innocenc III. (1198—1216) a spor o korunu římskou. Vzrůst moci papežské; právo kanonické; řády žebravé. Záhada Albigenických a inkvisice. Fridrich II. králem římským i Obojí Sicílie (1212—1250). Nový zápas papežství a císařství. Zánik Štaufů a mezivládi v Německu. Sicilské nespory (1282). Magna charta (1215) a počátky parlamentu v Anglii. Vzrůst moci Kape-	Čechy dědičným královstvím; zlatá bulla sicilská (1212). Václav I. (1230—1253). Německá kolonizace a společenské změny na venkově. Rozvoj měst v Čechách; bohatství střibra. Přemysl II. Otakar (1253 až 1278). Ziskání zemí alpských. Velmocné postavení krále českého. Volba Rudolfa Habsburského za krále říms-	Čtvrtá výprava křížová (1204). Latinské císařství na východě. Zlatá bulla Ondřeje II. v Uhrách (1222). Bela IV.; německá kolonizace v Uhrách. Řád rytířů německých povolán do Prus (1226). Vpád Tatarů do Evropy; bitva u Lehnice (1241). Rusko v tatarském játmu.

1300	tovců; Ludvík IX. Svatý († 1270). Mezivládí a počátky moci habsburské v Němcích.	ského (1273). Pád Přemysla II. (1278). Braniborské poručení. Václav II. (1270—1305).	Marco Polo na Dálném východě. Obnovení říše byzantské (1261).
	Bonifác VIII. a Filip Sličný. Avignonské papežství. Albrecht Habsburský (1298—1308). Rod lucemburský vstupuje do předí Jindřichem VII. (1308 až 1313). Ludvík Bavor; jeho zápas Fridrichem Habsburským a papežstvím. Signorie italské. Dante. Stoletá válka francouzsko-anglická; Crécy (1346). Karel IV. císařem římským; zlatá bulla (1356). Počátky humanismu; Petrarca. Touha po opravách v církví; centralism kurie římské. Schisma papežské (1378). Václav IV. králem římským; jeho sesazení (1400). Wiklif a jeho hnutí v Anglii.	České panství v Polsku a Uhrách (1300—1304). Goše pražské. Záhruha rodu Premyslova (1306). Jindřich Korutanský. Dalimil a Alexandrida. Král Jan (1310—1346). Získání Slezska a Lužice. Založení pražského arcibiskupství (1344). Karel IV. (1346—1378). Založení pražské univerzity (1348). Počátky opravného hnutí v Čechách. Rozšíření Praha metropole evropská. Štítného. Rostoucí napětí národní v Čechách.	Vladislav Lokýtek králem polským (1320); Kazimír Veliký (1333 až 1370). Spory s řádem rytířů německých. Karel Robert z Anjou v Uhrách; Matouš Čák Trenčanský († 1321). Ludvík I. Veliký králem v Uhrách i Polsku († 1382). Zikmund Lucemburský v Uhrách, Vladislav Jagello v Polsku; unie polsko-litevská. Rozkvět Srbska za Štěpána Dušana (1331—1355). Vystoupení Turků na Balkánském poloostrově (1354); bitva na Kosim poli (1389). Bitva u Nikopole (1396). Rusko v nadvládě tatarské; vzrůst knížetství moskevského, Ivan Kalita († 1341) a Dimitrij Donský († 1389). Unie kalmarská (1397) v oblasti skandinávské.
1400	Ruprecht Falcký a Zikmund v čele říše. Koncil v Pise (1400) a v Kostnici (1414—1418). Koncil basilejský a jeho boj s Eugeniem IV. Válka francouzsko-anglická; Panna Orleanská († 1431). Pius II. (Eneaš Silvius Piccolomini); papežství renesanční. Umělecký rozmach Itálie. Florencie a rod Medici.	Mistr Jan Hus a spor o Wiklif. Dekret kutohorský (1409). Husův boj o odhustky a hnutí husitské. Upálení Husovo (1415). Války husitské (1420 až 1434). Kompaktáta basilejská (1436). Smrt Zikmundova (1437). Albrecht Habsburský a král Ladislav (1438 až 1457). Husitské vlivy na Slovensku; Jan Jiskra, Jiří Poděbradský, správce	Timur Lenk; vítězství u Angory (1402). Bitva u Grunwaldu (1410). Pokles řádu rytířů německých; Polsko jejich lenním páncem. Jan Hunyady, správce Uher. Unie florentská (1439) a pád Cařihradu (1453). Mohamed II. a rozmach moci turecké.

	Západní Evropa	Československo	Východní Evropa
1400	Vynález knihtisku a pokroky technické. Karel Smělý Burgundský (†1477) a boj o jeho dědictví. Fridrich III. Habsburský (1440 až 1493), pokles říše německé. Maximilián I. (1493—1518); pokusy o reformu říše. Burgundské dědictví a španělský sňatek (1496). Počátek bojů o Itálii (1494). Portugalské úsilí objevné; Bartolomeo Diaz (1487), Ferdinand Aragonský a Isabela Kastilská; dobytí Granady (1492). Kolumbus objevil Nový svět (1492). Vasco da Gama v Indii (1498).	země; jeho království (1458—1471). Jednota bratrská. Boje s Jednotou zelenohorskou a Matyášem Korvínem. Vladislav Jagellovec v Čechách (1471 až 1516); králem v Uhrách (1490). Náboženský mír v Čechách (1485); spory stavovské. Počátky humanismu v Čechách; Viktor Kornel ze Všehrd.	Matyáš Korvín (1458—1490); pán vedlejších zemí českých. Jagellovci v Uhrách (od 1490). Ivan III. Vasilevič (1462—1505); setřesení jha tatarského; styky Ruska se západem.
1500	Julius II. a Lev X.; vrchol renaissance v Římě. Boje o Neapolsko a Milán. Karel V. císařem (1519). Vystoupení Lutherovo (1517); lipská disputace (1519); edikt vormský (1521). Zwingli v Curychu; počátky novokřtěncství. Selská válka (1524). Konfese augšpurská (1530). Pád Zwingliho (1531). Reformace ve Francii: Jan Kalvin. Ženeva. Jindřich VIII. Anglický a jeho odstup od Říma (1533). Rozvoj zamorské moci Portugalska a Španělska. Loyola a počátky řádu jezuitského (1540). Koncil tridentský (1545) a válka šmalkaldská (1546—47).	Mandát proti Bratřím (1508); smlouva svatováclavská (1517). Ludvík Jagellovec (1516—1526); Zdeněk Lev z Rožmitálu. Strana Hlavsova a Paškova v Praze. Bitva u Moháče (1526). Ferdinand I. králem českým. Vlivy německé reformace v Čechách. Odboj stavů proti králi 1547 a jeho pokuty. Jednota bratrská; její útlak i rozkvět. Blahoslav a bible králická. Jesuité v Praze (1556); obnovení arcibiskupství pražského (1561). Maximilián II. (1564—1576). Česká konfese (1575).	Jan Zápolský v Uhrách. Pád Bělehradu srbského (1521); Moháč (1526) a roztržení Uhcr. Solimanův útok na Vídeň (1529). Pašalik budinský (1541). Bitva u Lepanta (1571). Pokles moci panovnické v Polsku; říšský sněm. Pronikání reformace do Polska. Zikmund II. August (†1572). Štěpán Bathory (1576—1586) a Zikmund III., protireformace v Polsku. Kancleř Jan Zamojský; unie v Brestu (1596)

1500	Interim a vzpoura 1552. Náboženský mir augšpurský (1555). Koperníkův objev. Filip II. (1556—1598). Náboženské války ve Francii od 1562; nizozemský odboj. Vilém Oranžský a Alba. Noc bartolomějská (1572). Neptěmožitelná armáda (1588). Jindřich IV. Francouzský (1589 až 1610); edikt nantský (1598). Alžběta Anglická (1558—1603).	Rudolf II. (1576—1612). Obnovení zápasu s Turky (1593); zesílení katolické strany v Čechách. Renaisanční umění a dvůr Rudolfa II.	Ivan IV. Hrozný (1583—1584); počátky bojů rusko-polských. Postup ruský do Sibíře; kozáci. Boris Godunov a patriarchát moskevský (1589).
1600	Východoindická společnost anglická (1600) a nizozemská. Pokles moci španělské. Unie protestantská (1608), liga katolická (1609). Vražda Jindřicha IV. (1610). Ludvík XIII. (1610—1643). Kardinál Richelieu. Válka falcká (1620—23), dánská (1625—1629). Albrecht z Valdštejna. Edikt restituční (1629) a sjezd řezenský (1630). Gustav II. Adolf v Němcích (1630 až 1632); smrt Valdštejnova (1634), mir pražský (1633). Válka švédsko-francouzská (1635—1648). Mír vestfálský (1648). Nový názor kosmický: Kepler a Galilei. Nové metody filosofické: Bacon a Descartes.	Mandát proti Jednotě bratrské (1602), útok Bočkajův (1605), smlouva vídeňská (1606); odboj Matyášův a smlouva libeňská (1608). Májestát Rudolfa II. (1609). Matyáš (1612—1619). Defenestrace pražská (1618). Bílá hora (1620), trestání odboje (1621). Konfiskace a protireformace. Obnovené zřízení zemské (1627). Saský vpád (1632); ztráta Lužice (1635). Ferdinand III. (1637—1657). Švédská vojska v zemič českých (1639 až 1648). Boj o Prahu (1648). Emigrace česká, Komenský. Režim protireformace a absolutismu. Leopold I. (1657—1705). Bohuslav Balbin.	Štěpán Bočkaj a Bethlen Gabor v Uhrách. Jiří Rákoczy spojenecem Švédů. Rokoš roku 1606. Bouře samozvanské v Rusku; Lžidimitrijové (1605—1606). Michal Romanov (1613). Zotavování se Ruska, poklesání Polska. Povstání Chmelnického na Ukrajině. Rozkol v Rusku. Válka švédsko-polská (1655—1660). Veliký kurfiřt braniborský Fridrich Vilém dosahuje svrchovanosti v Prusích.

	Západní Evropa	Československo	Východní Evropa
1600	Vrcholný rozkvět slohu barokového. Námořní moc Nizozemí. Anglická revoluce a Cromwell; staurace Stuartů (1642—1660). Mír pyrenejský (1659). Ludvík XIV. (1643—1715); merkantilism a militarism francouzský. Postup k Rýnu. Kulturní vliv Francie na Evropu. Učené společnosti; Newtonův zákon gravitace (1687). Kolonie anglické a francouzské v Novém světě. Pád Stuartů 1688. Vilém III. v Anglii; zabezpečení britské ústavnosti (1689). Anglická banka. Protifrancouzská koalice; mír v Rijswijku (1697).	Útisk venkova a selské bouře v Čechách Hnutí uherské šlechty proti Habsburkům. Bitva na Rábu (1664). Období Vídně (1683). Dobytí Uher císařem; popravu probošvské a sněm bratislavský (1687). Vznik císařské armády za Eugena Savojského. Mír v Karlovcích 1699).	Liberum veto v Polsku. Jan Sobieski (1674—1696), války turecké. „Věčný mír“, ruskopolský (1686). Západní vlivy v Rusku; utužení selského nevolnictví „soupisem“. August Saský králem v Polsku (1697). Petr Veliký (1689—1725); jeho první náběhy reformní.
1700	Válka o dědictví španělské (1700 až 1714). Mír utrechtský; Bourboni ve Španělsku. Vladařství ve Francii; John Law. Hannoverští rod v Anglii; Jiří I. (1714—1727). Sluh rokoko. Fridrich Vilém I. Pruský a pruský militarism. Fridrich II. Veliký (1740—1784); dobytí Slezska a velmocenské postavení Pruska. Ludvík XV. (1715—1774). Koloniální soupeřství francouzsko-anglické; Indie a Nový svět. Válka sedmiletá (1756—1763).	Povstání Františka Rákoczyho. Josef I. (1705—1711). První papírové peníze. Karel VI. (1711—1740). Pragmatická sankce (1713). Merkantilistické pokusy. Vrchol protireformace a barokového umění. Sv. Jan Nepomucký (1729). František Lotrinský chotěm Marie Terezie. Válka o dědictví habsburské (1741—1748). Ztráta Slezska. Václav Kounic a spolek s Francií; válka sedmiletá.	Fridrich I. králem v Prusích (1701). Válka severní (1701—1721). Karel XII. a pokles moci švédské. Založení Petrohradu (1703) a velmocenský rozmach Ruska. Reformy Petrovy. Válka o trůn polský; mír vídeňský (1735). Alžběta Petrovna (1741—1762). Petr III. (1762). Pokrok západní vzdělanosti v Rusku.

VÝSLOVNOST CIZÍCH JMEN.

Amiens, franc. (<i>Amjén</i>)	Don Juan, špan. (<i>Don Chuán</i>)
Anjou, franc. (<i>Anžú</i>)	Don Quixote de la Mancha, špan. (<i>Don Kichote de la Manča</i>)
Arles, franc. (<i>Arl</i>)	Eyck, vláms. (<i>Ajk</i>)
Artois, franc. (<i>Artoa</i>)	Francis, angl. (<i>Frénsis</i>)
Assisi, it. (<i>Asízi</i>)	Ghiberti, it. (<i>Gyberty</i>)
Avignon, franc. (<i>Aviñon</i>)	Giordano, it. (<i>Džórdano</i>)
Bacon, angl. (<i>Bekn</i>)	Giotto, it. (<i>Džotto</i>)
Barcelona, šp. (<i>Barselona</i>)	Giovanni, it. (<i>Džóvanni</i>)
Besançon, franc. (<i>Bezansón</i>)	gueux, franc. (<i>gé</i>)
Boccaccio, it. (<i>Bokkaččo</i>)	Guiscard, franc. (<i>Gyskár</i>)
Boileau, franc. (<i>Boaló</i>)	Guise, franc. (<i>Gíz</i>)
Boleynová, angl. (<i>Bulenová</i>)	Harvey, angl. (<i>Harvy</i>)
Bologna, it. (<i>Boloňa</i>)	Hastings, angl. (<i>Héjstynx</i>)
Borgia, it. (<i>Bordža</i>)	Hoorn, hol. (<i>Horn</i>)
Boticelli, it. (<i>Botyčelli</i>)	Hudson, angl. (<i>Hódsn</i>)
Bouillon, franc. (<i>Bujón</i>)	Hunyady, maď. (<i>Huňady</i>)
Bourbon, franc. (<i>Burbón</i>)	Huygens, hol. (<i>Haichens</i>)
Buonarotti, it. (<i>Buonaroty</i>)	Champagne, franc. (<i>Šampaň</i>)
Cabral, port. (<i>Kabráł</i>)	Champlain, franc. (<i>Šamplén</i>)
Calais, franc. (<i>Kalé</i>)	Chartres, franc. (<i>Šátrr</i>)
Cambridge, angl. (<i>Kémbridž</i>)	chevallerie, franc. (<i>Švalerý</i>)
Camoës, port. (<i>Kamóins</i>)	Churchil, angl. (<i>Čorčil</i>)
Canossa, it. (<i>Kanossa</i>)	Isle de France, franc. (<i>Il d'Fráns</i>)
Caracci it. (<i>Karači</i>)	Jeanne d'Arc, franc. (<i>Žan Dark</i>)
Carcassonne, franc. (<i>Karkason</i>)	Lafontaine, franc. (<i>Lafontén</i>)
Cateau-Cambrésis, franc. (<i>Kató- Kambrézi</i>)	La Hogue, franc. (<i>Laok</i>)
Cervantes, špan. (<i>Servantés</i>)	Lancaster, angl. (<i>Lénkestr</i>)
Cid, špan. (<i>Sid</i>)	La Rochelle, franc. (<i>Larošel</i>)
Citoux, franc. (<i>Sitó</i>)	Law, angl. (<i>Ló</i>)
Clairvaux, franc. (<i>Klérvá</i>)	Lebrun, franc. (<i>Lebrón</i>)
Cluny, franc. (<i>Klyny</i>)	Legnano, it. (<i>Leňáno</i>)
Cola di Rienzo, it. (<i>Kola di Rienzo</i>)	Locke, angl. (<i>Lók</i>)
Colbert, franc. (<i>Kolbér</i>)	Loire, franc. (<i>Loár</i>)
Coligny, franc. (<i>Kolini</i>)	Lorrain, franc. (<i>Lorén</i>)
Colombo, it. (<i>Kolombo</i>)	Louvois, franc. (<i>Luvoa</i>)
Compostela, špan. (<i>Kompostela</i>)	Lucca, it. (<i>Lukka</i>)
condotta, it. (<i>kondotta</i>)	Macchiavelli, it. (<i>Makjavelli</i>)
Cordova, špan. (<i>Kórdova</i>)	Magalhaës, port. (<i>Magaljainš</i>)
Corneille, franc. (<i>Kornej</i>)	Marlborough, angl. (<i>Malbóro</i>)
Cornwall, angl. (<i>Kornuol</i>)	Marseille, franc. (<i>Marsej</i>)
Corradino, it. (<i>Korradino</i>)	Masaccio, it. (<i>Masaččo</i>)
Cortez, špan. (<i>Kortéz</i>)	Medici, it. (<i>Médyči</i>)
courtoisie, franc. (<i>kurtuasi</i>)	Mexiko, špan. (<i>Mechiko</i>)
Crécy, franc. (<i>Kresy</i>)	Michelangelo, it. (<i>Mikelándželo</i>)
Descartes, franc. (<i>Dekárt</i>)	Milton, angl. (<i>Miltn</i>)
Dijon, franc. (<i>Dižón</i>)	Molière, franc. (<i>Moljér</i>)
donjon, franc. (<i>donžón</i>)	Murillo, špan. (<i>Muroilj</i>)
Don Carlos, špan. (<i>Don Karlos</i>)	Newton, angl. (<i>Njutn</i>)

Nijmegen, hol. (*Najmegen*)
 Orleans, franc. (*Orleán*)
 Oxenstierna, švéd. (*Oksnšerna*)
 Papin, franc. (*Papén*)
 Petrarca, it. (*Petrarka*)
 Piccolomini, it. (*Pikolómini*)
 Pisa, it. (*Piza*)
 Plantagenet, angl. (*Pléntažnet*)
 Pompadour, franc. (*Pompadúr*)
 Poussin, franc. (*Pusén*)
 quattrocento, it. (*kvatročento*)
 Quebec, franc. (*Kebék*)
 Racine, franc. (*Rasín*)
 Raleigh, angl. (*Roáli*)
 Richelieu, franc. (*Ryšljé*)
 Rijn, hol. (*Rain*)
 Rijswijk, hol. (*Raisvaik*)
 Rouen, franc. (*Ruán*)
 Roussillon, franc. (*Rusijón*)
 San Jago, špan. (*San Chago*)
 Sanssouci, franc. (*Sansúsi*)
 seigneur, franc. (*señér*)
 Seine, franc. (*Sén*)
 Sevilla, špan. (*Sevilja*)
 Shakespeare, angl. (*Šejksptir*)

signoria, it. (*siñoria*)
 Stuart, angl. (*Stjúart*)
 Sully, franc. (*Syly*)
 Toricelli, it. (*Toričelly*)
 Toscanelli, it. (*Toskanelli*)
 Toul, franc. (*Túl*)
 troubadour, franc. (*trubadúr*)
 Tudor, angl. (*Tjúdor*)
 Valois, franc. (*Valoa*)
 Valladolid, špan. (*Valjadolid*)
 Vauban, franc. (*Voban*)
 Vecellio, it. (*Večeljjo*)
 Verdun, franc. (*Verdén*)
 Verrocchio, it. (*Verrokjo*)
 Vespucci, it. (*Vespuči*)
 Vignola, it. (*Viñóla*)
 Vinci, it. (*Vinči*)
 Virginie, angl. (*Virdžinye*)
 Visconti, it. (*Viskonti*)
 Wales, angl. (*Uéls*)
 Watling, angl. (*Uótlíng*)
 Watteau, franc. (*Vató*)
 Whig, angl. (*Hvig*)
 Zacatecas, špan. (*Zakatekas*)

OBSAH.

Vrcholný středověk.

Část I. Nové základy státního života v Evropě.

1. Rozklad říše Karlovy	4	5. Počátky dějin polských a uherských	19
2. Veliká Morava a slovanští apoštolové	6	6. Říše bulharská a vrchol obnovovací politiky byzantské	22
3. Obnovení císařství západního rodem saským	11	7. Vznik a počátky národa ruského	25
4. Počátky dějin českých	14		

Část II. Zápas papežů a císařů; výpravy křižácké.

1. Boje o investituru	26	5. Rozvoj šlechty a dvorské vzdělanosti	37
2. Církevní kultura doby románské	29	6. Vzrostlý význam městské kultury	39
3. Feudalismus západoevropský	32	7. Rozmach moci štaufské	41
4. První výpravy křižácké do Svaté země	35	8. Fridrich II. a záhuba Štaufů	44
		9. Vítězná církev	47

Část III. Střední a východní Evropa ve vrcholném středověku.

1. Země české	52	4. Rozpadnutí říše ruské a vpád mongolsko-tatarský	62
2. Země alpské a Uhry	57		
3. Německý tlak k východu	59		

Pozdní středověk.

Část I. Země české v popředí dějin evropských.

1. Rozmach moci a pád Přemysla II.	66	5. Uhry a Polsko v 14. století	77
2. Václav II. a zánik Přemyslovců	69	6. Balkánské státy v 12. a 13. století	80
3. Počátky moci lucemburské	71	7. Počátky moci osmanské	83
4. Doba Karla IV.	74		

Část II. Krise církve západní.

1. Státní vývoj evropského západu	85	4. Koncil kostnický	92
2. Veliké schisma a Wiklif	87	5. Bouře husitské a kompaktáta	94
3. Jan Hus a jeho učení	89	6. Jiří Poděbradský a Matyáš Korvín	98

Raný novověk.

Část I. Humanism a renaissance.

1. Renesanční Itálie	104	3. Počátky soupeřství franc.-habs.	110
2. Objevy zámořské a vznik moci španělské	108	4. Německo za Maxmiliána I.	112
		5. Vznik světové moci habsburské	113

Část II. Reformace.

1. Vystoupení Lutherovo	118	4. Vítězství Habsburků v Německu a v Čechách	125
2. Pokroky reformace německé a švýcarské	120	5. Sklonek vlády Karla V.	128
3. Počátky reformace ve Francii a Anglii	123	6. Osady španělské a portugalské	130
		7. Hospodářské poměry evropské v 16. věku	132

Část III. Doba protireformace.

1. Reformace katolická	134	6. Habsburské země za Maxmiliána II. a Rudolfa II.	143
2. Španělsko za Filipa II.	135	7. České povstání	146
3. Anglie za královny Alžběty	138	8. Válka třicetiletá	149
4. Náboženské boje ve Francii	139	9. Rusko a Polsko od konce středověku	153
5. Počátky protireformace v Německu	141		

Novověk.

(Stránkováno samostatně.)

Část I. Západní Evropa v době Ludvíka XIV.

1. Habsburské državy po válce třicetileté	5	4. Turecké války a vznik podunajské monarchie	15
2. Pokles Německa a rozmach Nizozemska	7	5. Anglie v 17. věku	18
3. Francouzský merkantilism	9	6. Zápas o dědictví španělské	22
		7. Západní Evropa na počátku 18. věku	25

Část II. Zápas o moře Baltské a převahu ve východní Evropě.

1. Zápas Polska se Švédskem	28	4. Poevropštění Ruska za nástupců Petra Vel.	44
2. Zápas Polska s Moskvou	31		
3. Převaha Ruska nad Švédskem i Polskem	36		

Část III. Vstup Pruska mezi velmoci.

1. Vzrůst moci hohenzollerské	47	4. Soupeřství anglicko-francouzské	52
2. Císař Karel VI.	49	5. Válka sedmiletá	54
3. Válka o dědictví domu rakouského	51		

Časový přehled.

Výslovnost cizích jmen.

SEZNAM VYOBRAZENÍ.

1. Příklad písma glagolského.
2. Příklad písma kyrilského.
3. Vikingská loď a nordická ornamentika.
4. Dóm a baptisterium v Pise.
5. Vnitřek chrámu sv. Marka v Benátkách.
6. Románské paláce na Canal grande v Benátkách.
7. Dóm ve Vormsu.
8. Púdorys dómu vormského.
9. Hrad Wartburg v Durynsku.
10. Křížová chodba v St. Trophime v Arles.
11. Rotunda sv. Jiří na Řípu.
12. Baptisterium sv. Jana ve Florencii.
13. Románský kostel v Tismicích.
14. Vnitřek basiliky sv. Jiří na hradě pražském.
15. Krypta kostela sv. Václava ve Staré Boleslavi.
16. Votivní reliéf u sv. Jiří na hradě pražském.
17. Korunovační evangeliář krále Vratislava.
18. Opěrná soustava katedrály amienské.
19. Púdorys katedrály amienské.
20. Průčelí katedrály amienské.
21. Pohled na chór katedrály Notre Dame v Paříži.
22. Dóžecí palác v Benátkách.
23. Městské hrady v Carcassone.
24. Sochy Ekkeharda a Uty v dómu naumburském.
25. Portál chrámu v Tišnově.
26. Vnitřek chrámu sv. Víta na hradě pražském.
27. Dóm v Košicích.
28. Staronová synagoga v Praze.
29. Hrad Trenčín.
30. Pražské groše Václava II.
31. Jízdecká pečeť Jana Lucemburského.
32. Kapitulní síň ve Vyšším Brodě.
33. Socha Karla IV. na Mostecké věži v Praze.
34. Gotický arkýř Karolina v Praze.
35. Giotto, Smrt sv. Františka. Freska v Santa Croce ve Florencii.
36. Tommaso da Modena, Madonna mezi světci v kapli sv. Kříže na Karlštejně.
37. Miniatury v Liber viaticus Jana ze Středy, kancléře Karla IV.
38. Mistr Třeboňský, Zmrtvýchvstání.
39. Malbami zdobená síň v Hradci Jindřichově.
40. Radnice ve Vratislavi.
41. Pohled na chrám sv. Barbory v Hoře Kutné.
42. Vnitřek chrámu sv. Barbory v Hoře Kutné.
43. Vladislavský sál na hradě pražském.
44. Hrad Perštýn na Moravě.
45. Michelozzo, Palazzo Riccardi (Medici) ve Florencii.
46. Bramante, S. Pietro in Montorio v Římě.

47. Michelozzo, Nádvoří v palazzo Riccardi.
48. Rizzo a Lombardi, Nádvoří a schodiště dožecího paláce v Benátkách.
49. Brunelleschi, Cappella dei Pazzi ve Florencii.
50. Filippo Lippi, Korunování Madonny (ve Florencii).
51. Donatello, Socha Gattamelatova v Padově.
52. Michelangelo Buonarotti, Náhrobek Julia II. v Římě.
53. Michelangelo Buonarotti, Výsek fresek v kapli Sixtinské.
54. Rafael Santi, Stanza della segnatura ve Vatikáně.
55. Lionardo da Vinci, Mona Lisa.
56. Tizian Vecellio, Portret Karla V.
57. Jan van Eyck, Madonna kancléře Rolina.
58. A. Dürer, Výsek z Baumgartnerovského oltáře.
59. Escorial Filipa II.
60. Zámek v Horšově Týně.
61. Arkády zámku v Litomyšli.
62. Poslední večere z gradualu Radoušova (1585—1604). Kancionál Hradecký.
63. Kostel sv. Dimitrije ve Vladiměři nad Kljazmou.
64. Pohled na Kreml v Moskvě.
65. Uspenskij sobor v Moskvě.
66. Chrám sv. Trojice v Nikitnikách v Moskvě.

-
1. Chrám sv. Petra v Římě; kopule Michelangelova.
 2. Vnitřek chrámu sv. Petra v Římě.
 3. Chrám „Il Gesù“ v Římě.
 4. Vnitřek chrámu „Il Gesù“ v Římě.
 5. Kolonády před sv. Petrem v Římě.
 6. S. Ivo alla Sapienza v Římě; dílo F. Borrominiho.
 7. Villa d'Este v Tivoli u Říma.
 8. L. Bernini, Socha sv. Terezy v chrámu Panny Marie Vítězné v Římě.
 9. L. Bernini, Kašna čtyř řek na Piazza Navona v Římě.
 10. M. da Caravaggio, Obrácení sv. Pavla (S. Maria del Popolo v Římě).
 11. Pietro da Cortona, Nástropní fresco v paláci Barberini v Římě.
 12. Velasquez, Las Meninas (výsek); museum Prado v Madridu.
 13. P. P. Rubens, Oltář bratrstva sv. Ildefonsa ve Vídni; Národní galerie.
 14. Fr. Hals, Čarodějnice z Haarlemu; Fridrichovo museum v Berlíně.
 15. Vermeer van Delft, Pán a dáma u klavíru (Windsor Castle).
 16. Rembrandt van Rijn, Anatomie prof. Tulpa (Mauritshuis v Haagu).
 17. Rembrandt van Rijn, Noční hlídka (Říšské museum v Amsterdamu).
 18. J. B. Mathaei, Schodiště zámku v Troji.
 19. T. Caratti a F. M. Kaňka, Černínský palác na Hradčanech.
 20. Křištof a Kilián J. Dienzenhoferové, Kostel sv. Mikuláše na Malé Straně.
 21. Kilián J. Dienzenhofer, Kostel sv. Jana na Skalce v Praze.
 22. F. M. Brokoff, Sv. Vincenc Ferr. a sv. Prokop na Karlově mostě.
 23. M. B. Braun, Kariatidy v Clam-Gallasovském paláci v Praze.
 24. V. V. Reiner, Freska na klenutí kostela sv. Kateřiny v Praze.
 25. Hlavní průčelí zámku Versailles.
 26. J. Harduin Mansart, Zrcadlová galerie ve Versailles.
 27. Ch. Perrault, Východní průčelí Louvru v Paříži.
 28. Nic. Poussin, Arkadští pastýři (Paříž, Louvre).

VYOBRAZENÍ.

Vysvětlení k obr. 1.

Počátek evangelia sv. Lukáše podle rukopisu psaného glagolicí na rozhraní století 10. a 11., který náležel klášteru Zografu na Svaté Hoře Athonské a nyní se chová ve veřejné knihovně leningradské. V ozdobném rámci nadpis: „Evangelie oť Luky“. Text zní: Poneže ubo mnozi načęšę / činiti povęstъ o izvě / stъnychъ vъ nas veštechъ ёkože přędašę namъ byvъ.

Vysvětlení k obr. 2.

Jest to titulní, miniaturami zdobený list z kyrilsky psaného evangeliáře, napsaného pro knížete Miroslava, bratra Štěpána Neman'ě, knížete srbského z konce 12. věku. Rukopis býval majetkem kláštera Chilandaru na Svaté Hoře Athonské, který jej daroval srbskému králi Alexandrovi I.

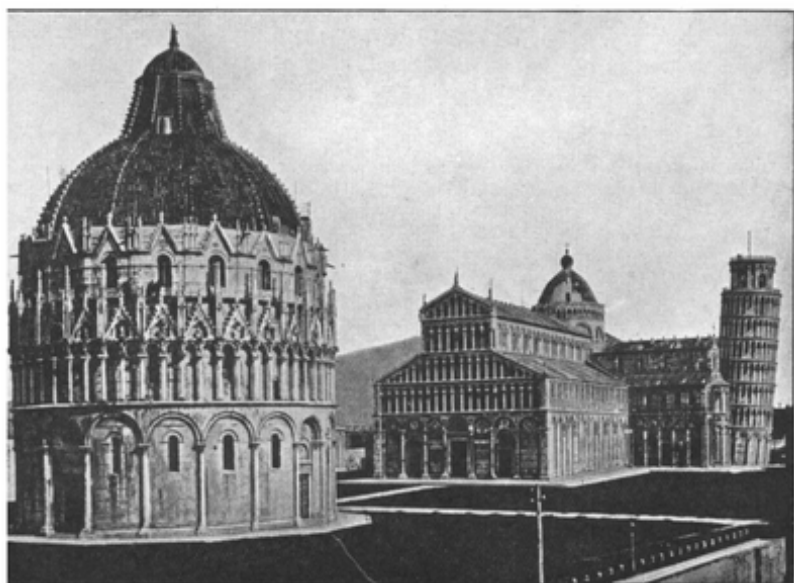
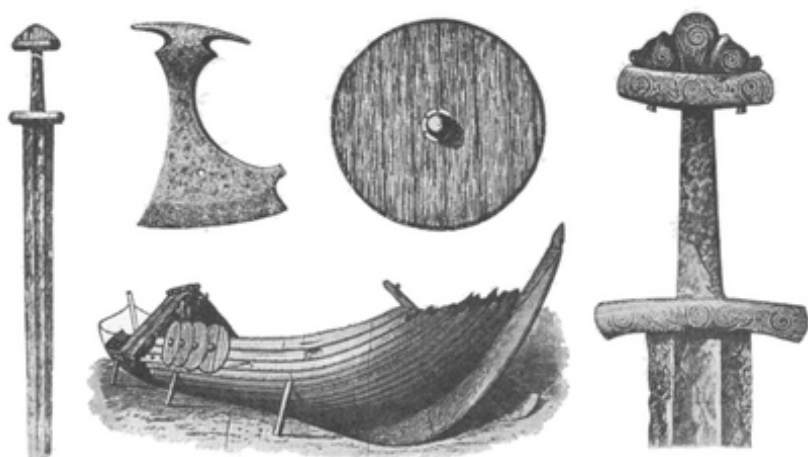

1

2

1. Příklad písma glagolského. — 2. Příklad písma kyrilského.

3. Vikingská loď (podle nálezu gokstadského) a nordická ornamentika. — 4. Dóm a baptisterium v Pise.

5

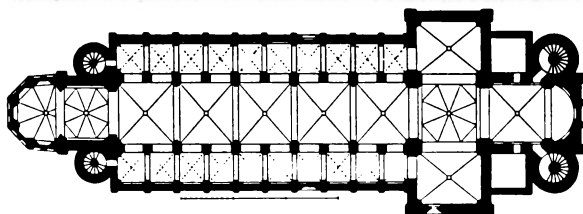

6

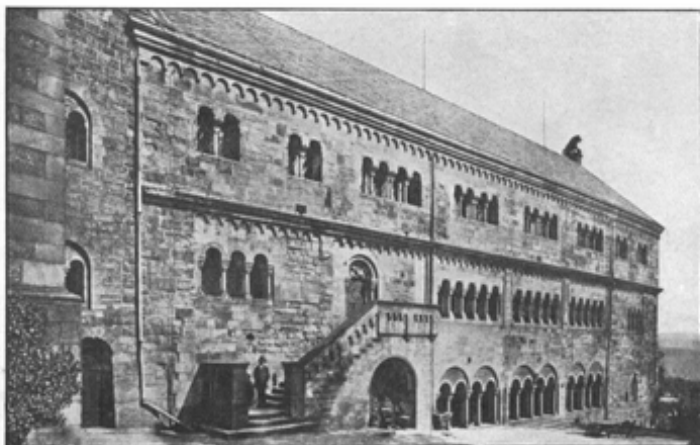
5. Vnitřek chrámu sv. Marka v Benátkách. — 6. Románské paláce (Forsetti a Loredan) na Canal grande v Benátkách.

7

8

9

7. Dóm ve Vormsu. — 8. Půdorys dómu vormského. — 9. Hrad Wartburg v Durynsku.

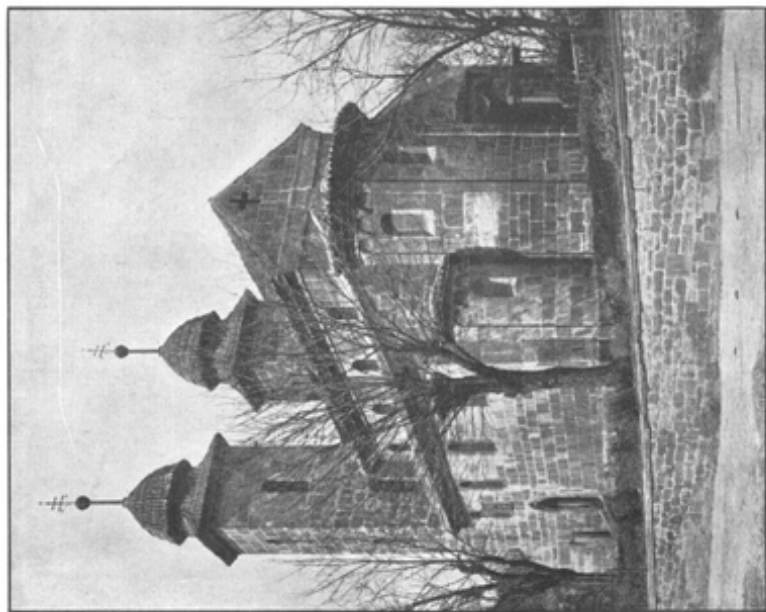
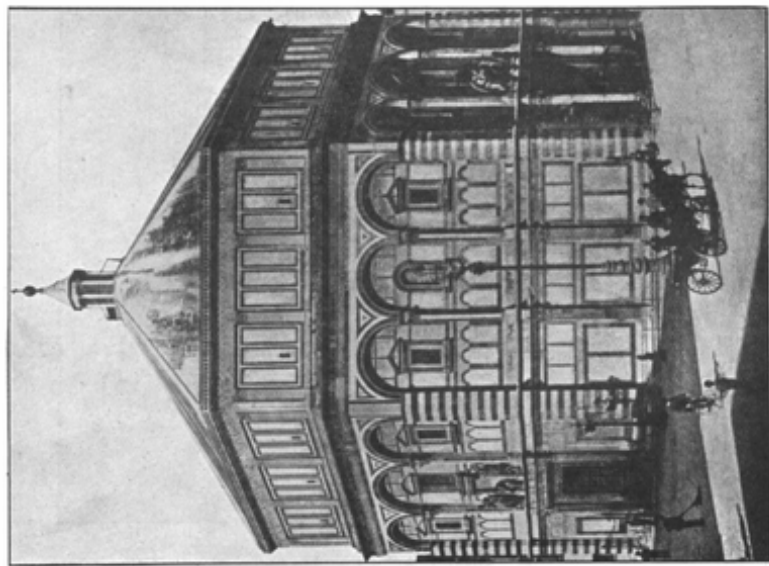

10

11

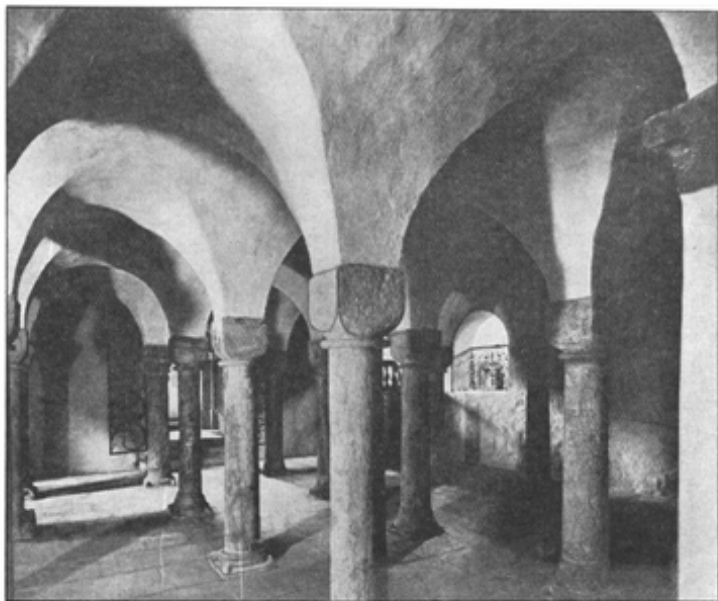
10. Křížová chodba v St. Trophime v Arles. — 11. Rotunda sv. Jiří na Řípu.

12. Baptisterium sv. Jana ve Florencii. — 13. Románský kostel v Tismicích.

14

15

14. Vnitřek basiliky sv. Jiří na hradě pražském. — 15. Krypta kostela sv. Václava ve Staré Boleslavi.

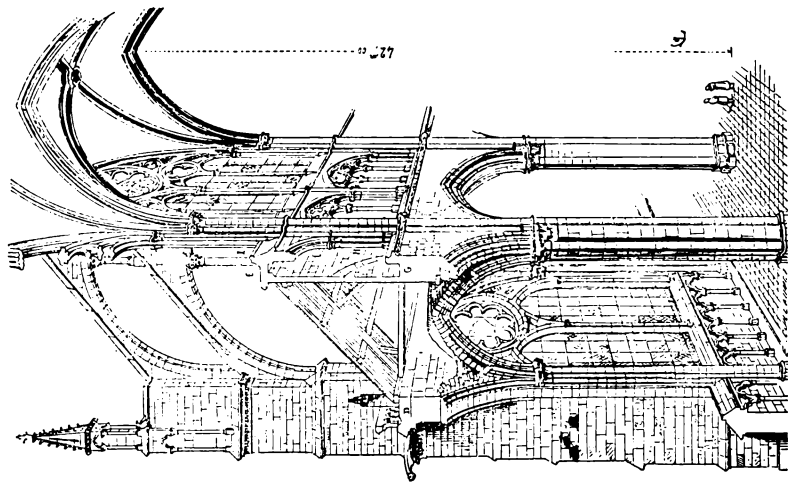

16

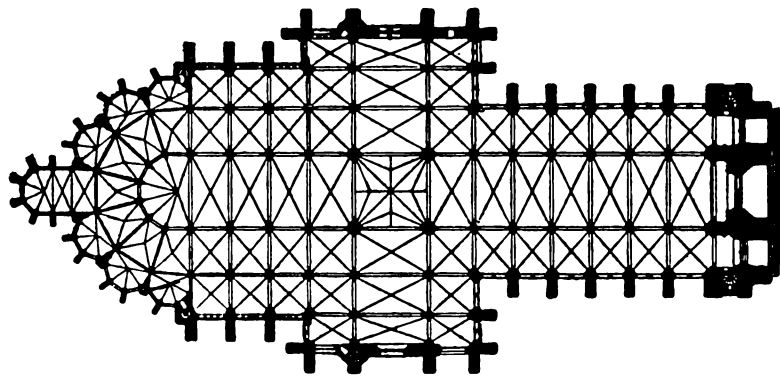

17

16. Votivní relief v basilice sv. Jiří na hradě pražském. — 17. Korunovační evangeliář krále Vratislava (v iniciálce obraz sv. Václava.).

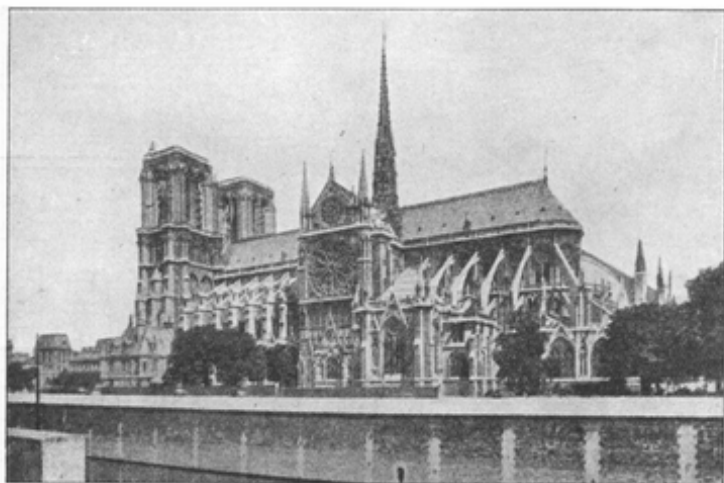

18. Opěrná soustava katedrály amienské. — 19. Púdorys katedrály amienské.

20

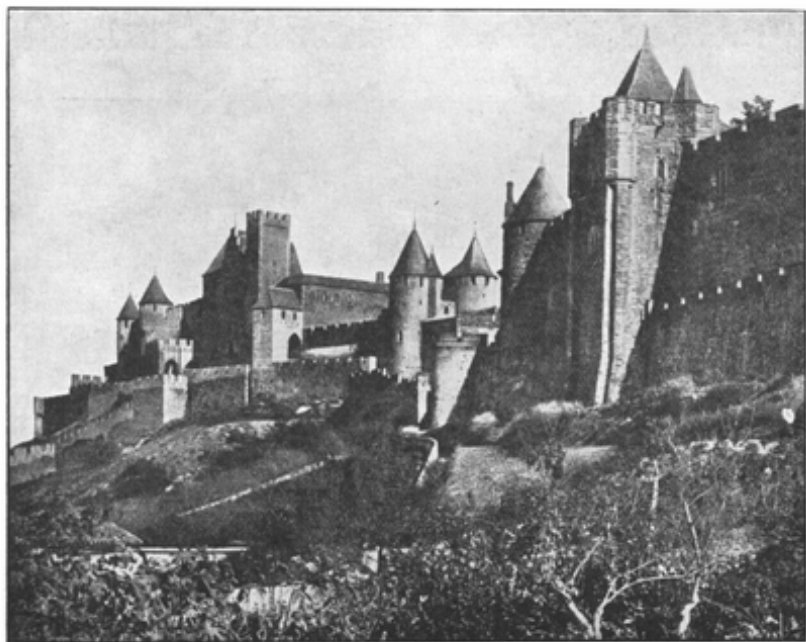

21

20. Průčelí katedrály amienské. — 21. Pohled na chór katedrály Notre Dame v Paříži.

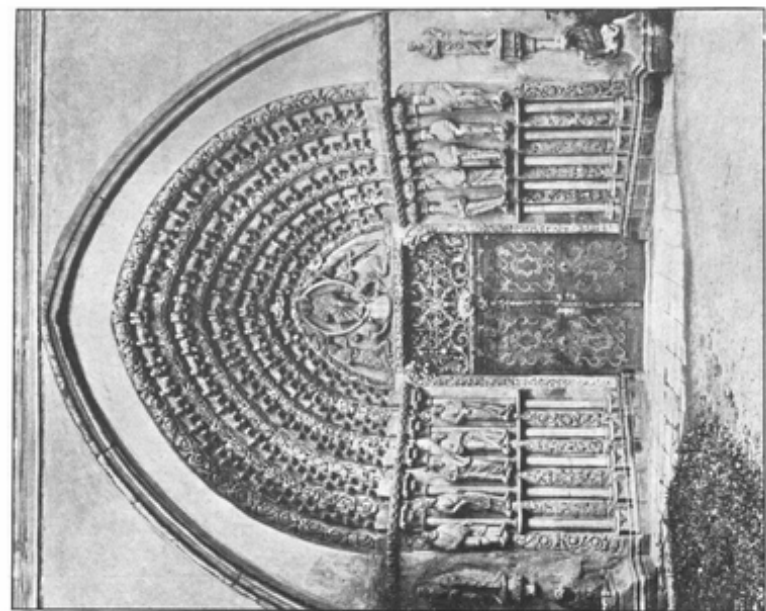

22

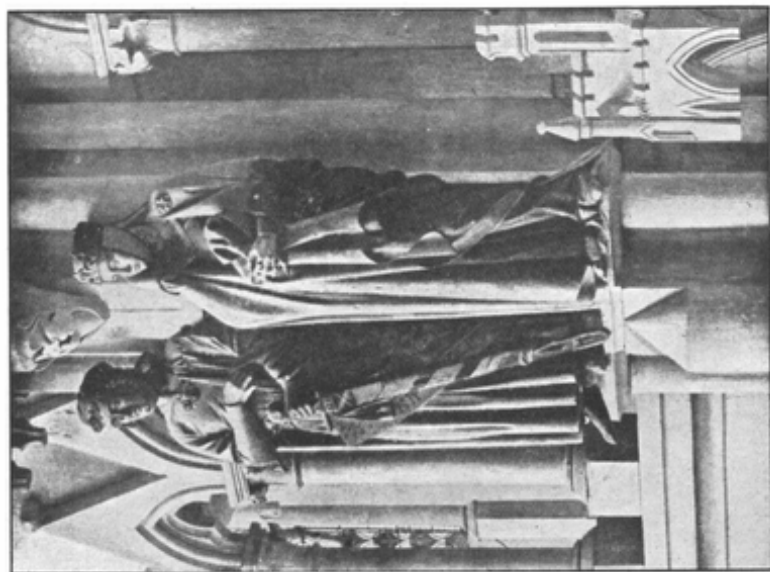

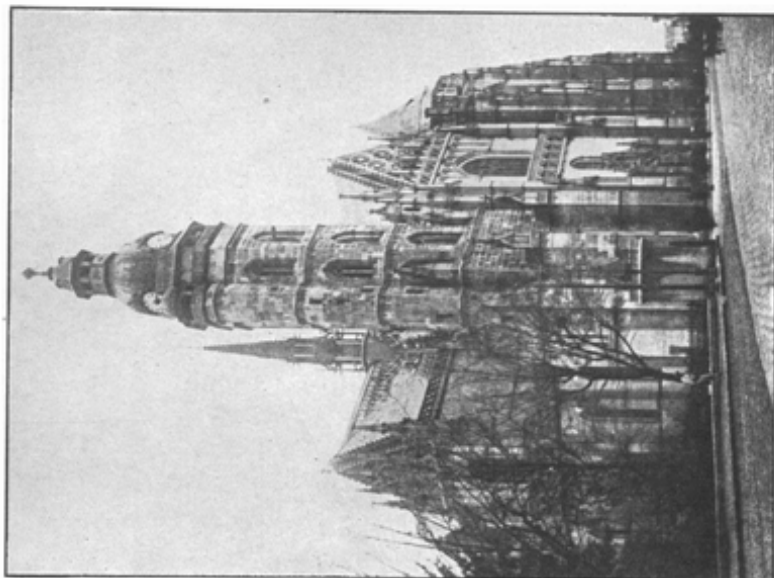
23

22. Dožecí palác v Benátkách. — 23. Městské hradby v Carcassone.

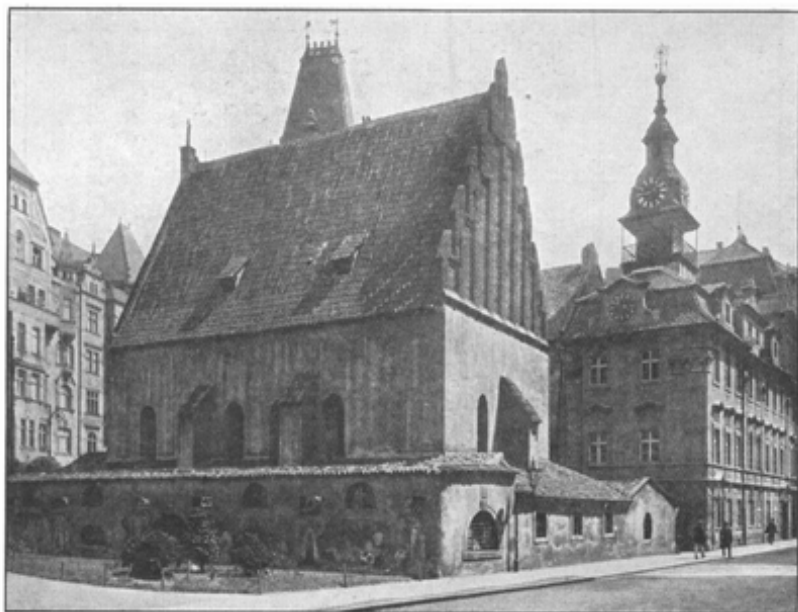

24. Sochy Ekkharda a Úty v dómu naumburském. — 25. Portál chrámu v Tišnově.

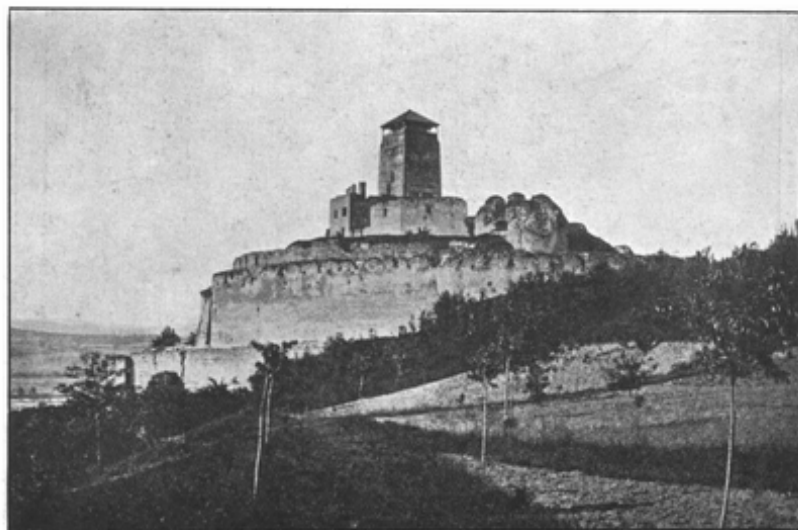

26. Vnitřek chrámu sv. Víta na hradě pražském. — 27. Dóm v Košicích.

28

29

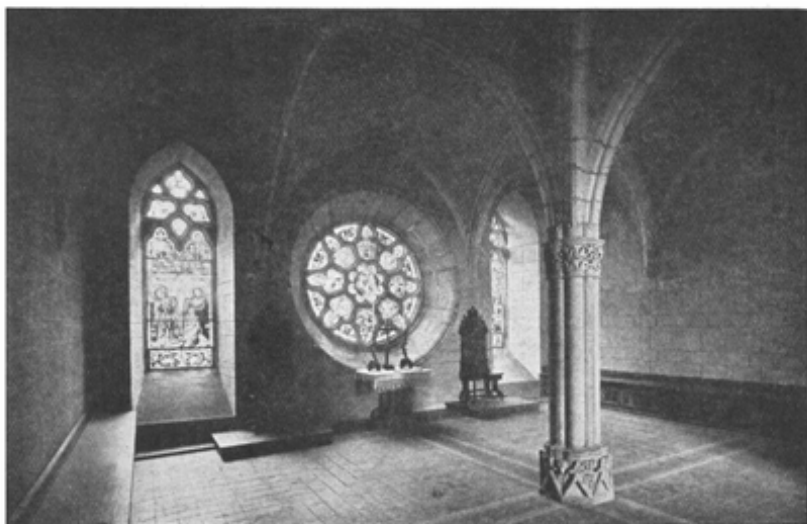
28. Staronová synagoga v Praze. — 29. Hrad Trenčín.

30

31

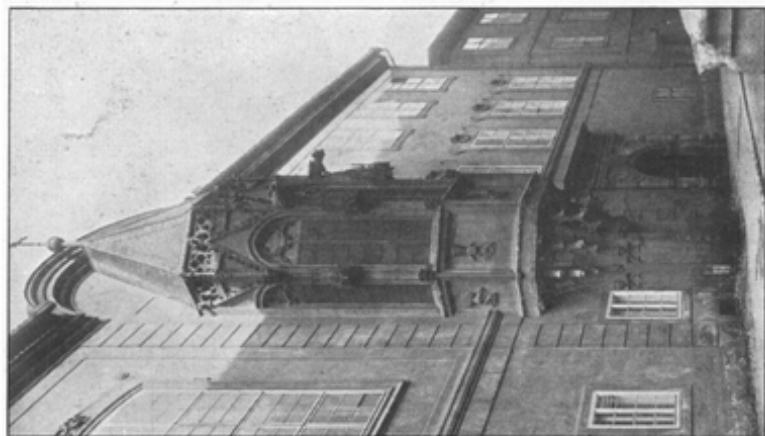

32

30. Pražské groše Václava II. — 31. Jízdecká pečeť Jana Lucemburského. —
32. Kapitulní síň ve Vyšším Brodě.

33. Socha Karla IV. na Mostecké věži v Praze. — 34. Gotický arkýř Karolína v Praze.

35

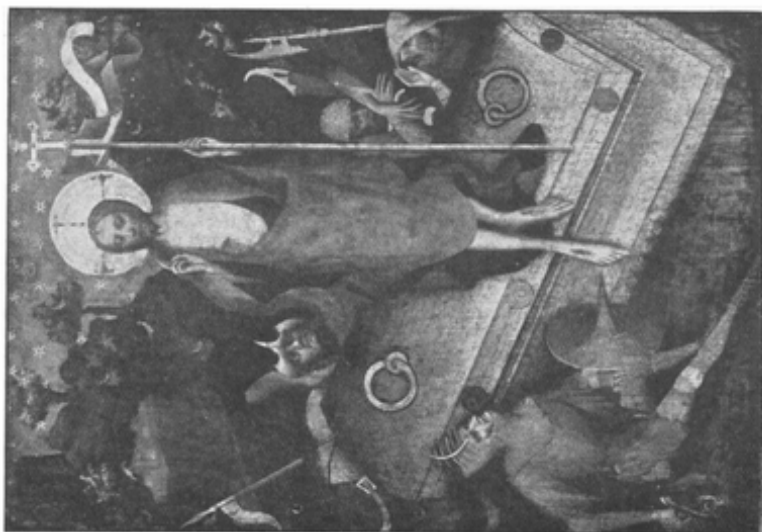

36

35. Giotto, Smrt sv. Františka. Freska v Santa Croce ve Florencii. — 36. Tommasa da Modena, Madonna mezi svěťci v kapli sv. Kříže na Karlštejně.

37. Miniatury v Liber viaticus Jana ze Středy, kanceláře Karla IV. — 38. Mistr Třeboňský, Zmrtvýchvstání.

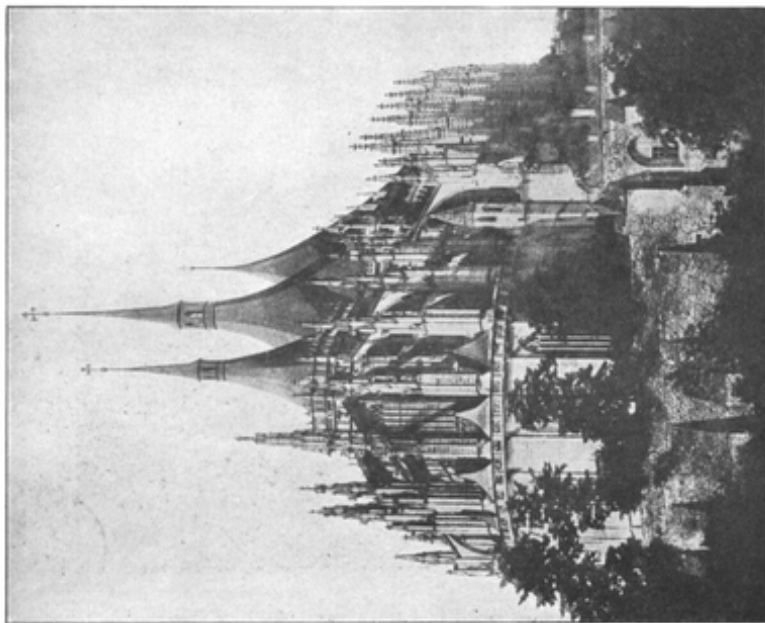

39

40

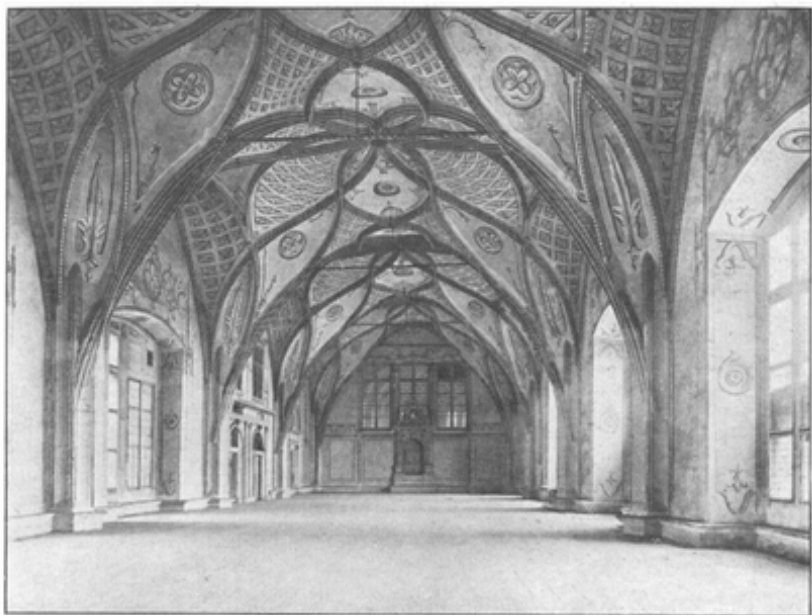
39. Malbami zdobená síň v Hradci Jindřichově. — 40. Radnice ve Vratislavi.

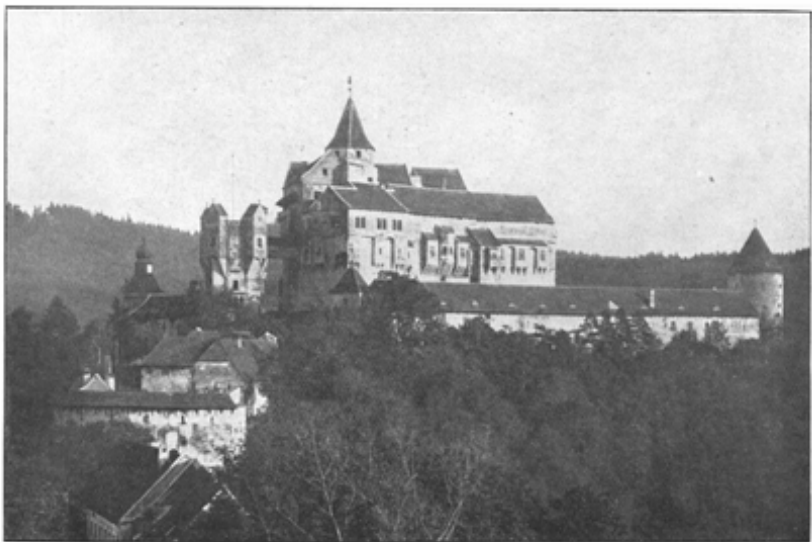
41. Pohled na chr.

Barbory v Hoře Kutné. — 42. Vnitřek chrámu sv. Barbory v Hoře Kutné.

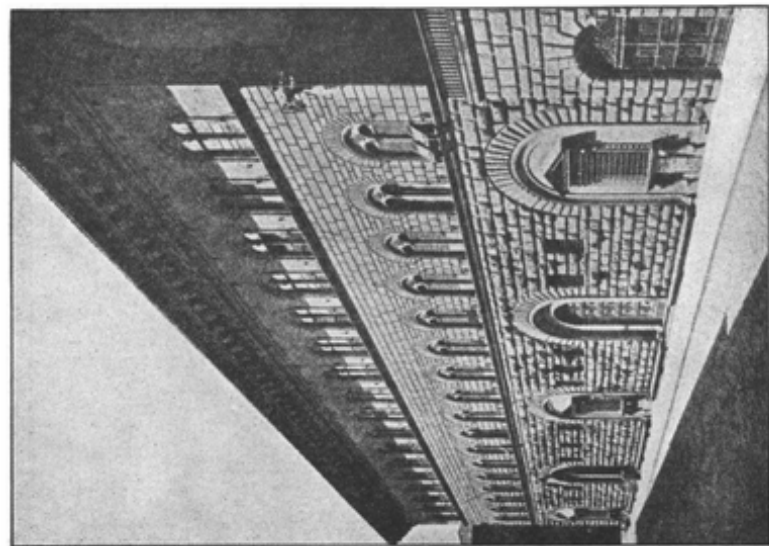

43

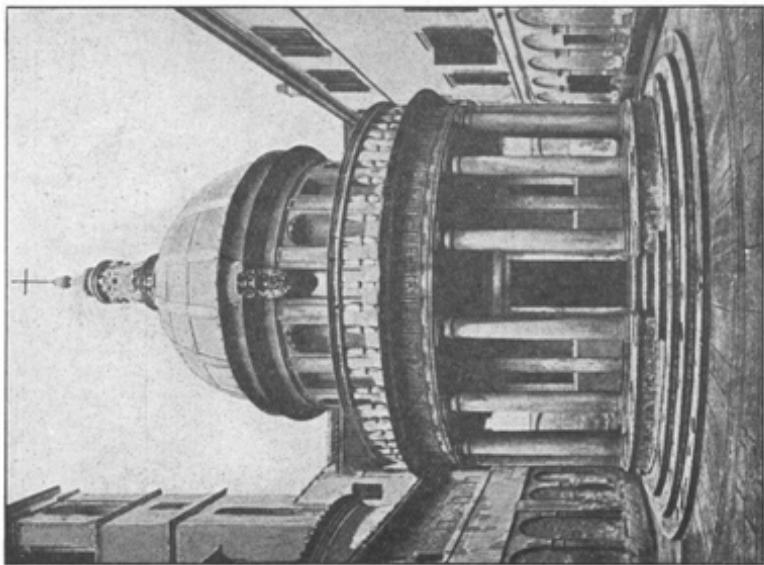

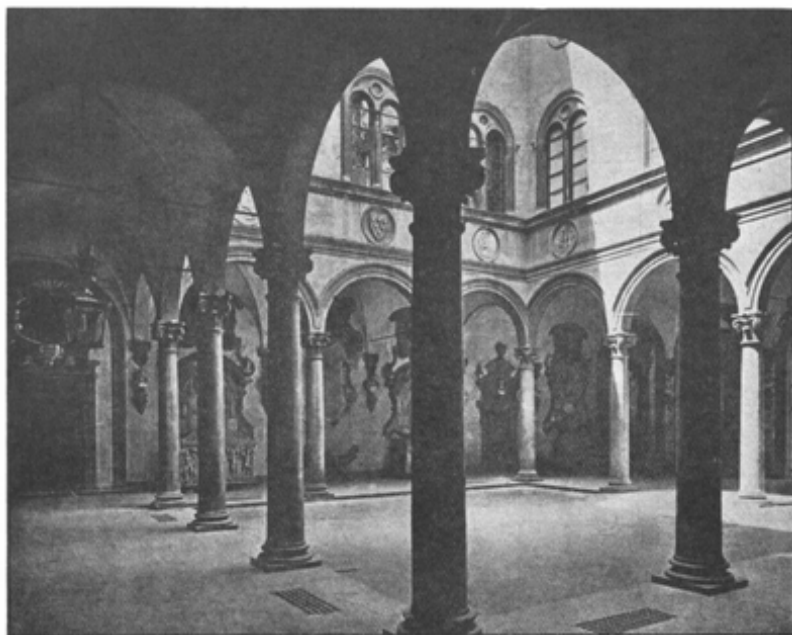
44

43. Vladislavský sál na hradě pražském. — 44. Hrad Perštýn na Moravě.

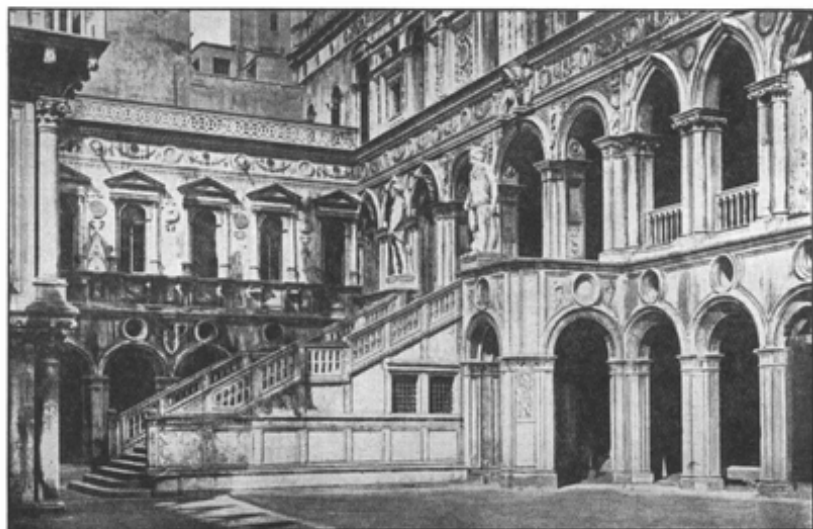

45. Michelozzo, Palazzo Riccardi (Medici) ve Florencii. — 46. Bramante, S. Pietro in Montorio v Římě.

47

48

47 Michelozzo, Nádvoří paláce Riccardi. — 48. Rizzo a Lombardi, Nádvoří a schodiště v dožecím paláci v Benátkách.

49

50

49. Brunelleschi, Cappella dei Pazzi ve Florencii. — 50. Filippo Lippi, Korunování Madonny (ve Florencii).

51

52

51. Donatello, Socha Gattamelatova v Padově. — 52. Michelangelo Buonarroti, Náhrobek Julia II. v Římě.

53

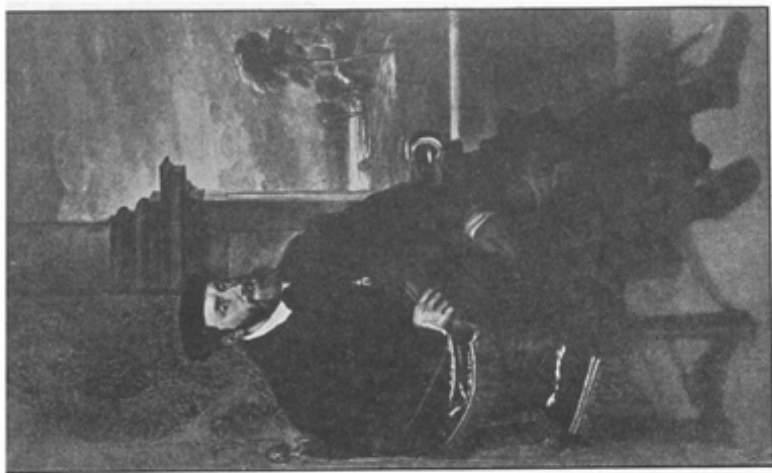
54

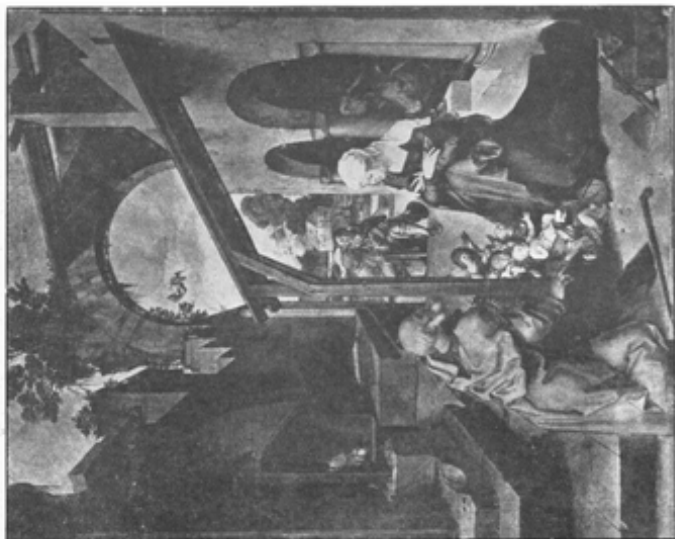
53. Michelangelo Buonarroti, Výsek fresek v kapli Sixtinské. — 54. Rafael Santi, Stanza della segnatura ve Vatikáně.

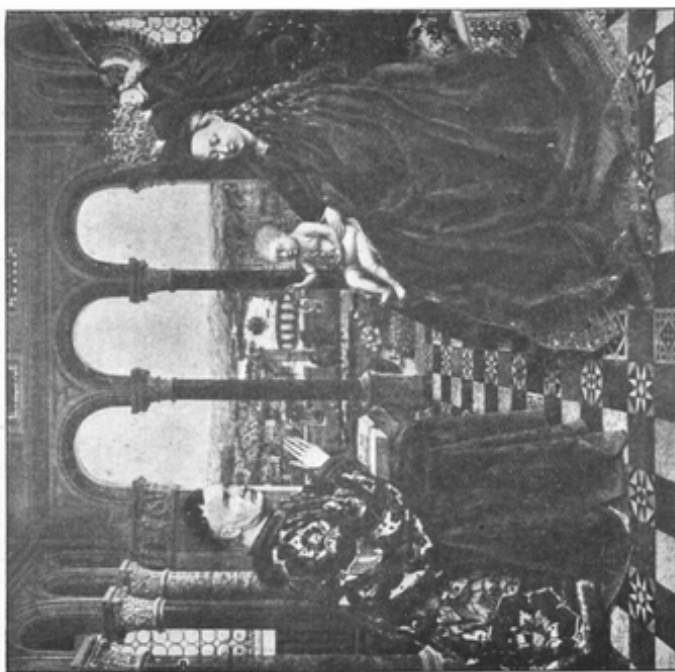
55. Lionardo da Vinci, Mona Lisa. —

56. Tizian Vecellio, Portret Karla V.

58. A. Dürer, Výšek z Baumgartnerovského oltáře.

57. Jan van Eyck, Madonna kancléře Rolina.

59. Escorial Filipa II. — 60. Zámek v Horšově Týně.

61

62

61. Arkády zámku v Litomyšli. — 62. Poslední večeře z gradualu Radoušova (1585—1604). Kancionál Hradecký.

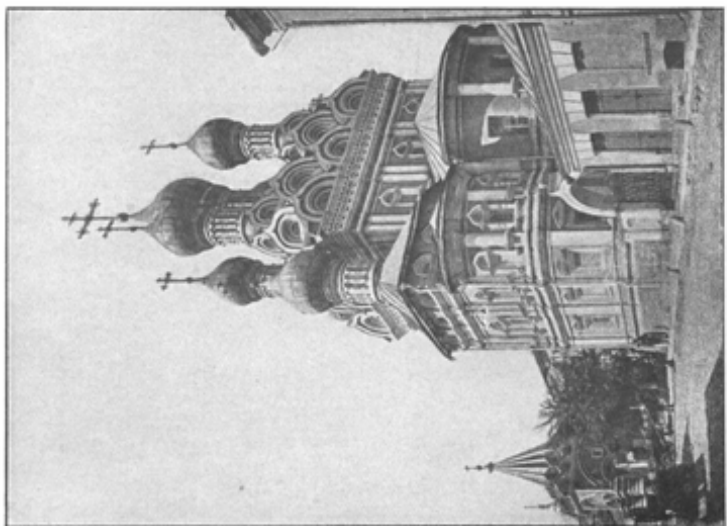
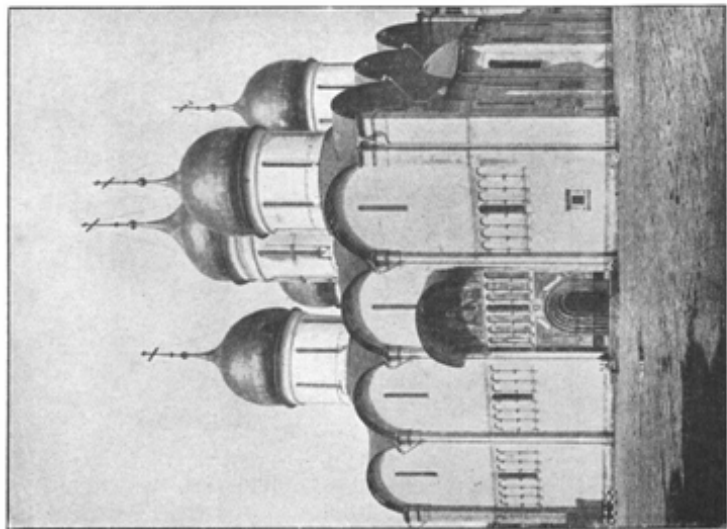

63

64

63. Kostel sv. Dimitrije ve Vladiměři nad Kljazmou (z r. 1193—1197).
64. Pohled na Kreml v Moskvě.

65. Chrám Nanebevzetí Panny Marie (Uspenskiy sobor) v Moskvě. — 66. Chrám sv. Trojice v Nikitnikách v Moskvě.

TABULKY K DĚJINÁM NOVOVĚKU.

VYOBRAZENÍ

2

Chrám sv. Petra v Římě (kopule Michelangelova). — 2. Chrám sv. Petra v Římě. Vnitřek chrámu.

3

4

3. Chrám „Il Gesù“ v Římě (dílo Jakuba Vignoly). — 4. Vnitřek chrámu „Il Gesù“ v Římě.

6

7

Kolonády před chrámem sv. Petra v Římě. — 6. La Sapienza, universita Římě (dílo F. Borrominiho) — 7 Villa d'Este v Tivoli u Říma.

8. L. Bernini. Socha sv. Terezy v chrámu P. Marie Vítězné v Římě. —
9. L. Bernini, Kašna čtyř řek na Piazza Navona v Římě.

M. da Caravaggio, Pád sv. Pavla (v chrámu S. Maria del Popolo v Římě).
Pietro da Cortona, Sláva rodu Barberini, Fresko v pal. Barberini v Římě.

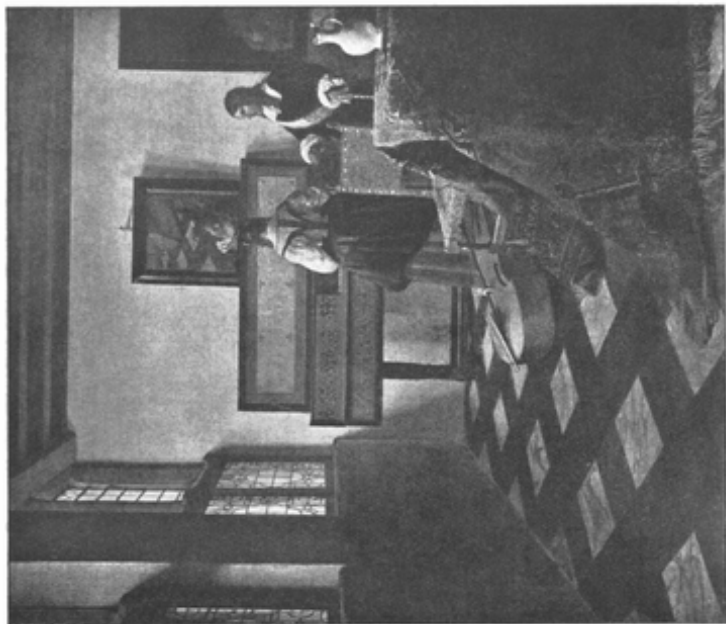
13

Velasques, Las Meninas (výsek) Mus. Prado v Madridu. 13. P. P. Rubens.
Oltářní obraz bratrstva sv. Ildefonsa (Nár. galerie Vídeň.)

14. Fr. Hals, Čarodějnice z Haarlemu (Friedrichovo mus. Berline).
(Windsor Castle).

Vermeer Delft, Pán a dáma u klavíru

16

17

16. Rembrandt van Rijn, Anatomie dra Tulpa (Galerie v Haagu). — 17. Rembrandt van Rijn, Noční stráž (Říšské museum v Amsterdamu).

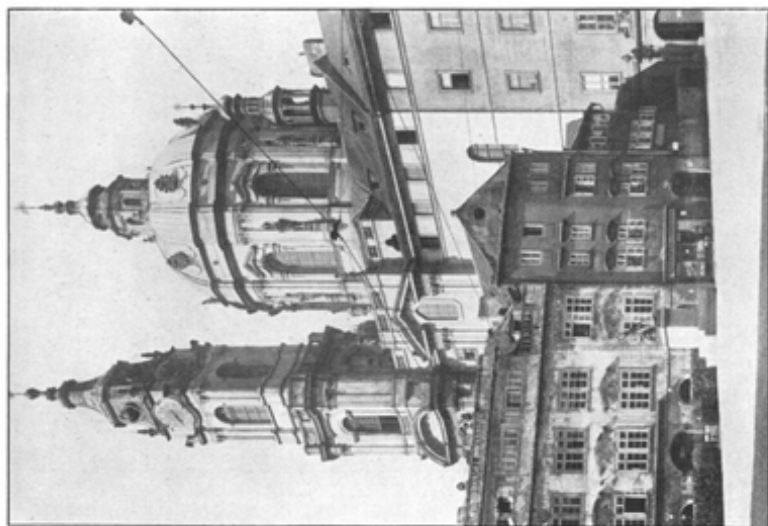

18

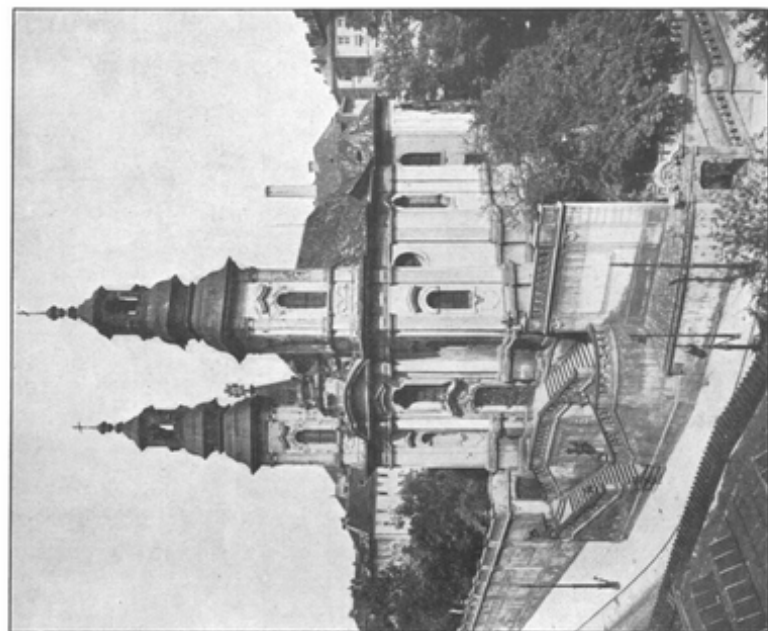

19

18. Zámek Troja u Prahy (dílo J. B. Mathaciho). 19. Bývalý palác hrabat Černínů na Hradčanech (dílo F. Čarattiho a F. M. Kaňky).

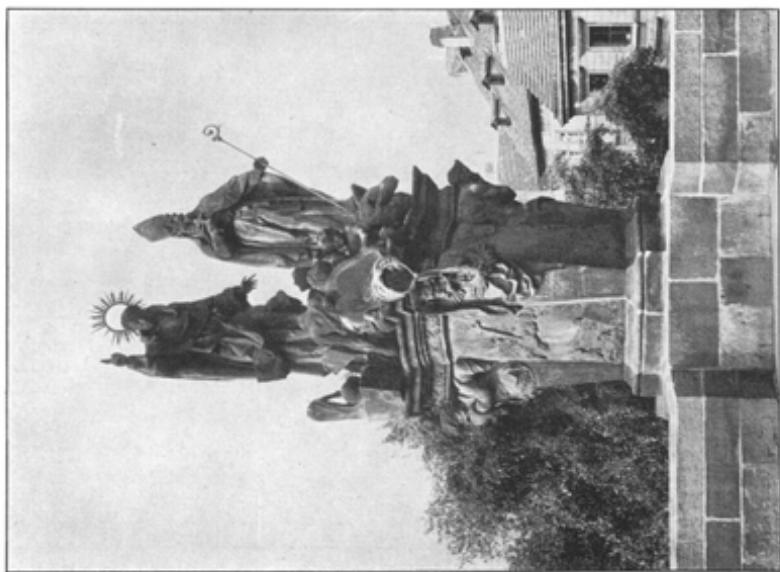

20. Chrám sv. Mikuláše na Malé straně

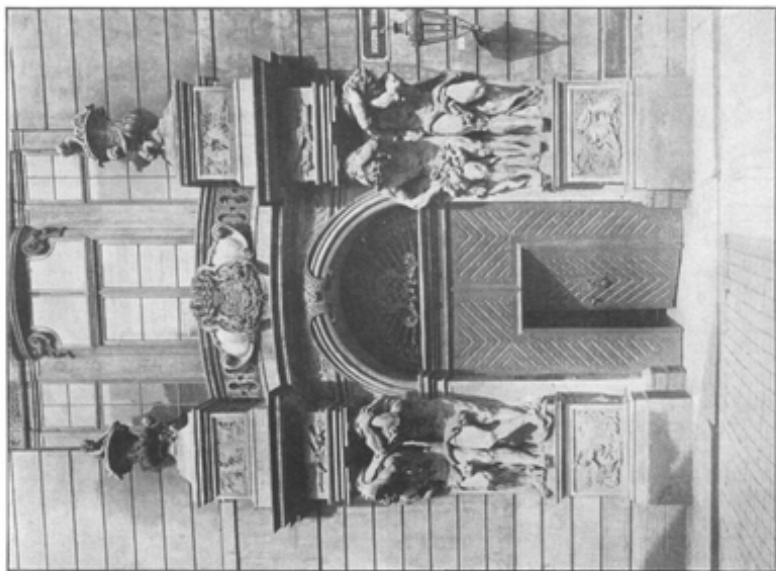

Praze (Křištof a Kilián Ignác Dienzenhoferové).
v Praze (K. J. Dienzenhofer).

Sv. Jan na Skalce

22. F. M. Brokoff, Sv. Vincenc Ferr. a sv. Prokop na Karlově mostě v Praze. — 23. M. B. Braun, Kariatidy portálu v Clam-Gallasovském paláci v Praze.

24

24. V. V. Reiner, Freska na klenutí kostela sv. Kateřiny v Praze — 25. Hlavní průčelí zámku Versailles.

26. J. Hardouin Mansart, Zrcadlová galerie v zámku Versailles. —
 27. Ch. Perrault, Východní průčelí Louvru v Paříži.

28

29

28. N. Poussin, Arkádští pastýři (Gal. Louvre, Paříž). — 29. A. Watteau, Nalodění na Kythéru (Gal. Louvre).